

POVIJEST GRADA NINA U RAZDOBLJU OD 1573. DO 1646. GODINE

Glavan, Božena

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:487810>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Božena Glavan

POVIJEST GRADA NINA U RAZDOBLJU OD 1573. DO 1646. GODINE

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Božena Glavan

POVIJEST GRADA NINA U RAZDOBLJU OD 1573. DO 1646. GODINE

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2014.

University of Zagreb

Centre for Croatian studies

Božena Glavan

HISTORY OF THE CITY OF NIN FROM THE 1573 TO 1646

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Mijo Korade, Phd

Zagreb, 2014

Životopis mentora

Mijo Korade, prof. dr. sc., rođen je 1947. Studirao je na Universita Pontificia Gregoriana u Rimu gdje doktorira 1988. Stručno se usavršavao na Universita Pontificia Gregoriana u Rimu i Universitaet Wien u Beču iz područja povijesne znanosti. Na Hrvatskim studijima stalno je zaposlen od 2009. na kojem je pročelnik Odjela za povijest i nositelj kolegija: Hrvatski pedagozi: prosvjetiteljstvo, Metodika područja humanističkih znanosti (povijest), Praktične vježbe područja humanističkih znanosti. Sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu te je objavio više znanstvenih i stručnih članaka u hrvatskim i međunarodnim časopisima.

SAŽETAK

U ovoj doktorskoj disertaciji iznosi se povijest ninske komune od kraja Ciparskoga rata 1573. do kraja Kandijskog rata 1669. godine. Navedeni ratovi vodili su se u Sredozemlju između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, a odrazili su se na njihove sukobe na teritoriju sjeverne Dalmacije. U tim je sukobima velika razaranja pretrpjela ninska komuna, koju je u ranome novom vijeku činio grad Nin s okrugom. Tada je to područje bilo pod mletačkom upravom te se teritorij ninske komune nalazio na sjecištu triju granica: mletačke, habsburške i osmanske. Područje trodijelne granice u sjevernoj Dalmaciji bilo je pogubno za teritorij ninske komune zbog čestih pljačkaških upada habsburških plaćenika Uskoka iz Podvelebitskog primorja i osmanskih podanika Morlaka iz unutrašnjosti Ravnih kotara. Stoga je u disertaciji posebno analiziran geostrateški i politički položaj Nina i okruga u ranome novom vijeku. U tom je razdoblju Nin zadržao autonomiju koju je stekao privilegijama u XIII. stoljeću, ali samo prividno, jer je stvarnu vlast cijelo vrijeme imala Mletačka Republika. Od tada, pa do sloma mletačke uprave u XVIII. stoljeću Nin je u svim pitanjima ovisio o odlukama mletačkih predstavnika u Zadru, glavnom gradu provincije Mletačka Dalmacija.

U disertaciji se nastoji prikazati prividna autonomija ninske komune u relativno mirnom razdoblju tijekom ranoga novog vijeka, a to je od 1573. do 1646. godine te se stvarno stanje u političkom, društvenom i ekonomskom smislu tog mirnog perioda nastoji objasniti na temelju analize podataka iz ninskog katastra iz 1675. godine, kada je, iza Kandijskog rata (1645. – 1669.) provedena nova agrarna reforma. Istraživački rad o tome temelji se na povijesnim dokumentima iz Državnog arhiva i Znanstvene knjižnice u Zadru te Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Stanovništvo u komuni, koje je činila politička podjela na staleže (plemići, pučani i svećenstvo) i stanovništvo u selima u okrugu sastavljali su kupoprodajne ugovore i ugovore o najmu zemlje te na taj način vodili brigu o materijalnoj stabilnosti svoje obitelji i gospodarskom razvoju komune i okolnih sela u tom razdoblju. Na temelju tih dokumenata u disertaciji se ujedno prate migracije koje su na tom području bile česte uslijed spomnutih ratova.

Ključne riječi: Nin, ninski okrug, rani novi vijek, Mletačka Dalmacija

SUMMARY

This doctoral dissertation brings a history of Nin commune since the end of the Cyprus war in year 1573 by the end of the Candian War in year 1669. These wars were held in the Mediterranean between the Venetian Republic and the Ottoman Empire and were reflected in their conflicts on the territory of northern Dalmatia. In these conflicts, the Nin community suffered great devastation. Nin commune at that time consisted as city within the walls and villages in the district.

From the year 1409 the area of Nin was under Venetian rule and territory of commune located at the intersection of three borders: the Venetian, Habsburg and Ottoman. Area tripartite border in northern Dalmatia was fatal for the territory of the commune of Nin due to frequent looting Habsburg mercenaries Uskoci from Velebit littoral and Ottoman subjects Morlachs from Ravni kotari.

Therefore, the dissertation analyzes the geo-strategic and political position of Nin and the district in the early modern period. Nin commune had no statute (law book) like other dalmatian cities, but its autonomy and communal authority based on special privileges granted by Croatian ruler in the Middle Ages. The Venetian government has maintained the old privileges to Nin but is not allowed its nobility to independently choose duke.

Venetia did the same in other Dalmatian communes because wanted to have control over the established government. All legislative proposals of the nobility were to be approved by the duke. This meant the loss of autonomy and the beginning of the end of Nin commune. Although Nin kept privileges from XIII. century, Nin was actually depended on Zadar, which was the capital of the Venetian rule in the provinces Dalmatia and Albania.

The structure of municipal government in Nin was arranged as in other Dalmatian communes under Venetian rule in the early modern period, and consisted of a duke, and Little and Grand council composed of the local aristocracy. Material destruction of the city during the Cyprus war (1570 - 1573) reiterated at the beginning of the Candian war in Dalmatia in 1646., when Venice was destroyed Nin and prevented the Ottomans to conquer the northern Adriatic coast.

The dissertation aims to show life in the commune of Nin in a relatively quiet period during the early modern age: from year 1573 to year 1646, and is based on the Nin cadastre of the year 1675 at the time of the new agrarian reform. The dissertation also investigates the consequences of Cretan War (1645 - 1669) on the development of Nin commune and the loss of its medieval autonomy. Research on this is based on historical documents from the National Archives and the Scientific Library in Zadar and Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb. The population in the city of Nin was politically divided into three classes: nobles, commoners and clergy. In the villages in the district there was no political division of the population. They drew up sales contracts and lease agreements. In this way they are cared for material stability of their families and the economic development of the commune also.

Cadastre from year 1609 shows the structure of the population in Nin and district, and agrarian relations in this area. Nin commune had inherited agrarian relations of the Middle Ages. The small particle size of the countries mentioned in the purchase contracts shows that on the territory of the commune existed small landowners who have given this land to residents in the district and with them entered a contract about it. Rent of lenad (*livelli*) were assembled in a shorter period during which the relationship between landowners and processors based on cash benefits, while lease (*colonia*) contracted for a long time and they could be transferred into the ownership of the male line under the same contractual conditions. Obligation of the lessee to the owner of the land was in giving fruits and special gifts for religious holidays (*regalia*).

In the reports of the Venetian officials (dukes, general governor) for the period from Cyprus to the Canadian war found a lot of information about Nin as unfortified city. In Venetian - Ottoman wars (1499-1502., 1537th to 1540th and 1570th to 1573rd year Nin was exposed to destruction by the Ottoman army and suffered great material damage walls, buildings and religious monuments. Reports are sent to the Senate in Venice and require financial resources for reconstruction Nin walls and the construction of new fortifications in the area of the district. Also, they warned that the defense of the town of Nin and his district is important to defend the city of Zadar. The Council of the town of Nin is not mentioned in these reports as a legislative body. Also, in the cadastre of the

1675th year, drawn up after the Cretan War and the establishment of new lines of demarcation we find no evidence that the Nin Council had any influence in making important decisions for the restoration of Nin commune. In Senate in Venice was reelected duke for Nin after Canadian war and Council was convened again. Then some representatives of the Venetian government in Zadar suggested that Nin commune connected with Zadar, but that did not happen because the Venice respected medieval privileges of the nobility of Nin, as well as at the beginning of the 15th century.

The dissertation shows that in a relatively quiet period in the early modern period from 1573 to 1646 life in a commune (city and district) was partly possible because Nin administration was not independent as in the Middle Ages. Nin is dependent on the circumstances of Zadar and the decisions of the representatives of the Venetian rule in the city. Although Venice is left of the old privileges and laws in the district (Statute league district Nin and Novigrad collection), however, Nin failed to keep the former autonomy. In the years after the Cretan War in 1669. dependence of the Nin's commune of Venetian rule in Zadar was great. City of Nin was destroyed, villages in the district displaced, nobles in the commune were again in the Council, but only because of the tradition kept their old privileges, while the real power of the XV. to XVIII. century throughout the territory of the commune of Nin had only Venetian Republic.

Keyword: Nin, district, early modern period, Venetian Dalmatia

SADRŽAJ

UVOD	1
1. IZVORI I LITERATURA O GRADU NINU I OKRUGU ZA RAZDOBLJE OD 1573. DO 1646. GODINE	5
1.1. Dostupnost povijesne građe	8
1.2. Neobjavljeni izvori u Državnom arhivu i Znanstvenoj knjižnici u Zadru	10
1.2.1. Spis <i>Knjige Nina (I libri di Nona)</i>	10
1.2.2. Katastri iz XVII. stoljeća	11
1.2.3. Spisi generalnih providura	13
1.2.4. Spisi zadarskih bilježnika	14
1.3. Neobjavljeni izvori iz drugih arhiva	14
1.4. Objavljeni izvori	15
1.5. Historiografija	19
1.5.1 Monografije o povijesti Nina u XVII. stoljeću	20
1.5.2. Znanstveni radovi o crkvenoj povijesti Nina	28
1.5.3. Literatura o pravnoj povijesti Nina i ninskog okruga	29
1.5.4. Radovi o društvenoj (demografskoj) i gospodarskoj povijesti	41
2. PROSTOR NINSKE KOMUNE OD 1573. DO 1646. GODINE	44
2.1. Grad Nin – prostor unutar bedema.....	47
2.1.1. Položaj ulica i zgrada te utjecaj istih na formiranje javnog prostora	55
2.1.2. Palače - mjesta komunalne i crkvene vlasti	59
2.1.3. Očuvanost sakralnih spomenika i njihov utjecaj na izgled grada	62
2.2. Ninski okrug (contado di Nona) – teritorij na granici.....	68
2.2.1. Razvoj gospodarstva u ninskom okrugu	81
2.2.2. Sakralni spomenici na prostoru ninskog okruga	92
3. ŽIVOT U NINSKOJ KOMUNI S OBZIROM NA TROMEĐE	96
3.1. Utjecaj mletačko – osmanskih ratova na život u ninskom okrugu	96
3.2. Razaranje grada 1646. godine.....	106
4. STRUKTURA VLASTI U NINSKOJ KOMUNI	112
4.1. Knez – predstavnik ninske komune (grada i okruga)	119
4.2. Zakonodavna vlast - Veliko vijeće	128
4.3. Izvršna vlast - Malo vijeće	132
4.4. Komunalne službe.....	134
4.5. Organizacija vlasti u ninskom okrugu	135

5. DRUŠTVENA STRUKTURA U NINSKOJ KOMUNI.....	145
5.1. Politička podjela društva u gradu Ninu.....	147
5.2. Plemići – članovi ninskog vijeća	152
5.3. Pučani – stanovnici grada Nina.....	157
5.4. Svećenstvo	161
5.5. Stanovništvo u ninskom okrugu i zemljoposjednički odnosi	174
5.6. Pravni položaj žene u Ninu i ninskom okrugu u razdoblju od 1573. do 1646.	178
godine.....	178
5.7. Kulturni i duhovni razvoj u Ninu i okrugu u razdoblju od 1573. do 1646.	186
godine.....	186
ZAKLJUČAK	192
POPIS KRATICA.....	196
IZVORI I LITERATURA.....	197
1. Neobjavljeni izvori.....	197
2. Objavljeni izvori	198
POPIS LITERATURE:	199
PRILOZI.....	208
ŽIVOTOPIS AUTORICE.....	222

UVOD

Grad Nin, okružen bedemima, nalazi se na temeljima antičkog grada *Aenona*. U srednjem i ranom novom vijeku Ninu su pripadala sela u okrugu te su zajedno činili ninsku komunu sa knezom i Vijećem komune. Nin je u ranome novom vijeku imao biskupiju koja je obuhvaćala župe u sastavu ninskoga okruga i nekoliko župa izvan granica ninske komune.¹

U vremenu od XV. do XVIII. stoljeća Nin je bio pod mletačkom upravom. Nakon što je 1409. godine Ladislav Napuljski, kandidat za hrvatsko – ugarsku krunu, prodao Veneciji gradove Zadar, Novigrad, Vranu i Pag ninsko je vijeće samovoljno prihvatilo vlast Mletačke Republike. Do kraja XV. stoljeća i druge su obalne i otočne komune u Albaniji, Dalmaciji i Istri priznale mletačku vlast te je istočni Jadran postao sastavnim dijelom mletačkih posjeda na moru koji su se protezali do Krete u Sredozemlju. Osvojeni prostor od Istre do Albanije mletačka je vlast podijelila na tri provincije Mletačka Istra, Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija. Nekoliko desetljeća nakon uspostave mletačke vlasti u Dalmaciji u XV. stoljeću započeli su mletačko – osmanski ratovi za prevlast nad Sredozemljem i dalmatinskim kopnenim i obalnim područjem. U tim sukobima grad Nin i sela u njegovom okrugu pretrpjeli su velika materijalna razaranja i demografske gubitke.

Ninska komuna u to vrijeme nije imala, poput većine dalmatinskih komuna svoj statut (zbirku zakona) već je svoju samostalnost i komunalnu upravu temeljila na posebnim privilegijama koje joj je dodijelio hrvatski vladar u srednjem vijeku.² Mletačka je vlast u XV. stoljeću zadržala Ninu pravo na stare privilegije, ali je na čelo komune postavila kneza izabranog iz redova venecijanskog plemstva. To je napravila i u drugim komunama na teritoriju Mletačke Dalmacije kako bi nadzirala provođenje svoje vlasti. U skladu s time ninsko vijeće više nije samostalno donosilo zakone i upravljalo komunalnom

¹ŽMEGAČ, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb 2009, str. 1 – 40; MATIJEVIĆ – SOKOL, Mirjana, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Zagreb 2005., 114 str.; BIANCHI, Carlo Federico, *Kršćanski Zadar*, sv. 2, Zadar 2011., 600 str.

² Godine 1205., 1. kolovoza, dao je kralj Andrija povlastice gradu Ninu: slobodan izbor kneza, suđenje prema običajima grada koji obavlja ninski sudac a ne ban, podban ili drugi knez. U toj se povelji Nin naziva gradom (*ciuitas Nonae*), a stanovnici u njemu građani (*ciues Nonenses*). Taj je privilegij potvrdio Ninjanima kralj Bela IV, 26. kolovoza 1244. godine. Državni arhiv u Zadru, *Privilegi della magnifica comunità di Nona*, knj. IV, fol. 104 – 105.

upravom, već je sve prijedloge vijećnika trebao odobriti knez. Ninska je komuna gubitkom autonomije u ranome novom vijeku počela propadati.

Tijekom razdoblja mletačke uprave od XV. do XVIII. stoljeća život u ninskoj komuni je ovisio o odlukama mletačke vlasti. U disertaciji se nastoji pokazati u kolikoj je mjeri ninsko vijeće moglo samostalno dosnositi političke odluke, s obzirom na kneza kojeg je za Nin postavljala Venecija iz redova svojih plemića u Senatu te s obzirom na politički položaj ninske komune kojeg je činila blizina granice s osmanskim i habsburškim osvojenim teritorijem u Dalmaciji. Dokumenti na temelju kojih će se to analizirati u disertaciji su uzeti iz izvora dostupnih unutar hrvatske arhivske građe koja se za Nin u ranome novom vijeku nalazi u Državnom arhivu u Zadru, arhivskoj građi Znanstvene knjižnice u Zadru i Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Riječ je o izvještajima generalnih providura, knezova i sindika te kupoprodajnih i inventarnih ugovora u spisima javnih bilježnika. Podaci u njima pokazuju odnos mletačkih dužnosnika u Zadru prema ninskoj komuni i to u pitanjima njezine obrane, demografske strukture stanovništva na tom području i zemljoposjedničkih odnosa u ninskome okrugu.

Na politički položaj ninske komune u ranome novom vijeku naročito je utjecala linija razgraničenja iz 1576. godine uspostavljena između mletačke i osmanske vlasti iza Ciparskoga rata. Tada se, naime, prostor ninske komune nalazio na tromedi habsburškog, mletačkog i osmanskog teritorija. Spomenuto granično područje utjecalo je na česte iznenadne upade habsburških plaćenika Uskoka i osmanskih podanika Morlaka na ninski teritorij. Vrijeme od 1573. do 1646. godine bilo je, dakle, prividno razdoblje mira u kojemu su mletačko – osmanske vlasti čekale priliku za novi rat u cilju teritorijalnog širenja. Nin je u teritorijalnim pretenzijama između mletačke i osmanske vlasti na području sjeverne Dalmacije imao značajnu geostratešku ulogu, jer je branio Mlečanima izlaz na more te obranu Zadra s morske strane. Međutim, ravničarski teren ninskoga okruga prema osmanskoj granici mogao se lako prijeći s konjaničkom vojskom zbog čega je strah kod Mlečana da bi Osmanlije lako mogli zauzeti grad i probiti se na sjevernodalmatinsku obalu bio neprestano prisutan. Da organizacija mletačke obrane Nina zbog blizine s osmanskom granicom neće biti jednostavna pokazalo se u Kandijском ratu (1645. – 1669.). Zbog straha da ne izgube izlaz na more i ne stvore Osmanlijama mogućnost da osvoje Zadar Mlečani su 1646. godine odlučili spaliti Nin.

Stanovništvo je odselilo u Zadar i na susjedne otoke, a grad i sela u okrugu ostali su u ruševinama za cijelo vrijeme trajanja rata, kao i sela istočno od gradskih bedema. Reljef i vrsta tla u tim su događajima također utjecali na razvoj gospodarstva i migracije stanovništva na ninskom području. Podaci u arhivskim dokumentima dopuštaju analizu pedološke osnove koja u korelaciji s rezultatima analize izvora o agrokulturnoj aktivnosti na području ninske komune ukazuju na mogućnosti ili nemogućnosti preživljavanja na mletačko - osmanskog granici u razdoblju ranoga novog vijeka.

U disertaciji će se poseban naglasak staviti na analizu demografske strukture u ninskoj komuni u razdoblju od 1573. do 1646. godine. U ninskoj komuni je u ranome novom vijeku postojala politička podjela na tri staleža: *plemiće*, koji imaju pravo političkog djelovanja u komunalnoj upravi, *pučane*, među kojima je bilo imućnijeg dijela stanovnika grada i *svećenstvo* koje je činio ninski biskup s klerom. Analizirajući političku podjelu društva u ninskoj komuni u disertaciji se nastoji pokazati koja je bila uloga plemstva u ninskome vijeću s obzirom na utjecaj mletačke vlasti. Posebno se analizira uloga ninskoga kneza te zastupnika u ninskome vijeću koji su isključivo činili plemići, a zatim se na temelju podataka iz korištenih izvora sagledava u koliko je mjeri ninsko vijeće imalo samostalnost u političkom odlučivanju u komuni u razdoblju od 1573. do 1646. godine, s obzirom da je knez bio biran svake dvije godine iz redova venecijanskog plemstva i da nam izvještaji mletačkih dužnosnika u Zadru upućeni Senatu u Veneciju ne spominju da se ninsko vijeće zalagalo kod dužda za bolju obranu ninskoga područja uslijed ratova i drugih pitanja za život u ninskoj komuni. Posebnu skupinu društva činili su stanovnici u okrugu koji su se bavili obrađivanjem zemlje. Podaci dobiveni iz arhivskih izvora koji spominju stanovništvo ninskoga okruga pomažu u sagledavanju zemljoposjedničkih odnosa koji su, kroz najmove i zakupe postojali na teritoriju ninske komune u ranome novom vijeku. Na temelju kupoprodajnih i inventarnih ugovora u disertaciji se također pokušava prikazati ekonomska slika stanovništva u komuni budući da je u njima stanovništvo ninske komune zemlju kupovalo za materijalnu sigurnost članova svoje obitelji. U tom smislu posebno se izdvaja poglavlje o pravnom položaju žena u ninskoj komuni. Naime, u znatnom broju kupoprodajnih i inventarnih dokumenata žene u Ninu su navedene kao akterice koje trguju sa zemljom ili za neku česticu u gradu i okrugu izjavljuju vlasništvo u cilju materijalnog zbrinjavanja svoje djece.

Budući da je Nin u ranome novom vijeku imao svoj Kaptol, na kraju rada bit će izneseni doprinosti Ninske biskupije i crkvenih redova u Ninu na svakodnevni život u ninskoj komuni, s naglaskom na prilike koje su se pojavile uslijed mletačko – osmanskih ratova u Dalmaciji u promatranom razdoblju.

Ova disertacija ima za cilj iznijeti okolnosti pod kojima je ninska komuna nakon uspostave mletačke uprave u XV. stoljeću izgubila svoju autonomiju u odnosu na provođenje političke vlasti koju je imala u srednjem vijeku. Period kada postaje vidljiv početak gubitka autonomije ninskog vijeća je od kraja Ciparskog rata do početka Kandijskog rata. Podaci dobiveni analizom iz arhivskih dokumenata upućuju na sljedeće uzroke koji su doveli do propasti ninske komune u ranome novom vijeku: ograničeno djelovanje ninskog plemstva u Vijeću komune, politički položaj na habsburško – osmanskoj granici i pojava migracija uslijed mletako – osmanskih ratova u Dalmaciji. Navedeni uzroci bit će u disertaciji glavni elementi pomoću kojih će se pokazati svakodnevni život Nina i njegovog okruga i početak propasti ninske komune od 1573. do 1646. godine.

1. IZVORI I LITERATURA O GRADU NINU I OKRUGU ZA RAZDOBLJE OD 1573. DO 1646. GODINE

Dokumenti s kojima raspolažemo o Ninu za razdoblje ranoga novog vijeka službeni su spisi predstavnika mletačke uprave za područje provincija Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija. Njihov sadržaj otkriva političku, gospodarsku i vojnu prošlost ninske komune (grada i okruga) pod mletačkom upravom od XV. do XVIII. stoljeća.

Godine 1409. pretendent na ugarsko – hrvatsko prijestolje Ladislav Napuljski ugovorom u Mlecima prodao je Mletačkoj Republici za sto tisuća dukata gradove Pag, Zadar, Novigrad i Vranu, kao i pravo na cijelu Dalmaciju. Tada je Nin, skupa sa Rabom, Cresom i Osorom, samovoljno prihvatio mletačku upravu. Venecija je postupno uspostavljala svoju vlast u Dalmaciji do 1480. godine, a zatim je uslijedilo razdoblje mletačko – osmanskih ratova u na tom području (od 1499. – 1502.,³ 1537. – 1540.,⁴ 1570., - 1573.,⁵ 1645. – 1669.,⁶ 1684. – 1699.,⁷ i 1714. – 1718. godine⁸) u kojima su grad

³ Za vrijeme mletačko – osmanskog rata u Sredozemlju (1499. – 1502.) za prevlast nad mletačkom utvrdom Morejom (Peloponez) provalio je Skender – paša u Mletačku Dalmaciju. Tada je osvojio Makarsku s primorjem. Godine 1500. osmanska vojska je provaljivala do gradova pod mletačkom upravom: Splita, Šibenika, Zadra, Nina i Trogira. Mlečani su napadali osmanski teritorij u Bosni i Hercegovini. U međuvremenu je Venecija sklopila savez sa papom Aleksandrom VI. i hrvatsko – ugarskim kraljem Vladislavom. Mir između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva je sklopljen 1502. godine, a između Osmanlija i hrvatsko – ugarskog kralja Vladislava 1503. godine je sklopljen petogodišnji mir. Međutim, stvarnog mira nije bilo jer su Osmanlije često provaljivali prema Kninu, Sinju i Klisu. NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001., str. 147.

⁴ Taj su rat Osmanlije pokrenuli s ciljem zauzimanja mletačkih utvrda u Egejskom moru. Na dalmatinskom području Mlečani su u tom ratu izgubili utvrde: Nadin, Klis i Vranu te mjesto Benkovac. Sporazumom iz 1540. godine Mlečani su se morali, osim Omiša, odreći područja između Neretve i Cetine. Te je godine također utvrđena nova linija razgraničenja između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Granica mletačkog posjeda je tekla od Obrovca na sjeveru, preko Kotara južno prema Islamu, Nadinu, Karinu do Vrane (pod osmanskom vlašću), zatim zapadno od Vranskog jezera prema Velimu, a odatle preko Krke na Skradin. Od Skradina pravocrtno do Solina (pod osmanskom vlašću) te dalje na Kamen (mletački) granica je završavala do Poljica i makarskog primorja koji su bili pod osmanskom upravom. SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra Dalmacije*, *Arhivski vjesnik*, god. 43 (2000), str. 175; ISTA, *Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. st.*, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 18, Split 2002., str. 454.

⁵ Mletačka je vlast pod svojom upravom držala otok Cipar, geostrateški važno područje za Osmanlije, koji povezuje Malu Aziju i sjeverni afrički teritorij. Ovladati tim otokom za Osmansko je Carstvo značilo proširiti se na cijeli Mediteran, a zatim zauzeti Veneciju. Nakon što su diplomati sultana Selima II. u Veneciji 1. veljače 1570. godine zatražili otok Cipar i mletačka strana to odbila, osmanske vojne trupe napale su mjesta i gradove u Dalmaciji, među kojima i Nin. Iste godine Osmanlije su opsjedali tvrđave Nikoziju i Farmagustu na otoku Cipru. Mletačka Republika je, kao članica Svete lige (koju su činili: Papinska Država, Španjolska, Malta i talijanske države: Savoja, Parma, Genova i Toskana), započela rat 7. listopada 1571. godine bitkom u Patratskom zaljevu (u povijesti nazvana Lepantska bitka). Iako Cipar nije uspjela zadržati, Venecija je uspjela spriječiti širenje Osmanlija na istočnojadranski prostor. Tada je

Nin i sela u njegovom okrugu pretrpjeli velika razaranja i iseljavanje stanovništva. U ranome novom vijeku prostor ninskoga okruga nalazio se uz kopnenu granicu s osvojenim osmanskim teritorijem u unutrašnjosti Ravnih kotara i uz morsku granicu sa hrvatsko – ugarskim područjem u Podvelebitskom primorju. Iznenadni prodori osmanskih podanika Morlaka i habsburških plaćenika Uskoka bili su česta pojava na toj

mletački priobalni posjed u Dalmaciji činio ovaj teritorij: Novigrad s najužom okolicom, Zadar i Šibenik s okolicom, Trogir, Split i Omiš te na jugu Kotor i Budva s okolicom.

NOVAK, Grga, Značenje Lepantske bitke unutar mediteranskog svijeta (uvodna riječ), *Adriatica maritime*, Institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1974., str. 7 – 10; ŠIŠEVIĆ, Ivo, Tok Lepantske bitke 1571. godine, *Lepantska bitka – udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1974., str. 39 – 49; JAČOV, Marko, Le guerre veneto – turche del XVII secolo in Dalmazia, *Atti e memorie della società Dalmata si storia patria*, sv. XX, Venecija 1991., str. 7 – 145; PELC, Milan, Lepantska bitka i pomorski ratovi s Turcima 1571./1572. na grafikama Martina Rote Kolunića, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 33, Split 1992., str. 95 – 96; SULKAN – ALTIĆ, M., Povijest mletačkog katastra Dalmacije, *Arhivski vjesnik*, god. 43, Zagreb 2000., str. 175; DE BENVENUTI, Angelo, Fortificazioni Venete in Dalmazia, *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, Venezia 2006., str. 36 – 54; MAYHEW, Tea, Lepantska bitka, *Sušačka revija: glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Gorskog kotara*, br. 64, br. 16, Rijeka 2008., str. 113 – 118; ISTA, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za Kandijškog rata (1645. – 1669.), *Spomenica Josipa Adamčeka*, ur. Drago Roksandić i Damir Agičić, Zagreb 2009., str. 245; KUŽIĆ, Krešimir, „Tog sretnog dana...“: uz 440. obljetnicu Lepantske bitke, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 53, Zadar 2011., str. 101 – 134; VRANDEČIĆ, Josip, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko – osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Filozofski fakultet u Splitu, Split 2013. str. 29 – 32 i 53 – 54.

⁶ Nakon Ciparskog rata 1573. godine flota Svete lige zadržala se i dalje u Sredozemlju, odakle je zaratila sa Osmanlijama, koji su 1645. godine napali mletačku tvrđavu na otoku Kandiji (ili Kreti). Međutim, mletačkim zauzimanjem Dardanela, morskog tjesnaca, Osmanlije nisu zauzeli otok, ali je Kandijski rat (1645. – 1669.) otvorio bojište u Dalmaciji i Boki. Mlečani su proširili svoj posjed u Dalmaciji na obalu između Novigrada i Omiša, ali tako da je Skradin ostao pod osmanskom upravom, a čitav poluotok između Šibenika i Trogira zajedno s Klisom Mlečanima. Po mletačkom komesaru Naniju, koji je zajedno s osmanskim komesarom utvrđivao granicu, nova je linija razgraničenja nazvana *Linea Nani* i utvrđena sporazumom iz 1671. godine. NOVAK, G., *Prošlost Dalmacije*, str. 169; SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 176; ISTA, *Granice Dalmacije*, str. 455 – 456.

⁷ Morejski rat (1684. – 1699.) godine započeo je od strane Mletačke Republike koja je željela vratiti i svoje posjede na Peloponezu (Moreji). Rrat se vodio na području Dalmacije, Hercegovine i Boke kotorske. Završio je mirovnim ugovorom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Mlečani su zadržali dio stečevina na Peloponezu, dok su u Dalmaciji u sastav Mletačke Republike pripojeni Knin, Vrlika, Sinj, Vrgorac i Gabela. Dubrovačko zaleđe u Hercegovini ostalo je pod osmanskom vlašću, a u Boki kotorskoj Mlečani su uz Herceg Novi stekli i Risan. Novoosvojeni mletački posjedi u Dalmaciji poslije su nazvani *Acquisto nuovo* (nove stečevine). Nova granica između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike u Dalmaciji od 1701. god. (*Linea Grimani*) išla je od Knina preko Vrlike, Sinja i Zadvarja na Vrgorac. NOVAK, G., *Prošlost Dalmacije*, str. 174 – 176; SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 180; ISTA, *Granice Dalmacije*, str. 459 – 460.

⁸ Tzv. Mali rat (1714. – 1718.) završio je mirom u Požarevcu 21. lipnja 1718. godine. Mletačka je Republika izgubila Moreju (Peloponez) i područje koje je u dubrovačkom zaleđu u prethodnom ratu bila osvojila, ali je stekla Metković, Vrgorac i Imotski. Za vrijeme generalnog providura Alvisea Moceniga nova je linija razgraničenja između mletačke i osmanske vlasti nazvana *Linija Mocenigo*, a navedeni posjedi *Aquisto novissimo*. Granica, koju je s osmanske strane potvrdio Mehmed effendi Sialyja, je išla od Kleka do Žabske gore, povrh Metkovića, Imotskog, Sinja, Vrlike i Knina tako da je stvorena granica koja i danas označava razgraničenje između Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine. NOVAK, G., *Prošlost Dalmacije*, str. 177; SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 180.

granici. Mletačka je Republika u XV. stoljeću prostor hrvatske obale podijelila na tri provincije: Mletačka Istra (zapadni dio Istarskog poluotoka i unutrašnjost do Plomina sa sjedištem u Kopru), Mletačka Dalmacija (gradovi od Krka do Korčule sa sjedištem u Zadru) i Mletačka Albanija (Boka kotorska i južnije do albanskog grada Valone sa sjedištem u Kotoru). Mletački predstavnik u provincijama bio je generalni providur izabran u Senatu u Veneciji. Mletačka Istra je imala svog generalnog providura koji je bio u Kopru, dok su Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija od XVI. do XVIII. stoljeća imale zajedničkog generalnog providura u Zadru. Pored generalnog providura u tim je provincijama mletačka vlast postavila i druge službenike, poput kapetana i knezova, javnog bilježnika (notara) i sindika, koji su slali uputstva i izvještaje Senatu u Veneciju sa sadržajem o životu u istočnojadranskim gradovima, selima i na otocima. U izvještajima mletačkih službenika za Mletačku Dalmaciju i Mletačku Albaniju nalaze se podaci o stanju protuosmanske obrane tog područja, sugerira se mletačkoj vlasti da izdvoji određena financijska sredstva za obnovu postojećih i izgradnju novih utvrda te se ističu nepovoljni demografski uvjeti u razdoblju nakon mletačko – osmanskih ratova na tom području.

1.1. Dostupnost povijesne građe

Nin je za vrijeme mletačke vlasti u ranome novom vijeku izgubio autonomiju u samostalnom upravljanju komunalnom upravom koju je od hrvatskog vladara stekao posebnim privilegijama u XIII. stoljeću. Komunalnu upravu činili su knez, Veliko i Malo vijeće. No, službeni dokumenti, koje su sastavljali knez i vijećnici ninske komune, nisu se očuvali u cijelosti. Većina je tog pisanog materijala uništena prije rušenja grada 1646. godine za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.) kada su se predstavnici komunalne uprave zajedno sa stanovništvom iseljavali iz Nina u Zadar. Danas su nam neki od tih dokumenata dostupni u prijepisu. Podatke o ninskoj komuni za razdoblje ranoga novog vijeka najviše nalazimo u spisima mletačkih službenika za Dalmaciju. Državni arhiv u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*) u spisima za razdoblje Mletačke Republike sadrži podatke o Ninu u ranome novom vijeku, no ta građa ovdje nije korištena osim one koja je objavljena u hrvatskoj historiografiji. U ovome se radu, naime, podaci o Ninu u navedenom razdoblju koriste iz pisanog materijala koji se nalazi u *Državnome arhivu* i *Znanstvenoj knjižnici* u Zadru, te Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a važni su za proučavanje političke, gospodarske i društvene povijesti priobalnih mjesta i gradova u sastavu Mletačke Dalmacije i Mletačke Albanije.

Riječ je o dokumentima koji, u većini nisu fizički izvrsno očuvani, a za to postoji nekoliko razloga. Naime, povijesna građa u zadarskome arhivu bila je izložena selidbama i različitim vremenskim uvjetima koji su joj prijetili uništavanjem. Pored toga, veliku ulogu u funkcioniranju zadarskog arhiva odigrale su različite vladajuće strukture u Zadru: najprije mletačka, zatim prva i druga austrijska, potom francuska te u moderno vrijeme talijanska vlast koja je, prije velikog savezničkog bombardiranja Zadra 1943. godine, brodovima odnijela cjelokupnu građu u Veneciju, ali koja je, nakon diplomatskih odnosa s jugoslavenskom vlasti, 1949. godine bila vraćena u Zadar. U tom je „prijevozu“ neka od izvorne građe bila izložena vlazi, no većina se tih povijesnih dokumenata očuvala te je danas dostupna za korištenje. Među takvim izvorima nalaze se i oni koji sadrže podatke o Ninu u ranom novom vijeku.

U objavljenim radovima o Ninu u razdoblju ranog novog vijeka govori se unutar općeg prikaza povijesti sjeverne Dalmacije i Zadra u to vrijeme, dok se konkretni podaci nalaze u arhivskim dokumentima kao neobjavljena građa.

U ovoj je disertaciji raspoloživa arhivska građa podijeljena na dvije vrste izvora; neobjavljene i objavljene, a dosadašnji rezultati hrvatske historiografije sagledani su na temelju objavljenih znanstvenih radova i monografija koji govore o povijesti Nina i njegovog okruga u ranome novom vijeku ili ga usputno spominju u okviru povijesti Dalmacije u to vrijeme.

1.2. Neobjavljeni izvori u Državnom arhivu i Znanstvenoj knjižnici u Zadru

Među neobjavljene izvore o Ninu u XVII. stoljeću koji se nalaze u Državnome arhivu i Znanstvenoj knjižnici u Zadru spadaju dokumenti koji nikad nisu priređeni za objavu, a pohranjeni su u izvornome materijalnom obliku, pismu i jeziku na kojem su zapisani te oni koji su nastali u istom razdoblju, ali su se očuvali u prijepisu napravljenom u XIX. stoljeću i do danas, također, nisu bili priređeni za objavu.

1.2.1. Spis *Knjige Nina (I libri di Nona)*

Za proučavanje prošlosti Nina u razdoblju od 1573. do 1646. godine značajan je spis *Knjige Nina (I libri di Nona)*⁹ koji se nalazi u Državnom arhivu u Zadru. Prvi naziv tog izvora bio je *Spisi općine Nina* i sastojao se od osam svezaka. Prvi je prijepis tog spisa napravio zadarski bilježnik Petrar Ferrari Cupilli (1763. – 1775.), a drugi je napravljen za vrijeme austrijske vlasti u Dalmaciji u XIX. stoljeću. U tom drugom prijepisu spis je naslovljen *Knjige Nina (I libri di Nona)* te je imao jedanaest knjiga, ali prve tri knjige se nisu sačuvale, već one od četvrte do jedanaeste.

Dokumente, koji su uneseni u spomenuti spis, sastavili su javni bilježnici u Zadru na zahtjev stranaka koje su mogle biti zastupnici ninskoga vijeća, ali i ostali plemići te pučani ninske komune, kao i stanovnici njegovog okruga. Napisani su humanistikom, na talijanskom jeziku, s ponegdje ubačenim izrazima na latinskom jeziku. Svaki od tih dokumenata je ovjeren potpisom i pečatom notara u fiskalnoj komori u Zadru. Sadržajno, riječ je o inventarnim i kupoprodajnim ugovorima koji donose podatke o imenima i staleškoj pripadnosti vlasnika zemlje, smještaju zemljišne čestice i zemljišnim mjerama koje su se koristile za označavanje veličine zemlje, otkrivaju koji su pravni zakoni vrijedili za sklapanje kupoprodajnih ugovora i političku podjelu na staleže u Ninu u razdoblju ranoga novog vijeka. Manji broj podataka u ovom spisu donosi podatke o kulturnom i umjetničkom životu Nina i njegovog okruga za promatrano razdoblje, ali pokazuju doprinos Ninske biskupije na kulturni razvoj u Ninu od 1573. do 1646. godine.

⁹ Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd) *Knjige Nina (I libri di Nona)*, sačuvane su knjige br. 4, 5, 6, 7, 8 i 9.

1.2.2. Katastri iz XVII. stoljeća

Mletački katastri u Dalmaciji nastali su u XVII. i XVIII. stoljeću nakon mletačko - osmanskih ratova i uređenih granica na tom području. Značajan su povijesni izvor jer sadrže popis vlasnika zemlje s definiranim obavezama u zemljoposjedničkom odnosu u ninskoj komuni, otkrivaju nazive toponima na ninskome području te pokazuju koje su grane gospodarstva bile razvijene u Ninu i okrugu u ranome novom vijeku.¹⁰

Prvi katastar za Dalmaciju Venecija je napravila 1420. godine, nakon što je dovršila uspostavu vlasti nad većim dijelom Mletačke Dalmacije, a odnosio se na Zadar, Nin, Novigrad i Ljubač. Međutim, nakon uspostave nove granice razgraničenja sa Osmanlijama 1576. godine, kao posljedica promjena u zauzimanju dalmatinskog područja za vrijeme Ciparskoga rata (1570. – 1573.), Senat je u Veneciji 1588. godine odlučio da svi posjednici na tom području svake desete godine trebaju ponoviti popis svojih posjeda. Ubrzo je došlo do sređivanja vlasništva nad česticama u Ninu i okrugu te je mletačka uprava 1609. godine dala napraviti drugi katastar koji se odnosi samo na Nin i Zadar i njihove okruge. Ninski katastar iz 1609. godine nosi naziv: *Catastico delle alienationi delli beni comunali et pubblici di Nona 1609.*¹¹ To je ujedno prvi poznati mletački katastar za Nin i njegov okrug za razdoblje prve polovice XVII. stoljeća sastavljen na inicijativu mletačkih vlasti s ciljem dobivanja točnih podataka o strukturi posjeda i imenima njihovih vlasnika. U njemu su upisane zemljišne čestice i njihov smještaj na prostoru ninskoga okruga, podaci o položaju svih sela (*vila*) koja su činila ninski okrug i nazivi toponima koji su se na tom području koristili. Katastar također sadrži imena stanovnika kojima se potvrđuju ranije stečeni posjedi u ninskoj komuni. U katastru je kod svakog dokumenta označen datum i mjesec kad je sastavljen. Spominje se ime zadarskog bilježnika (Simona Veniera) u čijem su uredu ti dokumenti zapisani i ovjereni. O tome svjedoči formulacija koja se koristila prilikom sastavljanja: *Constituito nell'ufficio della cancellaria della Maggior Città di Zara.* Također, navodi se ime generalnog providura Giacoma Zanea, koji je u to vrijeme bio nadležan za provedbu

¹⁰ SULKAN – ALTIĆ, Mirela, Povijest mletačkog katastra Dalmacije, *Arhivski vjesnik*, br. 43, Zagreb 2000., str. 171 – 175; ISTA, Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. st., *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 18, Split 2002., str. 453 – 456; PERINČIĆ, Tea, *Mletački katastri Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., str. 14 – 15.

¹¹ DAZd, *Catastico delle alienationi delli beni comunali et pubblici di Nona 1609.*

mletačke vlasti u provincijama Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija. Većinom su pored imena vlasnika zemlje iznesena imena dvojice svjedoka, a u nekoliko primjera je naveden jedan svjedok. Navedeni katastar sadrži imena posjednika kojima se čestice u ninskom okrugu potvrđuju na temelju stečenog vlasništva iz ranijih godina. Taj katastar također otkriva imena ninskih knezova i plemića - članova ninskoga vijeća. Pored imena kneza u njemu se nalazi formulacija koja pokazuje njegovu odanost mletačkome duždu u Veneciji: *Illustrissimo Ducali Domino Venetiarum*.

Za ovu disertaciju također je značajan katastar koji je sastavljen 1675. godine, iza Kandijskog rata (1645. – 1669.). Njegov naslov glasi: *Catastico di beni comunali del territorio di Nona 1675.*¹² Naredbom generalnog providura Zorzija Morosinija (1672-1675) provedena je agrarna reforma i sastavljen je zemljišni katastar ninske i splitske komune s Klisom. Ninski katastar iz 1675. godine sadržava broj čestice, ime posjeda, opis dodijeljene zemlje i imena posjednika. U ovoj se disertaciji koriste podaci iz tog katastra jer pokazuju promjene u demografskoj strukturi na prostoru ninske komune iza Kandijskog rata.

Pored katastra, podatke o vlasnicima posjeda na području ninske komune nalazimo u izvoru *Knjige rukopisa (Manuscripti)*. Unutar njega se nalazi spis *Repertorio dei beni del territorio di Nona*¹³ koji sadrži popis vrste zemljišta u ninskome okrugu u XVII. stoljeću te imena vlasnika pojedinih čestica. U registru, međutim, imena vlasnika i nazivi njihovih posjeda nisu poredani po abecedi. Također, veličina posjeda nije navedena, već je jedno zemljište ili ime posjednika upisano nekoliko puta u istom nizu.

Podaci iz ovih izvora otkrivaju da su u vlasništvu posjede imale fizičke osobe, komuna i crkvene institucije, zatim da su se kao mjerne jedinice u izračunu veličine zemljišta koristili gonjaj i pertik te da su se granice vlasništva nad nekom česticom određivale prema smjeru vjetrova na tom području (*borea, garbin, sirocco, provenza*).¹⁴

¹² DAZd, *Catastico di beni del territorio di Nona 1675.*, str. 1 - 155

¹³ Znanstvena knjižnica u Zadru (dalje: ZKZd), Inventar 11223, ms. 215

¹⁴ SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 175

1.2.3. Spisi generalnih providura

Sljedeću važnu skupinu izvora u kojima se nalaze podaci o Ninu u ranome novom vijeku čine *Spisi generalnih providura*. Sastavljali su ga generalni providuri čija je zadaća bila da, pored izvještaja mletačkom Senatu o realnom stanju svakodnevnoga života u Mletačkoj Dalmaciji, ukažu na financijsku i vojnu pomoć za obranu gradova ili upozore na potrebu o zbrinjavanju stanovništva uslijed učestalih osmanskih napada na to područje. Za taj je izvor austrijska vlast u Zadru, tijekom restauracije arhivske građe u razdoblju između 1860. i 1890. godine, radi preglednijeg i olakšanog pretraživanja povijesti Mletačke Dalmacije i Mletačke Albanije, napravila indeks u tri sveska. Podaci se u *Spisima generalnih providura* za grad Nin i mjesta koja su mu pripadala u razdoblju od 1573. do 1646. godine kao dio njegovog okruga nalaze u drugom svesku tog indeksa. On sadrži oznaku broja folije (strane) dokumenta i kratak opis sadržaja u njima (regeste).

Dokumenti u tom izvoru mogu se podijeliti prema količini podataka koje sadrže o Ninu i njegovom okrugu u XVII. stoljeću. Naime, jedni dokumenti se izravno odnose na povijest ninskog područja u to vrijeme, dok se drugi više bave prošlošću Zadra a Nin tek usputno spominju. Većina dokumenata u tom izvoru je dobro očuvana, s ponegdje oštećenim stranama. Pisani su humanistikom na talijanskom jeziku, s ponegdje ubačenim latinskim izrazima. Podaci o Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine koji se koriste u ovoj disertaciji nalaze se u dokumentima sljedećih generalnih providura: Giustin Antonio Belegno (1617.-1622.), knjiga II; Antonio Pisani (1626.-1628.), knjiga I; Alvise Zorzi (1628.-1630.), knjiga I; Antonio Civran (1630.-1632.), knjiga I; Francesco Zen (1633.-1635.), knjiga I.

1.2.4. Spisi zadarskih bilježnika

Za proučavanje povijesti ninske komune u ranom novom vijeku značajan izvor su dokumenti koje sadrže *Spisi zadarskih bilježnika*. U tom se izvoru nalaze dokumenti koje su zapisivali mletački bilježnici (notari) u Zadru a odnose se na ugovore o kupoprodaji i vlasništvu zemlje u ninskoj komuni, uvjetima najma ili zakupa zemlje u ninskom okrugu, ugovore o mirazu i oporuke. Imena bilježnika ili notara čiji se podaci o Ninu za razdoblje od 1573. do 1646. godine ovdje koriste su: Francesco Primizio (1590. – 1608.), knjige II - V, Simon Venier (1586. – 1616.), knjige II – VI i Zuanne Braicich (1633. – 1642.), knjige VI - -XII.

1.3. Neobjavljeni izvori iz drugih arhiva

Iako se za proučavanje teme ove disertacije koristi izvorna neobjavljena građa iz Državnog arhiva i Znanstvene knjižnice u Zadru, u obzir su uzeta još dva neobjavljena izvora o Ninu i njegovom okrugu u ranom novom vijeku koja se nalaze u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Riječ je o dva rukopisa Šime Ljubavca (*Simoene Gliubavac*, 1608. – 1663.) koji sadrže podatke o prostornom smještaju Nina i opis ninskog okruga u XVII. stoljeću. Prvi je rukopis *Storica dissertazione del Contado e Territorio di Zara* u kojem se nalazi opis geografskog smještaja Nina i sela u okrugu i pregled povijesnih događaja na tom području u XVII. stoljeću. Također, jedan primjerak tog rukopisa u prijepisu se nalazi u fondu Znanstvene knjižnice u Zadru pod nazivom: *Storica Dissertazione del Contado e Territorio di Zara del dot. Simon Gliubavaz dedicata a S. E. Leonrado Foscolo Proveditor Generale di Dalmazia et Albania*.¹⁵ Prvi, original tog rukopisa, Ljubavac je završio 1652. godine i jedan je od pet dijelova njegovog velikog rukopisa *Agri Jadrensis illustrator memorie istoriche* u kojem je prikazao povijest šireg zadarskog područja u ranom novom vijeku.

¹⁵ Original rukopisa u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti nalazi se pod signaturom II d 127. Primjerak u Znanstvenoj knjižnici Zadar ima 114 numeriranih stranica, dimenzije su mu oko 19 x 13 cm i dobro je očuvan. Prema podacima na kataložnom listiću radi se o prijepisu iz XIX. stoljeća. U istoj knjižnici taj se rukopis čuva pod signaturom 16530 Ms 459

Drugi je rukopis *Topografia districtus Zarae* u kojem se nalaze podaci o izgledu Nina i položaju sela koja su pripadala njegovom okrugu u razdoblju od 1573. do 1646. godine.¹⁶

1.4. Objavljeni izvori

Od objavljenih izvora raspoložemo s onima koji govore o Ninu i selima u okrugu za vrijeme ili nakon mletačko – osmanskih sukoba na prostoru sjeverne Dalmacije u razdoblju od 1573. do 1646. godine te one koji se odnose na crkvenu povijest u to vrijeme.

Stvarno stanje u kojem se našao Nin za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.), kada su se borbe između mletačke i osmanske vojske vodile i na prostoru istočnojadranske obale, nalazimo tek u jednom izvještaju iz tog vremena. Riječ je o kronici *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*,¹⁷ šibenskog povjesničara Franje Difnika (1607. – 1672.), koji u njemu detaljno prikazuje uzroke i tijek rata. Kao svjedok tih događaja Difnik je iznio svoja razmišljanja o političkoj i ratnoj situaciji u to vrijeme i mišljenje suvremenika koji su predstavljali javno mnijenje tog vremena. Opisujući detaljno sudbinu stradalih gradova i mjesta u sjevernoj Dalmaciji, za Nin ističe da se zbog izrazito lošeg obrambenog sustava nije mogao oduprijeti osmanskim napadima te je u prve dvije godine rata (1645. i 1646.) stanovništvo bilo primorano napustiti grad.

Općenite podatke o svakodnevnom životu u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine sadrže objavljeni izvještaji mletačkih državnih dužnosnika koji su se, nakon isteka službe u Zadru, upućivali Senatu u Veneciji. Izvještaje o stanju u Mletačkoj Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji, koje su mletački predstavnici vlasti sastavljali nakon isteka službe u Zadru, priredili su za objavu Šime Ljubić i Grga Novak. Oni su pod nazivom *Commisiones et relationes Venetae*, koji čini dio serije unutar edicije *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, objavili prijepise tih dokumenata koji su inače bili pohranjeni u mletačkom, bečkom i zadarskom arhivu, a čiji sadržaj otkriva u kakvoj se političkoj, vojnoj i društvenoj situaciji našao grad Nin uslijed mletačko -

¹⁶ LJUBAVAC, Šime, *Storica disertatione del Contado e Territorio di Zara (1651.) i Topografia districtus Zarae*, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Signatura: II d 127

¹⁷ DIFNIK, Franjo, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986., 410 str. Rukopis se čuva u Znanstvenoj knjižnici u Zadru pod signaturom 28.329 ms 837

osmanskih ratova. Prvi koji je započeo sakupljati takve dokumente je Šime Ljubić. Naime, on je sakupio građu iz mletačkog državnog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*) koja se odnosi na službene dopise i izvještaje napisane od strane predstavnika mletačke državne vlasti za područje provincija Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija sa sjedištem u Zadru. Iznimna vrijednost Ljubićeva rada je što je on u cijelosti sadržaj dokumenata objavio u prijepisu, na talijanskom jeziku na kojem su napisani.¹⁸

Ljubićev rad u venecijanskom arhivu na objavi mletačkih dokumenata nastavio je Grga Novak. Spomenute dokumente objavio je pod nazivom *Commissiones et relationes Venetae (Mletačka uputstva i izvještaji)* kao VII. svezak unutar edicije *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*.¹⁹ Za razliku od Ljubićeva doslovnog prijepisa na talijanskom jeziku, Novak je priredio prijevode tih dokumenata s talijanskog na hrvatski jezik, ali je uz prijevod napravio prijepis izvornog talijanskog teksta. Riječ je o relacijama koje su generalni providuri, knezovi, kapetani i drugi mletački službenici u Mletačkoj Dalmaciji upućivali mletačkoj vladi u Veneciju. U dokumentima je naglašena potreba da mletačka vlast izdvoji određena financijska sredstva za izgradnju obrambenih utvrda oko Nina. Također, izneseni su statistički podaci o stradanjima u ratovima i pregled demografske slike grada, s obzirom na broj osoba sposobnih za vojnu službu. U njima se još nalaze i podaci o geostrateškoj i gospodarskoj ulozi i mogućnostima za daljnji razvoj grada Nina usprkos neprestanim osmanskim prijetnjama i mogućim razaranjima. Takvi podaci uvelike doprinose stvaranju slike društvenog i gospodarskog stanja u Ninu i njegovom okrugu i razumijevanju graničnog položaja ninskog okruga u ranom novom vijeku.

Podatke o crkvenoj povijesti Nina u razdoblju od 1573. do 1646. godine nalazimo u djelu *Illyricum sacrum*²⁰ Danijela Farlattija (1690. – 1773.), crkvenog povjesničara iz XVII. stoljeća. Iako se u tom izvoru većina podataka odnosi na srednjovjekovno razdoblje, ipak u četvrtoj, posljednoj, knjizi Farlatti donosi podatke o crkvenim

¹⁸ U spomenutom izvoru Ljubić je objavio sve dokumente koji se odnose na mletačku Albaniju, Dalmaciju i Istru, i to u tri dijela. Prvi dio koji se odnosi na razdoblje od 1453. do 1527. objavio je u sklopu VI. sveska 1876. godine, drugi koji se odnosi na razdoblje od 1525. do 1558. objavio je u VIII. svesku 1877. godine i treće za razdoblje od 1553. do 1571. je objavio 1880. godine kao XI. svezak edicije *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*.

¹⁹ NOVAK, Grga, *Commissiones et Relationes Venetae*, sv. VII., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1972.

²⁰ FARLATTI, Daniele, *Illyricum sacrum*, Tomus IV, Venezia, 1869.

ustanovama i osobama koje su obilježile povijest ninske crkve u vremenu ranog novog vijeka. U njemu navodi imena svećenika i opisuje sakralne građevine na području Nina u stanju kakvom su ih zatekli papinski vizitatori početkom XVII. stoljeća. Podatke o djelovanju ninske crkve od 1573. do 1646. godine nalazimo u djelu *Zara christiana*, Carla Federica Bianchija (1809. – 1891.),²¹ objavljenom 1877. godine u dva dijela, u kojem se nalazi povijest zadarske crkve a u sklopu toga povijest Ninske biskupije. Za razdoblje ranog novog vijeka značajni su podaci o ninskim biskupima i njihovom djelovanju u to vrijeme, osobito na crkvenim sinodama koje su se održavale u Zadru i u Splitu a na kojima su sudjelovali ninski biskupi. Bianchi je u spomenutom djelu detaljno opisao sudbinu grada Nina 1646. godine, župe na teritoriju ninskog okruga koje su bile u sastavu Ninske biskupije, kaptolske povlastice i visinu prihoda koje je godišnje ostvarivao ninski kaptol.

Od objavljenih izvora za crkvenu povijest također raspolažemo s onima koji se odnose na djelovanje dominikanskog reda u Ninu u XVII. stoljeću. Riječ je o registama dokumenata iz *Generalnog dominikanskog arhiva* u Rimu koji pokazuju da je od 1573. do 1600. godine postojala pisana korespondencija između Dominikanaca u Rimu i Ninu. Regeste je objavio Stjepan Krasić pod nazivom *Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku*. Krasić je pregledao regeste za razdoblje od 1392. do 1600. i objavio ih u dva dijela. Prvi dio čine regeste dokumenata nastalih u razdoblju 1392. do 1500. godine,²² a drugi, čiji se podaci o djelovanju tog reda u Ninu koriste u ovoj disertaciji, u razdoblju od 1501. do 1600. godine.²³ Njihovu važnost Krasić je obrazložio riječima da oni čine jednu od najvećih i za povijest najvažnijih serija dokumenata koji se čuvaju u tom arhivu. U uvodnom dijelu je detaljno opisao fizičko stanje spomenutog arhivskog gradiva te istaknuo da su svrstani kronološkim redom u IV. seriju dokumenata i označeni brojevima od 1 do 293. Regeste su pisali vrhovni starješine tog reda: generali (*magister generalis Ordinis*), generalni vikari (*vicarius generalis Ordinis*) i prokuratori (*procurator Ordinis*). Pismena je komunikacija među dominikancima bila uobičajena još

²¹BIANCHI, Carlo Federico, *Zara Christiana*, Zadar, 1877.; Kršćanski Zadar, sv. 2, drugo izdanje, Zadar 2011., 600 str.

²²KRASIĆ, Stjepan, *Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392. – 1500.)*, *Arhivski vjesnik*, , god. XVII – XVIII, Zagreb 1974. – 1975., str. 157 - 246

²³ISTI, *Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1501. – 1600.)*, *Arhivski vjesnik*, god. XXI – XXII, Zagreb 1980., str. 201 - 321

od XIII. stoljeća kad je red osnovan, a takav se način komunikacije znatno povećao krajem XVI. i u XVII. stoljeću, kad se red naglo širio po cijeloj Europi. Stoga su, zbog uštede vremena i prostora u pisanoj korespondenciji, jednostavniji bili kraći sadržaji pisama – regeste. Redoslijed tih regesta složen je kronološki, tako da za Nin u razdoblju koje je ovdje predmetom proučavanja nalazimo regeste za 1583. i 1591. godinu.²⁴ Na početku svake nalazi se ime generala, generalnog vikara ili prokuratora koji ga je dao sastaviti, zatim oznaka razdoblja (godine) kad su napisani i provincija ili mjesto na koju se odnose. Pored svakog je oznaka lista (*folium*, ili skraćeno *f.*; *pagina*, ili skraćeno *p.*) pod kojim su označeni u originalu. Prijepis regesta je Krasić iznio u cijelosti, ali bez prijevoda na hrvatski jezik. Pisani su humanistikom i srednjovjekovnim latinskim jezikom, s mnogo karakterističnih oblika tog jezika u navedenom razdoblju. Vrijednost ovih regesta je što donose imena značajnih dominikanaca s područja dalmatinske provincije, njihovu ulogu u tom redu, otkrivaju gdje su se nalazile dominikanske crkve i samostani u dalmatinskim mjestima i gradovima tijekom srednjeg i ranog novog vijeka, kakvu su sudbinu proživjeli tijekom političkih i ratnih zbivanja između mletačkih i osmanskih vlasti i vojnih snaga na području Mletačke Dalmacije te koji je njihov doprinos u društvenom i gospodarskom razvoju tog područja u ranom novom vijeku.

²⁴ ISTI, *Regesti pisama*, str. 275, 280., 282. i 287.

1.5. Historiografija

Podatke o prošlosti Nina i područja koje je činio njegov okrug u ranom novom vijeku nalazimo u enciklopedijskim priložima, monografijama i znanstvenim člancima koji o tome govore na temelju podataka iz izvorne građe i objavljenih radova u hrvatskoj historiografiji. Natuknice u Pomorskoj enciklopediji²⁵, Hrvatskom leksikonu²⁶, Hrvatskoj enciklopediji²⁷ i Općoj enciklopediji²⁸ sadrže podatke o geostrateškom položaju grada Nina, iznose kronološki prikaz povijesti grada za razdoblje XVII. stoljeća, spominju njegovu obrambenu ulogu i gradnju utvrda u to vrijeme, ističu značaj pomorstva kao gospodarske grane temeljene na kaznenim zakonima *Statuta lige kotara ninskog*, naglašavaju doprinos crkvenih redova, dominikanaca i franjevacu u gradu u vrijeme mletačko – osmanskih sukoba na prostoru sjeverne Dalmacije te opisuju mletačko razaranje grada 1646. godine.

O životu u prošlosti tog područja u razdoblju od 1573. do 1646. godine u hrvatskoj historiografiji objavljeno je nekoliko monografija i članaka.

²⁵ *Pomorska enciklopedija*, sv. 5, Mito – Pa, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1981., str. 373

²⁶ *Hrvatski leksikon*, sv. 2, L – Ž, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb 1997., str. 175

²⁷ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 7, Mal – Nj, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb 2005., str. 704.

²⁸ *Opća enciklopedija*, sv. 6, Nih – Ras, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980., str. 31

1.5.1 Monografije o povijesti Nina u XVII. stoljeću

Postoje dvije dosad objavljene monografije koje se konkretno bave Ninom u XVII. stoljeću.

Prva je knjiga *Povijest grada Nina*²⁹ u kojoj se obrađuje povijest Nina od antike do XX. stoljeća. Za XVII. stoljeće u toj se knjizi nalazi sedam znanstvenih radova u kojima se raspravlja o političkoj, crkvenoj i društvenoj prošlosti tog grada. Radovi u ovom zborniku nisu objavljeni kronološkim redoslijedom povijesnih razdoblja kojim se bave, već su svrstani u cjeline: povijesni razvoj, pojedinačne teme i suvremene teme a članke koji se bave ili donose podatke za razdoblje ranog novog vijeka u Ninu nalaze se u prve dvije grupe. Autori tih znanstvenih studija su arheolozi, povjesničari i povjesničari umjetnosti koji su se u njima koristili podacima s kojima je tadašnja historiografija raspolagala te izvorima iz zadarskog arhiva. Ovdje donosimo pregled članaka koji se bave Ninom u razdoblju ranog novog vijeka.

U članku *Političko-upravni položaj Nina u doba Mletačke Republike* Maje Novak-Sambrailo³⁰ prikazana je povijest grada Nina od dolaska mletačke vlasti u Dalmaciju u XV. stoljeću do mletačko – osmanskih ratova u XVII. stoljeću. Pri tome se razmatraju posljedice koje su nastale nakon dolaska mletačke vlasti, a one se odnose na strukturu komunalne vlasti i ulogu koju su u novonastalim okolnostima imali izvršitelji komunalne uprave u Ninu: knez te Veliko i Malo vijeće sastavljeno od zastupnika plemića. U članku je dosta dobro opisano rušenje grada 1646. godine od strane Venecije, koja se na to odlučila kako bi odvratila Osmanlije od zauzimanja grada. Spominje izvještaje zadarskih knezova mletačkom senatu o gospodarskoj stagnaciji i zapuštenim plodnim područjima, koja su ulazila u sastav ninskog okruga u XVII. stoljeću. U radu Senada M. Traljića *Nin pod udarom mletačko - turskih ratova*³¹ nalazimo opis svakodnevnog života na mletačko

²⁹ Knjiga *Povijest grada Nina*, kao zbornik u dva sveska, objavio u Zadru 1969. godine Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, povodom tadašnje devetstote godišnjice povelje hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV., poznate pod imenom „Mare nostrum“, koju je taj vladar 1069. godine izdao benediktinskom samostanu sv. Krševana u Zadru, dajući mu otok Maun u vlasništvo a u kojoj ističe da je proširio granice svoje vlasti i kraljevstva te da stoluje u gradu Ninu. Urednici tog akademijinog izdanja su NOVAK, Grga i MAŠTROVIĆ, Vjekoslav. Institut JAZU u Zadru, sv. 16-17, Zadar, 1969., 788 str.

³⁰ *Povijest grada Nina*, str. 157-189

³¹ TRALJIĆ, Senad M., *Nin pod udarom mletačko-turskih ratova*, *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 4-5, Zagreb 1969., str. 529-530. Isti je objavio još nekoliko članaka o mletačko-turskim ratovima u Dalmaciji u kojima spominje Nin. To su radovi: *Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII.*

- osmanskoj granici oko Zadra u vrijeme ratnih i mirnodopskih uvjeta. Kako bi prikazao povijest tog grada pod spomenutim ratnim okolnostima Traljić se u članku osvrnuo na cjelokupnu političku, gospodarsku i društvenu situaciju na prostoru od Šibenika do Obrovca i oko Novigrada. To je područje područje od početka XV. stoljeća, kada su započele intenzivne mletačko – osmanske borbe, predstavljao jedinstven teritorij zbog čega je Traljić u članku istaknuo da je teško proučavati položaj Nina u ranom novom vijeku ako bi se razdvojilo pojedina naselja iz te cjeline. Takvo Traljićevo mišljenje korisno je radi razumijevanja vojne i civilne obrane Nina od 1573. do 1646. godine. Također, u radu su iznesene diplomatsko – političke reakcije ninskog i zadarskog kneza upućene mletačkom Senatu u Veneciju i predstavnicima mletačke vlasti u Zadru u kojima se apelira za učinkovitiju provedbu obrane ninskih bedema.

U zborniku se nalazi nekoliko radova koji se odnose na crkvenu i kulturnu povijest Nina u XVII. stoljeću. Prvi za ovu temu je rad Ive Petriciolija *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka*³² u kojem su opisane sakralne građevine u gradu Ninu koje su u gradskoj jezgri postojale od srednjeg vijeka do XX. stoljeća. U radu se iznose okolnosti pod kojim se grad našao i detaljno se opisuje stanje u gradu nakon razaranja 1646. godine. Opisujući urbanu sliku grada Petricioli, na temelju nacрта i shema karata iz XVII. stoljeća, na kojima su ucrtani sakralni objekti i vojna utvrđenja u ninskoj komuni iznosi podatke o izgledu jezgre grada nakon rušenja. Detaljan opis izgleda sakralnih građevina u Ninu i podaci o namjeni koju su imali u svakodnevnom životu grada, doprinose otkrivanju društveno – kulturne slike Nina u spomenutom razdoblju.

O izgledu i djelovanju crkava na području koje je ulazilo u sastav Ninske biskupije u razdoblju ranog novog vijeka, objavio je Filip Amos – Rube u članku *Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603.*³³ Riječ je o podacima do kojih je F.A. Rube došao na temelju izvještaja koje su sastavili papinski poslanici tijekom svog boravka u Ninu i župama Ninske biskupije krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća. Prvi je izvještaj

st. u: *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 4-5, Zagreb 1969., str. 409-424; *Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. st.*, Zadar 1965., str. 203-227; *Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. st.*, Zadar 1973., str. 447-458.

³² ISTI, *Zadar i turska pozadina*, str. 299-352

³³ AMOS - RUBE, Filipi, *Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603.*, u: *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 16-17, Zadar 1969., str. 549 -596

Agostina Valiera, nastao u razdoblju od 21. ožujka do 24. svibnja 1579. godine. Njegov izvještaj o stanju ninske biskupije sastoji se od 20 folija i 40 stranica s posebnom paginacijom i čuva se u Tajnom vatikanskom arhivu. Drugi izvještaj napravio je vizitator Michiel Priuli 1603. godine koji je obišao Ninsku biskupiju od 3. do 20. svibnja i napisao opširniji izvještaj od Valiera sadržan na 89 stranica, također s posebnom paginacijom pohranjen u Vatikanskoj biblioteci. Podaci koje F. A. Rube iznosi u članku od velike su koristi za povijest ranog novog vijeka u Ninu jer donosi podatke o fizičkom uništenju pojedinih ninskih sakralnih građevina, pokazuje kako su Nin i njegovo područje za vrijeme Valierove vizitacije bili potpuno opustošeni iza rata 1579. godine, kako je grad bio zapaljen, porušen i devastiran i kako je gotovo sasvim ostao bez stanovnika. Donosi statističke podatke o broju stanovnika u Ninu i župama koje su mu pripadale, govori o stagnaciji razvoja stočarstva i poljodjelstva te o pustoši ninskih crkava. Oslanjajući se na izvještaje papinskih polaznika na prostoru ninske biskupije, kao izvornim dokumentima, taj rad pokazuje ulogu koju je ninska crkva imala u Ninu u vremenu od 1573. do 1646. godine.

Vrijedan je rukopis ninskog biskupa Franje de Grassisa kojeg je Josip Kolanović analizirao u radu *Zbornik ninskih isprava od XII. do XVII. stoljeća*,³⁴ a naziva se *Monumenta Ecclesiae cathedralis Nonae ex antiquis, et recentioribus etiam scripturis, et documentis canonice, et in forma probati decerpta ab illustrissimo, et Reuerendissimo Domino Francisco de Grassis eiusdem cathedralis episcopo. Anno Domini MDCLXXV*.³⁵ Taj je rukopis od iznimnog značaja za povijest Ninske biskupije u ranome novom vijeku, jer, pored pregleda povijesti ninske crkve od XIII. stoljeća, donosi također podatke o Ninskoj biskupiji u XVII. stoljeću. Dokumenti u njemu pisani su na talijanskom i latinskom jeziku, humanističkom goticom, dok je nekoliko dokumenata pisano glagoljicom. Radi očuvanja listova taj je kodeks uvezen u crvene korice, zbog čega se još naziva „Liber Rubeus“. Podaci iz tog kodeksa u ovoj se disertaciji razmatraju u cilju

³⁴KOLANOVIĆ, Josip, *Zbornik ninskih isprava od XIII. do XVII. stoljeća*, u: *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 16. i 17., Zadar 1969., str. 485-528

³⁵ O tom zborniku i kodeksima koji se u njemu nalazi pisali su BIANCHI, C. F., u djelu *Zara Christiana*, II, Zadar, 1879., str. 227 i FALATTI, D. u djelu *Illyricum sacrum*, Tomus IV, Venecija, 1769., str. 223. Farlati spomenuti kodeks naziva „Liber rubeus“ (Crvena knjiga) jer je imao korice obložene crvenom tkaninom. Kako spomenuti zbornik sadrži podatke o sakralnim građevinama njega su spomenuli: JELIĆ, Luka, *Spomenici grada Nina*, *Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva* V (1901.), str. 184 – 192; VI (1902.), str. 103 – 116. i OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, str. 104 i 116.

prikaza povijesti ninske crkve u vremenu od 1573. do 1646. godine. Dokumenti u tom kodeksu na pojedinim mjestima nisu posloženi kronološkim slijedom po godinama nastanka. Kolanović u ovom radu iznosi povijesne okolnosti u kojima je nastao taj rukopis, kao težnja tadašnjeg ninskog biskupa Franje de Grassisa da svojim nasljednicima, biskupima i kanonicima ninske Crkve, ostavi povlastice, pismene isprave o zemljištu, podatke o stanju sakralnih objekata i ostale dokumente koji se odnose na povijest i pravo Ninske biskupije. Kolanović kronološkim redom donosi popis svih isprava i to kao regeste koji se nalaze na početku rukopisa. U radu za razdoblje od 1573. do 1646. godine nalaze regeste dokumenata koje datiraju od 1577. do 1643. godine, ali unutar toga dokumenti ne idu po redosljedu. Tako, primjerice, nedostaju dokumenti za godine od 1573. do 1576., zatim od 1580. do 1588., od 1590. do 1596., od 1601. do 1608., od 1610. do 1619., za 1623. godinu, pa od 1625. do 1631., za 1634. godinu, zatim od 1636. do 1637., od 1639. do 1642. i od 1644. do 1646. godine.³⁶ U članku se naglašava historiografska vrijednost tog rukopisa koji sadrži podatke za povijest Ninske biskupije, demografsku strukturu, zemljišne odnose stanovništva, položaj sela i toponimiju te biskupije u ranomodernom razdoblju.

Rad Romana Jelića, *Ninjani u Zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća*³⁷ donosi podatke o crkvenoj i društvenoj povijesti Nina u XVII. i XVIII. stoljeću na temelju crkvenih matičnih knjiga: vjenčanih, za razdoblje od 1576. do 1705. godine i umrlih, za razdoblje od 1597. do 1701. godine, a koje se nalaze u crkvi sv. Stošije u Zadru. Vrijednost tih podataka je u imenima i prezimenima stanovnika grada Nina, zanimanjima kojima su se oni bavili i službe koju su obavljali u gradu za razdoblje od kraja Ciparskog rata 1573. do 1646. godine u tijeku Kandijskog rata. Ti podaci se u disertaciji koriste u analizi staleške strukture u gradu Ninu u promatranom razdoblju.

O povijesti gospodarstva u Ninu u ranom novom vijeku u ovom zborniku govori tek jedan rad. Riječ je o radu *Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige Kotara ninskog*,

³⁶KOLANOVIĆ, J., *Zbornik ninskih isprava*, str. 486

³⁷JELIĆ, Roman, *Ninjani u zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća*, u: *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 16. i 17., str. 597-614

Vladislava Brajkovića³⁸ u kojem se ukazuje na postojanje kaznenog zakonika u pogledu plovidbe i ribarstva na tom području.

Druga objavljena monografija o Ninu u ranom novom vijeku je *Na pragovima Nina*³⁹ koja sadrži pregled povijesti Nina od antike do XX. stoljeća. Iz te se monografije mogu izdvojiti tri rada koji se odnose na povijest Nina u ranom novom vijeku. Prvi je *Ninska prekojadranska iseljavanja* (15. do 17. st.) Lovorke Čoralić⁴⁰ u kojem se kroz pregled povijesti iseljavanja Hrvata u Mletke u vrijeme osmanskih ratova iznose podaci o stanovnicima ninske komune koji su se uselili na to područje i to na temelju oporuka koje se nalaze u fondu bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*) kao dio arhivske građe Državnog arhiva u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*). U radu se nabrajaju razlozi iseljavanja stanovništva sa prostora ninskog okruga na Apeninski poluotok tijekom XVII. stoljeća, a jedan od njih bio je školovanje na padovanskom sveučilištu. U radu *Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova*⁴¹ Boris Ilakovac se bavi arheološkim promatranjem uloge mostova u Ninu, dajući njihovo gospodarsko značenje. Donosi skice i fotografije ninskih mostova a tijekom razvoja njihove gradnje svrstava po povijesnim razdobljima. Tako za XVII. stoljeće podatke o ninskim mostovima donosi u poglavlju *Srednji vijek do kraja Mletačke Republike (od V. do XVIII. stoljeća)* i to na temelju prikaza ninskih mostova na bakrorezima iz druge polovice XVI. i početka XVII. stoljeća. Ovakvi podaci vrijedan su doprinos za promatranje urbane slike grada i stvaranje pretpostavke o topografiji Nina u ranom novom vijeku, kao i za sagledavanje uloge koju su mostovi odigrali kao obrambeni arhitektonski objekti u to doba.⁴² Šime Peričić u radu *Nekoliko*

³⁸BRAJKOVIĆ, Vladimir, Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige Kotara ninskog, u: *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, sv. 16. i 17., Zadar 1969., str. 479 – 483.

³⁹ Sadrži radove koji su trebali biti izneseni na znanstvenom skupu 1999. godine u Ninu, povodom obljetnice dodjele povelje „Mare nostrum“ Petra Krešimira IV. benediktinskom samostanu sv. Krševana u Zadru. Do realizacije skupa nikada nije došlo, no Matica Hrvatska je radove objavila izdajući spomenutu knjigu. *Na pragovima Nina (Ad limina Aenone)*, uredio: LJUBIČIĆ, Šime, Matica hrvatska, Nin 2002., 139 str.

⁴⁰ČORALIĆ, Lovorka, Ninska prekojadranska iseljavanja, *Na pragovima Nina*, Matica Hrvatska, Nin, 2002., str. 47-63.

⁴¹ ILAKOVAC, Boris, Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova, *Isto*, str. 21 - 45

⁴² Taj je isti rad objavljen nekoliko godina ranije, u Vjesniku arheološkog muzeja u Zagrebu, s istim navedenim skicama, bakrorezima i fotografijama a razlog zašto je opet objavljen u ovoj monografiji vjerojatno je bio u potrebi da se prikupe relevantni znanstveni članci kako bi ta monografija dobila jači historiografski značaj. ISTI, Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3, sv. 28. – 29., 1995./1996., str. 73 - 95

*gospodarskih pokušaja u Ninu*⁴³ nabraja osnovne gospodarske grane u Ninu u ranom novom vijeku, poput poljodjelstva, proizvodnje sukna i razvoja tekstilne proizvodnje. Osobito se naglašava upotreba keramičkih predmeta u svakodnevnom životu stanovnika Nina u spomenutom razdoblju. Ipak, u radu nedostaje studioznija raščlamba o uvjetima pod kojima se razvijalo gospodarstvo u Ninu u ranom novom vijeku.

Nekoliko je monografija u kojima podatke za Nin nalazimo unutar općenitog prikaza povijesti Dalmacije i Zadra. Prikaz povijesti dalmatinskih gradova u vrijeme mletačko - osmanskih ratova u XVII. stoljeću u kojima se Nin spominje kao obrambena mletačka utvrda koja je pretrpjela znatna oštećenja, nalazimo u knjizi *Storia di Dalmazia* Giuseppea Prage⁴⁴ u kojoj se iznosi tijek ratnih zbivanja u Dalmaciji u vrijeme Ciparskoga rata (1570. – 1573.). U knjizi *Prošlost Dalmacije* Grga Novaka⁴⁵ nalazi se općeniti pregled povijesti Dalmacije od starog vijeka do sredine XX. stoljeća. U poglavlju o novom vijeku Novak govori o Ninu kao dalmatinskoj komuni koja je 1409. godine došla pod vlast Mletačke Republike. Iznosi se podatak o postojanju dominikanskih škola u Ninu. Druga takva monografija je *Zadar pod mletačkom upravom 1409. do 1797. godine. Prošlost Zadra III.* skupine autora Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec i Šime Peričić⁴⁶ u kojoj se obrađuje politička, gospodarska, društvena i kulturno – umjetnička prošlost Zadra i njegove okolice, od vremena uspostave mletačke vlasti u Dalmaciji 1409. godine do pada Mletačke Republike 1797. godine. U poglavlju te knjige pod naslovom *U vrtlogu ratova – XVII. stoljeće* Nin se spominje na nekoliko mjesta, uglavnom kroz prikaz obrambenog sustava koji je mletačka vlast u njemu razvijala kako bi spriječila osmansko osvajanje sjevernodalmatinskog područja. Spominje Nin kao mjesto odakle su potjecali vrsni gramatičari koji su pomogli razvoju svojevrzne zadarske gimnazije u XVII. stoljeću.

Knjiga *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645. – 1718.*⁴⁷ autorice Tee Mayhew kroz opći pregled političkih odnosa između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva prikazuje povijest Nina u drugoj polovici XVII. i prvoj

⁴³ PERIČIĆ, Šime, Nekoliko gospodarskih pokušaja u Ninu, *Isto*, str. 65 - 72

⁴⁴ PRAGA, Giuseppe, *Storia di Dalmazia*, Padova, 1954., 286 str.

⁴⁵ NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2011., 407. str.

⁴⁶ RAUKAR, Tomislav, PETRICIOLI, Ivo, ŠVELEC, Franjo, PERIČIĆ, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom 1409. do 1797. godine. Prošlost Zadra III.*, Zadar 1987.

⁴⁷ MAYHEW, Tea, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645. – 1718.*, Viella, Roma 2008. str. 301

polovici XVIII. stoljeća. O Ninu se govori kao nezaobilaznoj utvrdi na prostoru sjeverne Dalmacije u XVII. stoljeću, a u četvrtom poglavlju *Restoration of the town of Nin and its territory*⁴⁸ prikazan je geostrateški položaj grada i njegova uloga u mletačkoj obrani sjeverne Dalmacije. Opisano je razaranje grada 1646. godine te su sagledane teške demografsko – gospodarske posljedice koje su iza toga uslijedile u gradu i na čitavom području ninskog okruga.

Postoji nekoliko monografija koje se bave crkvenom povijesti Nina u XVII. stoljeću. Uglavnom donose podatke o sakralnim spomenicima u Ninu i ninskom okrugu i djelovanju crkvenih redova u Ninu u to vrijeme. Ivan Ostojić u knjizi *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*⁴⁹ govori o djelovanju benediktinaca u Ninu u XVII. stoljeću te o materijalnim razaranjima benediktinskih crkava i samostana tijekom mletačko - osmanskih ratova. Stanko Bačić u knjizi *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i ninskoj biskupiji*⁵⁰ donosi redosljed ninskih biskupa u razdoblju od 1573. do 1646. godine, osvrta na uzroke i posljedice stradanja područja koje je činilo ninsku biskupiju u ranom novom vijeku i promjene demografskih kretanja uslijed tih ratova na spomenutom području. U dvije monografije nalazimo podatke o Dominikanskom redu u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine. U prvoj, *Dominikanci i Hrvati – osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeća)*⁵¹ Franje Šanjeka nalazi se kronološki pregled djelovanja dominikanaca u Dalmaciji i u Ninu promatrano sa političkih, gospodarskih i kulturnih zbivanja u Europi, iznesen je broj redovnika koji su aktivno djelovali u dalmatinskoj dominikanskoj provinciji tijekom 1613. i 1614. godine, među kojima je za Nin navedeno da ih je bilo troje, ali njihova imena nisu na tom mjestu iznesena. U drugoj, *Dominikanci u Hrvatskoj*,⁵² koju je objavila Hrvatska dominikanska provincija u Zagrebu spominje se razaranje dominikanske crkve i samostana sv. Ivana Krstitelja u Ninu tijekom velikog rušenja grada 1646. godine.

⁴⁸ ISTA, *Dalmatia between*, str. 177-184

⁴⁹ OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, Benediktinci u Dalmaciji, Split, 1969., 343 str.

⁵⁰ BAČIĆ, Stanko, *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Zadar 1995., 311 str.

⁵¹ ŠANJEK, Franjo, *Dominikanci i Hrvati osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeća*, Zagreb 2008., 402 str.

⁵² *Dominikanci u Hrvatskoj*, Katalog izložbe u Galeriji Klovićevi dvori od 20. prosinca 2007. do 30. ožujka 2008., Hrvatska dominikanska provincija, Zagreb 2011., str. 260.

Nekoliko je objavljenih monografija koje, na temelju zemljovida i veduta, donose prikaz grada Nina i njegovog okruga u razdoblju ranog novog vijeka. Položaj Nina i granice ninskog okruga u XVII. stoljeću nalazimo u knjizi *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od XVI. do XIX. stoljeća. Katalog izložbe*,⁵³ Anice Kisić. Karte i vedute iz ranomodernog razdoblja s prikazom ninskog okruga objavila je Ankica Pandžić u sljedećim izdanjima: *Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske. Katalog izložbe*,⁵⁴ *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. Katalog izložbe*⁵⁵ i *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća*.⁵⁶ Dosadašnje objavljene kartografske prikaze, planove i vedute položaja Nina i njegove okolice, s obzirom na tijek političkih i ratnih zbivanja na tom prostoru u XVII. stoljeću, sakupio je i objavio Mithad Kozličić u knjizi *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana. Izbor karata, planova i veduta do kraja XVII. stoljeća*.⁵⁷ Monografija *Južne granice Dalmacije od XV. stoljeća do danas*⁵⁸ sadrži povijesnu kartografsku građu koja se nalazi u Državnom arhivu u Zadru, a za objavu su je priredili Stjepo Obad, Serdo Dokoza i Suzana Martinović. Knjiga se sastoji od tri djela, od kojih prvi sadrži zemljovide od VII. do XVI. stoljeća, drugi od XVII. do XX. stoljeća, dok treći prikazuje granice u doba austrijske vladavine nad istočnojadranskom obalom. U toj se knjizi Nin i njegovo područje u razdoblju ranog novog vijeka nalazi na kartama koje su predstavljene u drugom dijelu te monografije.

⁵³ KISIĆ, Anica, *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od XVI. do XIX. stoljeća. Katalog izložbe*, Dubrovnik 1988., 21 str.

⁵⁴ PANDŽIĆ, Ankica, *Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske. Katalog izložbe*, Zagreb 1987., 112 str.

⁵⁵ ISTA, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. Katalog izložbe*, Zagreb 1988., 145 str.

⁵⁶ ISTA, *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća*, Zagreb 1992., 170 str.

⁵⁷ KOZLIČIĆ, Mithad, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana. Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici: izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*, Zagreb 1995., 391 str.

⁵⁸ *Južne granice Dalmacije: od XV. stoljeća do danas*, urednici. OBAD, Stijepo, DOKOZA, Serdo, MARTINOVIĆ, Suzana, Državni arhiv u Zadru, 2. dopunjeno izdanje, Zadar 2011., 111 str.

1.5.2. Znanstveni radovi o crkvenoj povijesti Nina

Nekoliko je objavljenih znanstvenih radova koji otkrivaju imena i biografiju pripadnika ninskog crkvenog reda u ranom novom vijeku. O dominikancima u Ninskoj biskupiji na temelju jednog spora kojeg su pokrenule koludrice dominikanskog samostana u Ninu nalazimo u članku *Dominikanci na području nekadašnje zadarske nadbiskupije od XIII. do XIX. stoljeća*⁵⁹ Stjepana Krasića. Podatke o ninskom kleru koje je djelovalo u vrijeme od 1573. do 1646. godine dao je Roman Jelić u knjizi *Popis imena svećenika, redovnika i redovnica u crkvenim maticama sv. Stošije u Zadru (1569. – 1706.)*.⁶⁰ Koristeći se podacima iz matice krštenih (1569. – 1612.), vjenčanih (1576. – 1706.) i umrlih (1597. – 1701.) iz arhiva katedrale sv. Stošije u Zadru, Jelić u radu donosi podatke o svećenstvu zadarskih samostana sv. Marije, sv. Katarine, sv. Dimitrija i sv. Nikole među kojima i crkve sv. Marcele u Ninu. Kao i za sav kler navedenih zadarskih samostana tako i za ovaj u Ninu nalazimo podatke ninskih biskupa, redovnika i redovnica koji otkrivaju ime, titulu, crkvu kojoj su pripadali i službu koju su u njoj obavljali te godinu službe.

Na temelju oporuka ninskih biskupa u razdoblju do 1573. do 1646. godine i izvještaja sa crkvenih sinoda u to vrijeme koje se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru objavila je Lovorka Čoralić nekoliko radova: *Prikazi za poznavanje života ninskih biskupa Horacija Bellottija (1592. – 1602.) i Blaža Madijeva (1602. – 1624.)*,⁶¹ *Prilog životopisu ninskog biskupa Franje Grassija*⁶² i *Prilog životopisu ninskog biskupa Šimuna Divnića (1646. – 1649.)*.⁶³ Kronologiju ninskih biskupa za razdoblje od 1573. do 1646. godine nalazimo u radu *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata*⁶⁴ Zvezdana Strike.

⁵⁹KRASIĆ, Stjepan, Dominikanci na području nekadašnje zadarske nadbiskupije od XIII. do XIX. stoljeća, *Zadarska smotra*, sv. 3 -4, Zadar 2010., str. 37 - 72

⁶⁰JELIĆ, Roman, *Popis imena svećenika, redovnika i redovnica u crkvenim maticama sv. Stošije u Zadru (1569. – 1706.)*, Zadar 1990., 46 str.

⁶¹ČORALIĆ, Lovorka, *Prikazi za poznavanje života ninskih biskupa Horacija Bellottija (1592. – 1602.) i Blaža Madijeva (1602. – 1624.)*, *Croatia Christiana periodica*, 30, god. 16., Zagreb 1992., str. 95-103

⁶²ČORALIĆ, Lovorka, *Prilog životopisu ninskog biskupa Franje Grassija (1667.-1677.)*, *Croatia Christiana periodica*, XIX, Zagreb 1995., br. 35, 111-121.

⁶³ ISTA, *Prilog životopisu ninskog biskupa Šimuna Divnića (1646. – 1649.)*, *Croatia Christiana periodica*, br. 47, god. XXV, Zagreb 2001., str. 265-270.

⁶⁴ Redoslijed službe biskupa u Ninu Strika je iznio u radu na temelju edicije Notizie sulla Chiesa di Nona. Ecclesia Nonensis sive Aenonensis koju je zadarski kanonik Ivan A. Gurato (1804. – 1874.) sastavio

1.5.3. Literatura o pravnoj povijesti Nina i ninskog okruga

Literatura o pravnoj povijesti ninske komune u ranom novom vijeku odnosi se na analizu i prijepis zakonskih članaka sadržanih u dva kodeksa, jednog za područje kaznenog (*Statut lige kotara ninskog*) i jednog za običajno pravo (*Novigradski zbornik*). Posebnost tih pravnih spomenika je u tome što su napisani hrvatskim jezikom, a datiraju otprilike iz XV. i početka XVI. stoljeća, odnosno u vrijeme prije najvećeg osmanskog razaranja ninskog područja, što je još uvijek dovoljno mirno razdoblje za sastavljanje pravnih odredbi kojima su suci i drugi pravno važeći organi mogli regulirati svakodnevni život u gradu i cijelom ninskom okrugu, a sve u cilju očuvanja starih običaja koji su na tom istom području vrijedili prije ranog novog vijeka.

Za sada raspoložemo relativno dovoljnim brojem objavljenih radova o tim pravnim kodeksima, iako ne dovoljno zadovoljavajućim kad je u pitanju kritička analiza njihove datacije. No, već sama činjenica da nam literatura donosi prijepise tih pravnih dokumenata predstavlja vrijedan doprinos za proučavanje pravne povijesti grada Nina i njegovog okruga u razdoblju od 1573. do 1646. godine.

Prvi koji je ukazao na postojanje svojevrsnog statuta sa kaznenim odredbama je Petar Karlić u radu *Statut Lige kotara Ninskog*⁶⁵ u kojemu je iznio podatak o postojanju jednog pravnog spomenika koji je vrijedio za ninski okrug. Analizirajući uvodni dio tog izvora, opisuje njegov povijesni tijek nastanka i smješta njegov početak u 1103. godinu, zbog čega ga smatra najstarijim poznatim kodeksom na hrvatskom jeziku. Ističući njegovu kronologiju nastanka kaže da je preinačen novim odredbama 1305. i 1306. godine i konačno kodificiran 1. siječnja 1474. godine. Opisuje uzroke koji su doveli do promjena u njegovim odredbama, poput mletačko – osmanskih ratova i utjecaja mletačke vlasti koji su zahtijevali posebnu regulaciju društvenih odnosa te naplatu poreza i ostalih novčanih kazni (*globa*). Petar Karlić je isti dokument opisao i u radu *Otkriće Statuta Lige kotara*

krajem XIX. stoljeća. Navedena edicija čuva se u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, pod signaturom 16519, Ms 448., a napisana je na talijanskom i latinskom jeziku. Analizirajući ovaj popis iz Guratovog izvora Strika se koristio i kronologijama ninskih biskupa koje su u svojim djelima objavili Daniele Farlati (*Illyricum sacrum*) i C. T. Bianchi (*Zara Cristiana*). STRIKA, Zvijezdan, *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49/2007., str. 59 - 150

⁶⁵ KARLIĆ, Petar, *Statut Lige kotara ninskog*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, sv. 12., 1912., str. 287 - 298

ninskoga⁶⁶ i napravio analizu njegovih osamdeset odredbi o rješavanju kaznenih prijestupa na prostoru ninskog okruga. Dao je također prijevod arhaičnih pojmova koji se u tom kodeksu spominju. O tumačenju i značenju pravnih riječi i pojmova koji se odnose na izraze iz *Statuta Lige kotara Ninskoga* objavio je Vladimir Mažuranić u dvosveščanoj monografiji *Prinosi za hrvatski pravno – povijesni rječnik*.⁶⁷

Nakon Karličeve obznane o postojanju svojevrsnog kaznenog prava ninskog okruga, objavljeno je nekoliko radova drugih pravnih povjesničara, uglavnom osvrta na Karličeve članke, u kojima se osporava vrijeme nastanka ili naziv tog pravnog dokumenta.⁶⁸

Ivan Strohal je u radu *Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut*⁶⁹ odredio da su njegovi počeci iz 1108. godine, ali je to naveo samo u naslovu. Naime, u tekstu rada nigdje se ne obrazlaže zašto je ta godina navedena u naslovu, dapače u sadržaju rada stoji objašnjenje iz uvoda statuta da su prvi zakoni u njemu sastavljeni 1103. godine kao što, uostalom i Karlić navodi u navedenim radovima. Dalo bi se zaključiti da je godina u naslovu ovog Strohalovog rada zapravo pogreška u rukopisu i tisku. Svi ostali podaci o novim redakcijama tog statuta isti su kao i kod Karlića, pa i podatak da je statut konačno potvrđen 1. siječnja 1474. godine. Važni podaci za razumijevanje nastanka sadržaja toga statuta koje Strohal iznosi jesu čimbenici koji su doveli do stvaranja liga u sjevernodalmatinskim gradovima. Ninska liga je bila od iznimne važnosti za zaštitu ninskog okruga i nastala je samostalno, bez utjecaja sličnih okupljanja i udruženja u drugim komunama. Daje kratki opis odredbi, uz upozorenja da u njima nema nikakvih kazni za delinkvente i da su neke globe za manje prekršaje veće od onih koji se čine da su bile neznatne.

Češki pravni povjesničar Karel Kadlec je u članku *Karlić Petar, Statut Lige kotara Ninskoga (otisak iz Vjesnika hrvatskog arheološkog društva, nova serija sv. XII., Zagreb*

⁶⁶ KARLIĆ, P., Otkriće Statuta lige kotara ninskoga, *Mjesečnik Pravničkog društva*, XXXIX., knj I, 1913., str. 394 - 402.

⁶⁷ MAŽURANIĆ, Vladimir, *Prinosi za hrvatsko pravno – povijesni rječnik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sv. I (A – O), sv. II (P – Ž), Zagreb 1908. – 1922.

⁶⁸ Na taj pravni dokument osvrnuo se BRAJKOVIĆ, Vladimir, u radu *Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige kotara ninskog*, *Radovi Instituta JAZU*, sv. 16. i 17., Zadar 1969., str. 479 – 484 koji je već ovdje prikazan, pod objavljenom literaturom.

⁶⁹ STROHAL, Ivan, *Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut*, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, god. 39, knj. 1, Zagreb 1913., str. 347 – 352.

1912.).⁷⁰ podržao Karličevu tvrdnju da je *Statut lige kotara Ninskog* najstarijih slavenski pisani izvor hrvatskog prava. Definirao je ligu kao savez autonomnih općina ninskog okruga koja funkcionira kao bratstvo. Povezao je izraz *liga* sa latinskim glagolom *ligare* – vezati. Kadlec je u radu također kritizirao Stohala po pitanju njegovih tvrdnji o odredbama koje govore o visini globa (poreza) u *Statutu Lige kotara Ninskog*. Stoga je Ivan Strohal u cijelosti svoj drugi rad o ninskom kaznenom pravu *Još dvi tri o Statutu Lige kotara ninskog*⁷¹ posvetio argumnetiranju Kadlecovih opaski.

O značenju liga na prostoru sjeverne Dalmacije i sličnim ili istim takvim udruženjima u susjednim europskim zemljama, dataciji ninskog kaznenog statuta i njegovom značenju za hrvatsku pravnu povijest u ranom novom vijeku detaljno je iznio Đuro Ljubić u članku *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu*.⁷² Ističe da ninski statut kaznenog prava nije ozbiljno pravno – povijesno vrelo te se u tom pogledu ne može ni izdaleka mjeriti sa poljičkim ili čak vinodolskim statutom. O 1103. godini kao godini datacije, koja je tako navedena u uvodu statuta, Ljubić smatra greškom i da je se ne smije uzeti niti kao mogućnost, jer je neosnovano tvrditi da bi u ninskom okrugu nastao jedan od najstarijih europskih statuta. S oprežnošću čak uzima i godinu 1474. kao točno vrijeme njegove kodifikacije. Pri svemu tome upozorava da tu pogrešku nisu uočili Karlič, Strohal, Kadlec i Mažuranić. Ipak, analizirajući pojedine kaznene odredbe i visinu nametnutih mletačkih poreza (globa) ustvrđuje da odredbe *Statuta Lige kotara ninskog* odgovaraju pravnim prilikama koje su vrijedile za ista pitanja kao i u drugim hrvatskim krajevima od kraja XV. do XVIII. stoljeća.⁷³

⁷⁰ KADLEC, Karel, Karlič Petar, *Statut Lige kotara Ninskoga* (otisak iz Vjesnika hrvatskog arheološkog društva, nova serija, sv. 12., Zagreb 1912.), *Mjesečnik pravničkog društva*, god. 39., knj. 2., Zagreb 1914., str. 833 - 837

⁷¹ STROHAL, I., *Još dvi tri o Statutu Lige kotara ninskog*, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, godina 39, knj. 2., Zagreb 1914., str. 934 - 938

⁷² LJUBIĆ, Đuro, *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti razreda historičko – filologičkoga i filozofičkoga – juridičkoga*, knj. 240, Zagreb 1931., str. 1 – 104.

⁷³ U radu Strohal naglašava da je značenje *Statuta lige kotara ninskog* za hrvatsku pravnu povijest veliko jer je to izvor za razumijevanje i tumačenje vrlo zanimljivog i osobitog instituta liga ili posoba koje su se u XVI. stoljeću bile razvile u gradskim distriktima Zadra i Nina. Ističe da su lige postojale samo u sjevernoj Dalmaciji, ali da su principi, na kojima su ta udruženja bila osnovana, i drugdje na hrvatskom području toga vremena, također postojali i igrali važnu ulogu. Nastale su samostalno, bez utjecaja vanjskih političkih čimbenika, i pokazuju specifičnosti pravnog sustava jedne društvene zajednice, više nego li druge javnopravne isprave. Opisuje nastanak, djelovanje i pravno ustrojstvo sličnih udruženja u Europi toga vremena, ali i obližnjeg zadarskog kotara čiji je statut kodificiran 1455. godine. Naglašava da se osim ovog zadarskog statuta sačuvao još jedino ninski iz 1474. godine. Pokušava odrediti vremenski period kad je

Ligu kao zajednicu ljudi koji su se, pod crkvenim utjecajem okupljali radi zajedničkih interesa u udruženja tijekom srednjeg i ranog novog vijeka, povezao je Ivan Strohal sa bratovštinama (*fraternitas, bratstva, confraternitates*) u dalmatinskim gradovima. Riječ je o radu *Pravna povijest dalmatinskih gradova*⁷⁴ u kojem se iznose osnove razvoja pravne povijesti dalmatinskih gradova tijekom srednjeg i ranog novog vijeka. Na mjestu kada govori o bratovštinama koje su se u dalmatinskim gradovima razvijale pod utjecajem susjednih talijanskih gradova i pod okriljem crkvenih vlasti u njima, Strohal uspoređuje lige s bratovštinama, odnosno ističe da su lige u sjevernoj Dalmaciji djelovale kao bratovštine. Naime, poznato je da su dalmatinske bratovštine imale svoje statute, a ovaj *Statut Lige kotara ninskog* bi po njemu bio statut bratovštine Nina i njegovog okruga. Kazneni zakon iz *Statuta Lige kotara ninskog* promatra kao skup pravila s pravnom osnovom koja su vrijedila za pripadnike jedne društvene zajednice koji su, osim teritorijem, bili povezani i zajedničkim interesima za suživot u okrugu kojem su pripadali, kao što je to bio slučaj i s bratovštinama.

Analizu zakonskih akata o plovidbi, trgovini na moru i bavljenju ribarstvom koji sadrži *Statut Lige kotara ninskog* objavio je Lucijano Kos u radu *Naši prvi kazneno – pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolova na Jadranu*.⁷⁵ Osvrćući se na opće značajke stvaranja statuta dalmatinskih gradova na obalnom i otočnom dijelu Kos spominje *Statut Lige kotara ninskog*, bazirajući se na odredbe koje su u njemu sadržane po pitanju zakona za nesmetano bavljenje pomorskom trgovinom, ribarstvom i plovidbom općenito. Svoje tvrdnje oko datacije tog pravnog kodeksa temelji na radovima Karlića, Strohala i Ljubića. U radu citira i analizira sve izvorne odredbe koje se odnose na pomorstvo te vrijednost mletačkog novca *lire* kojim su se plaćale globe za presuđene kazne. Bazirajući rad na pomorskim kaznenim odredbama Kos ističe važnost lige u sudbenim ovlastima u tijeku provođenja tih zakona za ninski okrug zbog čega *Statut lige kotara ninskog* smatra prvim pomorskim sudom na Jadranu i pretečom pomorskog suda u Zadru (*Curia consilium et maris civitatis Jadrae*) osnovanog 1417. godine sa zadaćom da sudi pomorsko –

nastao, po svoj prilici kad i statuti drugih liga, krajem XV. i početkom XVI. stoljeće, u vrijeme kada ninski kotar još nije bio opustošen od strane Osmanlija. ISTI, *Lige i posobe*, str. 1 - 5

⁷⁴STROHAL, Ivan, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*, I. dio, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb 1913., str. 221 - 225

⁷⁵KOS, Lucijano, *Naši prvi kazneno – pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolova na Jadranu*, *Zadarska revija*, br. 4, Zadar 1952, str. 23 - 25

trgovačke sporove nastale kao posljedica prekršaja na cijelom mediteranskom području. Ovime Kos naglašava strukturu sudbene i komunalne vlasti na teritoriju ninske komune. No, osim analize odredbi o ribarstvu plovidbi morem i bavljenju trgovinom na moru Kos se u radu bavi i analizom vrijednosti *Statuta Lige kotara ninskog* kao pravnog kodeksa. Ističe, naime, da su svi veći gradovi u Mletačkoj Dalmaciji, poput Zadra, imali *statute*, dok su manje komune, poput Nina i malih mjesta, imali *lige*. Kos je, za razliku od spomenutih prethodnika koji su se u svojim radovima bavili tim statutom, detaljnije prikazao značenje koje su udruženja, poput liga, imale za srednjovjekovni i ranonovovjekovni svijet na prostoru sjeverne Dalmacije. Uspoređujući ligu ninskog kotara sa zadarskom naglašava da se na hrvatskom prostoru prve lige spominju već početkom XIII. stoljeća, i to kao izdvojene cjeline unutar gradskih statuta. Suprotno Strohalovom mišljenju da su takve lige svojevrsne bratovštine, Kos naglašava da takve lige nikada nisu bile istovjetne s crkvenim bratovštinama (*fraternitas*) i obrtnim udruženjima (*scuole, mestieri*) kojih je u to vrijeme u dalmatinskim komunama bilo podosta, već da su nastale iz potrebe jedne društvene zajednice da za svoje pripadnike donese bitne zakonske odredbe kojima će se kažnjavati prijestupi u nedoličnom ponašanju svakodnevnog života na teritoriju na kojem ta zajednica živi.⁷⁶

Kako se uz pojam liga često upotrebljavao i pojam posoba s definicijom tih dvaju pojmova pozabavio se Ivan Grgić u radu *O ligama i posobama. Nekoliko priloga za njihovo proučavanje*.⁷⁷ Liga je savez više posoba (sela), a posoba je skup kućnih starješina jednoga sela koji su s vremenom izrasli u zbor sudaca koji donose bitne odredbe za teritorij kojem pripadaju. Kao primjer tome navodi *Statut Lige kotara ninskog*. Zanimljivo je Grgićevo datiranje tog dokumenta; da je nastao 1103. godine, kako navode prvi radovi o tom statutu Grgić smatra greškom u prepisivanju, ali sa

⁷⁶ Prema Kosu liga je u Ninu predstavljala savez bratstva seoskog stanovništva ninskog kotara u svrhu njihove međusobne zaštite, zatim je liga ili posoba bila udruženje stanovnika gradskog distrikta sklopljenog svečanim obećanjem ili prisegom radi pravne zaštite članova i suđenja u njihovim međusobnim sporovima te udruženje koje održava sigurnost u kotaru i pruža svaku ekonomsku, političku i socijalnu sigurnost svojim pripadnika. Liga ninskog kotara je, ističe, Kos nastala iz nužne potrebe da jedna društvena zajednica obrani vlastite sigurnosti, ali i zaštite interesa mletačke i komunalne vlasti. Razloge, pak, za nastanak nekoliko redakcija Statuta Lige kotara ninskog tumači Kos na temelju sagledanih političkih i ratnih uvjeta nastalih na istočnojadranskom dalmatinskom području tijekom srednjeg vijeka, koji su, tvrdi, za ligu ninskog kotara značili početak mletačke vlasti i pojavu piratstva na moru. ISTI, *Naši prvi kazneno – pravni propisi*, str. 26 - 27

⁷⁷ GRGIĆ, Ivan, O ligama i posobama. Nekoliko priloga za njihovo proučavanje., *Zadarska revija*, br. 1., god. 3, Zadar 1954., str. 1 - 15

stopostotnom sigurnošću zaključuje da je taj statut sigurno potvrđen 31. studenoga 1565. godine, a ne 1. siječnja 1474. godine. U radu donosi jedan dokument od 1. srpnja 1611. godine u kojem ninska posoba i liga četiriju sela koji čine ninski okrug nastupaju kao stranke u sporu s ninskom vlastelom (*comunità*) oko plaćanja crkvene desetine.

Nakon njega se i Nikola Čolak u radu *Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike*⁷⁸ pozabavio pravnim aktima o pomorstvu i ribarstvu sadržanih u *Statutu Lige kotara ninskog*. U radu je prikazao tijek razvoja ribarstva kao gospodarske grane bitne za razvoj cjelokupne ekonomije dalmatinskih urbanih sredina od vremena starog vijeka do pada mletačke vlasti 1797. godine te je u ovu analizu uključio sve velike i male komune koje su u srednjem vijeku imale statute s odredbama o pomorstvu i ribarstvu, a koje su u praksi vrijedile i u ranom novom vijeku. Među ove manje komune Čolak ubraja grad Nin, a odredbe o ribarstvu koje su za njega vrijedile u to vrijeme pronalazi upravo u tom statutu. Čolak, međutim, ne navodi potpuni njegov naziv, već na prvome mjestu kad spominje odredbe ninskog ribarstva kaže da se radi o *običajima* za konkretne propise o izbijanju stanovitih nereda na području privredne djelatnosti, a zatim u nastavku istog teksta spominje odredbe *statuta* i navodi vrste kazni za prijestupe u slučaju krađe i druge vrste prekršaja počinjenih u ribolovu. To, međutim, ukazuje da se Čolak oslonio upravo na odredbe *Statuta lige kotara ninskog* koje govore o kaznama i prekršajima na području ribarstva, ali isto tako i da su te odredbe nastale na temelju običaja koji su od davnina vrijedili na prostoru ninskog okruga i potomcima se prenosili usmenom predajom, a zatim su se zapisali u jedan kodeks i dobili pravnu vrijednost.

Od radova novijeg datuma koji se bave Statutom Lige kotara ninskog treba ubrojiti rad Branka Brkića, *Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja (Statut Llige kotara ninskog)*,⁷⁹ u kojem se ističe da bi pravi naziv toga statuta trebao biti *Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja*, jer se pod Statutom misli pravni kodeks kakav su imali veći dalmatinski gradovi, dok je ovdje ipak riječ o kaznenim odredbama jednog manjeg pravnog dokumenta koji bi u prijevodu glasio: „Knjiga (zakon) o kaznama i osudama kotara ninskog ili Kazneni zakonik kotara ninskog.“ Osim što Brkić u članku na nekoliko

⁷⁸ ČOLAK, Nikola, *Naše ribarstvo od pada Mletačke Republike*, *Pomorski zbornik*, 1 – 2, Zagreb 1962., str. 393 - 424

⁷⁹ BRKIĆ, Branko, *Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja*, *Zadarska smotra*, 1 – 4, Zadar 2004., str. 11 - 33

mjesta naglašava važnost tog pravnog spomenika, jer spada u rijetke dosad pronađene i objavljene pravne dokumente na hrvatskom jeziku i jer donosi transkripciju kaznenih odredbi u njemu, ne daje nova razmatranja, prije svega o dataciji ili pravnoj važnosti pojedine odredbe s obzirom na političko – društveni kontekst, već samo podatke koje je iznio Karlić u svojim radovima o tome.

Kada je Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske donijelo 1997. godine nove uredbe kaznenog prava tada je Željko Horvatić, pravnik koji je sudjelovao u odboru za prihvaćanje izmjena toga prava, objavio knjigu *Novo hrvatsko kazneno pravo*.⁸⁰ U njoj je, pored analize novih kaznenih odredbi na početku knjige dao sažeti pregled povijesti hrvatskog materijalnog kaznenog prava. Riječ je o onom dijelu pravnog sustava kojim se zakonima određuje ponašanje koje se smatra kaznenim djelom i za koja se propisuju kazne i ostale kaznenopravne sankcije te uvjeti pod kojima se kazneno pravo primjenjuje prema počiniteljima kaznenih djela. Radi lakšeg praćenja povijesti prava Horvatić ga dijeli na devet vremenskih odsjeka (perioda) i za svaki iznosi političke okolnosti koje su utjecale na razvoj kaznenog materijalnog prava na hrvatskom povijesnom prostoru. U četvrtu skupinu, koja pripada razdoblju od 1527. do 1790. godine, Horvatić je smjestio *Statut Lige kotara ninskog*. Navodi da su odredbe tog zakona prvi put zapisane 1108. godine, ali se ne bavi problemom njegovog nastanka, osim što iznosi da je Statut pronađen 1912. godine i da je najvjerojatnije Strohal pogriješio kad ga je datirao u 1103. godinu. Također, ne donosi nikakvu analizu odredbi unutar spomenutog statuta, već mu takav pravni kodeks koristi za tumačenje u kakvim su okolnostima i s kojim ciljem statuti takvog tipa u hrvatskom kaznenom zakonu tijekom srednjeg i ranog novog vijeka postojali. Smatra da samostalnost u donošenju vlastitog hrvatskog prava u većini slučajeva pokazuju upravo statuti poput toga. Kod analize strukture njegovih dijelova, koju čine uvod i kaznene odredbe, ističe da ih u izvornom tekstu ima vjerojatno 78. Po tome se vidi da Horvatić u trenutku objavljivanja ovog poglavlja nije pred sobom imao i raspolagao s izvornim tekstom statuta, a po svemu sudeći niti objavljeni i na ovom mjestu već navedeni, članak Petra Karlića u kojemu se od riječi do riječi navodi 80 kaznenih zakona. Kaznene odredbe u *Statutu Lige kotara ninskog* Horvatić objašnjava suvremenim rječnikom; u njemu vidi politiku suzbijanja kriminaliteta, jer se u njemu nalazi odredba o

⁸⁰HORVATIĆ, Željko, *Novo hrvatsko kazneno pravo*, Zagreb 1997., 637 str.

kolektivnoj odgovornosti sela na čijem je području delikt počinjen. Nadalje, tvrdi da visina kazne za pojedine delikte, izražene u novcu, nije bila razmjerna težini počinjenog delikta. To objašnjava time da se tekst statuta u pojedinim dijelovima nije mijenjao ovisno o političkoj vlasti te da su strože odredbe, koje glase na više novčane iznose, nastale u vremenu kad je mletačka vlast preuzela upravljanje nad sjevernodalmatinskim područjem, najviše zbog potrebe za radnom snagom jer se u slučaju neplaćanja novčana kazna zamjenjivala službom na galijama, dok su prije uspostave mletačke vlasti iznosi neplaćanja od počinitelja išli u korist oštećenika i lige.

Pored tog kaznenog zakonika, za ninsko područje u razdoblju ranog novog vijeka vrijedio je kodeks običajnog prava pod nazivom *Novigradski zbornik*. On nam se sačuvao u objavljenoj literaturi. Radi se o zborniku koji je nastao u XV. stoljeću na temelju običajnih prava koja su vrijedila za obiteljsko pravo na teritoriju od Nina do Knina. Naziv je dobio po gradu Novigradu u sjevernoj Dalmaciji gdje je pronađen u arhivu obitelji Vlatkovića u Novigradu, odakle potječe ninski biskup i vikar Pavle Vlatković koji je sačuvao taj zbornik.

Prvi koji je objavio podatke o postojanju tog pravnog dokumenta je Ivan Strohal u radu *Statuti primorskih gradova i općina – bibliografički nacrt*.⁸¹ Strohal u njemu spominje dva prijepisa običajnog prava koji su vrijedili u ranom novom vijeku za teritorij između Zadra i Nina. Datira ga u vrijeme između 1551. i 1553. godine, jer se te dvije godine navode u rukopisu koji se, međutim, nije sačuvao u originalu (na hrvatskom jeziku), već u prijepisu na talijanskom jeziku koji je izvršio mletački službenik Joannes de Morea u kancelariji zadarskoga kneza u XVI. stoljeću. Ta datacija, koju Strohal prenosi iz izvornog talijanskog prijepisa, međutim, nije ispravna, jer je i sam De Morea pogriješio u prijepisu, na što upozoravaju drugi objavljeni radovi koji su izneseni u nastavku ovog teksta. Osvrćući se na pravnu povijest dalmatinskih i primorskih gradova i otoka, Strohal navodi da Nin nije imao svoj statut, kao niti neka druga manja mjesta i gradovi na dalmatinskoj obali, ali je imao zbirku privilegija koje je reguliralo Veliko vijeće grada Nina, a koje su predstavljale pravno regulirane odredbe o političkom, društvenom i crkvenom životu cijele komune. Iako ne problematizira dataciju *Novigradskog zbornika*,

⁸¹STROHAL, I., *Statuti primorskih gradova i općina – bibliografički nacrt*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb 1911., 121 str.

ipak u njemu donosi vrijedne podatke o smještaju i lokaciji tog zakona za običajno pravo na teritoriju ninskog okruga. Naime, sačuvana su dva rukopisa običajnog prava spomenutog talijanskog prijepisa. Jedan od tih rukopisa se nalazi u biblioteci samostana Male braće u Dubrovniku, pod signaturom 964, a drugi pripada ostavštini Fanfognine biblioteke u Trogiru. Osim ovog podatka, koji uvelike olakšava početni pristup saznanju i pretraživanju tog izvora, Strohal upućuje i na hrvatski prijevod talijanskog prijepisa kojeg je načinio Ljudevit pl. Thalloczy u radu *Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553.*⁸² U tom se članku nalazi prijepis svih odredbi iz *Novigradskog zbornika*, a radi preglednosti Thalloczy ih je podijelio na jedanaest glava koje govore o porodičnom pravu, odnosu između gospodara (*patronus*) i kmeta (*colonus*), zatim o pravu na pašnjake, lovačkom pravu, pravima poljske policije, obrađivanju vinograda, prodaji posjeda, graničnom pravu posjeda, zajedničkom postupku (*cooperatio*), nalazima te o naknadi štete. Thalloczy navodi da je u Fanfognijinoj knjižnici naišao na nepotpuni spomenik o običajnome pravu, ali i da ovi zakoni koji su sačuvani uvelike mogu rasvijetliti pravne običaje koji su vrijedili u kraju između Knina i Nina i to na osnovu usmene predaje. Zato je u članku, prije prijepisa zakona, dao prikaz povijesnih okolnosti na tom području kako bi se nadovezao na običajne zakone iz kojih je proizašao i ovaj zbornik.

Zanimljiv osvrt na *Novogradske zbornik* dao je Ivan Grgić u radu *Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji. O jednoj staroj feudalnoj agrarnoj instituciji*⁸³ u kojem analizira pojam *zgon* koji se u pravnim dokumentima i ispravama iz srednjeg i ranog novog vijeka koristio za utjerivanje poreza od zemljišnih plodova u sjevernoj Dalmaciji. Ističe da se ta riječ u *Novigradskom zborniku* u Thalloczyjevom prijevodu sa talijanskog na hrvatski jezik nije prevela, već se ostavila u talijanskom izrazu *sgogno* što dovodi do sumnje da se taj izraz i značenje nisu upotrebljavali na hrvatskom prostoru. Ne raspravlja o njegovoj dataciji, već prenosi vrijeme nastanka *Novigradskog zbornika* kako je doneseno u prijevodu, u 1551., odnosno u 1553. godinu, ali je zanimljivo da njegov sadržaj smatra odrazom stare feudalne agrarne institucije u Dalmaciji.

⁸² THALLÓCZY, Ljudevit, *Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553.*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, br. 18, Sarajevo 1906., str. 17 – 36.

⁸³ GRGIĆ, Ivan, *Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji. O jednoj staroj feudalnoj agrarnoj instituciji*, *Zadarska revija*, br. 3., Zadar 1954., str. 124 - 133

O *Novigradskom zborniku* kao pravnom dokumentu govori članak Josipa Kolanovića *Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća*.⁸⁴ Naime, od tri sačuvana srednjovjekovna pravna zbornika koji spadaju u izvore za hrvatsko običajno pravo (*consuetudines Croatorum*, *Croatiae consuetudines*, *more Patriae*, *zakon hrvatski*, *uso di Croatia*), čije su pravne odredbe vrijedile i u vrijeme ranog novog vijeka nabraja da je osim *Vinodolskog zakonika* i *Vranskog običajnog prava*, u tu skupinu spadao i *Novigradski zbornik*. Stare običaje toga zbornika Kolanović pronalazi u ispravama u kojima se o njima govori kao o pravnoj vrijednosti za manje teritorijalno – upravnim jedinice (*villa*, *communis*, *districtus*). Podaci sačuvani u *Novigradskom zborniku* upućuju na zajednički izvor za sva tri navedena običajna prava osobito s obzirom na nasljedno pravo koje je vrijedilo na dalmatinskom i primorskom hrvatskom teritoriju. Analizirajući ispravu od 6. svibnja 1376. godine nastalu u Zadru kojom Karlo Drački sudu u Kninu (*iudicio castri et sedis Tinini*) i sucima (*antiqui homines parcium Crohacie*) izlaže prava Hrvatima (*iura Crohatorum*) da sude po običajnom hrvatskom pravu, nakon što je u jednoj parnici presuda izrečena na temelju sicilijanskog prava, jer na zadarskom području suci nisu poznavali vlastito hrvatsko običajno pravo kojim bi se sudilo. (*de consilio certorum iurisperitorum et iudicum curie nostre Latinorum, qui consuetudines Crohacie tamquam inassueti in eis penitus innorabant*). Knin je naime, sve do kraja XV. stoljeća, bio vrhovno sudbeno mjesto (*Sedes iudiciaria nobilium Chroatorum*, *Sedes iudiciaria Croatorum*) na kojemu je presude donosio hrvatsko – dalmatinski ban zajedno sa hrvatskim plemićkim sucima (*iudices nobilium Croatorum*). U radu se utvrđuje da isprave iz XIV. i XV. stoljeća potvrđuju to običajno pravo koje je prihvatila mletačka vlast, zavladaвши Dalmacijom 1409. godine. Tako je i *Novigradski zbornik*, koji je vrijedio za grad Nin i njegov okrug u ranom novom vijeku, nastao kao kodifikacija tog prava za područje od Knina do Nina. Takvu tvrdnju Kolanović u radu obrazlaže na temelju opisa pojedinih odredbi u *Novigradskom zborniku* i posebno naglašava da taj zbornik pokazuje gospodarsko – društvene odnose na području od Knina do Nina. U članku se, međutim, ne raspravlja o problematici njegovog nastanka. Međutim, podatak da pripada XV. stoljeću Kolanović smatra ispravnim i zaključuje da ga možemo povezati

⁸⁴KOLANOVIĆ, Josip, Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, god. 36 (1993.), str. 85 – 98.

s praksom drugih dalmatinskih gradova koji su također kodificirali statute u to vrijeme i zadržali ih na snazi i u ranom novom vijeku.

Podatke o obiteljskim i nasljednim pitanjima koje sadrži *Novigradski zbornik*, usporedo sa sličnim takvim zakonima u *Vinodolskom zakonu*, *Vranskom zborniku* i *Poljičkom statutu*, nalazimo u radu *Hrvatski plemićki rod i običajno pravo*⁸⁵ Damira Karbića. Proučavajući sličnosti i razlike koje su mogle postojati između obiteljskog sustava hrvatskih i ugarskih plemićkih rodova, prema tomu kako su opisani u zbornicima hrvatskog i ugarskog običajnog prava u *Vinodolskom* i *Poljičkom statutu*, Karbić razmatra položaj pojedinih članova u njima. Osvrće se na pravni položaj žena, utjecaj svjedoka na sudu, odredbe o nasljeđivanju (osobito očinska vlast i njena ograničenja prema djeci), pitanje o nezakonitom potomstvu, te analizira strukturu imovine roda koja se u hrvatskom običajnom pravu temeljila na patrimonijalnom posjedu i stečenoj imovini. Iako se ovdje ne raspravlja o dataciji tog pravnog spomenika ipak ga se smješta u okvir hrvatskog običajnog prava s kraja srednjeg vijeka i početka ranog novog vijeka.

O problematici vremenskog nastanka *Novigradskog zbornika* prvi je upozorio Nikola Jakšić u poglavlju *Nastanak novigradskog zbornika hrvatskog običajnog prava* u sklopu knjige *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*.⁸⁶ Citirajući naslov zbornika, *A laude di Dio. 1551. alli 12. di febbraio a Novigradi. Qui di sotto scrivemo le consuetudini che sono state nel paese di Croacia, cominciando da Knina fin a Nona; le consuetudii hanno amministrato i nostri avi et proavi et noi dopo di loro*, obrazlaže da se po tome može jednostavno zaključiti da zbornik pripada 1551. i 1553. godini, međutim, daljnjom analizom događaja koji su u njemu opisani (suđenje u jednoj parnici) te vremenski period u kojem je prepisivač talijanskog jezika, Johannes de Morea, djelovao u Zadru kao bilježnik u kneževoj kancelariji a to je godina 1545., zaključuje da je ipak riječ o netočnom podatku koji je De Morea učinio prilikom prepisivanja. Naime, godine koje je upisao pripadaju vremenu njegovog službovanja, a ispravna godina nastanka *Novigradskog zbornika* je 1451. i 1453. Kaže da su zakonske odredbe u zborniku dali sastaviti plemići na prostoru od Knina do Nina, koje je, međutim, u pisanom obliku na latinskom sročio službenik Šimun Damjanov 1452. godine, a zatim je De Morea preveo

⁸⁵KARBIĆ, Damir, *Hrvatski plemićki rod i običajno pravo*, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, sv. 16, Zagreb 1998., str. 73 – 117.

⁸⁶JAKŠIĆ, Nikola, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split 2000., str. 170 - 180

tekst na talijanski s latinskoga, a ne sa hrvatskoga jezika, jer je malo vjerojatno da je zbog grčkog porijekla govorio hrvatskim jezikom. Konačna kodifikacija Novigradskog zbornika, smatra Jakšić, napravljena je u kancelariji zadarskog kneza između 1453. i 1454. godine.

Na Jakšićevo datiranje nastanka *Novigradskog zbornika* starohrvatskog običajnog prava osvrnuo se Mladen Ančić u članku *Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika*.⁸⁷ Smatra da je uistinu taj izvor mogao nastati 1452. godine, odnosno biti nadopunjen novim člancima 1454. godine i potvrđen od strane mletačke vlasti na tom području, kako je to Jakšić ustvrdio. Ančić time prihvaća u cijelosti Jakšićeve zaključke oko vremena i postanka *Novigradskog zbornika*. Upozorava, međutim, na činjenice koje su bile uzrokom da su odredbe u njemu zapisane od strane skupine koja je pripadala visokom društvenom položaju i sastavila sadržaj zakona tako da odgovaraju njihovim interesima. Posebnost ovog rada je što autor upozorava na koji je način, s metodološke strane, potrebno pristupiti izvoru kao što je *Novigradski zbornik* te ističe da je u čitanju takvog tipa dokumenta potrebno sagledati društvene okolnosti i pripadnike skupine koja je te zakone donijela, a manje se osloniti na pravno – povijesna razlaganja zapisanih običajnih zakona. Analizirajući tekst spomenutog zbornika Ančić raspoznaje zasebne cjeline, koje su posljedica činjenice da ga je diktiralo više različitih osoba. Tvrdi da je taj tekst daleko od toga da bi se mogao uzimati kao ozbiljna kodifikacija hrvatskog običajnog prava, kako se u prethodnim objavljenim radovima o tome pisalo. Pokazuje da su uredbe izdiktirane zadarskome javnome bilježniku, koji ih je potom i preveo, ogled društvenih i političkih prilika kakve su vladale na području oko Novigrada nakon 1409. godine kada je venecijanska vlast zavládala teritorijem koji je do tada bio izdvojen iz zadarskog okruga. Ovaj Ančićev rad je ujedno, za sada, posljedni iz pera novih historiografskih izdanja koji se bave datacijom i sadržajem zakonskih odredbi *Novigradskog zbornika*.

⁸⁷ ANČIĆ, Mladen, *Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika*, *Povijesni prilozi*, sv. 25, Zagreb 2003., str. 133 - 160

1.5.4. Radovi o društvenoj (demografskoj) i gospodarskoj povijesti

Za istraživanje strukture stanovništva koje je živjelo u Ninu u razdoblju ranog novog vijeka ne postoje radovi koji se bave konkretno tom temom, već se podaci o strukturi društva u Ninu trebaju tražiti kroz interdisciplinarni pristup u proučavanju demografske i gospodarske povijesti u to vrijeme.

O gospodarskoj povijesti Nina u XVII. st. objavljeno je tek nekoliko radova. Općenitu sliku gospodarskog života Nina dao je Damir Magaš u knjizi *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problem njegove suvremene valorizacije*.⁸⁸ U njoj se o toj temi govori kroz interdisciplinarni prikaz povijesti i političkog položaja grada od antike do suvremenog vremena. O Ninu za razdoblje ranog novog vijeka govori kroz osvrt na osmansku opasnost i mletačku obranu tog grada.

Nekoliko je, međutim, objavljenih radova u kojima se govori o razvoju pojedinih gospodarskih grana u Ninu i otkrivaju se gospodarske djelatnosti kojima su se bavili stanovnici Nina i ninskog okruga u to vrijeme. Šime Peričić je u radu *Stare mlinice zadarskog kraja*⁸⁹ opisao mlinove za mljevenje žita u Ninu koristeći se kupoprodajnim ugovorima i ugovorima o najmu iz izvora pohranjenih u Državnome Arhivu u Zadru, u kojima se spominju imena osoba koje kupuju mlinove u Ninu ili ih koriste u najmu na određeno vrijeme.

O trgovini kao bitnoj gospodarskoj grani za Nin u XVII. stoljeću također je pisao Peričić u radu *Prilog upoznavanju pomorsko-trgovinskih veza Dalmacije i Istre u XVII. i XVIII. stoljeću*.⁹⁰ U radu Marine Zaninović – Rumora, *Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji*⁹¹ nalazimo tumačenje *gonjaja* kao glavne mjerne jedinice za zemljište u Ninu i ninskom kotaru u XVII. stoljeću.

Podatke o prostornom smještaju ulica i sakralnih objekata te komunalnih i infrastrukturnih objekata na prostru grada Nina nalazimo u katalogu izložbe *Srednja ulica*

⁸⁸MAGAŠ, Damir, *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problem njegove suvremene valorizacije*, Zadar 1995., str. 82-109.

⁸⁹PERIČIĆ, Šime, *Stare mlinice zadarskog kraja, Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 39, Zadar 1997., str. 141-165

⁹⁰ISTI, *Prilog upoznavanju pomorsko-trgovinskih veza Dalmacije i Istre u 17. i 18. st.*, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2-3, 1992-1993, Zagreb 1994., str. 66.

⁹¹ZANINOVIĆ – RUMORA, Marina, *Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji, Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 35, Zadar 1993., str. 121 – 135. Autorica se koristila sljedećim izvorom. *Catastico dei beni comunali et pubblici di Nona* iz 1609. godine.

grada Nina, svjedok vremena - Arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine urednice Marije Kolege.⁹² Podaci o topografiji Nina u spomenutom katalogu odnose se na prikaz prostornog smještaja svakodnevne komunikacije koji je vrijedio za razdoblje od antike do novijeg vremena. Ti su podaci ujedno vrijedan pokazatelj kako se na jedinstvenom urbanom prostoru, smještenom na temeljima rimske Aenone i srednjovjekovnih zidina, odvijao uobičajeni život u razdoblju ranog novog vijeka.

O novijim istraživanjima arheoloških lokaliteta u Ninu i njegovom okrugu koji pripadaju razdoblju ranog novog vijeka objavila Karla Gusar u nekoliko radova. U radu *Nin – zaštitna istraživanja u sklopu župne crkve sv. Asela*⁹³ iznosi rezultate arheoloških istraživanja koja su se tijekom 1995. i 1996. godine dobili na položaju župnog kompleksa sv. Asela u Ninu. Uglavnom je riječ o grobnicama u kojima su pronađeni razni uporabni predmeti za razdoblje ranog novog vijeka. U pojedinim slojevima ukopa pronađen je brončani i srebrni novac – mletačka lira. Autorica izvještava da je taj novac pripadao razdoblju od XIV. do XVIII. stoljeća. To upućuje da se s tom monetom u Ninu i njegovom okrugu trgovalo u razdoblju od 1573. do 1646. godine. U drugom radu *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta sv. Križ u Ninu*⁹⁴ na temelju analize izrade, oblika, dekoracije i količine pronađenog glaziranog keramičkog posuđa, koji se većinom upotrebljavao u kasnom srednjem vijeku, Gusar prati način života, kulturu življenja i gospodarske prilike u Ninu za to vrijeme, ali ističe da se njezina upotreba zadržala u Ninu do 1646. godine. Naime, arheološki predmeti, koje sačinjavaju stolno posuđe od skupocjene i luksuzne glazirane keramike, na tom su području dopremani iz tadašnjih sredozemnih trgovačkih središta, osobito talijanskih i španjolskih i nisu se svojim izgledom, oblikom i namjenom mijenjali i prilagođavali području na koje su isporučeni, već su ih majstori dopremali u Nin upravo onakve kakve je stanovništvo u njihovim gradovima toga vremena kupovalo i upotrebljavalo. U radu se,

⁹² Riječ je o izložbi koja je održana 2005. godine u Muzeju ninskih starina kao prikaz rezultata provedenih istraživanja u samoj jezgri starog grada Nina koju su pod nazivom „Projekt obnove grada Nina“ u vremenu od 2000. do 2004. godine izvršili arheolozi i restauratori Arheološkog muzeja u Zadru (Područna zbirka Nin) uz financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Katalog izložbe: *Srednja ulica grada Nina, svjedok vremena – Arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine*, Zadar 2005., urednica Kolega Marija

⁹³ GUSAR, Karla, *Nin – zaštitna istraživanja u sklopu župne crkve sv. Asela*, *Obavijesti (Hrvatsko arheološko društvo)*, god. 28, br. 3, Zagreb 1996., str. 43 -48

⁹⁴ ISTA, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta sv. Križ u Ninu*, *Archaeologia adriatica*, sv. 1, Zadar 2007., str. 175 – 194.

osim kasnosrednjovjekovne, obrađuje i novovjekovna glazirana keramika pronađena u gotičko – renesansnoj kući otkrivenoj u neposrednoj blizini crkve sv. Križa u Ninu tijekom arheoloških istraživanja u vremenu od 1969. do 2000. godine. Glazirana keramika s tog lokaliteta, proizvedena u radionicama Italije i Španjolske, drži primat u proizvodnji skupocjene keramike u tim zemljama tijekom kasnog srednjeg vijeka i u ranom novom vijeku. Autorica navodi izuzetno bitan podatak za ovaj rad a to je da se od sredine XVII. stoljeća u Ninu više ne nalaze predmeti koji pripadaju glaziranoj keramici, jer su 1646. godine, za vrijeme trajanja Kandijskog rata, Mlečani taj grad u potpunosti porušili, kako ga Osmanlije ne bi osvojili i domogli se sjevernodalmatinskog obalnog područja. Zaključak da Nin nikada kasnije nije dosegao svoju nekadašnju veličinu i važnost, proizlazi upravo iz arheoloških nalaza u kojima se ne pronalaze predmeti koji bi pripadali spomenutom luksuznom keramičkom posuđu koje datira u vrijeme iza tog rata, što predstavlja dokaz o padu društvene i gospodarske moći Nina koji je uslijedio nakon razaranja 1646. godine.

2. PROSTOR NINSKE KOMUNE OD 1573. DO 1646. GODINE

Prostor ninske komune, koji je u ranome novom vijeku obuhvaćao grad unutar zidina i sela u okolici, od XV. do XVIII. stoljeća nalazio se pod mletačkom upravom. Nakon što je 1409. godine pretendent na ugarsko – hrvatsko prijestolje Ladislav Napuljski ugovorom u Mlecima za sto tisuća dukata prodao Mletačkoj Republici Pag, Zadar, Novigrad i Vranu kao i pravo na cijelu Dalmaciju, grad Nin je, skupa sa otočnim komunama Cresom, Osorom i Rabom, samovoljno prihvatio mletačku upravu. U narednim godinama to su isto učinile ostale dalmatinske priobalne i otočne komune: 1412. godine Šibenik, do 1421. godine Kotor, Split, Trogir i Ulcinj te otoci Brač, Korčula i Hvar, 1444. godine Bar, Omiš i Poljica, 1452. godine prostor između rijeka Cetine i Neretve i najzad 1480. godine otok Krk.⁹⁵

Mletačko - osmanski ratovi u Dalmaciji utjecali su na promjene granica ninskoga okruga. Od uspostave mletačke uprave u XV. stoljeću prvi mletačko – osmanski sukob u Dalmaciji dogodio se od 1499. do 1502. godine, za vrijeme kojeg je ninski okrug, skupa sa zadarskim, splitskim i trogirskim područjem, proživio velika materijalna razaranja u selima koja su se, smještena prema unutrašnjosti Ravnih kotara, nalazila uz osmansku granicu.⁹⁶

U ratu od 1537. – 1540. godine Osmanlije su zauzeli mletačke posjede u Egejskom moru, Malvaziju i Nauplij na istočnoj obali Peloponeza, te geostrateške utvrde na dalmatinskom području: Klis, Nadin, Vranu i mjesto Benkovac. Sporazumom iz 1540. godine Venecija se morala odreći područja između Neretve i Cetine, osim Omiša te je utvrđena nova granica mletačkog posjeda u Dalmaciji koja se protezala na sjeveru od Obrovca (kojeg su Osmanlije osvojili 1527. godine) i južno do osmanskog osvojenog područja Islama, Nadina, Karina i Vrane, na zapadu Vranskog jezera prema Velimu, odatle preko Krke na Skradin, zatim do Solina (pod osmanskim vojskom), dalje na Kamen (pod mletačkom upravom) i najzad do Poljica i makarskog primorja koji su bili pod osmanskim vlašću.⁹⁷

⁹⁵NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001., str. 143., SULKAN – ALTIĆ, Mirela, *Povijest mletačkog katastra Dalmacije*, *Arhivski vjesnik*, god. 43 (2000), str. 175.

⁹⁶ČORALIĆ, Lovorka, *Venecija. Kraljica mora s lagunarskih sprudova*, Samobor 2004., str. 72

⁹⁷SULKAN – ALTIĆ M., *Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja od kraja 19. st.*, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 18, Split 2002., str. 454

Nakon toga uslijedio je rat za Cipar (1570. – 1573.) u Sredozemlju za vrijeme kojeg je ninski okolni teritorij i grad Nin unutar bedema pretrpio znatne gubitke, kako u materijalnom (rušenje sakralnih i svjetovnih zgrada), tako i u demografskom pogledu. Rat je izbio kao posljedica gubitka dotadašnjeg mletačkog osvojenog područja koji je pao u Osmanske ruke,⁹⁸ dok je Venecija, zbog geografskog položaja Dalmacije, imala nekoliko garnizona koji su kontrolirali utvrde i brinuli se za izbjeglo stanovništvo. Iako je vodila iznenadne napade, Venecija nije uspjela sačuvati u svojoj vlasti cijeli teritorij Dalmacije koji je preuzela tijekom XV. stoljeća. U tom ratu, padom utvrda u Zemuniku i Poličniku te zauzimanjem kule Vrčevo i mjesta Tinj 1571. godine u osmanske ruke, do izražaja je došao geostrateški smještaj ninskog okruga. Naime, u izvještaju generalnog providura Zuannea de Lezze upućenom Senatu iste godine saznajemo da je Nin bio ugrožen, ninski knez Paolo Zanne se sklonio u Zadar, a grad s okrugom čekao na mletačku pomoć. Tada je osmanska vojska prešla istočni dio teritorija ninskoga okruga i našla se nadomak ninskim bedemima, ali je grad uspjela spasiti posada pod zapovjedništvom Giulija Savorgnana rušenjem njegovih zidina. Iako su Mlečani kasnije imali velikih problema kako osigurati financijska sredstva za obnovu ninskih bedema, ipak su bili zadovoljni što Osmanlije nisu ušli u Nin, jer bi to ujedno značilo Mlečanima gubitak cijelog okruga.⁹⁹ U tom ratu Mlečani su izgubili otok Cipar u Sredozemlju, a kao naknadu Osmanlije im vraćaju mali dio zadarskog i šibenskog zaleđa. Nakon tog rata obavljena su dva razgraničenja. Prvi je bez prisutnosti mletačkih predstavnika obavio kliški sandžak – beg Ferhad Sokolović 1574. godine. Bila je to, u ono vrijeme, diplomatska praksa kojom se podrazumijevalo da će onaj tko pobijedi u ratu uspostaviti granicu. Tim razgraničenjem je teritorij Mletačke Dalmacije i Albanije bio ograničen na uzak obalni pojas, koji su činili gradovi Novigrad, Nin, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omiš i Boka Kotorska. Venecija time nije bila zadovoljna i zahtijevala je novo razgraničenje koje je s osmanskim stranom na čelu sa spomenutim sandžak – begom dogovorio mletački povjerenik Soranzo 1576. godine. Tada je mletački posjed u Dalmaciji, osim otoka, činio Novigrad s najužom okolicom, Zadar, Šibenik s okolicom, Trogir, Split i Omiš te na jugu Kotor i Budva s

⁹⁸ISTA, Povijest mletačkog katastra Dalmacije, *Arhivski vjesnik*, god. 43, Zagreb 2000., str. 175;

⁹⁹TRALJIĆ, Seid, M., *Nin pod udarom tursko – mletačkih ratova*, Zadar 1969., str. 538 - 539

okolicom.¹⁰⁰ Kartografski prikazi utvrđenih granica nakon ratova 1540. i 1573. godine nisu očuvani,¹⁰¹ no, zbog čestih pograničnih sporova na ninskome teritoriju generalni je providur Giacomo Zane dao 1609. godine sastaviti katastik ninske komune kako bi se jasnije definirala granica i upisali vlasnici zemljišnih čestica na tom prostoru.

Mir je između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva na teritoriju Mletačke Dalmacije trajao do 1646. godine, jer je godinu prije počeo rat za Kandiju ili Kretu (1645. – 1669.) koji se odrazio i na područje Dalmacije.¹⁰² Ravničarski teren ninskoga okruga koji su osmanske konjaničke trupe lako prelazile otežavao je Mlečanima organizaciju obrane cijele ninske komune zbog čega se mletačka uprava 1646. godine odlučila na rušenje grada kao jedinog rješenja za njegovu obranu. Tim su ratom Mlečani proširili svoj posjed u Dalmaciji i nova granica protezala se na obalu između Novigrada i Omiša, ali tako da je Skradin ostao osmanski, a čitav poluotok između Šibenika i Trogira zajedno s Klisom pripao je Mlečanima.¹⁰³

U sljedećem, Morejskom ratu (1684. – 1699.) Mlečani su u Dalmaciji proširili svoj teritorij. U sporazumu od 1700. godine linija razgraničenja (*Linea Grimani*) u korist Mlečana proširila se do linije Opuzen, Čitluk, Vrgorac, Zadvarje, Sinj, Vrlika i Knin. U ratu od 1714. do 1718. godine Mlečani su izgubili Kretu i Moreju. Austrija je 1716. godine sklopila savez s Mlečanima kako bi zajedno obranili dalmatinsko područje od Osmanlija. Mlečani su te godine zauzeli dubrovačko zaleđe s Trebinjem i Popovim poljem, a 1717. godine Hercegovinu do Mostara i Imotski. Rat je završio mirom u Požarevcu 1718. godine kojim su Mlečani potvrdili svoja osvojena područja, ali i gubitke u Sredozemlju.¹⁰⁴ U graničnim sporazumima nakon navedenih ratova prostor unutar bedema i sela u okrugu zapadno od grada nisu niti jednom bili izuzeti iz mletačke uprave.

¹⁰⁰NOVAK, G., *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 2001. 153.; SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 175; ISTA, *Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. st., Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 18, Split 2002., 455., ČORALIĆ, Lovorka, *Kraljica mora s lagunarnih sprudova. Povijest Mletačke Republike.*, Samobor, 2004., str. 138;

¹⁰¹ Mletačka Republika je nakon svakog većeg sukoba sa Osmanlijama u Dalmaciji dala izraditi katastar, ali u njima nije definirala točne granice, već ih je označavala općim imenicama (livada, šuma, pašnjaci i sl.). Nakon Kandijskog rata je sporazum o razgraničenju potpisan 1671. godine i za vrijeme generalnog providura Zuanea Morosinija (1672. – 1675) sastavljen je novi ninski katastar 1675. godine koji je imao točan položaj granice ninske komune. M. SULKAN – ALTIĆ, *Granice Dalmacije*, str. 455 - 456

¹⁰²SULKAN – ALTIĆ, M., *Granice Dalmacije* str. 455

¹⁰³ ISTA, *Granice Dalmacije*, str. 455 - 456

¹⁰⁴ ISTA, *Granice Dalmacije*, str. 459

Ninska komuna je u ranome novom vijeku funkcionirala kao jedinstven administrativni prostor koji je mletačkoj strani bio od izuzetne važnosti zbog geopolitičkog položaja jer je štitio mletačku dominaciju nad hrvatskom obalom od osmanskih i habsburških pretenzija na to područje. Međutim, blizina trodijelne granice i pljačkaški upadi osmanskih i habsburških plaćenika (Morlaka i Uskoka), koji su nizinski reljef ninskog okruga lako prelazili, predstavljali su Mlečanima problem oko organizacije obrane ninske komune u ranome novom vijeku, osobito grada Nina, kojeg su Mlečani za vrijeme Kandijskog rata spalili, vidjevši u tome jedino rješenje obrane od Osmanlija.

Stoga je uvid u cjelokupan život na prostoru ninske komune u ranome novom vijeku nemoguće pratiti bez razumijevanja njegovog reljefa koji je utjecao na mletačku vojnu obranu i migracije stanovništva u to vrijeme. Također, uvidom u karakteristike prirodnog resursa tog područja moguće je tumačiti sadržaj kupoprodajnih zemljišnih ugovora u korištenim izvorima.

2.1. Grad Nin – prostor unutar bedema

Grad Nin je u razdoblju ranoga novog vijeka zauzimao prostor koji je imao u vrijeme antike i srednjeg vijeka. Smješten unutar zidina, na otoku dužine oko 500 metara i širine oko 4 metra, spojen je s kopnom mostovima, jedan s njegove južne, a drugi sa sjeverne strane. Grad je udaljen 17 km sjeverozapadno od Zadra, nalazi se na niskoj obali, odnosno laguni, sa čije je južne strane zaljev, danas poznat kao Ninski zaljev. S njegove sjeveroistočne strane nalazi se poluotok i selo Vrsi, a sa jugozapadne strane Privlaka, također poluotok i selo. Sjeverozapadno od grada dva su otoka, Pag i Vir, a na jugoistočnoj strani od gradskih zidina je potok Ričina (Jaruga) koji je u prošlosti zbog poplava često nakupljao nečisti zrak stvarajući malaričnu bolest. Istočno od gradskih bedema su Ravni kotari, teritorij koji je u vrijeme ranoga novog vijeka bio pogranično područje pod mletačkom i osmanskim vlašću i u blizini teritorija pod habsburškom vlašću. Taj je prostor ujedno bio glavna meta Osmanskih i Habsburških plaćenika koji su, zbog njihovih pretenzija nad sjevernodalmatinskim teritorijem, pljačkali i palili to područje, od čega je više puta na udaru bio i grad Nin. Zid koji danas okružuje Nin stajao je na istom mjestu i u razdoblju ranoga novog vijeka. Nastao je na temeljima antičkih fortifikacija. Izvan zida, s jugoistočne strane, nalazi se luka koja je u ranomodernom razdoblju bila pristanište za velike i male brodove. Uz morsku obalu su plodna polja okružena crnogoričnom šumom i drvećem hrasta i smreke.¹⁰⁵ Ugodna temperatura s pojačanim vjetrom bure u zimskim mjesecima karakteristika su klime na tom području, o kojoj su pisali i ranonovovjekovni mletački dužnosnici u svojim izvještajima mletačkome Senatu. U njima također nalazimo podatke o položaju i izgledu grada Nina u razdoblju ranoga novog vijeka. Jakov Foscarini, koji je naslijedio generalnog providura Sebastiana Veniera, kapetana mora, u svojoj relaciji iz 1572. godine piše mletačkome Vijeću i duždu o geostrateškoj prednosti zadarskog šireg obalnog i kopnenog područja naglašavajući da je Nin udaljen od Zadra 6 milja.¹⁰⁶ U relaciji Andrije Giustiniana i Oktavijana Valiera na njihovu povratku u Veneciju na dužnosti sindika, avogadora i inkvizitora u Dalmaciji, Albaniji, Krfu i Kefaloniji 1576. godine stoji da je Nin udaljen od Zadra 10 milja kopnom i 25 milja morem te da je smješten na otoku, jer je sa svih strana okružen morem te da se

¹⁰⁵ MAYHEW, Tea, *Dalmatia between Ottoman and Venetian rules (1645. – 1718.)*. *Contado di Zara*, Rim 2008., str. 93

¹⁰⁶ *Commissiones*, relacija 1., str. 9 - 54

sa kopnene vanjske strane komune nalaze vrlo lijepa polja.¹⁰⁷ U relaciji sindika Dona Basadonne i Pietra Lande iz 1580. godine Nin se spominje kao grad koji se nalazi 12 milja od Zadra i okružen je morem, a vezu s kopnom omogućavaju mu dva mosta, ispod kojih prolazi kanal koji se dosta zamuljuje i može stvarati nečisti zrak.¹⁰⁸

Podatke o Ninu od kraja Ciparskog rata 1573. do velikog rušenja grada 1646. godine također nalazimo u opisima geografa sa Apeninskog poluotoka, u kojima je prikazan plovni put od Venecije do Carigrada. Spomenuta je plovna ruta, naime, bila nezaobilazna bez istočnojadranskog obalnog i priobalnog područja i stoga mletački kartografi, pored otoka, manjih mjesta i gradova na dalmatinskom području u ranome novom vijeku spominju Nin samostalno ili kao dio ninske komune. U grafičkim i kartografskim zbirkama u Hrvatskoj poznato je nekoliko primjeraka izolara tiskanih u Veneciji u XV. i XVII. stoljeću. Najpoznatija su dva izolara: *Isole famose* od Giovanija F. Camocija i *Viaggio da Venezia a Constantinopoli* od Giuseppea Rosaccia.¹⁰⁹

Giovanni Francesco Camoci u izolaru *Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di Venezia, ad altri principi christiani et al Signor Turco nuovamente poste in luce* iz 1574. godine prikazuje bitku u sjevernoj Dalmaciji za vrijeme Ciparskog rata (1570. i 1571.). U prvom planu slike na moru je osam galija Svete lige i grad Zadar na poluotoku opasan bedemima. Osmanlije su u razdoblju 1570. – 1571. godine upali u Ravne kotare do Nina (Nona) i Zemunika (Xemonigo), a na jugu do Pakošтана (Pachoscani), pa su upravo na tim mjestima prikazani sukobi pješadije i konjaništva.¹¹⁰

Giuseppe Rosaccio (1530. – 1620.) u djelu *Viaggio da Venezia a Constantinopoli* opisuje mjesta koja se mogu vidjeti na putovanju iz Venecije prema Konstantinopolu, a jedno od njih je grad Nin. Kaže da se on nalazi usred zaljeva te da su mu u blizini naselja Privlaka (Brevilaqua) i otok Vir (Pontadura), čiji naziv ne ukazuje na otok, već na hrid

¹⁰⁷ *Commissiones*, relacija 9., str. 160, 179.

¹⁰⁸ *Commissiones*, relacija 16., str. 246.

¹⁰⁹ Navedeni izolari nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Camocijev izolar čuva se pod signaturom RVI-8°-90, a Rosaccijev pod signaturom RVI-16°-32

¹¹⁰ KISIĆ, Anica, *O Camocijevu i Rosaccijevu izolaru iz hrvatskih zbirki, Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, Zagreb 2005., str. 293 – 330, ur. Novak Drago, Lapaine Miljenko, Mlinarić Dubravka

(rt).¹¹¹ Istoimeni kartograf, također, spominje da se naselja na istočnojadranskoj obali nalaze na području *Sklavonije*, a to su gradovi od Nina (Nona) do Kotora (Cataro).¹¹² U svom drugom djelu *Mondo elementare et celeste* Rosaccio u poglavlju o otocima Sklavonije opisuje otoke na istočnojadranskoj obali, poput Krka i Paga te je zanimljivo da i grad Nin ubraja među otoke iste vrijednosti.¹¹³ Vjerojatno je Rosaccio pisao svoje doživljaje s putovanja u vrijeme kada Nin još nije podigao nove mostove koji su ga spajali sa kopnom, ali i zbog ninske komunalne uprave koja je bila jednaka komunama na spomenutim otocima.

Casimiro Freschot (1640. – 1720.) u djelu *Memorie storiche e geografiche della Dalmazia* donosi historiografske podatke o Dalmaciji i geografski opis dalmatinskih gradova. Za Nin (Nona) kaže da je najzapadnije mletačko naselje na kopnu Dalmacije, četiri milje udaljen od Paga i tridesetpet milja od Zadra.¹¹⁴

Vincenzo Maria Coronelli (1650. – 1718.) u svom izolaru *Mare, golfi, isole, spiagge, città, fortezze ed altri Luoghi dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia* iz 1688. godine opisuje područja, gradove i otoke koji su ulazili u sastav mletačkih stečevina. Izolar je nastao s ciljem da prikaže imperijalne pohode Venecije na istočnojadranskoj obali za vrijeme Morejskog rata (1684. – 1699.) kojim je Venecija nastojala povratiti neka područja u Dalmaciji i Moreji (Peloponezu). U njemu Coronelli navodi da je teško odrediti točne granice Dalmacije jer Morejski rat još traje, zbog čega u izolaru nedostaju opisi prostora pojedinih područja na koja Coronelli dijeli dalmatinski teritorij, a to su teritorijalne jedinice: Kvarnersko otočje, Velebitsko podgorje, šibensko, trogirsko i splitsko područje, provincija Radobilja, provincija Zagvozd, bračko područje, vojvodina Hercegovina, Dubrovačka Republika, kotorsko područje i utvrda Budva. U sklopu Velebitskog podgorja kao zasebno područje navodi teritorij Nina (*Territorio di Nona*), ali ne donosi detalje opisa mjesta koja pripadaju ninskom teritoriju u to vrijeme. Coronelli ističe da je područje Ravnih kotara, u koje ulazi i ninski teritorij, bio isti kao i prije Morejskog rata, ali ne i u administrativnom smislu. Tu svoju tvrdnju dalje ne

¹¹¹Giuseppe Rosaccio (1530. – 1620.) filozof, povjesničar, geograf, liječnik i sudac u građanskim parnicama. U službi Mletačke Republike izdavao je kartografske prikaze njezinih stečevina na istočnojadranskom području. PAVIĆ, Milorad, *Istočni Jadran u talijanskim tiskanim geografskim priručnicima XVI. i XVII. stoljeća*, doktorska disertacija, Zadar 2007., str. 129, 179

¹¹² ISTI, *Istočni Jadran*, str. 97

¹¹³ ISTI, *Istočni Jadran*, str. 99

¹¹⁴ ISTI, *Istočni Jadran*, str. 140

obrazlaže, međutim u terminaciji Girolama Cornara od 11. ožujka 1689. godine koja govori o administrativnoj podijeli i uređenju Kotara, Bukovice i Biogradskog primorja nalazimo da se u to vrijeme formiralo devet administrativnih područja u Dalmaciji: Nin, Posedarje, Islam, Novigrad, Nadin, Zemunik, Vrana, Ostrvica i Biograd.¹¹⁵ U izolaru Isole Famose kartografa Giavanija Francesca Camocija iz XVI. stoljeća nalazimo opise dijelova hrvatske obale i otoka. Unjemu se Jadransko more naziva Golfo di Venezia. U legendi u kartuši stoji da je Zadar mletački glavni grad Dalmacije na Jadranskome moru koji je na zapadu uznemiravan od strane Osmanlija te da se u njegovoj blizini nalazi grad Nin. Navodi također da su Osmanlije u razdoblju od 1570. do 1571. godine upali u Ravne kotare do grada Nina (Nona).¹¹⁶

Vincenzo Formaleoni (1752. – 1797.) u djelu *Topografia Veneta* za ninsko područje kaže da se proteže od Paga do Zadra na prostoru dugom dvadeset i širokom deset talijanskih milja. Međutim, granice Ninske biskupije protežu se duž cijelog novigradskog teritorija, pa je i to jedan od razloga da Novigrad nije zasebno opisan u tom djelu. Formaleoni posebno ističe naselje Privlaka (Brevilaqua) i otok Vir (Pontadura) na ninskome području.¹¹⁷

Božo Bonifačić, rodom Šibenčanin, djelovao je u Veneciji kao kartograf. Njegov prikaz istočnojadranske obale iz druge polovice XVI. stoljeća sadrži geografski izgled zadarsko – šibenskog područja. Na toj su karti ucrtana neka područja ninskog okruga: *ville Brvilaqua, Luba, Pontadura* i Nin kao utvrđeni grad.¹¹⁸

¹¹⁵ Vincenzo Maria Coronelli, (1650. – 1718.) mletački teolog., kozmograf, geograf i izdavač. U tom izolaru Velebitsko podgorje naziva *La Morlaca* i dijeli ga na: ninski teritorij (*il Territorio di Nona*), novigradski teritorij (*il Territorio di Novegradi*), zadarsko područje (*Contado di Zara*) i Kožulovo polje (*il Paese di Cosulovo Pogle*) koje se nalazi nedaleko od Benkovca. ISTI, *Istočni Jadran* str. 129, 179

¹¹⁶ ISTI, *Istočni Jadran*, str. 297

¹¹⁷ ISTI, *Istočni Jadran*, str. 151

¹¹⁸ KOZLIČIĆ, Mithad, Kartografski spomenici Hrvatskog Jadrana. Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća. Zagreb 1995., str. 232

Grad Nin je sa svojim okrugom u cijelom ranomodernom razdoblju bio pod mletačkom upravom od XV. do XVIII. stoljeća i proživljavao sličnu sudbinu kao i ostali njezini gradovi i mjesta na teritoriju Dalmacije. Dalmatinski gradovi pod mletačkom upravom nalazili su se na prostoru unutar zidina naslijeđenih iz antičkog i srednjovjekovnog razdoblja.¹¹⁹

U razdoblju ranoga novog vijeka grad Nin, iako odvojen kamenim kružnim bedemom nije bio zatvorena cjelina prema svom okrugu. Povezanost je bila potrebna zbog razvoja gospodarstva, kojeg je činila trgovina, poljodjelstvo i uzgoj stoke te važnih političkih pitanja koja su se odnosila na teritorijalna razgraničenja između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. To nam pokazuju primjeri ugovora u korištenim izvorima koji otkrivaju da su stanovnici ninskoga okruga koristili zemlju na tom području za obrađivanje, poput ninskog plemića Zorzija Cassija koji je 4. kolovoza 1603. godine sastavio u kancelariji zadarskoga notara Francesca Primizija, ugovor o najmu po kojem je od Paola Ferra, također plemića, uzeo zemlju u predjelu Giassenovo u okrugu, uz obvezu godišnjeg davanja od 25 dukata,¹²⁰ te da su građani ninske komune davali u najam svoje čestice stanovnicima okruga u istu namjenu, kao što to pokazuje primjer Nicole Stefaniya, stanovnika Zadra (*habitante di Zara*) koji je, nakon što je kupio zemlju od Zuannea Glavicha iz Nina (*habitante di Nona*), sastavio ugovor 3. svibnja 1595. godine u kojem je tu zemlju, u svrhu obrađivanja, dao u najam stanovnici okruga Giustini Tagliadurich. Zemlja koja je pri tome dana na obrađivanje nalazila se u mjestu Cupari, u selu Privlaka u ninskom okrugu (*villa di Brevilaqua*), u veličini od 4 gonjaja.¹²¹

Nizinski krš ninskog okruga koji gleda prema graničnom dijelu sa osvojenim osmanskim selima omogućavao je osmanskim konjanicima jednostavan i brz prodor prema gradu Ninu. Ninska je komunalna uprava vodila brigu oko administrativnog ustroja okruga u ranom novom vijeku te je u skladu s time neposredno utjecala i na teritorijalnu sjedinjenost okruga sa gradom. Snaga lokalnih predstavnika u selima da se izbore za svoja prava koja su smatrali da im pripadaju u svrhu obrane svog teritorija, ali i u bilo kojim drugim pitanjima za svakodnevni život, ležala je upravo u svijesti da se

¹¹⁹ ŽMEGAČ, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb 2009, str. 1 – 40;

¹²⁰ Državni arhiv u Zadru (dalje DAZd), *Spisi zadarskih bilježnika* (dalje SZB), Francesco Primizio, fasc. 17, fol. 13

¹²¹ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 15, fol. 33 – 33a;

održe u teritorijalnoj sjedinjenosti kroz administrativno – političko udruženje, *ligu*, koja se prostirala na čitavom teritoriju koji je ninski okrug obuhvaćao. *Liga* je predstavljala vlast svih sela u okrugu, koji je skupa sa gradom Ninom vremenu od 1573. do 1646. godine bio u iščekivanju novih osmanskih napada iz unutrašnjosti Ravnih kotara.¹²²

Zidine oko grada bile su tijekom srednjeg vijeka specifičan obrambeni način čuvanja autonomije dalmatinskih gradova, pa tako i Nina, ali od vremena uspostave mletačke uprave u XV. stoljeću služile su za obranu od fizičkih osmanskih napada.¹²³ Kapetan Zadra, Lorenzo Cocca, na povratku s te dužnosti 1581. godine Senatu u Veneciji predaje izvještaj u kojem navodi da je Nin mjesto opasano bedemom i okružen močvarnim jarkom.¹²⁴ O smještaju Nina kao grada unutar bedema u razdoblju ranog novog vijeka govore kapetani Zadra, Nicola Marcello, u izvještaju od 1585. godine¹²⁵ i Vincenzo Moresini u izvještaju iz 1588. godine.¹²⁶

U vrijeme Mletačke uprave u XVII. stoljeću u nekim dalmatinskim gradovima se nadograđuju bedemi novim bastionima, zbog potrebe za restauracijom. Naime, zbog čestih opasnosti od izbijanja novih mletačko – osmanskih sukoba na dalmatinskom području, bedemi su postali važni za obranu stanovnika.¹²⁷ Razaranje grada 1571. godine utjecalo je na iseljenost znatnog broja stanovnika iz grada.¹²⁸ Obnova ninskih bedema bila je potrebna zbog uništenja tijekom mletačko – osmanskih sukoba u Dalmaciji za vrijeme Ciparskog rata. Potrebna obnova zahtijevala je znatna novčana sredstva. Zidine su se u takvim situacijama mogle graditi financijskom potporom komunalnog novca, o čemu je konačnu odluku moralo donijeti Vijeće ninske komune uz predsjedanje kneza, a zatim se realizacija mogla izvršiti uz dopuštenje mletačkog dužda i Senata u Veneciji. Naime, u Ninu je nakon 1573. godine jedna takva institucija imala zadaću financirati održavanje crkvenih, a zatim po potrebi i ostalih vrsta građevina u gradu, a u izvorima je nalazimo pod nazivom *fabricae*. Prihod je stjecala od javnih dražbi ili naplaćenih poreza i

¹²² GRGIĆ, Ivan, O ligama i posobama. Nekoliko priloga za njihovo proučavanje. *Zadarska revija*, br. 1, god. 3., Zadar 1954., str. 1 – 15; T. MAYHEW, *Dalmatia*, str. 28 – 48.

¹²³ BATOVIĆ, Šime, Nin u prapovijesno doba, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969., str. 9 - 11

¹²⁴ *Commissiones*, relacija 21., 292.

¹²⁵ *Commissiones*, relacija 28, str. 363.

¹²⁶ *Commissiones*, relacija 37., str. 434.

¹²⁷ MAROEVIĆ, Ino, Povijesni grad kao dokument, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 12 – 13, Zagreb 1988. – 1991., str. 192.

¹²⁸ NOVAK – SAMBRAILO, Maja, Političko – upravni položaj Nina u doba Mletačke Republike. *Povijest grada Nina*. Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1969., str. 157 – 189

različitih vrsta kazni i zakonskih prekršaja. O osnivanju ove institucije i njezinom ustroju odlučeno je 1. srpnja 1612. godine na skupštini *fabricae* na kojoj su sudjelovali: Bernardo Tirabosco, savjetnik Velikog vijeća, Lorenzo Cassio u ime svoga brata Zuannea Cassija, Gierolimo Locatello, upravitelj institucije, Nicolo Luxich, Vido Colarich, Rade Costovich i Agostin Mircovich, suci te Agostin Mircovich, vikar i zastupnik *fabricae* i dijela siromašnih te Antonio Badetich, zastupnik dijela siromašnih.¹²⁹ Članstvo u toj instituciji plaćalo se 1 libru, uz obvezu davanja još jedne libre za siromašne, a kazna za sve prijestupe iznosila je 40 denara.¹³⁰ Deset posto od ukupnih godišnjih prihoda koje je ta ustanova ostvarivla bio je za siromašne. Prikupljeni novac pohranjivao se u posebnoj škrinji koja je imala dva ključa; jedan u vlasništvu komune, a drugi u vlasništvu ninske crkve.¹³¹ U *Spisu zadarskog bilježnika* Zuanne Braicicha nalazimo oporuku Zuanne Bonifatija iz Zadra (*habitante da Zara*) sastavljenju 11. listopada 1628. godine u kojoj se navodi da kćeri Margareti ostavlja zemlju od 6 gonjaja u selu Vrsi u ninskom okrugu (*terreno nella Villa di Varche di Nona*), nešto novca za obnovu grada i za spomenutu ustanovu – *nella fabrica di Nona*. Svjedoci prilikom sastavljanja tog darovanja bili sudac Gregorio Rosa, zadarski plemić (*nobile di Zara, giudice*) i Zuanne Barotich, stanovnik Zadra (*habitante da Zara*).¹³²

¹²⁹ DAZd, *I libri di Nona* (spis Knjige Nina, dlaje: *I libri di Nona*), knj. 4, fol. 64 – 66a

¹³⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 4, fol. 72 – 74a

¹³¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 4, fol. 75 – 76a

¹³² DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 12

2.1.1. Položaj ulica i zgrada te utjecaj istih na formiranje javnog prostora

Prostor grada Ninu unutar bedema dijele dvije ulice, okomite jedna na drugu, čiji su se nazivi sačuvali iz doba antike. Prva se naziva *cardo* i proteže se od južnog dijela grada prema sjeveru, a druga *decumanus* i ide od istoka prema zapadu. One, međutim, ne sijeku po sredini gradski prostor točno pod pravim kutem kao što je to slučaj u nekim drugim gradovima u Mletačkoj Dalmaciji (npr. u Zadru), već bliže sjevernom dijelu gradskih bedema koji opasuju grad. Glavna funkcija tih ulica je da spajaju gradski prostor s ulaznim i izlaznim vratima.¹³³ Gradski prostor unutar obrambenog zida obilježavaju gradska vrata; tzv. *Donja vrata* sa slavlukom iz antičkog vremena, koja se nalaze sa južne strane i tzv. *Gornja vrata* koja se nalaze na istočnom dijelu. Do jednih i drugih se dolazi mostovima koji su u srednjem i ranom novom vijeku bili pokretni a danas su sažidani. Od Gornjih vrata do jugozapadnog ugla zid je prelomljen na tri mjesta, kao konveksne linije. Osim vrata, zid su u prošlosti prekidale dvije kule, ali ga ne odvajaju iz cjeline. Jedna se nalazila na sjevernoj strani, tzv. Kandija mala, koja se još nazivala paška kula jer gleda prema otoku Pagu, zatim kula sv. Marije ili kula sv. Ivana, zbog blizine tih dviju crkava. Na polovici dužine zida od sjevera prema istoku nalazila se druga kula tzv. Kandija Velika.¹³⁴ Kule i obrambeni bedem dala je mletačka vlast obnoviti godinu dana nakon uspostave svoje vlasti u XV. stoljeću, kada je sklopila ugovor sa zadarskim arhitektom Nikolom Arbuzijanićem o obnavljanju kula te izgradnji stražarnica na zidinama ispred gradskih vrata. U korištenim izvorima nemamo podatke o tome jesu li Mlečani obnavljali zidine u razdoblju od 1573. do 1646. godine, jer nam sljedeći poznati podatak o obnovi grada datira tek iz 1775. godine.¹³⁵

Razmotrimo li detaljnije unutrašnju gradsku jezgru vidimo da je uloga dviju spomenutih ulica iznimno važna. Od *Donjih vrata* do sjecišta sa *decumanusom* vodi glavna gradska ulica tzv. kalelarga, koja dijeli gradski prostor na lijevu i desnu stranu, na kojima se nalaze sakralni spomenici i svjetovne građevine te kuće u vlasništvu stanovnika komune. U korištenim izvorima nalazimo primjere u kojima se spominje da su kuće

¹³³PETRICIOLI, Ivo, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969., str. 303

¹³⁴ISTI, *Osvrt na ninske građevine*, str. 299

¹³⁵ISTI, *Osvrt na ninske građevine*, str. 304

unutar komune bile u vlasništvu ninskih plemićkih i pučanskih obitelji. Od onih koje su u razdoblju od 1573. do 1646. godine pripadale plemićkom staležu, otkriva inventarni dokument iz 1605. godine, u spisu *Knjige Nina*, u kojem ninska plemićka obitelj Cassio potvrđuje vlasništvo nad kućom u Ninu, u blizini gradskih zidina.¹³⁶ Kuće u Ninu za koje je poznato da su bile u vlasništvu plemićkih obitelji Molin i Zanki u razdoblju prije 1646. godine su one koje se nalaze desno od ulaza preko Donjih vrata. Fasade tih kuća su ukrašene grbovima tih obitelji s obilježenim datumima kad su ih njihovi članovi dali sagraditi. Na kući mletačke obitelji Molin prikazane su dvije ruke i datacija: 1511. APRIL – 1514. IANV. S. Na kući obitelji Zanki uklesana je godina MDXXVIII – MDXXXI.¹³⁷ U izvorima nalazimo također izjave pučana o vlasništvu nad kućama u gradu. Naime, u ugovoru od 16. studenoga 1617. godine navodi se da je Zorzi Kolarich, stanovnik Nina (*habitante di Nona*), vlasnik kuće u gradu te još jednog zemljišta u visini od 8 gonjaja, također u Ninu.¹³⁸ Također, u inventarnom dokumentu sastavljenom 14. srpnja 1544. godine i nanovo potvrđenom 1600. godine, Zuanne Vecola utvrđuje vlasništvo nad svojom kućom u Ninu.¹³⁹ Braća Giordani iste godine u dokumentu o inventarnom posjedovanju ističu vlasništvo nad kućom unutar ninskih zidina.¹⁴⁰ U *Spisima zadarskog notara* Zuannea Braichicha nalazimo dokument od 22. prosinca 1633. godine u kojem se navodi da je stanovnica Nina i udovica plemića Zuannea Drinscicha, Francesca (*habitante et quondam domino Zuanne Drinscich*) vlasnica kuće u Ninu. U njemu se također navodi da je ta kuća smještena uz javnu cestu (*strada pubblica*), gdje se nalazi kuća obitelji Crissava, što ujedno potvrđuje da je i ta plemićka ninska obitelj imala kuću u gradu. U tom dokumentu navedeno je da je Franceschinu kuću kupio otac njezinog pokojnog muža 1541. godine, ali se tim ugovorom potvrđuje njezino vlasništvo.¹⁴¹ U navedenim izvornim dokumentima nemamo detaljne opise izgleda stambenih kuća, kako onih u vlasništvu plemića, tako niti pučana. Prema Benzonovom katastru iz 1677. godine u kojem se navodi broj kuća po njihovom izgledu i materijalu od kojeg su napravljene možemo otprilike pretpostaviti kako su kuće za stanovanje izgledale

¹³⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 4, fol 21 – 21a

¹³⁷ ISTI, *Ninske crkve*, str. 309 - 310

¹³⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, fol. 6

¹³⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 5 – 5a

¹⁴⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10., fol. 5a

¹⁴¹ DAZd, SZB, knj. 6, fasc. 59

u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine, jer se zbog nevelikog razmaka u godinama zasigurno nije puno toga promijenilo. Iako je veliko razaranje grada 1646. godine ostavilo traga na devastaciju stambenih objekata u gradu podatak iz spomenutog katastra pokazuje da su kuće koje navodi po visini i materijalu (sagrađene od kamena) bile iste i prije toga. Tako donosi da je bilo 30 jednokatnica i 126 zidanih prizemnica, da su dosta stradale u velikom požaru 1646. godine jer su bile pokrivene slamom, a tek manji broj među njima je bio prekriven crijepom te da su se podizale u razini najvišoj do visine obrambenog zida. Imale su vrtove, uglavnom su bile prizemnice, a one koje su se smatrale velikim kućama bile su najviše podignute na jedan kat.¹⁴²

Uz rub unutrašnjih obrambenih fortifikacija grada, između stambenih kuća te na središnjem gradskom trgu ili blizu njega nalazile su se crkvene zgrade. Ninska biskupija je u ranom novom vijeku davala određeni značaj identitetu grada i svojim je djelovanjem tijekom ratnih godina poticala jačanje samosvijesti ninskog stanovništva za ustrajnost u obrani grada i njegovog okruga. U mletačko – osmanskim ratovima u spomenutom razdoblju je moguće razaranje grada značilo iseljavanje njegovog stanovništva i materijalno razaranje svjetovnih i sakralnih građevina.¹⁴³

U Ninu je u razdoblju od 1573. do 1646. godine postojalo dvanaest crkava.¹⁴⁴ Tako se desno od ulaza kroz *Donja vrata* nalaze ostaci crkve sv. Marka i sv. Duha. U nizu od crkve sv. Duha je crkva sv. Ambroza sa odvojenim zvonikom. Nasuprot nje se nalazila Kneževa palača,¹⁴⁵ a iza te zgrade smjestio se sakralni kompleks crkve sv. Križa. U nastavku ulice *decumanus* s lijeve strane je rimski forum, na kojem se u ranom novom vijeku nalazila crkva sv. Mihovila. Sjevernije, prema kraju sjeverne strane bedema, nalazila se crkva sv. Ivana sa dominikanskim samostanom, na čijem su mjestu danas kapela i mjesno groblje. Zapadnije od tog dijela, uz bedeme, nalazi se kula Kandija Velika. Podalje od toga je široki prostor nekadašnje rimske kuće s ostacima mozaika na čijem se rubnom dijelu, prema sjeveru, nalazila crkva sv. Margarite. Zapadnije od tog kompleksa bile su smještene dvije crkve, sv. Ivana Evanđeliste i sv. Marije (Marcele). Iza

¹⁴² FILIPI, Amos – Rube, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Prošlost grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1969., str. 307 – 310 i 556 – 576.

¹⁴³ BIANCHI, C. F., *Kršćanski Zadar*, sv. II., Zadar 2011., str. 435 – 440; I. PETRICIOLI, *Osvrt na ninske građevine*, str. 303

¹⁴⁴ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 554

¹⁴⁵ PETRICIOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 309

te zadnje crkve u pravcu sjeverozapadno od zidina bila je smještena kula Kandija mala koja gleda prema Pagu i otočiću Zečevo. Od nje su se u ranom novom vijeku obrambene zidine protezale sve do Donjih vrata, a na tom mjestu, uz obalu se nalazila glavna gradska luka. Još jedan obrambeni objekt, kaštel, nalazio se na jugozapadnom dijelu od zidina, odnosno u blizini Donjih vrata. *Gornja vrata* na sjeveroistoku su imala značajnu ulogu u ranom novom vijeku jer su povezivala gradski prostor sa kopnenim vanjskim dijelom, odnosno sa prostorom koji se u to vrijeme nazivao ninskim okrugom. Taj je izlaz bio mostom povezan sa kopnom. Prostor izvan zidina, koji je bio ispunjen morem i tekao je od Gornjih vrata prema Donjima, ispunjavao je kanal kroz koji je tekla morska voda, ali kako je kanal često bio neprotočan voda se u njemu zadržavala i često stvarala ustajali zrak. Na križanju glavne i poprečne ulice (*cardo* i *decumanus*) nalazi se trg koji, međutim, nema oblik klasičnog kvadratnog trga kao većina drugih dalmatinskih gradova unutar bedema, već izgleda kao proširena ulica. Na njegovoj sjevernoj strani je kneževa palača, a na južnoj katedrala.¹⁴⁶ Zasiurno je to bio središnji dio, ono što bismo danas nazvali centrom grada, na kojem se stanovništvo okupljalo i koji se koristio za različita događanja od važnosti za političku vlast i stanovništvo komune.

¹⁴⁶ *Srednja ulica grada Nina, svjedok vremena – Arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine*, Katalog izložbe, Arheološki muzej Zadar, Zadar 2005, str. 25, ur. KOLEGA Marija

2.1.2. Palače - mjesta komunalne i crkvene vlasti

U nekim od zgrada koje su u ranome novom vijeku na prostoru ninske komune pripadale svjetovnoj arhitekturi izdvajamo one u kojima su bili smješteni izvršitelji komunalne vlasti i predstavnici Ninske biskupije te one koje su sami građani komune koristili za svoje potrebe. U izvorima nalazimo podatke o zgradama namijenjenim za Kneževu i Biskupsku palaču te hospital sv. Lazara. Izvori, nažalost, ništa ne govore o zgradama u kojima su mogle biti smještene institucije za unapređenje svakodnevnog života u Ninu, poput tržnica i škola ili objekata za prijem stranaca u grad.

Prva po značenju među takvim građevinama u to vrijeme bila je Kneževa palača. Ona se, od svih svjetovnih zgrada, najviše spominje u dokumentima korištenih izvora. Naime, strukturu vlasti u ninskoj komuni u ranome novom vijeku sačinjavali su knez i vijećnici Velikog i Malog vijeća te službenici koji su obavljali različite administrativne poslove. Svi ti organi svoje su zadaće svakodnevno odrađivali u toj palači. To pokazuju dokumenti u *Spisu generalnih providura* koji otkrivaju da su vijećnici ninske komune svaku pravnu radnju koja je tražila novčanu isplatu ovjeravali u palači u kojoj stanuje knez a u kojoj je također bila smještena fiskalna komora ninske komune. Tako u ispravi od 31. kolovoza 1634. ninski upravitelj (*governatore di Nona*) Nicolo Recci potvrđuje da se dug od jedne desetine koji je ninski biskup (čije ime u ispravi nije navedeno) zatražio od *Ville di Posedaria* mora naplatiti u fiskalnoj komori u Ninu gdje sjedi knez¹⁴⁷ te na temelju dokumenta od 26. rujna 1634. godine dug od *Ville di Gliubach*.¹⁴⁸ U spisima providura Antonija Civrana, u jednom dokumentu od 12. prosinca 1632. godine, saznajemo da je spomenuti Nicolo Recci dao ustanoviti fiskalnu blagajnu u kneževoj kući, kojoj su stanovnici i vijećnici komune morali davati 20 dukata godišnje.¹⁴⁹

Kako je ninski knez bio biran svake druge godine u mletačkome Senatu, njegovo se mjesto boravka za vrijeme službovanja u Ninu nalazilo u spomenutoj palači, dok su ostali službenici i vijećnici stanovali drugdje u gradu. Nemamo sačuvanih podataka je li dužd, uspostavom svoje vlasti u Ninu 1409. godine, dao restaurirati palaču kako bi prostorije u njoj odgovarale obavljanju poslova njezinih dužnosnika. U korištenim izvorima nalazimo

¹⁴⁷ DAZd, *Spisi generalnih providura* (dalje. SGP), Francesco Zen, knj. 1, fol 372

¹⁴⁸ DAZd, SGP, Francesco Zen, knj. 1, str. 375

¹⁴⁹ DAZd, SGP, Francesco Zen, knj. 1, fol. 208

da je Kneževa palača bila mjesto gdje su se sastavljali pravni ugovori. U dokumentima u ninskom katastru iz 1609. godine kao mjesto gdje su sastavljeni zemljišni vlasnički ugovori navodi se da su se nadležna tijela, koja potvrđuju valjanost pravnog dokumenta, sastala u Kneževoj palači u kojoj su, kao svjedoci, bili prisutni vijećnici, odnosno plemići ninske komune. Tako se navodi da je dokument od 28. listopada 1609. godine koji utvrđuje vlasništvo Nikole Dminishicha iz Nina za zemlju, čija veličina i lokacija nisu u ugovoru navedeni, navodi da je sastavljen u kneževoj palači.¹⁵⁰ Isto tako ugovorom sastavljenim 1606. godine knez Nina Almero Corner je u kancelariji (*cancellarius Nonae*) potvrdio vlasništvo ninskome plemiću Georgiusu Cassiju za zemlju u selu Privlaka (*Villa di Brevilaqua*).¹⁵¹ U kneževoj kancelariji također je sastavljen ugovor od 15. listopada 1609. godine, koji kaže da se Tomassu Tiraboscu, plemiću i stanovniku Nina, dodjeljuje i potvrđuje vlasništvo nad posjedom blizu rive u mjestu Sebachovo u selu Privlaka (*Porta di Sebachovo di Villa Brevilaqua*) u ninskome okrugu u veličini od 58 gonjaja, a svjedoci prilikom sastavljanja tog vlasničkog dokumenta su plemići i zastupnici Velikog vijeća ninske komune (*nobili di Nona di Maggior Consiglio di Nona*), Tomasso Segotich i Zuanne Sorini.¹⁵²

U korištenim izvorima, među svjetovnim zgradama u Ninu koje su imale određenu ulogu u razdoblju od 1573. do 1646. godine, spominje se Biskupska palača, koja je danas župnikov stan. Riječ je o dokumentu u *Spisu zadarskog notara* Zuannea Braichicha sastavljen 16. siječnja 1642. godine u kući u kojoj je stanovao ninski biskup Mandevio (*nella casa di vescovo di Nona*) u kojem se navodi da Antonio Lantana, biskupov prijatelj (*suo antico amico*) daruje 400 dukata za potrebe ninske crkve.¹⁵³ U izvornim dokumentima ne nalazimo, međutim, podatke o izgledu te palače, već o tome saznajemo u izvještajima dvojice papinskih poslanika. Prvi, Agostino Valier u svom izvještaju iz 1579. godine navodi da je za vrijeme Ciparskog rata, 1571. godine materijalnu štetu zadobio Nin, a tom prilikom da je biskupska palača u Ninu bila oštećena. U vizitaciji drugog poslanika Michiela Priulia iz 1603. godine nalazimo da se sastao sa ninskim biskupom Blažom Mandevijem i ninskim klerom u biskupskoj palači, što znači da je

¹⁵⁰ DAZd, *Catastico* fol. 19 - 20

¹⁵¹ DAZd, *Catastico*, fol. 34 - 35

¹⁵² DAZd, *Catastico*, fol. 35

¹⁵³ DAZd, SZB, Zuanne Braichich, knj. 8, fol. 84a

palača do te godine već bila obnovljena ili barem osposobljena za osnovne potrebe Ninske biskupije.¹⁵⁴

Unutar ninskih zidina nalazila se zgrada hospitala sv. Lazara, koji je u Ninu djelovao u razdoblju iza Ciparskoga rata 1573. godine. Točna lokacija tog hospitala u gradu nije nam poznata. O ninskom hospitalu u ranome novom vijeku podatke nalazimo u Valierovoj vizitaciji iz 1579. godine u kojoj se navodi da je zgrada u kojoj je djelovao hospital bila znatno porušena tijekom tog rata, da je hospital bio u vlasništvu ninskih rektora sa godišnjim prihodom od 7 do 8 dukata te da je u vremenu njegovog posjeta Ninu hospitalom rukovodio liječnik Mazzarelli iz Trogira.¹⁵⁵ O tome da je ninski hospital djelovao je u razdoblju od 1573. do 1646. godine pokazuje nam inventarni dokument u spisu *Knjige Nina* u kojem se spominje vlasništvo hospitala (*Hospitale di Nona*) nad zemljom u Zatonu (*Villa di Zaton*) u ninskome okrugu.¹⁵⁶

¹⁵⁴FILIPPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 576

¹⁵⁵ISTI, *Ninske crkve*, str. 579

¹⁵⁶DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, dok. 56, fol. 8

2.1.3. Očuvanost sakralnih spomenika i njihov utjecaj na izgled grada

U korištenim dokumentima za razdoblje od 1573. do 1646. godine, koji se odnose na kupoprodajne i inventarne dokumente, nalazimo podatke o sakralnim spomenicima u gradu Ninu i njihovom utjecaju na izgled gradskog prostora, s obzirom na očuvanost nakon razaranja grada 1571. godine u tzv. Ciparskom ratu i 1646. godine za vrijeme Kandijskog rata. Nešto o tome također govore izvještaji dvojice papinskih poslanika, Agostina Valiera iz 1579. godine i Michiela Priulija iz 1602. godine.

Najznačajnija sakralna građevina u Ninu u to vrijeme bila je *Katedrala sv. Anselma* (*Ansela*) koja je bila znatno oštećena napadom osmanske vojske na grad 1571. godine. Iako se nalazi na mjestu na kojem je u ranom srednjem vijeku postojala kršćanska bazilika, ona takav izgled nije zadržala u razdoblju ranoga novog vijeka. Naime, uslijed spomenutog razaranja grada ta je građevina imala oštećen krov koji je propuštao vodu u unutrašnjost građevine. Papinski vizitator Agostino Valier zapisao je u svom izvješću 1579. godine da je crkva imala tri oštećena oltara, glavni, posvećen sv. Ambrozu te još dva, oltar Presvetog Sakramenta i sv. Jakova. U godinama nakon toga rata sva su oštećenja na građevini i unutrašnji prostor bili popravljeni, tako da je crkva bila u funkciji koju je imala prije toga vremena. Čini se da je 1603. godine crkva bila u potpunosti osposobljena za duhovne potrebe jer nam izvještaj drugog vizitatora Michiela Priulija iz 1603. godine otkriva da je osobno, na poziv tadašnjeg ninskog biskupa Blaža Mandevija, ušao u katedralu sv. Anselma i poklonio se euharistiji koja se čuva u drvenom sanduku na pozlaćenom velikom oltaru opremljenom srebrnim i zlatnim predmetima potrebnim za celebriranje mise. Ukazuje, međutim, na potrebu obnove ostalih oltara u crkvi, među kojima spominje oltar sv. Roka, oltar Navještenja Blažene Djevice Marije i oltar sv. Katarine. Kaže da su spomenuti oltari bili drveni te da ih se mora zamijeniti kamenim materijalom i na njih staviti potrebni materijal za služenje mise.¹⁵⁷ Ulaz u katedralu imao je, pored glavnih vrata okrenutih prema glavnoj ulici i Biskupskoj palači, jedan sporedni ulaz, okrenut prema trgu i Kneževoj palači. Crkva je imala okolni prostor koji se koristio kao groblje, a zbog zaštite Priuli je domaćem kleru naredio da se prostor gradskog groblja

¹⁵⁷FILIPPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 556

zaokruži zidom.¹⁵⁸ S lijeve strane od ulaza, na mjestu sakristije kod glavnih vrata, nalazio se baptisterij iz ranokršćanskog razdoblja koji je u razdoblju ranoga novog vijeka bio oštećen, ali je po nalogu papinskih vizitatora bio popravljen. S desne strane od glavnog ulaza nalazi se mala kapela Gospe od Zečeva, sagrađena za vrijeme biskupovanja Juraja Divnića (1510. – 1530.) u kojoj se nalazi njegov grb s natpisom o smrti tog biskupa (godina MDXXVIII).¹⁵⁹

Jugozapadno od katedrale, odnosno s desne strane od ulaza preko Donjih vrata, nalazila se *crkva sv. Duha*. Danas izgleda kao ruševina, no u ranome novom vijeku bila je očuvana.¹⁶⁰ Građevina je pretrpjela materijalnu štetu tijekom razaranja grada 1571. godine. Prema Valieru do 1579. godine krov i oltar koji su oštećeni nisu još bili popravljeni, a prema Priuliju 1603. godine oltar je obnovljen u drvu, ali se naglašava potreba da se oltar obnovi u kamenu te da se na prozor iznad oltara postavi staklo i popravi krov.¹⁶¹

S desne strane od Donjih vrata nalazila se *crkva sv. Marka*, koja je u ranome novom vijeku bila dosta porušena, bez vrata i krova. Danas nam se očuvala polukružna apsida. Naime, prilikom rušenja grada 1571. godine građevina je bila znatno oštećena, ali je cjelinu sačuvala kapela unutar crkve zahvaljujući svodu iznad nje koji je ostao neoštećen. Ulazak u crkvu je bio moguć sa dvije strane; vizitator Priuli je prilikom posjeta 1603. godine zahtijevao da se na veći ulaz postave drvene daske, jer su nedostajala vrata, a manji ulaz neka se sazida jer očigledno nije bio potreban. U crkvi se još uvijek obavljalo bogoslužje, ali je, prema zahtjevu spomenutog vizitatora to bilo zabranjeno. Od 1603. godine u njoj se obavljala godišnja misa, na svetkovinu sv. Marka.¹⁶² O ostalim pojedinostima ove crkve saznajemo na temelju izvornih dokumenata koji se odnose na izvještaje o posjedima u Ninu i okrugu. Naime, na temelju podataka iz takve vrste izvora pretpostavljamo da je djelatnost crkve sv. Marka bila raširena izvan zidina grada. To se odnosi na posjede u njezinom vlasništvu koje je ta crkva davala u zajam za obrađivanje ili za korištenje u svrhu ispaše domaćih životinja.

¹⁵⁸ ISTI, *Ninske crkve*, str. 557 - 558

¹⁵⁹ PERICOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 313 - 314

¹⁶⁰ ISTI, *Osvrt na ninske građevine*, str. 334 -335

¹⁶¹ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 565

¹⁶² ISTI, *Ninske crkve*, str. 565

U katastru iz 1609. godine imamo nekoliko dokumenata u kojima su navedeni posjedi stanovnika Nina koji se nalaze u blizini posjeda crkve sv. Marka. Neki od tih dokumenata su sastavljeni prije 1609. godine, ali su u ninski katastik uneseni naknadno. Tako na temelju dokumenta iz 1549. godine, u vrijeme vladavine ninskog kneza Alojsiusa Corraciusa, saznajemo da se u veličini od 48 gonjaja u Ninu nalazilo zemljište plemićke ninske obitelji Cassio i premda se ne spominje radi li se o obradivoj površini ili nekom stambenom objektu, ipak se spominje blizina crkve sv. Marka kao granica. Po tome se može zaključiti da je riječ o nekretnini unutar gradskih zidina, jer se crkva sv. Marka u to vrijeme nalazila u gradu. Tijekom razaranja grada 1571. godine ostala je bez krova te je kao takva izgledala i u godinama koje su uslijedile nakon toga.¹⁶³ Da je spomenuta crkva postojala u komuni u periodu od 1573. do 1646. godine potvrđuju zemljišni dokumenti u korištenim izvorima. U njima se crkva sv. Mihovila spominje kao granica za određivanje vlasništva posjeda ninskih stanovnika. Obitelj Cassio je imala nekretninu u blizini te crkve u veličini od 8 gonjaja. Dokument u kojem se spominje ovo vlasništvo je unesen u katastik 1609. godine.¹⁶⁴ U ispravi od 27. listopada potvrđuje se vlasništvo ninskom građaninu Tomassu Segotichu za neku zemlju u Ninu, u veličini od 28 gonjaja. Navedene granice tog posjeda protežu se oko crkve sv. Marka.¹⁶⁵

Nedaleko od mjesta gdje je u ranom novom vijeku stajala Kneževa palača nalazi se crkva sv. Križa. U razdoblju ranoga novog vijeka pretrpjela je oštećenja tijekom osmanskih napada na grad. Prema vizitaciji papinskih poslanika iz 1579. i 1603. godine bila je pod upravom ninskog kneza. Godine 1570. na crkvi sv. Križa je najviše stradao krov, zbog čega je Priuli naredio da se popravi kako bi se zaustavilo prokišnjavanje unutrašnjosti građevine. Taj je vizitator također naredio da se postave platneni zastori na prozore te da se nanovo ožbuka i oboji u bijelo kameni oltar, jer je također bio oštećen, o čemu govori i prethodni vizitator Valier.¹⁶⁶ Vizitacije spominju da je ta crkva imala u vlasništvu posjede, ali ne donose gdje su se nalazili. U korištenim arhivskim izvorima također ne nalazimo podatke o zemljišnim posjedima te crkve.

¹⁶³ DAZd, *Catastico*, fol. 6a

¹⁶⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 7

¹⁶⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 46 – 46a

¹⁶⁶ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 560

Lijevo od ulaza u grad kroz Gornja vrata je crkva i opatija sv. Ambroza. Tijekom mletačko – osmanskih sukoba u Ciparskom ratu ta je građevina bila spaljena i znatno porušena.¹⁶⁷ Prema Valierovoj vizitaciji iz 1579. godine saznajemo da je od građevine postojao samo zid, dok u Priulijevoj vizitaciji iz 1603. godine imamo podatak da su joj tijekom razaranja zidovi i vrata s ključem ostali čitavi, ali je krov bio znatno oštećen te ga je zbog toga trebalo pokriti cijepovima kako bi se izbjeglo prokišnjavanje unutrašnjosti crkve i spriječilo oštećenje oltara. Crkva je bila opatija, imala je u vlasništvu neke posjede u Ninu i okrugu te dvije opatije pod svojom zaštitom, jednu sv. Andrije u Zatonu, a drugu u Privlaci. Uz crkvu se u srednjem vijeku nalazio muški benediktinski samostan, koji, međutim, u razdoblju ranog novog vijeka nije djelovao.¹⁶⁸ O postojanju crkve sv. Ambroza u Ninu u razdoblju ranog novog vijeka svjedoči dokument u katastiku Nina iz 1609. godine u kojem se spominje kao prostor po kojem se određuju granice vlasništva ninskih stanovnika u okrugu. Iako se ne opisuje izgled te crkve i ostale pojedinosti vezane za njezinu duhovnu djelatnost podatak koji u tom izvoru imamo, a koji se odnosi na označavanje granice za određeni posjed u ninskom okrugu, pokazuje da je crkva sv. Ambroza imala zemlju u vlasništvu na lokaciji *Bertalicha rat* u ninskom okrugu.¹⁶⁹

Na unutrašnjoj sjevernoj strani od gradskih bedema, pored Kandije velike (kule) nalazila se srednjovjekovna dominikanska crkva sv. Ivana Krstitelja. Uz pripadajući joj samostan, postojala u Ninu do 1646. godine kada je, prilikom velikog razaranja grada, bila porušena. Danas su nam očuvani ostaci crkve i samostana, a na mjestu sagrađeno je gradsko groblje i kapela. Kad je Valier sastavio svoju vizitaciju 1579. godine crkva je još uvijek postojala, ali sa razrušenim krovom. U napadu na grad 1571. godine uništen je prednji dio crkve, zbog čega je područje oko vrata bilo razotkriveno, a spomenuti vizitator pretpostavlja da je iste godine oštećen dio zgrade u kojoj se nalazio samostan. U vrijeme kad je Priuli sastavio svoju vizitaciju 1603. godine samostana nije bilo, kao niti crkvene građevine, već je ostala samo kapela oko velikog oltara sv. Ivana Krstitelja. Postojao je još jedan oltar, namijenjen sv. Mariji od milosti, ali kako nije bio posvećen misa se služila na pomičnom oltaru. Umjesto vrata na ulazu kapele nalazile su se drvene

¹⁶⁷ PETRICIOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 329 - 330

¹⁶⁸ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 561

¹⁶⁹ DAZD, *Catastico*, fol. 47a

daske.¹⁷⁰ Dominikanski samostan je djelovao i tijekom ranog novog vijeka, zahvaljujući zalaganju samog reda koji je u nekoliko navrata u godinama iza 1646. godine popravljao zgradu.¹⁷¹

Kao ostaci, na prostoru ninske komune stajali su zidovi crkve sv. Margarite. Ova je sakralna građevina bila porušena krajem XVI. stoljeća, no njezini ostaci postojali su tijekom kasnijih godina ranog novog vijeka. To znamo po izvještaju papinskog vizitatora Priulija iz 1603. godine koji je napisao da je to prva crkva koju je pohodio i da ju je porušila mletačka vlast zbog opasnosti od Osmanlija.¹⁷²

Na sjeverozapadnoj unutrašnjoj strani gradskih bedema nalazila se crkva sv. Ivana Evanđeliste, oštećena 1571. godine. Ostaci te građevine nisu se očuvali, no da je u vrijeme posjeta vizitatora Priulija i Valiera postojala svjedoče njihove napomene u vizitacijama u kojima se ističe da je imala porušen krov te da je trogirski građanin Šimun Mazzarelli poklonio crkvi zvono i drugi potrebni materijal za bogoslužje.¹⁷³

Blizu crkve sv. Ivana Evanđeliste, uz sam rub sjeverozapadnih gradskih zidina, nalazila se crkva sv. Marije, sagrađena u XI. stoljeću. Bila je jednobrodna bazilika, sa šesnaest mramornih stupova i oslikanim podnim mozaikom. Kako se uz nju, tijekom srednjeg vijeka, nalazio ženski benediktinski samostan, u kojem je bilo smješteno tijelo sv. Marcele, ta se crkva nazivala i po njezinom imenu. Vizitacija iz 1579. godine govori da je crkva bila zapaljena, zidovi koji su stršili u visinu bez krova, a oltar je bio izložen vanjskim neprikladnim vremenskim uvjetima. Ulaz u crkvu imao je sačuvana vrata. Prema vizitaciji iz 1603. godine crkva je smještena na mjestu prve crkve koja se tu nalazila, crkve sv. Marcele, u koju su se preselile koludrice iz Zadra i stoga papinski vizitator zahtjeva da se na mjestu, gdje je postojala spomenuta crkva, podigne križ na njezino sjećanje. Građevina je, međutim, porušena 1646. godine. Danas nam se te dvije crkve nisu očuvale te o njima za promatrano razdoblje saznajemo samo iz spomenutih vizitacija.¹⁷⁴

¹⁷⁰FILIPPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 562 - 563

¹⁷¹PETRICIOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 330 - 334

¹⁷²FILIPPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 563

¹⁷³ISTI, *Ninske crkve*, str. 563

¹⁷⁴ISTI, *Ninske crkve*, str. 561 - 562

Na području nekadašnjeg rimskog foruma nalazila se *crkva sv. Mihovila*, koja je tijekom napada Osmanlija na grad 1571. godine bila znatno porušena.¹⁷⁵ Zbog takvog materijalnog stanja, u njoj se nije obavljalo bogoslužje.¹⁷⁶ Ipak, ta je crkva imala u vlasništvu neke posjede u ninskom okrugu. U ninskom katastiku iz 1609. godine nalazimo podatak da je spomenuta crkva u okrugu posjedovala obradivu zemlju od 2 gonjaja i 4,5 pertika¹⁷⁷ te da su Zuanne Parenzi i njegova braća posjedovali polje uz obradivu zemlju u vlasništvu te crkve.¹⁷⁸ U dokumentu od 23. listopada 1609. godine Nicolo Parenti, kapetan, u svoje ime i u ime braće također potvrđuje vlasništvo nad zemljom u okrugu koja graniči sa zemljom u vlasništvu crkve sv. Mihovila iz Nina (*san Michele da Nona*).¹⁷⁹ Spomenuta crkva imala je bratovštinu, koja je posjedovala polja u okrugu. U katastar iz 1609. godine unesen je dokument od 16. kolovoza 1528. godine, koji navodi vlasništvo Giacoma Radonicha nad zemljom od 3 gonjaja u Privlaci (*Villa di Brevilaqua*) koja graniči uz posjed bratovštine sv. Mihovila.¹⁸⁰

Crkva sv. Katarine je u razdoblju ranog novog vijeka bila je oštećena građevina iz vremena osmanskog napada na grad 1571. godine. Spominje je vizitacija iz 1579. godine, a vizitacija iz 1603. godine navodi da je bez krova i zatvorena kako domaće životinje ne bi ulazile u njezine prostorije.¹⁸¹

Svi navedeni sakralni spomenici sagrađeni su tijekom srednjeg vijeka. Većina je bila oštećena u napadima na grad 1571. godine, a osobito tijekom rušenja grada 1646. godine. Uprava ninske komune nije poticala izgradnju novih crkava, očigledno zbog čestih mletačko – osmanskih sukoba na dalmatinskom području u to vrijeme. Iako se spominju posjedi koje su gradske crkve imale u okrugu, ovdje je primarno bilo ukazati na fizičko stanje sakralnih spomenika kako bi se iznijela slika gradskog prostora unutar bedema u razdoblju od 1573. do 1646. godine.

¹⁷⁵ PETRICIOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 335 - 336

¹⁷⁶ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 563 - 564

¹⁷⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 49

¹⁷⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 16 - 18

¹⁷⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 18 - 19

¹⁸⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 46a - 47

¹⁸¹ FILIPI, A. R., *Ninske crkve*, str. 564

2.2. Ninski okrug (*contado di Nona*) – teritorij na granici

Ninski je okrug skupa s gradskim teritorijem unutar bedema bio sastavni dio ninske komune u ranom novom vijeku. U korištenim izvorima ninski okrug nalazimo pod nazivom *districto di Nona*.¹⁸² Termin *contado* se koristio u pomalo neodređenom značenju. Označavao je široki teritorij dalmatinskih priobalnih krajeva, odnosno bio je temeljen na rimskom „ager publicus“ – teritorijalnom uređenju po kojem je većina plodne zemlje oko urbanog središta bila konfiscirana kao javna zemlja koja se davala u najam na korištenje od čega je komunalna vlast ubirala porez.¹⁸³ Pojam *contado* također je označavao prostor koji se širi do drugog dijela administrativne cjeline susjedne komune. Tako je ninski u razdoblju od 1573. do 1646. godine graničio sa *contadom* grada Zadra. U izvorima koji sadrže podatke o mjestima i položaju ninskog okruga često nailazi pored pojma *contado* još i termin *territorio*, tj. teritorij koji bi mogao označavati zajednicu na istom području. Također, u literaturi se može naići na pojam *kotar* tj. *ninski kotar*, koji je mogao značiti dio vangradskog područja na kojem su bile utvrde za obranu od Osmanlija te je naziv kotar ujedno mogao označavati vojno – administrativnu organizaciju, ali isto tako i područje na kojem se nalaze sela sa obradivim poljima.¹⁸⁴ Ipak, u izvorima najčešće nalazimo administrativni naziv *contado* koji se upotrebljavao za okolni gradski (komunalni) teritorij i u razdoblju nakon Ciparskog rata, jer je na taj način mletačkoj upravi još uvijek bilo jednostavnije kontrolirati svoju vlast i obranu u dalmatinskom zaleđu.

Granice ninskog okruga uređene su sporazumom iz 1574. godine, nakon Ciparskog rata. Iako je mletački poslanik Soranzo nastojao novčanim sredstvima povratiti neke dijelove teritorija prije rata, osmanski predstavnici - bosanski sandžak-beg Ferhabbeg Sokolović, kliški sandžak-beg Mustafabeg, sarajevski muftija i kadija Mahmud te skradinski kadija Hasan - nisu na to htjeli pristati. U pregovorima je granica bila strogo definirana i označavala je mjesta, potoke, brda, polja i rijeka. Granica je prolazila sljedećim područjem: Dolaz – Lupoglauich, Lupogliaci – Badagni – Pagliuch, Paulch (Paljuv) – Matafei – Mioci – Guechio – Gudzi – Possedaria (Posedarje) – Pergliach –

¹⁸² MAYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 91

¹⁸³ ISTA, *Dalmatia between*, str. 146

¹⁸⁴ ISTA, *Dalmatia between*, str. 149

Sferdlaz, Spodlaz – Stischi – Cosachi - Preuolopoglie, Beroieuo poglie - Corbavaz, Corbauci, Corbauaz lugh, Corbauza sello - Bersingie - Brisniza - Troiaci - Smoccoua gia,a - Stanichi, Stanichia sello - Ambroso sello, Ambrosa sello - Vissozzane - Golubnizza - Milossichi, Migllossichi, Migliassichi - Grissi - Scirle (Škrilje) - Mahurci - Briscevo - Bardo - Cotopagnschina - Grobnizza - Muruizza - Varlcassane - Zloussane - CernoGiesia di Cerno - Arzicouo - Opaticie sello - Copragi - Zemonico - Dumanssizza, Dumanszina - Ralichichia sello, Ralichichi - Zaimice - Pechiarouci - Pergliane - Stareuci - Bignazza Draga - Carnicina, Carincina - Turanschiza, Straxica Turnasca (Turanj) - San Filippo e Giacomo, Straxica de San Filippo e Giacomo - Verbizza - Poschaglina - Cossecchichi, Cosseuichi - Zablachie, Zablatie - Costegl - Paccoschiane – Vrana. Sela Zloussane i Grusi.¹⁸⁵

U izvještaju iz 1580. godine kojeg je ninski knez Piero Lippomano uputio mletačkom senatu u Veneciji nalazimo mjesta koja su označena kao granice ninskog okruga. Ninski okrug je prema tom izvještaju obuhvaćao prostor od grada Nina koji je bio opasan zidinama, 18 milja prema zapadu gdje je otok Vir (*Pontadurra*) pa sve do Ljubačkog kanala na istoku prema Ravnim kotarima, što je činilo udaljenost od grada 3 milje. Cijeli taj prostor, navodi se u izvještaju, je bogat plodnom zemljom. Tada su ninskom okrugu pripadala još i mjesta Bokanjac i Grusi, ali zbog iseljenog stanovništva uslijed osmanskih napada tijekom Ciparskog rata polja u tim mjestima nisu bila obrađivana.¹⁸⁶

Prostor ninskoga okruga prema Ravnim kotarima na sjeveroistoku, otoku Pagu na sjeverozapadu, Zadru na jugozapadu i zadarskom arhipelagu prema jugu osiguravao je mletačkoj vlasti povezanost sjevernodalmatinskog obalnog područja sa unutrašnjosti te sa Zadrom, kao važnim političkim i ekonomskim središtem Mletačke Dalmacije i Mletačke Albanije u ranom novom vijeku. Okrug je Ninu pružao mogućnost za razvoj pomorstva, poljoprivrede i stočarstva u to vrijeme. Uvjeti za to bili su geografski položaj, vrsta tla i reljef. Naime, područje ninskog okruga je bogato izvorima vode, a karakteristika zemlje crnice koja se nalazi na tom prostoru bila je pogodna za poljoprivredu.¹⁸⁷ Pored toga,

¹⁸⁵ TRALJIĆ, S. M., *Tursko – mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću*, Zadar 1974., str. 451 - 453

¹⁸⁶ NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Političko – upravni položaj Nina u doba Mletačke Republike*, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1969., str. 175

¹⁸⁷ MAHEW, T., *Dalmatia between*, str. 92.

područje okruga u Ravnim kotarima bogato je glinom, dok je obalni dio karakterizira niski reljef, uglavnom pjeskovit i bogat mineralima.¹⁸⁸

Stanovništvo je u ranom novom vijeku uslijed ratova radi sigurnosti bježalo na susjedne otoke ili sela koja su se nalazila na zapadnom dijelu okruga. U brojnim dokumentima korištenih izvora nalazimo podatke o prirodnim resursima na području koje je u ranom novom vijeku činio ninski okrug a odnose se na vrstu tla i položaj zemljišnih čestica na teritoriju ninskog okruga. U izvorima se za to koriste pojmovi koji predstavljaju toponime za pojedinu vrstu tla ili druga obilježja reljefa. Uvidom u kupoprodajne dokumente također saznajemo da strukturu reljefa ninskog područja čini nizinski krš pogodan za razvoj poljodjelstva i stočarstva, ali ne i za obranu od osmanske vojske.

Tijekom osmanskih napada u razdoblju od XV. stoljeća do početka Kandijskog rata 1645. godine područje ninskog okruga je mijenjalo svoj izgled. Granice su se pomicale, a neka sela zbog trajnog odlaska stanovništva nisu više postojala. Na temelju isprave iz 1600. godine Carlo Federico Bianchi je u knjizi *Zara Christiana* naveo sela koja se u toj ispravi nabrajaju: *Klanice, Greppano, Dračevac, Komorci, Brišćane, Vojkovci, Posica, Mijagoščina, Ambroščina, Jasenovo, Sutmija (sv. Toma), Barbrice, Suksineaci, Brdarići, Krneza (Carnize), Zubistina, Pors i Novoselci*. Njegovo je stajalište da su teritorijalna područja nestajala zato što se stanovništvo nije željelo vratiti na područje koje je neprijatelj obeščastio i zbog straha od novih ratova koja su često izbijala na tom području.¹⁸⁹

Površina zemljišnih čestica na ninskom području mjerila se u to vrijeme jedinicom gonjaj (*gognay*),¹⁹⁰ koja je bila mjerna zemljišna jedinica i u drugim dalmatinskim komunama. Međutim, vrijednost gonjaja nije bila svugdje ista. Kod većine dalmatinskih komuna je vrijednost gonjaja bila definirana u njihovim statutima. Mletačka je vlast preuzimanjem statuta regulirala izračun gonjaja te ga je prilagodila svojoj zemljišnoj jedinici za površinu, a zvala se *stopa*. Prilagodba ninskog gonjaja mletačkoj stopi dogodila se u drugoj polovici XVII. stoljeća. No, za razdoblje od 1573. do 1609. godine u ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo da je ninski gonjaj imao 225 pertika. U tom je

¹⁸⁸ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko – upravni položaj Nina*, str. 175

¹⁸⁹ BIANCHI, C. F., *Kršćanski Zadar*, Zadar 2011., str. 355

¹⁹⁰ SULKAN – ALTIĆ, M., *Povijest mletačkog katastra*, str. 171 - 175

izvoru ninski gonjaj spomenut kao “*mensuram Nona*” (ninske mjere) i definiran je sljedećim omjerima: “...*disse esser gognali centosessanta, pertiche settantduo sono sorte cinque a mensura de Nona...disse esser gognali trecentadue pertiche venticinque che è una sorte. Pertiche quadrate 902 sono gognali 4 pertiche 2 ad misuram Nona.*”¹⁹¹

Ninski katastik iz 1609. godine još uvijek ulazi u vremensko razdoblje kada mletačka uprava nije u katasticima bilježila granice po nazivima mjesta kuda su one prolazile, već je granice označavala općim imenicama prirodnog krajolika (*prato* – livada, *bosco* – šuma, *pascoli* – pašnjaci, itd.) i smjerovima lokalnih vjetrova (*sirocco* - zapad, *levante* - istok, *borea* - sjever, *maestro* - jugozapad, *garbin* – sjeverozapad i *provenza* – jug).¹⁹² Na temelju toga teško je složiti topografiju ninskog okruga, odnosno odrediti položaj svakog sela (*ville*) koje je činilo ninski okrug, kao i pojedinog manjeg mjesta u svakom selu koje je navedeno u dokumentima o zemljišnom posjedovanju i kupoprodaji.

Prema ninskom katastiku iz 1609. godine teritoriju ninskog okruga su u razdoblju od 1573. do 1646. godine pripadala sljedeća sela: Ljubač, Vrsi, Poljica, Zlušane, Zaton, Novoselci, Privlaka, otok Vir te sela Bokanjac i Grusi. Svako od njih imalo je manja mjesta. Sela u ninskom okrugu u tom katastru i u drugim ovdje korištenim arhivskim dokumentima nalazimo pod pojmom *ville*. Krenemo li od sjeveroistočnog dijela ninskog okruga u tom razdoblju u korištenim izvorima nalazimo sela (*ville*): Varche, Glubavac, Polizza i Zussane, dok su se zapadno od ninskih bedema nalazile sela (*ville*): Brevilaqua, Zaton i Pontadurra.

¹⁹¹ Ninski katastar iz kasnijeg perioda, od 1675. godine izjednačuje pertike sa venecijanskim od 7 stopa, tj. 2,43697 m, pa je na temelju takve računice veličina ninskog gonjaja od kraja XVII. stoljeća iznosila 1336,1583 m². ZANINOVIĆ – RUMORA, Marija, Stare mjere za površinu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 35, Zadar 1993., str. 130

¹⁹² SULKAN – ALTIĆ, M., *Granice Dalmacije*, str. 456; PERINČIĆ, Tea, *Mletački katastar Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., str. 14

Villa di Varhe (Vrsi)

Villa di Varhe ili selo Vrsi bilo je oko tri tisuće milja udaljeno od grada Nina i oko deset milja udaljeno od Zadra. Nalazi se na brdovitom terenu, okruženom šumom, sa plodnim poljima i dolinama prekrivenim vinogradima, oranicama i pašnjacima.¹⁹³ Sjeverozapadno od Vrsi nalazilo se područje Jasenovo, plodna i prostrana ravnica, bogata livadama i oranicama.¹⁹⁴

U spisu *I libri di Nona* selo Vrsi spominje se u inventarnim dokumentima u kojima sveukupno veličina zemljišnog prostora zauzima prosjek od 3 do 160 gonjaja. U dokumentu od 14. siječnja 1573. godine braća Brunelli potvrđuju vlasništvo nad česticom u Vrsima od 120 gonjaja,¹⁹⁵ nasljednici Crissava u dokumentu od 20. travnja 1576. godine potvrđuju vlasništvo nad zemljom u Vrsima, ali ne navode veličinu te zemlje,¹⁹⁶ plemkinja Maria Mandevio iz Nina potvrđuje 1. srpnja 1597. godine da je vlasnica zemlje 21 gonjaj u Vrsima,¹⁹⁷ nasljednici obitelji Visich u dokumentu od 17. studenoga 1597. godine potvrđuju vlasništvo zemlje u Vrsima u veličini od 32 gonjaja,¹⁹⁸ Michael Tagliacinich potvrđuje 1. rujna 1609. godine da posjeduje zemlju od 6 gonjaja u selu Vrsi,¹⁹⁹ nasljednici plemićke obitelji Grisogono u dokumentu od 16. travnja 1623. godine potvrđuju vlasništvo nad česticom u Vrsima u veličini od 4 gonjaja,²⁰⁰ zatim nasljednici obitelji Marchi u dokumentu od 19. ožujka 1628. godine izjavljuju da imaju zemlju od 123 gonjaja u Vrsima,²⁰¹ pučanka Elena Gergicich u dokumentu sastavljenom 1630. godine (datum nije naveden) je posjedovala zemlju u Vrsima u veličini od 114 gonjaja²⁰²

¹⁹³ Prema pučkoj predaji, na tom području se utaborio Jasen, zapovjednik osmanske čete, po kojem je to područje dobilo ime Jasenovo. AHAZU, *Storica dissertazione del Contado e Territorio di Zara*, Ariv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (dalje: AHAZU), MAYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 113 - 114

¹⁹⁴ ISTI, *Storica dissertazione*

¹⁹⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 11a, br. dok. 73

¹⁹⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 10, br. dok. 6

¹⁹⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 11a, br. dok. 55

¹⁹⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 10, br. dok. 29

¹⁹⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 11a, br. dok. 100

²⁰⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 10, br. dok. 2

²⁰¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 10, br. dok. 37 - 38

²⁰² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 12a, br. dok. 114

i Maddalena Vitanovich iz Nina (*da Nona*) u inventarnom dokumentu od 26. lipnja 1637. godine potvrđuje vlasništvo nad zemljom u Vrsima od 22 i pol gonjaja.²⁰³

U *Spisima zadarskih bilježnika*, kod notara Zuanne Braicicha nalazimo podatak o prodaji obradive zemlje (*terra arratoria*) u mjestu Garbe u selu Vrsi u veličini od 3 gonjaja, koju je Madalena, kćer umrlog Simona Plevicha iz Nina (*da Nona*), u ime svoje kćeri Helene, prodala Michieliju Paggianiju, kanoniku ninske katedrale (*cannonico della chiesa cattedrale di Nona*) u vrijednosti od 700 lira i o tome, u prisutnosti Marija Dragossicha (*canonico da Nona*) i Zorzija Horvatinicha iz Zadra (*da Zara*) sastavila kupoprodajni ugovor 18. siječnja 1622. godine²⁰⁴ te u jednoj oporuci sastavljenoj 11. listopada 1628. godine u kojoj Zuanne Bonifatio iz Zadra (*habitante di Zara*) ostavlja u nasljedstvo svojoj kćeri Margareti zemlju u Vrsima (*terreno nella Villa di Varche di Nona*) u veličini od 6 gonjaja.²⁰⁵

Villa di Glubavac (Ljubač)

U izvorila se selo Ljubač u ninskom okrugu za razdoblje ranog novog vijeka nazova *Vlla di Glubavaz*. Opisano je kao mjesto opasano zidom i s kaštelom za obranu od osmanskih napada (*Castrum Jubae*).²⁰⁶ U korištenim izvorima nalazimo ga također pod nazivom Grusi (Gruha). U ninskome katastru iz 1609. godine u dva inventarna dokumenta, ovjerena od strane zadarskog bilježnika Simona Veniera i potvrđena uz prisutnost providura Giacoma Zanea, ninski plemić Nikola Dminisich, izjavljuje da posjeduje zemlju, čija je granica u blizini naselja Grusi. Riječ je o dokumentu sastavljenom 28. listopada 1609. godine u kojemu spomenuti Nikola u svoje ime i u ime svoje braće potvrđuje vlasništvo nad zemljom u selu Poljica u ninskom okrugu, a koji je okrenut prema mjestu Grusi, ali u njemu nije navedena veličina te zemlje.²⁰⁷ U drugom, sastavljenom također u listopadu 1609. godine izjavljuje da ima dvije čestice u Poljicima, jednu od 30 gonjaja i drugu obradivu od 45 gonjaja koje također prema strani *sirocco*

²⁰³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 10, br. dok. 1

²⁰⁴ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fac. 1, br. dok. 1

²⁰⁵ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 12

²⁰⁶ BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 292 - 293

²⁰⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 19 - 20

graniče sa naseljem Grusi.²⁰⁸ *Villa di Ljubavaz* u to je vrijeme bilo bogato područje s plodnim poljima u krugu od oko jedne milje koja se natapaju vodom od padalina. Glavna ulica u naselju spušta se prema moru, gdje se nalazi uvala Plemići (*Plemichi*).²⁰⁹ O iskoristivosti plodnih polja na tom području svjedoči jedan dokument u *Spisima generalnog provisura* Francesca Zena, od 26. rujna 1634 u kojemu se ističe da ninski biskup potražuje godišnji obavezni prihod od jedne desetine od sela Ljubač kao uslugu za korištenje obradive zemlje na tom području a koja je u vlasništvu ninske crkve.²¹⁰

U ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo nekoliko dokumenata u kojima se potvrđuje vlasništvo nad zemljom u tom mjestu. Prvi je od 21. srpnja 1591. godine u kojem Mattio, sin Antonija Belessinovicha, potvrđuje da je vlasnik livade (*prato*) i korisnik javnih pašnjaka (*pascoli pubblici*) od 32 gonjaja i 4 pertike na području sela Ljubač.²¹¹ U drugome, čiji točan datum sastavljanja nije naveden, nalazimo da Mattio, Simone, Zuanne i Tomasso, braća od Antonija de Lessine potvrđuju da, u prisutnosti dvojice svjedoka Tomassa Segoticha i Zuannea Sorinija, plemića u Velikom vijeću ninske komune, prihvaćaju vlasništvo nad česticom koja je dio obradive livade (*parte di prato*), ali čija veličina u dokumentu nije navedena.²¹²

Villa di Polizza (Poljica)

Prostor sela Poljica, *Villa di Polizza*, je u razdoblju ranog novog vijeka bilo podijeljeno na sedam predjela: *Bradarich grande*, *Bardarich Dicolo*, *Bercovo*, *San Paolo*, *Slana*, *Pogliza*, *Crilipotoch*.²¹³ U ninskom katastru nalazimo nekoliko dokumenata u kojima se spominje *Villa di Polizza*. U ispravi od 28. listopada 1609. godine Francesco Dminsich iz Nina navodi se kao vlasnik zemlje u Poljicima koja se sastoji od dva dijela, iako veličina takvog terena u dokumentu nije navedena.²¹⁴ Međutim, u drugom dokumentu se njegovom sinu Nikoli potvrđuje vlasništvo nad tim česticama, od kojih je jedan obradivo

²⁰⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 20 – 20a

²⁰⁹ AHAZU, *Storica dissertatione*; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 251

²¹⁰ DAZd, *SGP*, Francesco Zen, knj. 1, fol. 375

²¹¹ DAZd, *Catastico*, fol. 22

²¹² DAZd, *Catastico*, fol. 23 – 25

²¹³ Znanstvena knjižnica u Zadru (dalje: ZKZd) *Repertorio de beni di Nona*, fol. 2

²¹⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 19 -20

polje u veličini od 45 gonjaja.²¹⁵ U spisu *I libri di Nona* nalazimo da se uz Poljica spominje i mjesto Greppano. Riječ je o području koje je bilo zasigurno susjedni teritorij Poljicima i u kojem su stanovnici Nina i okruga također imali zemlju, jer se radi o inventarnim dokumentima, odnosno o potvrdi vlasništva nad obradivim zemljištem. Na spomenutom području spominje se da je sveukupna veličina te vrste zemlje iznosila od 32 do 592 gonjaja.²¹⁶ Za samo selo Poljica nemamo podatak u spomenutom spisu o veličini obradivog područja, već samo podatak da se radi o inventarnim dokumentima.²¹⁷

Villa di Zlussane (Zlušane)

Villa di Zlussane (Zlušane) je selo koje je postojalo do početka Kandijskog rata 1645. godine, a zatim je u tom ratu bilo u potpunosti opustošeno i raseljeno. Ipak, u vremenu od 1573. do 1646. godine to je mjesto u ninskom okrugu bilo po svome položaju okrenuto prema osmanlijskoj strani osvojenog sjevernodalmatinskog zaleđa. Šuma u okruženju služila je stanovnicima tog mjesta za obranu od neprijatelja te za gospodarstvo.²¹⁸ U dokumentu od 19. listopada 1609. godine nalazimo da je ninski plemić Tomasso Tirabosco dobio potvrdu vlasništva nad 8 gonjaja obradivog zemljišta u mjestu Zlušane (*Villa di Zloussane*) u ninskom okrugu.²¹⁹ To je selo bilo povezano komunalnom cestom, o čemu svjedoči dokument od 29. travnja 1609. godine u kojem se Zuannu Meddossenu kapetanu Nina priznaje vlasništvo nad obradivom zemljom (*terra aratoria*), pašnjacima i šumom koji gledaju na javnu cestu (*via pubblica*) prema mjestu *Zloussane*.²²⁰ Iza Morejskog rata 1699. godine to je selo bilo nenaseljeno i više nije postojalo. U spisu *I libri di Nona* spominje se u nekoliko inventarnih dokumenata u kojima se potvrđuje vlasništvo nad zemljom u tom mjestu veličine od 30 do 194 gonjaja. Tako se u dokumentu od 7. ožujka 1638. godine potvrđuje da je Simon Barba vlasnik čestice od 30

²¹⁵ DAZd, *Catastico*, 20 – 20a

²¹⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 17 – 18a

²¹⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 4 – 4a

²¹⁸ AHAZU, *Storica dissertazione*; MEYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 114

²¹⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 36a - 37

²²⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 28 - 29

gonjaja u *Villa di Zloussane* i koju ostavlja svojoj ženi Zanetti, kćerki kapetana Francesca Zorovicha.²²¹

Ninski plemić i vijećnik Giovanni Cassio u dokumentu od 21. siječnja 1573. godine naveden je kao vlasnik čestice od 48 gonjaja na tom području.²²² Simon Malinarich, prema dokumentu također iz 1573. godine, posjeduje česticu u selu Zlušani u veličini od 5 gonjaja.²²³ Obitelj Peruggini je dokumentom od listopada 1621. godine dobila u vlasništvo zemlju u Zlušanima u veličini od 2 gonjaja,²²⁴ a Palizza Tisrabosco česticu od 114 gonjaja.²²⁵ Zemlju od 64 gonjaja u tom je mjestu posjedovao ninski biskup, čije ime nije navedeno²²⁶ te dvije čestice samostan sv. Kuzme i Damjana iz Zadra, čija veličina nije zabilježena u korištenom izvoru.²²⁷ Obitelj Marchi, prema potvrdi o vlasništvu od 19. ožujka 1628. godine, posjedovao je zemlju od 160 gonjaja u Zlušanima.²²⁸

Villa di Novoselci

Na području jugoistočno od grada Nina nalazilo se mjesto Novoselci, uglavnom šumovito i obradivo područje. U ninskom katastru iz 1609. godine imamo nekoliko dokumenata koji ga spominju. U ugovoru od 29. travnja nalazimo da je obradiva zemlja od 10 gonjaja u vlasništvu Zuannea Medossene iz Nina, a graniči na predjelu *sirocco* sa selom Novoselci u ninskom okrugu.²²⁹ U ispravi od 29. travnja, za vrijeme ninskog kneza Nicole Baldija, potvrđuje se vlasništvo ninskom plemiću Francescu Tirabosu nad posjedom u veličini od 4 gonjaja koja graniči sa zemljom koja pripada Novoselcima, a radi se o području koje je obradiva površina.²³⁰ U dokumentu od 19. listopada potvrđuje se vlasništvo ninskim plemićima, Tomassu Segotichu, Zuanneu Soriniju i Tomassu Tiraboscu, nad zemljom koja graniči prema mjestu *Novoselci*.²³¹ Inventarni dokumenti u

²²¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13, br. dok. 7

²²² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13, br. dok. 21

²²³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 36

²²⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 92

²²⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 14, br. dok. 103

²²⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 45

²²⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 50 i 58

²²⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 37 - 38

²²⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 28 - 29

²³⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 29

²³¹ DAZd, *Catastico*, fol. 37a - 38

spisu *I libri di Nona*, pokazuju da je na tom području bilo obradivog i šumovitog terena, a veličina čestica, za koje se izjavljuje vlasništvo u Novoselcima, iznosila je od 3 do 450 gonjaja.²³² Maddalena Vitanovich je ugovorom o vlasništvu od 21. studenoga 1626. godine stekla zemlju u veličini od 450 gonjaja.²³³ U istom je izvoru zabilježeno da je samostan sv. Marije iz Zadra posjedovao česticu u Novoselcima u veličini od 4 gonjaja.²³⁴

Braća Ventura 1573. godine zemlju od 32 gonjaja,²³⁵ braća Bonacci su 14. siječnja 1573. godine postali vlasnici čestice od 10 gonjaja,²³⁶ plemićka obitelj Crissava je 20. travnja 1576. godine dobila česticu od 128 gonjaja,²³⁷ obitelj Peruggini je 15. prosinca 1576. godine dobila zemlju od 3 gonjaja,²³⁸ dokumentom od 3. svibnja 1591. godine je Giacomo Vitanovich stekao posjed od 13 gonjaja,²³⁹ a u dokumentu od 17. kolovoza 1629. godine nalazimo da je obitelj Grisogono posjedovala 256 gonjaja zemlje na tom području,²⁴⁰

Villa di Brevilaqua (Privlaka)

Naziv *Villa di Brevilaqua* odnosi se na selo Privlaku, a označava plićak, odnosno tjesnac koji dijeli zadarsko kopneno zaleđe od otoka Vira. Selo je smješteno na rubu koje završava strmom obalom, koja se okomito spušta u more. U razdoblju prije 1570. godine postojalo je naselje oko crkve sv. Vida gdje je domaće stanovništvo razvilo obrt za proizvodnju crijepa te je taj naseljeni dio privlačkog poluotoka dobio naziv *Kupari*. Kuga koja je opustošila selo uzrokovala je raseljenost stanovništva u druge dijelove poluotoka.²⁴¹ Prema popisu mjesta iz Katastarske knjige za XVII. i XVIII. stoljeće koja su se nalazila na području *Ville di Brevilaqua* nalazimo deset naziva: *Archio*, *Villa*

²³² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 15 - 16

²³³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 15, br. dok. 1

²³⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 89

²³⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 11

²³⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 73

²³⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 6

²³⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 92

²³⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 69

²⁴⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 2

²⁴¹ AHASU, *Storica dissertazione*; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 166; MEYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 114

*Vechia, Cragenich, Pradi, San Pietro, Scorniza Gomilla, Berda, Sclar, Cupari, Terbucina Blata.*²⁴²

U izvorima nalazimo znatan broj kupoprodajnih i inventarnih dokumenata za razdoblje od 1573. do 1646. godine koji spominju Privlaku i mjesta koja su se u njoj nalazila.

U spisu *I libri di Nona* najveći broj ugovora odnosi se na potvrdu vlasništva. U većini se ne navodi veličina zemlje, ali u onima koji to navode vidimo da je veličina zemlje za koju se potvrđuje vlasništvo u inventarnim dokumentima iznosila je od 32 do 192 gonjaja.²⁴³ Nekoliko dokumenta odnosi se na prodaju zemlje. Iako nije navedeno o kakvoj vrsti zemlje je riječ, možemo zaključiti da se radi o obradivom području jer je zasigurno zbog toga i postojao interes za kupnjom zemlje, koja je po veličini u tim dokumentima iznosila od 2 do 27 gonjaja. Braća Vodopija sa otoka Ugljana prodali su jednu česticu u Privlaci u veličini od 10 gonjaja i drugu od 27 gonjaja²⁴⁴, žena Stefana Mateisa 2 gonjaja²⁴⁵ i Francesco Mirovich zemlju od 4 gonjaja i 200 pertika.²⁴⁶

U *Spisima zadarskog bilježnika Francesca Primizija* nalazimo ugovor od 29. kolovoza 1603. godine da Paolo Palichevich prodaje Nicoli Dragoslovichu zemlju u Privlaci, ali se ne navodi veličine te čestice.²⁴⁷ U *Spisima bilježnika Zuanea Braichicha* nalazimo da ninska komuna prodaje Angelu Lavozi šumu u tom selu u veličini od 4 gonjaja i 56 pertik.²⁴⁸

U ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo nekoliko dokumenata koji potvrđuju vlasništvo ninskih stanovnika nad posjedima u Privlaci. U dokumentu od 24. siječnja 1609. godine nalazimo da je ninski plemić Andrea Perugini vlasnik zemlje u mjestu Cupari.²⁴⁹ Potvrdu da je to selo bilo naseljeno u ranome novom vijeku pokazuje dokument od 27. listopada 1609. godine koji navodi ime stanovnika Josipa Capeletta iz *Ville di Cuppari* (selo Kupari) u ninskom okrugu.²⁵⁰ Područje Ville di Brevilaqua je tada bilo bogato plodnom zemljom i oranicama, pokazuje u tom katastru dokument od 26.

²⁴² ZKZd, *Repertorio de beni di Nona*, fol. 2

²⁴³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, fol. 4 – 4a, knj. 7, fol. 7 – 10, knj. 10, fol. 1 . 6a

²⁴⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 7

²⁴⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 7

²⁴⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 9

²⁴⁷ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 7, dok. 7

²⁴⁸ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. fasc. 43

²⁴⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 58a - 59

²⁵⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 54a - 55

listopada 1609. godine u kojem se Zuannu i Lorenzu Cassiju, plemićima iz Nina, potvrđuje vlasništvo nad oranicama i pašnjacima u Privlaci u veličini od 6 gonjaja i 20 pertika.²⁵¹ U drugome se Tomasu Tiraboscui, stanovniku i plemiću iz Nina, potvrđuje vlasništvo nad livadom u Privlaci u veličini od 16 gonjaja i 2 pertike.²⁵² O obradivoj zemlji u Privlaci svjedoči također ugovor o najmu vinograda na tom području u veličini od 3 gonjaja koji ninska komuna daje na korištenje Simonu Molinarichu za godišnju cijelu od 35 lira po gonjaju.²⁵³

Villa di Zaton (Zaton)

Villa di Zaton je selo jugoistočno od Nina, okruženo je šumom i plodnim poljima.²⁵⁴ U Katastarskim knjigama za rani novi vijek nalazimo šest predjela od kojih se sastojalo područje Ville di Zaton: *Zaton, San Nicolo, Pravuglia, Squernize i Diasnich, Anabroziza*.²⁵⁵ Nakon Ciparskog rata na području sela Zaton mnoge su se kuće podizale dalje od obale, kako bi izbjegle napade pirata sa mora i bile bliže poljima u unutrašnjosti okruga.²⁵⁶ U ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo dokument koji potvrđuje da su predstavnici ninskog plemstva kupovali zemlju u Zatonu, odnosno u mjestu Pravuglia gdje su se nalazila plodna polja za obrađivanje (*arratorio et coltivato*). Riječ je o dokumentu sastavljenom 29. listopada, u vrijeme ninskog kneza Alfonsa Crossazza, u kojem se potvrđuje 11,5 gonjaja zemlje u Pravugliama kod Ville di Zaton.²⁵⁷ Iako u tom dokumentu nije naveden vlasnik, u sljedećem koji se odnosi na zemlju od 3 gonjaja u središtu naselja Zaton spominje se ninski plemić (*nobile di Nona*) Bertolino de Bresa.²⁵⁸ Područje sv. Nikole spominje se u dokumentu od 15. listopada 1609. godine kao granična zemlja prema predjelu *garbin* za zemlju Tomassa Tisrabisca, ninskog plemića.²⁵⁹ Istome

²⁵¹ DAZd, *Catastico*, fol. 11 - 13

²⁵² DAZd, *Catastico*, fol. 36

²⁵³ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 5

²⁵⁴ AHAZU, *Storica dissertazione*; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 165; MEYHEW, T., *Dalmatia*, str. 114

²⁵⁵ ZKZd, *Repertorio de beni di Nona*, fol. 2

²⁵⁶ MEHEW, T., *Dalmatia*, str. 114

²⁵⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 43

²⁵⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 44a - 45

²⁵⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 35

je potvrđeno vlasništvo iz 1576. godine za livadu u Privlaci kojoj je granična zemlja prema predjelu *garbin* upravo sv. Nikola.²⁶⁰

Znatan broj plodne zemlje na području Ville di Zaton pokazuju inventarni dokumenti, njih čak 169, u spisu *I libri di Nona* u kojima se navodi da veličina zemlje za koju stanovnici Nina i ninskog okruga izjavljuju svoje vlasništvo, iznosi od 1,5 do 164 gonjaja.²⁶¹ Bilježnik Francesco Primizio donosi dokumente o prodaji zemlje u selu Zaton (*terren di Villa di Zaton*) te dva dokumenta o potvrdi vlasništva nad zemljom u Zatonu.²⁶²

Isola di Pontadurra (otok Vir)

Posve zapadno od Nina nalazio se otok Vir, koji je od Zadra bio udaljen osamnaest milja. Taj se otok u spisima za ranomoderno razdoblje nazivao Pontadurra, što znači stjenoviti morski rt. Naseljeno područje također se nazivalo Vir, (*Isola di Pontadurra*). Bianchi donosi podatak da je južna strana otoka, koja se nazivala Kozijak, u svojoj uvali čuvala ostatke utvrde sa dvije kule te pretpostavlja da su ih podigli Mlečani početkom XVII. stoljeća za obranu od Osmanlija i uskoka, jer se na jednom tornju nalazi krilati lav, a na njegovim ulaznim vratima tri grba koja pripadaju obitelji Molin, čiji je član Francesco Molin (1623. – 1625.) bio generalni providur za Mletačku Dalmaciju, dok je na drugome grb obitelji Pisani iz koje potječe generalni providur Antonijo Pisani (1626. – 1628.).²⁶³ Otok Vir, pod imenom Pontadurra, nalazimo i u jednom dokumentu zadarskoga bilježnika Francesca Primizija koji se odnosi na prodaju neke zemlje na tom otoku,²⁶⁴ ali nemamo detaljne podatke o toj prodaji, poput vrste čestice koja se prodaje, veličina i namjena kupnje.

²⁶⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 36 – 36a

²⁶¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7 – 8a

²⁶² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 16

²⁶³ BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 169

²⁶⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 7

2.2.1. Razvoj gospodarstva u ninskom okrugu

Prirodna konfiguracija terena ninskog područja obiluje plodnom zemljom. U korištenim izvorima nalazimo znatan broj kupoprodajnih i inventarnih dokumenata koji pokazuju da su se stanovnici okruga u razdoblju ranog novog vijeka bavili poljoprivredom i stočarstvom. Ovdje ćemo na temelju naziva u izvorima koji se odnose na opis plodnih polja u okrugu prikazati kako je karakteristika reljefa ninskog područja utjecala na razvoj poljodjelstva i stočarstva kao glavne gospodarske grane na području ninskog okruga u to vrijeme. To su podaci koji se odnose na područja u okrugu koja nisu bila zahvaćena osmanskim pustošenjima u ratu od 1537. – 1540. godine i Ciparskom ratu od 1570. – 1573. godine. Naime, za vrijeme spomenutih mletačko – osmanskih sukoba na dalmatinskom području sela u ninskom okrugu smještena istočno od zidina komune prema osmanskoj granici bila su nenaseljena. Također, nekih sela na području uz osmansku granicu više nije bilo. Tako na primjer u ninskom okrugu za razdoblje od 1573. do 1646. godine ne nalazimo sela Karnice, Podvršje, Ambroščine i Krvbača koja spominje *Statut lige kotara ninskog*, pravni zakonik koji je od srednjeg vijeka do kraja mletačke uprave 1797. godine vrijedio za područje ninskog okruga.²⁶⁵

Plodna polja u okrugu u razdoblju iza Ciparskog rata 1573. godine uglavnom su ostala neobrađivana. Naime, u korištenim dokumentima ne nalazimo podatke koji bi upućivali na kontinuitet obrađivanja polja na tom području od druge polovine XVI. stoljeća. Za vrijeme spomenutog rata, pored materijalnog razaranja gradskih bedema i kuća u okrugu prema osmanskoj granici, uništena su obradiva polja. Stanovništvo se uslijed rata odselilo te se zbog devastacije terena od strane osmanskih akindžija nije vraćalo na to područje nakon rata..²⁶⁶ Mletačka je vlast iza 1573. godine poticala komunalnu upravu da preostalom stanovništvu dijeli zemlju u okrugu u svrhu obrađivanja. Podatke o tome da je komunalna uprava davala u zakup obradiva polja nalazimo u korištenim dokumentima. Kako su ta polja bila zapuštena, komuna ih je preuzela kao svoje vlasništvo te ih u tim dokumentima nalazimo označene kao komunalni teritorij. U dokumentima vidimo da se

²⁶⁵ GRGIĆ, Ivan, Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji. O jednoj staroj feudalnoj agrarnoj instituciji, *Zadarska revija*, br. 3, Zadar 1954., str. 124 - 126

²⁶⁶ JURIN – STARČEVIĆ, Kornelija, *Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko – dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću: doktorska disertacija*, Zagreb 2012., str. 21 - 22

radi o poljima uz vodene površine koja nisu bila obrađivana dvije žetve te se poručuje novom obrađivaču da se u slučaju poplava ta polja ne smiju koristiti i da se za to vrijeme ne plaća zakup. Korištenje te zemlje plaćalo se fiskalnoj komori u Ninu jednu libru na godinu. Stanovnici ninske komune (grada i okruga) mogli su tražiti od komunalne uprave da im ustupi zemlju za obrađivanje ili ispašu stoke uz prethodni zahtjev upućen fiskalnoj komori. Naime, za svaki najam komunalne zemlje pojedinac je morao predati zahtjev fiskalnoj komori sa podacima o vrsti, veličini i granicama zemlje koju želi uzeti u zakup.²⁶⁷ U izvorima nalazimo da su svi stanovnici Nina mogli zakupiti javnu zemlju i vodu (*terreni e aque pubbliche*).²⁶⁸

Nazivi toponima u kupoprodajnim ugovorima i inventarnim dokumentima u korištenim izvorima omogućuju uvid u sastav tla tog područja i pomažu u sagledavanju njegovog gospodarskog razvoja u vremenu od 1573. do 1646. godine. Toponimi koje nalazimo u izvorima za ninski okrug možemo podijeliti na one koji imaju općeniti naziv za vrstu zemlje, poput područja koja se odnose na šume, vode, obradivu zemlju, i sl. i na one koji nose naziv prema nekom mjestu ili lokaciji koja bi nas po samom nazivu mogla uputiti o kakvoj se vrsti tla radi.

Na području ninskog okruga posebnim nazivima označavala su se područja koja su bila ispunjana bujicama (*torrenti*): *Docine* (doline), *Garbe* (jame), *Potochine* (struje), *Don Gesiva Draga* (potok), *Crili potoch* (krivudavi tok), *Vodiliza* (površine sa malo vode) i *Slave*.²⁶⁹ U ninskom katastru iz 1609. godine izvori vode, odnosno bujice, ističu se zasebno u dokumentima. Naime, u njima se vlasništvo ninskog stanovništva nad takvim zemljišnim područjem izdvaja iz dokumenata koji za istu osobu navode vlasništvo druge zemlje na ninskom teritoriju. Očigledno je riječ o područjima koja su po sastavu tla namijenjena drukčijem načinu iskorištavanja, osim zemlje koja je isključivo bila korištena za obrađivanje ili za ispašu životinja. Podaci u dokumentima spomenutog katastra ujedno pokazuju da je njihova veličina, koja se navodi kao vlasnički posjed, bila minimalno 40 gonjaja, što pokazuje nemalu veličinu tih vodenih površina, a to, pak, da je područje teritorija ninskog okruga bilo obilježeno vodama. Tako u dokumentu od 28. lipnja 1609. godine Antonio Mircovich, stanovnik Nina, potvrđuje vlasništvo nad

²⁶⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 4, fol. 68 - 71a

²⁶⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 4, fol. 67 - 67a

²⁶⁹ ZKZd, *Repertorio de beni di Nona*, fol. 3

česticom za koju je vlasnikom postao ugovorom od 20. srpnja iste godine i koji je bio potpisan u ninskoj kancelariji uz ovjeru zadarskog notara Simona Veniera, a čestica se nalazila u blizini vodene površine, *Telussina loqua*, u ninskome okrugu čija je površina iznosila 40 gonjaja.²⁷⁰ Po tome se može zaključiti da se stanovništvo ninskoga područja koncentriralo na teritoriju koji je bio od vitalne važnosti za život, odnosno, u ovom slučaju, zasigurno je spomenuti Milcovich imao potrebu koristiti takvu vrstu zemlje zbog domaćih životinja koje je vodio na ispašu. U drugom dokumentu sastavljenom 23. listopada te iste godine, komuna dodjeljuje kapetanu Nicolu Parentiju zemlju u blizini *Tulussine loque* koje je isto tako u blizini okolnih pašnjaka.²⁷¹ U dokumentu se spominje da pravo na posjedovanje te zemlje imaju i Parentijevi nasljednici, što znači da je takva vrsta zemljišnog posjeda mogla biti dodijeljena i u trajno vlasništvo. Osim za napajanje zemlje ili za piće životinjama koje su se nalazile na okolnim pašnjacima, vodene površine služile su stanovnicima u ninskome okrugu i za stanovanje. Naime, u blizini izvora vode stanovništvo je ninskoga okruga podizalo kuće.²⁷²

Tipologija stijena i njihovih struktura stvaraju različitu formu pejzaža, zajedno sa izvorima vode koji imaju veliki utjecaj na prebivalište na tom teritoriju, osobito uz prisutnost gline, pjeskovitog tla i crvene zemlje. To je, doduše, geografska slika cijelog teritorija na području zadarskog zaleđa, ali ono što ninski okolni teritorij čini posebnijim, nizinsko je tlo izrazito bogato s mineralima. Vodeni izvori na području ninskog okruga dolazili su istočno od Nina, sa Nadinskog i Bokanjačkog blata te Vranskog jezera koje riječnim tokovima dovodi vodu u tu dolinu.²⁷³ Ipak, nakupljanje vode na određenim teritorijalnim područjima nizinskog okruga oko Nina uvelike ovisi o kišnim padalinama tijekom hladnih vremena u godini. Takve padaline stvaraju rijeke i potoke koji se privremeno zadržavaju na tom nizinskom kršu. Vodene površine na ninskom teritoriju razlikujemo po nazivima koje nalazimo upravo u dokumentima o zemljišnom posjedovanju na području ninskog okruga. Prema nazivima mogu se utvrditi da su se vodene površine nalazile uz sela (*Fiume che vien di Pogliza*) i bile namijenjene u

²⁷⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 18 – 18a

²⁷¹ DAZd, *Catastico*, fol. 18 - 19

²⁷² MAYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 98

²⁷³ MAYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 92

zdravstvene svrhe (*Aqua Zodrava*), kao i to da su prolazile šumovitim dijelom (*Fiume che viene del Bosco Negro*) ninskog teritorija.²⁷⁴

Izvori nam otkrivaju da je na području ninskoga okruga bilo dosta obradive zemlje. Prema katastarskim knjigama koje sadrže podatke za XVII. i XVIII. stoljeće (*Repertorio de beni di Nona*) nalazimo nazive predjela koja se nalaze u Ninu i u ninskome okrugu i koja srećemo i u kupoprodajnim i inventarnim dokumentima drugih korištenih arhivskih izvora za Nin u razdoblju od 1570. do 1646. godine kao lokacije sa obradivim česticama. Predjeli ninskoga teritorija u ranome novom vijeku bili su: *Porta Inferior*, *San Gregorio*, *Clanize*, *Bogrina*, *San Marco*, *Gregnina*, *Vodize*, *L'aqua Gorizza*, *Santa Catarina*, *Daschine*, *Santa Barbara*, *Sebacevo*, *Civagliena*, *Bartalich*, *Bellotinach*, *Grachine*, *Daigne*, *San Nicolo*, *Locine*, *Lusane*, *Crisine*, *Smoquila*, *Podgushie*, *Guardiola*, *Santa Margarita*, *Sivocosice*, *Drapsa Gomilla*, *Ambrosiza*, *Vertilaz*, *Porta Superior*, *Daubochiput*, *Molini*, *Giasenaz*, *Docine*, *Garbe*, *Stubli*, *Tracinovaz*, *Gozize*, *Tre monti*, *Crivipotoc*, i *Bosco Morosini*.²⁷⁵ U dokumentu sastavljenom oko 1591. godine, a koji je naknadno unesen u spomenuti katastik, navodi se toponim *terreni del comuni possede* koji se nalazi kao granična zemlja za obradivi posjed koji je u vlasništvu braće ninskoga plemića Antonija de Lessine u mjestu Gaj u ninskome okrugu.²⁷⁶ U dokumentu od 29. travnja 1608. godine u kojem ninska komuna zbog zasluga u ratu kapetanu Zuannu Madossenu i njegovim nasljednicima daje u najam pašnjake i šume u mjestu Zlussane (Zlušane) u sjeverozapadnom dijelu ninskoga okruga, s godišnjim plaćanjem od 20 libara malih, navodi se da je riječ o napuštenoj i okupiranoj zemlji, *terreni lasciati et usurpati*.²⁷⁷ U spisu *I libri si Nona* nalazimo dokument u kojem se spominje čestica koja nikome ne pripada u vlasništvo, a u tom se dokumentu navodi kao granična zemlja (*da garbin terreno communi non lavorati da alcuno*).²⁷⁸

U ninskom katastru iz 1609. godine u dokumentu od 19. listopada priznaje se vlasništvo ninskom plemiću Tomassu Tiraboscu nad zemljom u ninskom okrugu koja se očigledno dijelila na tri područja jer za istu zemlju imamo tri dokumenta. Naime, prvo je u veličini od 5 gonjaja, drugo od 9 gonjaja i 6 pertika i treće u veličini od 4 gonjaja i 1

²⁷⁴ MAYHEW, *Dalmatia between*, str. 93

²⁷⁵ ZKZd, *Repertorio de beni di Nona*, fol. 1

²⁷⁶ DAZd, *Catasticoi*, fol. 23 - 25

²⁷⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 25a - 29

²⁷⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 2

pertik. Međutim, toponim za sva tri *terreni arratorio e coltivati* upućuje da se radi o obradivom zemljištu na području ninskog okruga.²⁷⁹ Isti toponim nalazimo u dokumentu od 1588. godine u kojem se plemiću Francescu Tiraboscu priznaje vlasništvo nad nekom zemljom u veličini od 43 gonjaja i 5 pertika, zatim u ninskom okrugu u veličini od 4 gonjaja i 1,5 pertik,²⁸⁰ a u dokumentu od 1590. godine priznaje mu se vlasništvo za česticu pored obradive zemlje (*terreno arratorio*) čiji je vlasnik neki Benda i nalazi se u ninskome okrugu.²⁸¹ Ova obradiva zemlja čiji je vlasnik Benda također se spominje u tri dokumenta sadržana u spisu *I libri di Nona* i pokazuje da je mjesto Guardiola u ninskome okrugu bilo područje obradive zemlje, za koju se koristio toponim *arratorio*. Naime, riječ je o dva inventarna dokumenta u kojima se ne navode vlasnici zemlje, ali se ističe da je zemlja od rečenog Bende granica. U prvome se navodi neka zemlja u veličini od 7 gonjaja i 121 pertika, a u drugome zemlja u veličini od 80,5 gonjaja koja graniči sa zemljom čiji je vlasnik Benda, koja se nalazi blizu mjesta Gardiole (*in luoco domino Benda appone da Guardiola*) u ninskom okrugu.²⁸² Također, isti toponim se spominje za vlasništvo Bernarda Tirabosca u dokumentu iz ninskog katastika od 19. listopada 1609. godine kojim se potvrđuje posjed u području Guardiola u ninskom okrugu, koji čine obradiva polja, u veličini od 3 gonjaja i 81 pertik.²⁸³ U dokumentu od 24. listopada 1609. godine također se potvrđuje vlasništvo za obradivi teritorij. Riječ je o vlasnici Nicoletti, kćeri zadarskog notara Simona Coremisa, koja je dobila obradivu zemlju u mjestu Bertalicha rat u selu Privlaka u veličini od 10 gonjaja i 9 pertika.²⁸⁴ Da je na području sela Privlake u ninskom okrugu bilo obradive zemlje svjedoči također dokument od 29. travnja 1609. godine u kojem se plemiću Andreji Filacanevo priznaje vlasništvo nad *terreno arratorio e coltivato* u veličini od 8 gonjaja i 3 pertike.²⁸⁵ U *Spisima zadarskog bilježnika* Zuanne Braicicha nalazimo također dva dokumenta o prodaji obradive zemlje na ninskom području. Prvi govori o prodaji obradive zemlje u selu Vrsi u ninskome okrugu u veličini od 3 gonjaja. Riječ je o Maddaleni, udovici Simona Plevicha,

²⁷⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 37 – 37a

²⁸⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 37a - 38

²⁸¹ DAZd, *Catastico*, fol. 38a - 39

²⁸² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 2

²⁸³ DAZd, *Catastico*, fol. 42a

²⁸⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 48a

²⁸⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 52a

stanovnika Nina koja prodaje rečenu zemlju Mihiieliju Paggianeu (?) iz Zadra.²⁸⁶ U drugome nije navedena osoba koja zemlju prodaje, ali se spominje kupac Nicolo Sagich iz Nina, za zemlju u mjestu Hrasnizze u Ninu u veličini od 3 gonjaja.²⁸⁷

O komunalnoj zemlji koju je vlast u Ninu namijenila za obrađivanje govori podatak koji nam donosi generalni providur Antonio Civran, u dokumentu od 27. listopada 1630. godine. Naime, u to je vrijeme Niccolo Reci naslijedio na mjestu ninskog kneza Giacom Grisogona. Kao jednu od prvih zadaća koju je novoizabrani knez dobio od mletačke vlasti bilo je upravljanje obradivom zemljom u vlasništvu te komune. U spomenutom dokumentu to se područje naziva *fruttore pubblico agrario*.²⁸⁸

Na području ninskog okruga postojala su područja namijenjena za uzgoj vinove loze. U katastru Nina iz 1609. godine nalazimo jedan dokument sastavljen u svibnju 1590. godine u kojem se spominje zemlja na kojoj su vinogradi, a nalazi se pokraj posjeda u vlasništvu crkve sv. Andrije. U njemu se ne navodi ime vlasnika, kao ni veličina vinograda, već samo da se radi o ubilježbi posjeda pod toponimom *terreno vignato*.²⁸⁹ U *Spisima zadarskog bilježnika* Francesca Primizija nalazimo nekoliko ugovora koji se odnose na kupnju, prodaju ili izjavu vlasništva nad područjem u ninskom okrugu koji zauzimaju vinogradi. U jednome ninski plemić Pietro Dessovich kupuje vinograd od 4 ipol gonjaja u predjelu San Mattio,²⁹⁰ u drugome isti plemić izjavljuje vlasništvo nad drugim vinogradom u predjelu San Nicolo,²⁹¹ dok u trećem prodaje Anzolu da Cataro svoj vinograd u predjelu Belotignac u ninskom okrugu, u veličini od 2 gonjaja i u vrijednosti od 44 libara malih.²⁹² Kod drugog bilježnika, Zuanne Braicicha, nalazimo podatke o najmu vinograda. Naime, neki je Batista, stanovnik Nina (*habitante di Nona*) izdao koncesiju za najam svog vinograda u veličini od 3 gonjaja nećacima Simona Molinaricha, također stanovnika Nina, za godišnju rentu od 35 lira za svaki gonjaj.²⁹³ Tako je i Zuanne

²⁸⁶ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 1

²⁸⁷ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 15

²⁸⁸ DAZd, *Spisi generalnih providura* (dalje: SGP), Antonio Civran, busta 1.

²⁸⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 38 – 38a

²⁹⁰ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2, fasc. 2

²⁹¹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2, fasc. 3

²⁹² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 8

²⁹³ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 5

Grisogono, plemić, dao iznajmiti vinograd u Ninu blizu gradskih bedema vikaru Simonu Vecovichu iz Nina za 40 lira malih godišnje.²⁹⁴

U *Spisima zadarskih bilježnika* također nalazimo jedan dokument koji se odnosi na najam vinograda skupa sa maslinikom. U njemu Simon Vucocih daje Martinu, sinu Antonija Descovicha iz Nina u najam svoj vinograd i maslinik u Ninu u veličini od 3 gonjaja. U dokumentu, međutim, nije navedena mjesečna ili godišnja renta.²⁹⁵ Da je zemlja na ninskom području bila pogodna u to vrijeme i za uzgoj maslina pokazuje još jedan dokument u tom izvoru koji se odnosi na kupnju maslinika u mjestu Gasenize u veličini od 6 gonjaja, a kupuje ga ninski plemić Pietro Dessovich od pučanina Andrea Bolicha za 6 dukata i 100 lira.²⁹⁶ Mletačka vlast osobito je poticala uzgoj maslina zbog oskudice nastale uništenjem maslinika tijekom ratova s Osmanlijama.²⁹⁷

O trgovanju vinogradskim područjem u ninskom okrugu svjedoči dokument kojeg je dao sastaviti zadarski bilježnik Simon Venier. Radi se o prodaji 2 gonjaja obradivog vinograda u vlasništvu Cattarine, kćerke Stefana Radimira iz Nina, koja ga prodaje Simonu Vucovichu, također iz Nina, ali bez navedenog novčanog iznosa.²⁹⁸

Da su livade na prostoru ninskog okruga označavale obradiva polja pokazuju također primjeri ugovora u kojima su vlasnici takvih polja bili stanovnici Nina i njegovog okruga. Takve podatke nalazimo najviše u inventarnim dokumentima iz spisa *I libri di Nona*, u kojima ninski stanovnici utvrđuju pravnim putem svoje vlasništvo nad zemljišnim nekretninama. Tako nasljednici obitelji Crissava (*heredi et successori*) potvrđuju vlasništvo nad livadom (*prato*) u selu Privlaka (*Villa di Brevilaqua*) koju obrađuju u mjestu Bertalicha rat i Sudormiza u tom selu ninskog okruga.²⁹⁹ U ninskom okrugu postojala su obradiva polja namijenjena siromašnom sloju stanovništva. Takva zemljišna područja označavala su se toponimom *terreno dei poveri* i uglavnom su bila u vlasništvu crkve. U ninskom okrugu postojao je jedan koji je bio u vlasništvu crkve sv. Lazara iz Zadra. Spominje to jedan dokument u spisu *I libri di Nona*, ali ne navodi podatke o

²⁹⁴ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 12, fol. 43a - 44

²⁹⁵ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 4, fol. 56a - 57

²⁹⁶ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 4

²⁹⁷ PERIČIĆ, Šime, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb – Zadar, 1999., str. 71

²⁹⁸ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 9, fol. 15 – 15a

²⁹⁹ DAZd, *I libri di Nona*, br. 6, fol. 1a, br.dok. 6

lokaciji i veličini te zemlje.³⁰⁰ U dokumentu od 13. srpnja 1630. godine ninski knez Niccolo Reci dobio je na upravljanje livadu (*prato*) koju je ninska komuna dobila u vlasništvo nakon jednog suđenja.³⁰¹

O obradivim poljima također imamo podatke u zemljišnim dokumentima, a nalazila su se na području cijelog okruga, nevezano jesu li u blizini ninske komune, uz more ili uz spomenute vodene površine. Naime, zemlja crnica, bogata mineralima, bila je plodna, zbog čega je stanovništvo odlazilo u drugo selo iskorištavati zemljine resurse. Stoga je velik broj primjera vlasništva u inventarnim dokumentima ili u kupoprodajnim ugovorima nad zemljom u ninskom području. U ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo velik broj dokumenata u kojima se navodi postojanje obradivih zemljišnih površina (*terra aratoria*) u ninskom okrugu, bilo da je dokument sastavljen jer se priznaje vlasništvo nad takvom vrstom zemlje u korist stanovnika Nina i njegovog okruga ili se spominje kao granična zemlja za česticu za koju se izjavljuje vlasništvo. U prvom slučaju imamo da se kapetanu Zuanneu Meddossenu upisuje vlasništvo nad obradivom zemljom u ninskome okrugu, u veličini od 12 gonjaja.³⁰² U dokumentu od 19. listopada 1609. godine spominje se obradivo zemljište za Bernarda Tirabosca u veličini od 2 gonjaja i 25 pertika.³⁰³ U dokumentu od 24. listopada 1609. godine dodjeljuje se obradivo zemljište u mjestu Giezero u ninskom okrugu za Nicolettu, kćerku Simona Coremisa, veličine jednog gonjaja.³⁰⁴ U jednom dokumentu, također iz 1609. godine, spominju se dva obradiva zemljišta, jedan u veličini od 3 gonjaja i 2 pertika i drugi od 2 gonjaja i 6 pertika, ali ne otkriva tko je vlasnik.³⁰⁵

U ninskome katastru iz 1609. godine nalazimo dokumente u kojima se navode vlasništva nad pašnjacima i šumama. Nazivi tim područjima dodjeljivani su po mjestu kojem su pripadali, odnosno pojedinom selu (*vili*) u kojem su se nalazili. No, u većini slučajeva se navode samo kao šumski teren (*terreno boschino*) ili pašnjaci (*pasini*). Prema dokumentu iz 1591. godine javni pašnjaci se spominju u veličini od 32 gonjaja i 4 pertike. U njemu nikakvih drugih podataka o toj vrsti zemlje nema, tko je vlasnik i gdje

³⁰⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10

³⁰¹ DAZd, *SGP*, Alvise Zorzi, busta 1, fol. 324

³⁰² DAZd, *Catastico*, fol. 29

³⁰³ DAZd, *Catastico*, fol. 43a

³⁰⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 49

³⁰⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 53

se točno nalazi na teritoriju ninskog okruga.³⁰⁶ Međutim u dokumentu iz 1609. godine, koji je dao sastaviti ninski knez Marco Pizzamano, potvrđuje se vlasništvo kapetanu Zuannea Medossinu za zemljište koje pripada javnim pašnjacima i šumama u selu Zlussane na teritoriju ninskog okruga. U tom dokumentu, međutim, nema podataka o veličini te zemlje, ali se navodi da je riječ o najmu koji je spomenuti Medossina dobio od ninskog kneza na korištenje, uz obvezu plaćanja dvadeset libara godišnje za zasluge koje je ostvario u ratu služeći u konjaničkoj vojsci. Riječ je o napuštenoj zemlji koja nije bila u ničijem vlasništvu, odnosno pripadala je pod upravu ninske komune (*terreni tra lasciati et usurpati*).³⁰⁷ U dokumentu od 26. listopada 1609. godine nalazimo podatak da se i selu Privlaka u ninskome okruga potvrđuje vlasništvo nad pašnjacima i oranicama u sveukupnoj veličini od 6 gonjaja i 20 pertika, za braću Zuanne i Lorenzo Cassio.³⁰⁸

U izvorima nalazimo da su stanovnici Nina i njegovog okruga s razlogom sastavljali inventarne dokumente kako bi potvrdili vlasništvo nad svojom zemljom u ninskom okrugu koja obiluje šumom ili su kupovali takvu vrstu zemlje na tom području. Tako se u dokumentu od 21. studenoga 1626. godine spominje šuma u predjelu Morosini u ninskom okrugu. Riječ je o inventarnom ugovoru u kojem plemkinja Madalena Vitanovich iz Nina potvrđuje vlasništvo nad zemljom u predjelu Novoselci u okrugu čija je veličina 450 gonjaja. Iako se ne opisuje o kakvom je zemljišnom posjedu riječ, navodi se da je zemlja u blizini šume u predjelu Morosini (*Bosco Morosini*). Zbog važnosti koje su šume imale u srednjem i ranom novom vijeku za iskorištavanje drva i ispašu stoke ne čudi zašto se i jedna plemkinja založila da u inventarnom dokumentu potvrdi vlasništvo nad takvom zemljom koju će ostaviti za svoje nasljednike (*per i successori suoi*).³⁰⁹ Također, plemićka obitelj Contarini na isti je način potvrdila vlasništvo nad zemljom u Novoselcima koja prema predjelu *borea* graniči sa istim šumovitim terenom.³¹⁰

U izvoru *I libri di Nona* šumovito područje spominje se i u selu Privlaka (*Villa di Brevilaqua*) u ninskom okrugu, u predjelu Sebachivo (*Bosco di Sebachivo*). Radi se o dva dokumenta kojima se potvrđuje vlasništvo nad zemljom koja se nalazila u spomenutom predjelu Privlake, a sastavljeni su u XV. stoljeću, no pred zadarskim

³⁰⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 22

³⁰⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 29 -29a

³⁰⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 13

³⁰⁹ DAZd, *I libri di Nona*, br. 10, fol. 15

³¹⁰ DAZd, *I libri di Nona*, br. 10, fol. 18

notarom potvrđeno je vlasništvo nad tom zemljom sredinom XVII. stoljeća. U prvome se stanovnik Privlake Antonio Lukachich navodi kao vlasnik za zemlju koja graniči sa šumom u predjelu Sebachovo u veličini od 20 gonjaja, dok se u drugome spominje inventar ninskoga plemića Francesca Tirabosca koji čini zemlja u blizini šume u spomenutom predjelu.³¹¹

U katastru iz 1609. godine nalazimo jedan dokument od 29. travnja 1609. godine u kojem se ninskome stanovniku Andrei Filacanevu priznaje vlasništvo nad šumskim terenom (*terreno boschino*) u selu Privlaka u veličini od 3 gonjaja i 9 pertika i još jedan takav u veličini od 15 gonjaja.³¹² U dokumentu od 28. listopada 1609. godine nalazimo da su vlasnici šume u predjelu Sebachovo (*Bosco Sebaschevo*) u selu Privlaka u ninskome okrugu bili ninski plemići Tomasso Segotich i Zuanne Sorini, u veličini od 63 gonjaja, uz napomenu da se konačna veličina te šumske površine još jednom mora provjeriti.³¹³ U istom dokumentu, međutim, nije navedeno je li to uistinu učinjeno, kao niti kojom zaslugom su spomenuti plemići takvu vrstu zemlje dobili i moraju li komuni za nju davati određenu novčanu naknadu. U dokumentu od 15. travnja 1633. godine u kojem nemamo naznačenog vlasnika zemlje, navodi se zemlja kao granica za šumovito područje od 32 gonjaja u predjelu Vrsi (*Villa di Varche*).³¹⁴

Livade (*prato*) na području ninskog okruga smatrane su područjem koje je bilo nizinsko i također je služilo domaćem stanovništvu za iskorištavanje u svrhu stočarstva ili poljoprivrede. Međutim, radi nizinske vrste tla takva su područja bila na meti napada Osmanlija sa istočne strane od granice ninskog okruga. Zasigurno je iskorištavanje takve vrste zemlje za ninsko stanovništvo u okrugu bilo opasno te je ono livade priznavalo u vlasništvo ili kupovalo samo u zapadnijim predjelima ninskoga okruga. Tako u ninskom katastru iz 1609. godine nalazimo jedan dokument, sastavljen još u srpnju 1596. godine, u kojem se izjavljuje vlasništvo Tomassu Tiraboscu, plemiću i stanovniku Nina, nad livadom u Privlaci u zapadnom dijelu okruga. Veličina te livade iznosi 16 gonjaja i 2 pertike.³¹⁵

³¹¹ DAZd, *I libri di Nona*, br. 10.

³¹² DAZd, *Catastico*, fol. 53 – 53a

³¹³ DAZd, *Catastico*, fol. 36 – 36a

³¹⁴ DAZd, *I libri di Nona*, br. 10

³¹⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 36

Podatke o ribarstvu i pomorstvu u korištenim izvorima ne nalazimo za razdoblje od 1573. do 1646. godine. U izvještaju zadarskoga kneza Alvise Barbara iz 1582. godine upućene mletačkom senatu se navodi da je ninska luka zapuštena i da je potrebno izbaciti mulj iz luke kako bi mogla primiti veće galije.³¹⁶

Kupoprodajni ugovori i ugovori o vlasništvu čestica na ninskome području ne sadrže podatke o uzgoju pšenice, iako u nekima raspolažemo s podatkom o postojanju mlinova, kojih je prije Ciparskog rata bilo na ninskom području, ali u razdoblju iza toga svi nisu bili u funkciji. Od onih koji su radili i u razdoblju od 1573. do 1646. godine bili su u vlasništvu ninskih stanovnika i crkve. Tako je Antun Mircovich unajmio dio mlina samostana sv. Marcele kod Nina za godišnju naknadu od 28 malih lira.³¹⁷ Obitelj Tagliadurich je imala svoj mlin u mjestu Postinjak koji je pripadao Ninskoj biskupiji. Obitelji Cassio unajmila je mlin u Ninu za godišnju naknadu od 24 lire. Federico Grisogono je bio vlasnik jednog mlina za žito kod Nina. Nekoliko je, ipak, novih mlinova sagrađeno iza Ciparskog rata 1573. godine, od strane ninskih plemićkih obitelji koji su ih dali podići o vlastitom trošku, poput obitelji Bulich iz 1608. godine u Ninu, Begna iz 1622. godine u Grusima i Tagliadurich iz 1630. godine izvan ninskih zidina.³¹⁸

³¹⁶ *Commissiones et relationes*, str. 310 - 311

³¹⁷ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1, dok. 8

³¹⁸ PERIČIĆ, Šime, Stare mlinice zadarskog kraja, *Radovi Zavoda za povjesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar 1997., str. 156

2.2.2. Sakralni spomenici na prostoru ninskog okruga

U korištenim izvorima nalazimo podatke o sakralnim objektima na prostoru ninskog okruga. Položaj crkava u izvorima je označen kao prostor u polju ili neposrednoj blizini obradivih čestica. Crkvene građevine u selima koja su sačinjavala teritorij ninskoga okruga nisu nužno bile u centru naselja, a one koje su bile u poljima označavale su mjesta plodnih područja. Život seoskog stanovništva u ninskom okrugu bio je tijekom ranog novog vijeka obilježen radom na zemlji. Posjedi koji su se obrađivali nerijetko su dobivali imena po svecima po kojima su se također nazivale crkve u čijem su se okruženju polja nalazila. Tako se u ugovoru od 26. kolovoza 1586. godine spominje posjed sv. Kuzme i Damjana u selu Zlušane (*Villa di Zloussane*) koji se nalazio u blizini istoimene crkve.³¹⁹ Isti slučaj nalazimo za posjed sv. Marije u Novoselcima gdje je prije 1573. godine postojala istoimena crkva³²⁰ te posjed sv. Ivana u Vrsima kome je vlasnik bila istoimena ninska crkva.³²¹

Položaj crkvenih građevina u ninskom okrugu, prema podacima u izvorima, također možemo odrediti na temelju njihovog položaja prema gradu. Po tome imamo one koje su se nalazile u blizini gradskih zidina i one smještene na prostoru Ninske biskupije koja je, obuhvaćala prostor izvan ninskog okruga. U teritorijalno – upravnom smislu Ninska biskupija je bila podijeljena na seoske župe. Župe su postojale i u srednjem vijeku, no njihove su se granice dosta izmijenila nakon Ciparskoga rata 1573. godine. Granice među župama nisu bile ničim označene. U ninskom okrugu župe su predstavljale jedno selo sa crkveom i klerom. Iako je svako selo bilo jedna župa, ipak župe nisu dobile nazive po selu, već po imenu sveca po kojemu župna crkva nosi ime. One koje su bile u sastavu ninskog okruga nalazile su se u selima: Vir, Privlaka, Zaton, Vrsi. Sela Ražanac, Posedarje, Novigrad i Poljica nisu ulazila u sastav ninskog okruga u razdoblju od 1573. do 1646. godine, ali su njihove župe bile u sastavu Ninske biskupije u to vrijeme.³²²

U blizini grada Nina nalazilo se sedamnaest crkava, među koje su se ubrajale i one koje su bile udaljenije od grada, ali nisu pripadale seoskim (župnim) crkvama. One su,

³¹⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 14

³²⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 16

³²¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 11a

³²² FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 566

jednako kao i gradske crkve, pretrpjele razaranja u vrijeme Osmanskih napada 1570. godine. Mnoge od njih su izgledale dosta zapušteno te je njihova funkcija većinom bila izuzeta od duhovnih dužnosti, ali su zadržavale pravo na ostvarivanje beneficija sa polja u okrugu koje su imale u vlasništvu. Tako se u blizini gradskih zidina nalazila se crkva sv. Margarite. U vremenu nakon 1573. godine zbog porušenih gradskih zidina ta je crkva djelovala kao fizički izdvojena građevina od unutargradskog teritorija. Naime, u izvještaju vizitatora Priulija nalazimo podatak koji govori o toj crkvi kao građevini izvan gradskih bedema i okrenutoj prema selu Vrsi u ninskom okrugu sjeveroistočno od Nina.³²³

U mjestu Surnie u blizini Nina nalazila se u razdoblju iza 1573. godine crkva sv. Tome. U osmanskim napadima na grad bio joj je porušen krov i nije imala vrata. Kako se ova crkva nalazila u polju, obradivu zemlju koristile su sestre samostana sv. Marcele.³²⁴

U mjestu Klanize, koje se nalazilo jugoistočno od gradskih zidina nalazilo se nekoliko sakralnih spomenika. Crkva sv. Jurja bila je smještena u blizini do gradskih bedema prema Donjim vratima koja je, zbog učestalih osmanskih razaranja tijekom Ciparskog rata, naredbom tadašnjeg rektora Ninske biskupije bila porušena. Kao znak da je na tom mjestu postojala sakralna građevina posvećena sv. Jurju rektor je postavio križ, a na dan tog sveca bogoslužje se služilo u ninskoj katedrali. Na području rta Klanize također se nalazila crkva sv. Mateja Apostola koja je bila smještena uz more u uvali ispred gradskih bedema. U vremenu iza 1573. godine na njezinom su mjestu stajali porušeni zidovi. Ninski rektor dao ju je porušiti, zasigurno zbog Osmanskih napada na grad, a na njezinom mjestu postaviti križ.³²⁵ U blizini polja Gvardiola, pored gradskih bedema, nalazila se crkva sv. Sergija i Baha. Prema izvještaju papinskog vizitatora Priulija iz 1603. godine ta je crkva postojala samo kao arhitektonsko zdanje u spomenutom polju.³²⁶ U blizini bedema kod Gornjih vrata nalazili su se ostaci bočnih zidova crkve sv. Grgura Pape s templarskim samostanom iz srednjeg vijeka. U vremenu iza 1573. godine na tom su mjestu od njezine građevine stajali tek bočni zidovi.³²⁷ Na obližnjem sprudu, zapadno od gradskih zidina nalazila se crkva sv. Marije od Zečeva (*de Leporinis*) koja je u

³²³ ISTI, *Ninske crkve*, str. 566

³²⁴ ISTI, *Ninske crkve*, str. 567

³²⁵ ISTI, *Ninske crkve*, str. 567 – 569.

³²⁶ ISTI, *Ninske crkve*, str. 568

³²⁷ ISTI, *Ninske crkve*, str. 568

razdoblju Priulijevog posjeta ninskoj biskupiji bila porušena, bez krova, vrata i zidova. Postojala je samo kapela nad oltarom, jer ima presvođeni krov i služilo se bogoslužje samo u vrijeme Križeva i na Gospu od snijega.³²⁸

U sastav župa Ninske biskupije ulazile su također sakralne građevine koje su određivale granicu ninskom okrugu jer su se nalazile uz osmansku granicu. U literaturi nalazimo podatke da su i te tzv. granične crkve imale svoja zemljišta na području ninskog okruga. Zbog toga su takve građevine dosta su stradale te se u vremenu od 1573. do 1646. godine nije u njima služilo bogoslužje. Na primjer, u župi Karnice (*Carnizze*) u ninskom okrugu, koja je pripadala ninskoj biskupiji nalazile su se: crkva sv. Kristofora, crkva Smaknuća sv. Ivana Krstitelja i crkva Gospe od snijega. Sve tri tada bile bez krova i ulaznih vrata. Bogoslužja nije bilo zbog oštećenja građevina, ali su se mise na dan svetkovine služile u ninskoj katedrali.³²⁹ U istom se stanju, na položaju Jasenovo u blizini sela Vrsi u ninskom okrugu, nalazila crkva sv. Lovre.³³⁰ Na mjestu Maorci koje gleda prema jugositočnom dijelu sela Poljica, nalazila se crkva sv. Martina. Riječ je o lokaciji koja već u vrijeme kad je papinski poslanik Priuli pisao svoje izvješće 1603. godine nije postojala. Međutim, crkva je, kao građevina, postojala u razdoblju iza 1573. godine, iako u njoj nije bilo bogoslužja kao u razdoblju prije Ciparskog rata. Naime, u sukobima mletačkih i osmanskih vojnih snaga na području Ravnih kotara ta je crkva ostala bez krova i vrata.³³¹ Crkva koja se nalazila na teritoriju koji je na zapadnoj strani spajao okrug sa gradom bila je sv. Barbara. Nalazila se u polju, a u razdoblju od 1573. do 1646. godine stajala je na istome mjestu bez krova i vrata.³³²

Obilježje arhitektonskih zdanja na teritoriju ninskog okruga dale su i oznake (simbol križa) na mjestu na kojem se nalazila crkvena građevina, a koju je rektor ninske biskupije dao porušiti zbog pljački Osmanske vojske na području župa u kojima su se nalazile. U mjestu Novoselci na istočnom dijelu prema Ravnim kotarima nalazila se crkva posvećena dvojici mučenika, sv. Kuzmi i Damjanu. Zbog učestalih napada Osmanlija ta je crkva, skupa sa mjestom Novoselci, bila pod izravnim udarom osmanske vojske, zbog čega ju je rektor ninske biskupije dao porušiti i na njezino mjesto postaviti križ. U najzapadnijem

³²⁸ ISTI, *Ninske crkve*, str. 570

³²⁹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 566, 567, 569

³³⁰ ISTI, *Ninske crkve*, str. 566

³³¹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 568 - 569

³³² ISTI, *Ninske crkve*, str. 568 - 573

dijelu okruga, na otoku Viru (*Pontadurra*), nalazila se crkva sv. Ivana Krstitelja koja je bila u vrijeme posjeta papinskog vizitatora 1603. godine zapuštena. U selu Privlaka (*villa di Brevilaqua*) nalazila se župna crkva sv. Vida, jednu milju udaljena od naseljenog dijela, zbog čega su je žitelji zamijenili kapelom u selu, a ovu smatrali središtem svojih plodnih polja. Na području od Nina prema selu Zaton (*villa di Zaton*) i Zlušane (*villa di Zloussane*) u mjestu Pravulje nalazi se crkva sv. Nikole koja je u razdoblju ranog novog vijeka bila župna crkva tog sela. Udaljena od Zatona jednu milju crkva sv. Nikole spajala je područje grada Nina s jugoistočnim dijelom okruga. Zbog okupiranih područja istočno od okruga protjerano je stanovništvo, koje se iz tih područja doselilo u Zaton, ovu crkvu koristilo za duhovne potrebe. Crkva je smještena na uzdignutom položaju te je služila Mletačkoj vojsci kao izvidnica za nadolazeću osmansku opasnost u ninskom okrugu.³³³ U selu Vrsi (*villa di Varhe*) nalazile su se crkve sv. Mihovila i sv. Jakova koje su zbog graničnog položaja sela Vrsi prema sjeveroistočnom dijelu Ravnih kotara bile izložene osmanskim napadima. U selu Poljica (*villa di Polizza*) u ninskom okrugu nalazila se crkva sv. Mihovila koja je u ratovima s Osmanlijama bila dosta porušena, a koju su stanovnici tog sela obnovili nakon 1573.godine.³³⁴

³³³ ISTI, *Ninske crkve*, str. 572 - 573

³³⁴ ISTI, *Ninske crkve*, str. 573 - 575

3. ŽIVOT U NINSKOJ KOMUNI S OBZIROM NA TROMEĐE

Ninska je komuna u razdoblju ranog novog vijeka bila pod mletačkom upravom i nalazila se na prostoru koji je graničio sa osmanskim osvojenim teritorijem u unutrašnjosti Ravnih kotara i habsburškim područjem u Podvelebitskom primorju. Zbog čestih upada habsburških plaćenika Uskoka i osmanskih podanika Morlaka, područje ninskoga okruga bio je nesiguran prostor za život domaćem stanovništvu tijekom ranoga novog vijeka. Mletačko – osmanski ratovi koji su se od XV. do XVIII. stoljeća vodili u Sredozemlju³³⁵ pokrenuli su sukobe između mletačke i osmanske vojske u Dalmaciji, u kojima je prostor ninske komune pretrpio materijalna razaranja, veliki demografski pad i gubitak sela u okrugu uz osmansku granicu. Ovdje ćemo prikazati kako su zbivanja nakon Ciparskog rata (1570. – 1573.) i Kandijski rat (1645. – 1669.) utjecali na svakodnevni život u ninskoj komuni s obzirom na habsburšku, mletačku i osmansku granicu u sjevernoj Dalmaciji.

3.1. Utjecaj mletačko – osmanskih ratova na život u ninskom okrugu

Ninski su okrug u ranome novom vijeku činila sela oko gradskih bedema koja su zbog blizine granica bila izložena ratnim stradanjima. Neka su sela na tom području iza Ciparskog rata bila nenaseljena te ih izvori za taj period ne spominju. *Statut Lige kotara ninskog* iz srednjovjekovnog razdoblja, čiji su zakoni vrijedili u selima ninskoga okruga do pada Mletačke Republike 1797. godine, spominje imenom kapetane i suce te nazive sela koja pojedinačno predstavljaju.³³⁶ U njemu se navode predstavnici iz sela Karnice, Šimun Miletin iz sela Podvršje, Jadrij Vojvodić iz sela Ambroščine te Jakov Jović iz sela Krvbača koja su, prije 1573. godine, bila u sastavu sela Radovin. Međutim, nazivi tih sela u dokumentima korištenih izvora za razdoblje ranoga novog vijeka nema. U navedenom

³³⁵ Od XV. do XVIII. stoljeća Mletačka Republika i Osmansko Carstvo vodili su ukupno osam velikih ratova za prevlast u Sredozemlju. Njih šest su se od XVI. stoljeća vodili i na dalmatinskom području: 1499. - 1537. - 1540., 1570. - 1573., 1645. - 1669., 1684. - 1699. i 1714. - 1718. godine. NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001., str. 152 - 177; ČORALIĆ, Lovorka, *Venecija, kraljica mora s lagunarnih sprudova. Povijest Mletačke Republike*, Samobor 2004., str. 70 - 72, 137 - 138, 145 - 149, 153 - 154, MLINARIĆ, Dubravka, „Mala - aria“ i socio migracijska kretanja u sjevernoj Dalmaciji u 18. stoljeću: doktorska disertacija, Zagreb 2004., str. 152

³³⁶ MAYHEW, T., *Dalmatia between Ottoman and Venetian rule. Contado di Zara (1645. - 1718.)*, Rome 2008., str. 164 - 166

se dokumentu, nalazi popis predstavnika sela koja su postojala u razdoblju do XV. stoljeća, od kada datira spomenuti kodeks, a od kojih je većina postojala u razdoblju od 1573. do 1646. godine: Toma Kostović iz sela Gruhov, Anton Bralić iz sela Jasenovo, Jakov Jelinić iz sela Sutmije, Petar Vrtača iz sela Poljica, Ivan Mutković od sela Blata, Matij Miletović od sela Barbinje, Ivan Pavlović od sela Zatona, Vuko Živoević od sela Privlake, Ivana Marasović od sela Škvrljevina, kapetan Bartul od sela Klanic, Petar Kudnik od sela Zlovšan, Martin Bilić od sela Novoseaca, Lazo Lazarić od sela Gopolja, Todor Tonković od sela Brišćane i Mihovio Subotić od sela Vira.³³⁷

Osmanske vlasti su, nakon zauzimanja Bosne 1463. i Hercegovine 1482. godine, a zatim i okupacijom znatnog dijela dalmatinskog kopnenog područja, osvojeni teritorij Dalmacije podijelili na tri administrativno – teritorijalna područja koja su se nazivala sandžacima. Bili su to: Krčki, Kliški i Hercegovački sandžak. Svakom je sandžaku pripadao jedan teritorij sa priključenim susjednim oblastima. Pojedinin sandžakom upravljao je sandžak-beg, kojemu su, u vojnom i administrativnom pogledu, bili podređeni kapetani i dizdari, čija je zadaća bila da se brinu za održavanje mira, naročito nakon sporazuma 1540. godine i nakon Ciparskog rata 1573. godine. Sudsku vlast na tom području imao je kadija čije su ovlasti bile ovjeravati pravne dokumente, voditi građanske parnice i izvršavati oporuke. Tako uređena vlast na okupiranom području omogućavala je Osmanlijama lakšu kontrolu mletačkog dijela Dalmacije, pa tako i grada Nina i njegovog okruga. Značajan u tom smislu bio je Krčki ili Lički sandžak, osnovan 1580. godine, koji je obuhvaćao teritorij zapadno od rijeke Krke, s Likom i Krbavom do područja pod nadzorom Habsburške Monarhije te teritorij Ravnih Kotara do granice s Mletačkom Republikom. Teritorij Krčkog ili Ličkog sandžakata bio je podijeljen na sljedećih osam kapetanija: kninsku, skradinsku, nadinsku, zemuničku, islamsku, obrovačku, udbinsku i vransku.³³⁸

³³⁷ KARLIĆ, Petar, Statut lige kotara ninskog, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, sv. 12., Zagreb 1912., str. 291

³³⁸ TRALJIĆ, Seid Mehmed, *Tursko mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini u XVII. stoljeću*, Zadar 1959., str. 409 – 412; JURIN – STARČEVIĆ, Kornelija, Vojne snage Kliškog i Krčko – Ličkog sandžaka pred Kandijski rat – osmanska vojska plaćenika, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zagreb 2003., str. 79 – 93; ISTA, *Osmanski krajiški prostor.*, str. 37; MADUNIĆ, Domagoj, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian. Defensive System in Dalmatia During the War Of Crete (1645 - 1669).*, str. 72

Mletačko – osmanski ratovi, upadi neprijateljskih plaćenika, česte migracije stanovništva, pojava malarične zarazne bolesti i materijalno razaranje sela bili su razlozi za demografski pad i ekonomsku stagnaciju ninskoga okruga u ranome novom vijeku.³³⁹ Razdoblje nenaseljenosti nakon 1646. godine uslijed razaranja grada i prepuštanje devastacije teritorija ninskoga okruga za vrijeme Kadijskog rata, doveli su do problema u obrađivanju zemlje na tom području iza rata. Kršni reljef ravnokotarskog područja, pored plodnih polja, obiluje podzemnim vodama. Hidrološke karakteristike reljefa (potoci, jaruge i lokve) zbog dugotrajnog neiskorištavanja zemlje doveli su do ustajale vode u nakupinama krša. Takvo, naime, područje ako se ne obrađuje u kontinuitetu dovodi do izbijanja vode i nakupljanja na površini zemlje te ako se duže zadržava stvara bare i neugodan zrak. Upravo je to bila česta pojava u razdoblju ranoga novog vijeka jer se zemlja zbog neobrađivanja pretvarala u močvarna područja koja su bila pogodna za razvoj komaraca (*Plasmodium falciparum*), a za ljude štetna zbog stvaranja malarične zarazne bolesti. Povratak stanovništva u područja zahvaćena tom bolešću nije bio moguć nakon 1573. godine po završetku Ciparskog rata, a problem malarije je naročito postao izražajan nakon Kandijskog rata 1669. godine. Iako je osmanska opasnost iza tog rata još postojala uz granicu na području unutrašnjosti Ravnih kotara ipak je migracije stanovništva s tog područja potaknula spomenuta bolest. U katastiku iz 1675. godine, koji je sastavljen upravo nakon Kandijskog rata, nalazimo da je najveći broj vlasnika čestica upisan za teritorij zapadno i sjeverno od ninskih bedema, u selima (villama) koji su obilovala plodnim poljima, ali i bila izuzeta od pljački i devastacije osmanskih akindžija.³⁴⁰

Cijeli prostor Ravnih kotara je plodno i zaravnjeno zemljište, koje pruža povoljne klimatske uvjete za poljoprivredu. Plodna polja na području ninskog okruga bila su u interesu Osmanlija. Naime, osmanska je vlast na plodna područja Dalmacije koje je držala pod svojom upravom, davala na uživanje svojim podanicima Morlacima, stanovništvu koje se nakon pada Bosne u osmanske ruke 1463. godine naselilo u unutrašnjosti Ravnih kotara i bavilo se stočarstvom.³⁴¹ Osmanskoj vlasti nakon osvajanja

³³⁹ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 177

³⁴⁰ DAZd, *Catastico di beni comunali del territorio di Nona 1675.*, fol. 1 . 155

³⁴¹ Osmanlije su se nakon zauzeća Bosne 1463. godine počeli širiti prema jadransko – dinarskom zaleđu. JURIN – STARČEVIĆ, K., *Osmanski krajiški prostor.*, str. 19 i 183

najvažnije je bilo osigurati i administrativno organizirati osvojena područja. Stoga se brinula da ta mjesta naseli i učvrsti utverdama. Tijekom sukoba za Cipar Osmanlije u Dalmaciji nisu zauzeli Nin, iako su za to mogli imati razloga; grad im je mogao poslužiti kao vojno uporište, a plodna polja u okrugu mogli su pretvoriti u veći feud. Međutim, za vrijeme osmanskog napada 1571. godine Nin nije imao jaku luku, nije bio značajno trgovačko središte, a plodna polja u okrugu bila su zapuštena i neobrađivana. Također, takva slika ninske komune osmanskim podanicima Morlacima nije koristilo za ispašu stoke.³⁴²

Nakon sporazuma iz 1574. godine i dogovora oko nove linije razgraničenja na prostoru Dalmacije, događale su se česte provale seljačkog stanovništva sa mletačkog teritorija u sela bogata plodnim poljima unutar osmanske granice. No, važno je naglasiti da fizički granicu nitko nije strogo nadgledao te se može reći da je iskorištavanje resursa graničnih polja bilo nepisano pravilo koje je vrijedilo među stanovništvom oba područja.³⁴³ U takvim su se uvjetima istaknule dvije skupine društva koje su živjele u blizini s granicom ninskog okruga, a odraz su osmanskih i habsburških političkih težnji za prevlast nad tim područjem. Riječ je o Uskocima i Morlacima. Uskoci su bili usmjereni na svrgavanje Osmanlija i Mlečana, ovisno o željama Habsburgovaca, dok su Morlaci bili protiv Mlečana. Ipak, u tim savezima mletačka je vlast preko svojih političkih predstavnika u Dalmaciji neke od njih pridobila uz sebe ustupajući im zemlju svog vladajućeg teritorija na korištenje ili u dijeljenju nagrada. Uskoci, koji su se u razdoblju od 1573. do 1646. godine nalazili na području Senja i utvrde Nehaj prelazili su mletački teritorij kako bi upadali na osmanski osvojeni teritorij u sjevernoj Dalmaciji. Generalni providur Georgio Grisogono uputio je 1588. godine žalbu venecijanskom Senatu u kojoj upozorava da Uskoci preko Ljupča i Slivnice ulaze na teritorij ninskog okruga koji je pod upravom mletačke vlasti. Kako utvrda u Ljupču, kao niti obližnja utvrda u Novigradu koju su Mlečani podigli 1573. godine nije bila namijenjena za obranu od uskočkih iznenadnih napada, domaće stanovništvo osnovalo je posebnu vojnu obranu predvođenu

³⁴² TRALJIĆ, S.M., Nin pod udarom tursko – mletačkih ratova, *Prošlost grada Nina*, sv. 16 – 17, Zadar 1969., 540; K. JURIN – STARČEVIĆ, *Osmanski krajiški prostor.*, str. 53

³⁴³ TRALJIĆ, S.M., *Tursko – mletačko susjedstvo*, str. 410 – 411; ISTI, Nin pod udarom, str. 520 - 541

zapovjednikom za borbu protiv Uskoka (*provveditore generale contra uscocchi*).³⁴⁴ Uskoci su, iako neredovna habsburška vojska, od XVI. stoljeća bili značajni faktor destabilizacije cijelog osmanskog područja u sjevernoj Dalmaciji. Osmanska je vlast nastojala razvijati trgovinu na osvojenom dalmatinskom području. Naime, Obrovac, koji je u osmanskim rukama bio od 1527. godine trebao je postati osmanska luka sa skalom za trgovinu drvom i solju, ali je zapreku tome od 1576. godine predstavljala mletačka utvrda u Novigradu odakle su Mlečani priječili svaki pokušaj isplavlivanja osmanskih galija iz obrovačke luke. Tome su još pridonijele mletačke kule izgrađene u Ninu i u obrovačkom kanalu. Pored mletačkih intervencija važnu ulogu za sprečavanje osmanskog širenja na more preko luke u Obrovcu imali su uskočki iznenadni napadi.³⁴⁵

S druge, pak, strane, živjeli su Morlaci, stanovništvo većinom pravoslavne vjere koje se na to područje naselilo u XV. stoljeću bježeći pred Osmanlijama iz unutrašnjosti Bosne prema Dalmaciji. Na teritoriju Ravnih kotara koji je bio pod osmanskom vlašću Morlaci su se bavili stočarstvom i zemljoradnjom, a bili su poznati i kao stanovništvo uvijek spremno na obranu od Uskoka i Mlečana. Za njih je generalni providur Giacomo Foscari u svojoj relaciji od 1572. godine istaknuo da su spremni prihvatiti mletačku vlast ako im se za to pruži prilika. Stoga su mletački upravitelji u Dalmaciji poticali morlačke starješine (*serdare*) i njihove obitelji na naseljavanje na područje pod mletačkom vlašću za borbu protiv Osmanlija.³⁴⁶ Morlaci se iza Kandijskog rata s obiteljima sele s osmanskog teritorija u unutrašnjosti Ravnih kotara prema obali i na otoke. Mlečani su, naime, nakon tog rata nastojali obnoviti porušena naselja u okrugu u kojima su živjeli Morlaci. Generalni providur Zorzi Morosini je za vrijeme provedbe agrarne reforme 1672. godine Morlacima dozvolio da se nasele u selima u ninskom i zadarskom okrugu. Neki Morlaci su se, naime, istaknuli u Kandijskom ratu na mletačkoj strani te im je mletačka vlast dodijelila zemlju.³⁴⁷ Također, dozvoljavala im je da

³⁴⁴BRACEWELL, Cathrine Wendy, Senjski uskoci u Ravnim kotarima i Bukovici u kasnom 16. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 34, Zadar 1992., str. 124 - 125

³⁴⁵JURIN – STARČEVIĆ, K., *Osmanski krajiški prostor*., str. 52 i 150; MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 34

³⁴⁶PRAGA, Giuseppe, *Storia di Dalmazia*, Padova 1954., str. 178 – 185; NOVAK, Grga, *Morlaci (Vlasi) gledano s mletačke strane*, Zagreb 1971., str. 594 – 603; SULKAN – ALTIĆ, Mirela, *Povijest mletačkog katastra Dalmacije*, *Arhivski vjesnik*, god. 43, Zagreb 2000., str. 175; ŠARIĆ, Marko, *Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt*, *Ekonomika i ekohistorija*, 6 (2010.), Zagreb 2010., str. 70.

³⁴⁷TRALJIĆ, S.M., *Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća*, Zadar 1965., str. 216 - 221
G. NOVAK, *Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane*, Zagreb 1971., str. 598 – 599.

obrađuju taj teritorij, jer ako bi im to zabranila postojala je mogućnost da se vrate Osmanlijama. Mletačkoj je vlasti bilo u interesu brinuti se na taj način za Morlake radi održavanja mira na granici. Pored toga, poticala je trgovačku vezu između Morlaka i zadarskih trgovaca koji su im prodavali sol, a od Morlaka kupovali suho meso.³⁴⁸

Život u ninskoj komuni uvelike je ovisio o događajima na granici prema unutrašnjosti Ravnih kotara i Podvelebitskom primorju. Na sjevernodalmatinskoj tromedi koju čine habsburška, mletačka i osmanska granica veliku ulogu imaju međusobni habsburško – osmanski odnosi, zbog obostranog interesa da ovladaju tim područjem. Prostor ninskoga okruga u tom je pogledu bio geostrateški bitan Mletačkoj Republici. Nin se, naime, u to vrijeme smatrao bitnim područjem za obranu Zadra. U slučaju pada Nina pod Osmansku vlast prijetila je opasnost za destabilizaciju cijelog mletačkog prostora u sjevernoj Dalmaciji, dok bi Zadar, centar mletačkih provincija Dalmacije i Albanije, bio odsječen od ostatka mletačkog priobalnog i obalnog teritorija. Zbog blizine osmanske granice i čestih upada Uskoka i Morlaka mletačkoj je upravi bilo teško organizirati učinkovitu obranu cijele ninske komune.

Senat je u Veneciji zaprimao izvještaje svojih dužnosnika u Zadru o nezavidnom položaju ninskoga okruga zbog blizine osmanske granice i o potrebnoj financijskoj pomoći za izgradnju utvrda u okrugu ili uz granicu. U razdoblju od 1573. do 1645. godine nije bilo rata, ali je novi mletačko – osmanski sukob bio neizbježan, jer je Osmanska vojska čekala priliku da novim ratom u Sredozemlju povрати područja koja je u Ciparskome izgubila. Stoga je mletačka vlast morala računati na sukob u Dalmaciji, jer su osmanske snage nastojale destabilizirati mletačku vojsku ratujući na dva različita fronta. Mletačka vlast nije znala drukčije obraniti Nin osim da ga spali. Godine 1646., u tijeku Kandijskoga rata, Nin je bio u potpunosti razrušen, a njegovo stanovništvo iseljeno u Zadar i na otoke. Sela u okrugu prema osmanskoj granici bila su izložena napadima, a ona zapadno od ninskih bedema napuštena, ali ipak donekle pošteđena materijalnog razaranja. To nam svjedoči katastar Nina koji je nakon Kandijskog rata sastavljen za

³⁴⁸ Običaje Morlaka u Ravnim kotarima u ranom novom vijeku opisao je u XVIII. stoljeću mletački putopisac Alberto Fortis u putopisu „Put po Dalmaciji“. Kritičku analizu Fortisovih zapažanja o Morlacima u tom putopisu te općenito stav talijanskih književnika o Morlacima i njihovim običajima u Dalmaciji u to vrijeme nalazimo u: RASPUDIĆ, Nino, *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb 2010., str. 94 – 123 i 143 . 151.

ninsko područje, odnosno 1675. godine.³⁴⁹ U njemu su navedena sela u okrugu koja su iza tog rata bila naseljena s posebno navedenim predjelima u svakom selu koja su imala plodna polja. To su sela: Privlaka (sa predjelima: Villa vecchia, Pradi, San Pietro, Scorniza Gomilla, Barda, Socolar, Terbucina Blato), Zaton (sa predjelima: San Nicolo, Pravuglia, Scarliacine, Drasnich, Ambrosina), Novoselci (sa predjelima: San Damiano, Bosco Morosini, Cropano), Vrsi (sa predjelima: Rupac, Percovo, San Giacomo, Villa Vecchia, Ballebich, Cattorine, Giaconovo, San Michiele, San Lorenzo Verche, Docine Poglea, Sottomia, Saurglienzie), Poljica (sa predjelima: Bardavich Grande, Bardavich Picolo, Percovo, San Paolo, Slano, Crivipotoc) i Dračevac (sa predjelima: San Martin).³⁵⁰ U spomenutom katastru nalazimo registar osoba kojima je mletačka uprava dodijelila zemlju na području ninskog okruga i to najviše na području Privlake (*villa di Brevilaqua*). Navodi se da je to područje bogato plodnim poljima i nije devastirano u zadnjem ratu te se stanovnicima ninske komune, uključujući i one koji su iza Kandijskog rata dobili pravo da budu stanovnici ninske komune samo radi naseljavanja tog područja, dodjeljuje zemlja u svrhu obrađivanja.³⁵¹ U svim tim primjerima vidimo imena vlasnika i lokaciju čestica, koje su, kao i u katastru iz 1609. godine označena prema smjerovima vjetrova na tom području (*borea, sirocco, levante, garbin*). Registar osoba u katastru iz 1675. godine koji predstavlja vlasnike čestica na prostoru ninske komune pokazuje znatno veći broj vlasnika od registra u katastru iz 1609. godine. To je pokazatelj da su se iza Kandijskog rata na prostoru ninske komune doseljavali stanovnici po planu mletačke vlasti. Prema popisu vlasnika zemlje u ninskome okrugu u katastru iz 1675. godine, pored ninskih plemića, nalazimo prezimena kojih u katastru iz 1609. godine nema. Riječ je o osobama ili obiteljima koje nisu nužno bili stanovnici Nina, već su se takvima smatrali kako bi stekli pravo na stjecanje zemljišnih čestica na teritoriju ninskoga okruga iza Kandijskog rata. To su prezimena: Troillo, Boccareo, Bonoli, Fumati, Lomazzi, Peros, Sorini, Ferra, Brodarich, Francovich. Borracovich, Spader, Remondini, Califi, Martinis, Casanova, Sbizza, Dimitri, Borelli, Siuiglia, Panizoni, Teonich, Turcovich, Brusacovich, Asinovich, Ferletich, Voinich, Radossanich.³⁵²

³⁴⁹ DAZd, *Catastico di beni del territorio di Nona 1675.*, fol. 1 - 155

³⁵⁰ DAZd, *Catastico 1675.*, fol. 11

³⁵¹ DAZd, *Catastico 1675.*, fol. 1 – 9a

³⁵² DAZd, *Catastico di beni del territorio di Nona 1675.* – Registar posjednika, str. 1 - 13

Ninski katastar iz 1675. godine pokazuje da je i nakon Kandijskog rata život u Ninu i njegovom okrugu bio ovisan o zemlji, kao i u razdoblju od 1573. do 1646. godine. U korištenim dokumentima za razdoblje od 1573. do 1646. godine nalazimo podatke o zemljoposjedničkim odnosima po kojima su gospodari zemlje česticu u okrugu mogli dati u zakup svojim kolonima na obrađivanje uz godišnju naknadu. Neka od te zemlje je mogla biti komunalna te ju je uprava komune također mogla dati u najam uz obvezu obrađivanja i godišnju naknadu. Izvori pokazuju da je zemlja u okrugu bila glavni pokazatelj materijalnog statusa stanovnika prije i nakon Kandijskog rata, jer je mletačka vlast dijeleći zemlju nastojala povratiti izbjeglo stanovništvo Nina u njegov okrug. Stanovništvo se nakon spomenutog rata vraćalo svojim kućama i počelo ih obnavljati. No, tada se sastav stanovništva promijenio. Naime, među stanovnicima koji su se počeli naseljavati uz mletačko – osmansku granicu bilo je dosta osmanskih podanika Morlaka, koji su taj teritorij naseljavali radi plodne zemlje koja im je bila potrebna radi ispaše stoke. Morlaci su se također useljavali u razrušene kuće i obrađivali su polja u njihovoj okolini.³⁵³

Problem nenaseljenosti nakon mletačko – osmanskih ratova u ranome novom vijeku nije bio samo problem ninke komune, već i drugih dalmatinskih komuna, poput Zadra, Šibenika i Trogira, čiji su okruzi većinom bili okupirani pod Osmanlijama. Plodna polja u okruzima tih gradova bila su većinom u osmanskim rukama koji su ih ustupali svojim podanicima Morlacima za ispašu stoke. Oskudica hrane primorala je spomenute dalmatinske komune za pomoć kod mletačke vlasti da im se povrate područja u okruzima zbog plodnih polja. Stanovništvo koje je u tim okruzima živjelo preselilo se na početku Kandijskog rata na otoke.³⁵⁴ Povratak stanovništva u sela ninskoga okruga zbilo se tek iza rata, o čemu svjedoče upisi vlasništva u ninskome katastru iz 1675. godine. Kad je generalni providur Zorzi Morozini svu zemlju u Dalmaciji proglasio državnom imovinom i pokrenuo inicijativu za raspodjelu zemlje domaćem stanovništvu u cilju ponovnog naseljavanja pograničnih područja u sjevernoj Dalmaciji. Iz korištenih izvora se vidi da je povratak stanovnika u ninski okrug iza Kandijskog rata započeo 1671. godine.³⁵⁵ Morlačko stanovništvo koje se tijekom spomenutog rata preselilo sa osmanske granice na

³⁵³ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 62

³⁵⁴ ISTA, *Dalmatia*, str. 27 - 18

³⁵⁵ DAZD, *I libri di Nona*, knj. 10

obližnji teritorij ninskoga okruga pod mletakom upravom zadržalo se na tom mjestu i nakon toga rata uz obvezu obrađivanja zemlje na tom području i davanja godišnje desetine ninskoj komunalnoj upravi.³⁵⁶ Od 1675. godine desetina je bila obavezan porez za sve vlasnike čestica na teritoriju ninske komune.³⁵⁷

Gradovi u Dalmaciji pod mletačkom upravom bili su prenapučeni još prije Kandijskoga rata. U njima se sklonilo stanovništvo iz okupiranih dijelova okruga i prihvatilo obrađivati polja uz granicu. Iako je to dozvoljavala, mletačka je uprava cijelo vrijeme bila oprezna jer su u takvoj situaciji susreti s osmanskim Morlacima bili česti i mogli su dovesti do nemira na granici. Podaci o tome nalaze se u izvještaju mletačkog generalnog providura Giovannija Battiste Grimanija od listopada 1644. godine u kojem se opisuje situacija na mletačko – osmanskoj granici u Dalmaciji. Grimani u svom izvještaju kaže da postoje otvoreni napadi na teritorij Zadra i Šibenika, da su osmanske snage napale utvrde Grusi kod Zadra i Vrpolje kod Šibenika, ali upozorava da ratovi između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u Dalmaciji nisu bili najavljeni pa stoga niti taj rat ne smatra službenim već lokalnim sukobom kojeg u izvještaju ocjenjuje kao okršaj koji obje strane u određenoj mjeri uvažavaju.³⁵⁸ Taj je prividur također zabilježio da su na mletačko – osmanskoj granici sukobe započinjali podanici bega Beširagića zbog šuma u Islamu u okolini Zadra i Durak – bega kod Vranskog jezera. Stoga se linija razgraničenja iz 1576. godine između mletačkog i osmanskog teritorija trebala korigirati. Generalni providur Grimani je 1626. godine pokrenuo pitanje kako bolje urediti granicu, jer su i mletačka i osmanska strana imale potrebu za iskorištavanjem resursa plodnih polja u okruzima dalmatinskih gradova. Grimani je zabranio stanovnicima korištenje graničnih polja, jer se pored njih nalaze utaboreni šatori osmanskih akindžija koji su uvijek spremni na sukobe. Naročito se to odnosilo u vrijeme sezone za ispašu stoke na pašnjake uz granicu kada su Morlaci prelazili granično područje i ulazili na mletački teritorij sa svojom stokom. Grimani je predlagao mletačkom Senatu da Morlaci koji prelaze na mletački teritorij trebaju biti preseljeni u Istru ili na otoke jer su postali meta osвете svojih osmanskih gospodara te bi se zbog takvih Morlaka mogao povećati broj sukoba na mletačko – osmanskoj granici u

³⁵⁶ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 62

³⁵⁷ DAZd, *Catastico 1675.*, fol. 1 - 155

³⁵⁸ *Commissiones*, str. 166

Dalmaciji. Pored toga Grimani je u izvještaju naveo da su Osmanlije imali dobro naoružane utvrde u osvojenom dijelu Dalmacije te da su te utvrde bile administrativno povezane sa teritorijem osvojenim u Bosni i u Hercegovini.³⁵⁹

Mletačka vlast nastavila je naseljavati stanovništvo na području ninske komune iza Morejskog rata (1684. – 1699.), o čemu svjedoče upisi vlasništva u ninskome katastru iz 1675. godine.³⁶⁰ Ipak, česti ratovi na mletačko – osmanskoj granici, raseljenost, devastacija reljefa, dugotrajno neobrađivanje plodnih polja, migracije stanovništva uslijed ratova i pojava malarične bolesti doveli su do postupnog osiromašivanja sela u okrugu, a uz političke uvjete i do propadanja ninske komune.

³⁵⁹ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 29

³⁶⁰ DAZd, *Catastico 1675.*, fol. 116 – 126a

3.2. Razaranje grada 1646. godine

Nakon Ciparskoga rata i konačno uspostavljene granice 1576. godine mira na području ninskog i zadarskog okruga ipak nije bilo u potpunosti. Nemir je među stanovništvom tog područja nastao ponajviše zbog straha od mogućih napada Osmanlija. Stoga se u razdoblju nakon Ciparskoga rata u izvještajima generalnih providura i zadarskih knezova naglašava potreba za izdvajanjem financijskih, vojnih i drugih potrebnih materijalnih sredstava za obranu grada Nina i njegovog okruga. Također, u svojim relacijama mletački predstavnici vlasti u Zadru ukazuju na iznimno značajan geostrateški položaj ninskog područja koji bi, padom u Osmanske ruke, mogao Mlečanima značiti gubitak Zadra i sjevernodalmatinske obale. Iz relacije Jakova Foscarinija upućenoj mletačkom senatu nakon njegovog povratka iz Zadra sa dužnosti generalnog providura, saznaje se kakve su bile prilike na osmansko – mletačkoj granici u Mletačkoj Dalmaciji za vrijeme trajanja Ciparskog rata, 1572. godine. Na mjestu koji se odnosi na njegov izvještaj o stanju mletačke vojske i utvrda za obranu spominje se ninsko područje. Naime, Foscarini ističe da grad Nin spada u one dalmatinske gradove koji su ostali bez znatnog dijela kopnenog okolnog teritorija. Iz toga su razloga Mlečani obnovili srednjovjekovnu kulu koja se nalazila na sjeverozapadnom dijelu gradskih bedema, tzv. Kandijsku kulu, i u njoj postavili sedamdeset vojnika stražara porijeklom domaći ljudi pod zapovjedništvom Nikole Kolokovića. Da su sela ninskoga okruga u to vrijeme bila u velikoj opasnosti od pada u Osmanske ruke svjedoči Foscarini u toj relaciji kad govori o potrebi utvrđivanja Pontadure (otoka Vira), što znači da od ratnih razaranja nije bio samo u opasnosti onaj dio ninskog okruga na istoku prema Ravnim kotarima čiji je većinski prostor bio u rukama Osmanlija, već i zapadni prema obali.³⁶¹

Podatke o stanju obrane u Ninu u vrijeme nakon Ciparskog rata nalazimo u izvještaju od 9. lipnja 1576. godine kojeg su sastavili Andrija Giustinijan i Oktavijan Valier, sindici za Mletačku Dalmaciju, Albaniju, Krf i Kefaloniju u kojoj se navodi da je u gradu smješteno dvadeset i pet vojnika i deset stratiota.³⁶² Također, sindici Dona Basadonne i Pietro Lande nakon isteka službe u Zadru 1580. godine, predaju vladi u Veneciji da se

³⁶¹ *Commissiones*, str. 9 - 54

³⁶² *Commissiones*, str. 160, 179

u Ninu, čiji su bedemi stari, nalazi posada od osamnaest vojnika sa kapetanom i deset konjanika na straži.³⁶³

Nekoliko je zadarskih knezova, nakon povratka iz Zadra u Veneciju u svojim izvještajima istaknulo mletačkome Senatu i duždu potrebu za boljim utvrđivanjem grada Nina i izgradnjom obrambenih utvrda u okrugu. Zadarski knez Alvise Dolfen je u izvještaju iz 1578. godine istaknuo da su naselja u ninskome i zadarskom okrugu opustošena zbog Osmanlija.³⁶⁴ Drugi zadarski knez Alvise Barbaro je u relaciji iz 1582. godine ukazao na geografski značaj ninskog okruga i grada Nina u obrani cjelokupnog područja sjevernog dijela Mletačke Dalmacije te je upozorio mletačke predstavnike vlasti da bi pad Nina u osmanske ruke bio poguban za mletačku utvrdu Novigrad, koja je bila u blizini granice sa osmanskim osvojenim kopnenim teritorijem u sjevernoj Dalmaciji. Pored toga bi, smatrao je, gubitak Nina i ninskoga okruga doveo do raseljavanja stanovništva sa otoka Paga, a stanovništvo i predstavnici mletačke vlasti u Zadru ne bi se, zbog okupiranog okolnog teritorija, mogli skloniti na sigurnije područje – u selo Privlaku i na otok Vir.³⁶⁵ O negativnim posljedicama mogućeg pada ninskog teritorija pod Osmanlije obrazložio je zadarski knez Zuan Battiste Michiele u izvještaju Senatu nakon odlaska s te dužnosti 27. ožujka 1586. godine istaknuvši da bi upravo odlazak stanovnika sa otoka Paga bio poguban zbog solana koje su Mletačkoj Republici bile od iznimne gospodarske važnosti u to vrijeme.³⁶⁶ Kapetan Zadra, Marco Loredan napisao je u izvještaju od 3. veljače 1589. godine da bi se mletačka vlada trebala više brinuti za grad Nin.³⁶⁷

U navedenim izvještajima mletački predstavnici uvidjeli su da je veličina izgubljenog teritorija u zadarskom zaleđu više nego dovoljan razlog da se ukaže središnjoj vlasti u Veneciji da prijete velika opasnost od gubitka primorskih i otočnih mjesta na hrvatskoj obali pod mletačkom upravom. U tom cilju oni nisu u izvještajima ukazivali samo na opasnost koja bi mogla zadesiti velike komune poput Zadra, već svako mjesto, jer bi gubitak pojedinog primorskog mjesta ugrozio mletački teritorij na obali. Stoga je

³⁶³ *Commissiones*, str. 237

³⁶⁴ *Commissioness*, str. 224

³⁶⁵ *Commissiones*, str. 310 - 311

³⁶⁶ *Commissioness*, str. 371 - 375

³⁶⁷ *Commissioness*, str. 451

razumljivo da u njihovim relacijama nalazimo podatke o teritorijalnoj važnosti grada Nina i njegovog okruga za obranu sjevernodalmatinske obale.

Jednako kao što su se prilike pod kojima se vodio Ciparski rat osjetile u Dalmaciji tako su se i ambicije osmanske i mletačke uprave tijekom rata za Kretu ili Kandiju (1645. – 1669.) u Sredozemlju odrazile i na sukobe tih dviju sila na teritoriju Mletačke Dalmacije. U tim zbivanjima je Nin dosta stradao, samo što ovaj put razlog uništenju grada nije došao od osmanske već od mletačke strane. U prvim godinama rata osmanska i mletačka vojska sukobljavale su se na području od Zadra do Novigrada. U tim sukobima ninski je okrug bio u opasnosti, jer su se žestoke borbe vodile na području u unutrašnjosti kopnenog teritorija sjeverne Dalmacije: kod Nadina, Ražanca i Novigrada.³⁶⁸ Potaknuti iskustvom iz 1570. godine, uoči izbijanja Ciparskoga rata, kada su Osmanlije na kratko ušle u Nin i nanijeli znatno materijalno razaranje gradu te okolna sela u ninskome okrugu spalili i popljačkali, mletačka je vlast, pretpostavljajući namjere Osmanlija da se probiju do mora, odlučila u potpunosti razoriti grad i time, već na početku rata, razbiti namjeru njihovog prodora prema obali. Relacije mletačkih dužnosnika u Zadru i ninski knez ukazivali su na potrebu jačeg utvrđivanja Nina i okruga.

Mletački predstavnici vlasti u Zadru imali su podatke o stanju vojne posade s kojom je Nin raspolagao prije Kandijskog rata. Najviše podataka o tome postoje za 1642. godinu kada je Nin imao 268 članova posade raspoređenih u šest četa, artiljeriju sastavljenu od 2 topa, 1 puške s prstenom i tri maškule, 24 puške sa stolicom, 100 pušaka s bodežom i 8 kopalja. Municija se sastojala od 55 željeznih kugli za top, 28 željeznih kugli za pušku s prstenom, 518 kugli za pušku sa stolicom, 550 kugli za pušku s bodežom, 930 kugli za obične puške i 440 libri sitnog i 28 libri krupnog praha.³⁶⁹ U izvještajima mletačkih državnih i vojnih dužnosnika u Zadru nema podataka o mletačkoj vojnoj opremi ninskog područja do početka rata. Mletačka je vlast imala za Nin posve drukčiji plan. Ona nije smatrala da se Nin treba naoružati, niti da se njegovi bedemi trebaju dozidati i u njima postaviti vojna posada, već da ga treba do temelja srušiti. Generalni je providur Leonardo Foscolo sazvao Vojno ratno vijeće u Splitu na kojemu je odlučeno da se Nin poruši, jer se nema vremena za izgradnju obrambenih utvrda i formiranje vojske. Takvu je odluku

³⁶⁸ NOVAK - SAMBRAILO, M., *Političko – upravni položaj Nina*, str. 178

³⁶⁹ PRAGA, G., *Storia di Dalmazia*, Padova 1954., str. 184.; S. M. TRALJIĆ, *Nin pod udarom tursko – mletačkih ratova*, str. 543.

odobrio mletački Senat u Veneciji koji je u tome podršku tražio od samih stanovnika grada. U Ninu su tada živjeli plemići i pučani koji su, iz odanosti prema Mletačkoj Republici, pristali vlastite kuće porušiti i skloniti se na susjedne otoke, prije svega na otok Vir (*Pontadurra*) kojeg je generalni providur Lorenzo Venier 1614. godine odredio kao glavno mjesto zbrinjavanja ninskog stanovništva u slučaju iznenadnih osmanskih napada na ninsko područje.

Na dan 16. travnja 1646. godine određeno je da će se krenuti sa iseljavanjem. Stoga su se po naredbi komunalne vlasti sve dragocjenosti, poput relikvija i ostalih sakralnih predmeta, sudskih knjiga i isprava, prevezle u koloni zaprežnih vozila u Zadar i pohranile u stolnoj crkvi te kod ninskih plemića koji su se ranije smjestili u tom gradu. Također, sva vojna tehnika koju je Nin tada imao bila je prenesena u Zadar. Svoje osobne stvari ninski su stanovnici prevezli morem i kopnom u Zadar, te na otoke Pag i Rab. Tadašnji ninski biskup Šime Divnić i knez Mate Dona, nakon odslužene mise, raspustili su kaptol i skupa sa svećenstvom bili su posljednje službene osobe koje su napustile grad. Nakon njihovog odlaska uslijedilo je paljenje zgrada. Prvi je to učinio plemić Ivan Cassio zapalivši svoju kuću, nakon čega su isto učinili i ostali stanovnici grada. Nakon paleži i odlaska stanovnika, Nin je iz luke bombardiran od strane četiri mletačke galije koje je poslao mletački Senat. Tri dana trajalo je mletačko uništavanje bedema i kula grada, nakon čega je uslijedio palež šuma i plodnih polja u okolici.³⁷⁰

Radi učinkovite obrane Zadra zadarski je kapetan Zuane Moro prije rušenja Nina 1646. godine predložio mletačkom Senatu da se ninska komuna pripoji zadarskome okrugu što bi dovelo do lakše organizacije obrane spomenutog područja. Na inicijativu ninskoga plemstva ostali mletački predstavnici vlasti u Zadru taj prijedlog nisu prihvatili. Predstavnici ninskoga plemstva su isticali da bi pripojenje ninskoga okruga zadarskome značio gubitak određene autonomije koju je komunalna uprava u Ninu za vrijeme mletačke vlasti imala u ranome novom vijeku.³⁷¹

Grad Nin je na početku Kandijskog rata bio posve uništen. Stanovništvo se odselilo u Zadar i na susjedne otoke. Nakon Kandijskog rata 1669. godine u Nin su se počeli vraćati njegovi stanovnici i mletačka je vlast uložila sredstva za njegovu obnovu, ali ipak

³⁷⁰ ISTI, *Nin pod udarom*, str. 543; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 174 - 175

³⁷¹ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 177 - 178

nedovoljna. Naime, sačuvani su izvještaji iz razdoblja nakon toga rata koji donose opis Nina kao iznimno ruševnog grada. Takav opis ostavio je mletački putopisac iz XVIII. stoljeća Alberto Fortis u djelu *Put po Dalmaciji*. Riječ je ujedno o izvještaju upućenom mletačkom patriciju Jacopu Morosiniju za Nin u kojem Fortis ističe da je kružni zid oko Nina koji treba služiti za obranu grada znatno oštećen od razaranja koja je taj grad pretrpio. Ističe da se odlučio posjetiti Nin misleći da će u njemu vidjeti „nešto vrijedno pažnje, ali se razočarao“. Kaže da u njemu ne samo da nije ostalo ništa što bi pokazalo veličinu rimskih vremena, nego nema ni tragova iz doba srednjovjekovnih hrvatskih narodnih vladara. Donosi podatak da je sve do nedavno grad mogao primiti u svoju luku veliki broj brodova, a sada luku ispunjava neugodan miris močvarne vode. Spominje opustošena plodna polja na širem području ninskoga komunalnog teritorija. Podatke o izgledu ninske komune iza Kandijskog rata nalazimo također u izvještajima generalnih providura za Mletačku Albaniju i Mletačku Dalmaciju. Generalni providur Antonio Priuli u izvještaju Senatu 1670. godine opisao je grad Nin kao mjesto bez stanovništva jer je odselilo u Zadar, Alvis Barbarao u izvještaju Senatu 1671. godine ističe da je posjetio Nin u koji se vratilo staro stanovništvo i počelo obnavljati razrušene kuće, ali da su javne zgrade oštećene i još ih nitko nije počeo obnavljati iako postoji volja od strane ninskih plemića, biskupa i mletačke uprave da se obnove.³⁷²

Osvrt na događaje u kojima se našao Nin i njegov okrug nakon stradanja grada 1646. godine moguće je napraviti na temelju ugovora u korištenim izvorima, prije svega *I libri di Nona*, jer pokazuju prekid sastavljanja kupoprodajnih i inventarnih dokumenata od strane ninskih stanovnika te na temelju upisa vlasništva u ninski katastik 1675. godine.³⁷³ Naime, u izvoru *I libri di Nona* nalazimo velik broj dokumenata koji se odnose na godinu 1671.³⁷⁴ Tada je opet u venecijanskome Senatu između mletačkih plemića izabran ninski knez, a u korištenim izvorima je zabilježen povratak izbjeglog stanovništva. Kako bi to postigla odlučila je dijeliti zemlju u ninskome okrugu, koja je po svom sastavu plodna za obrađivanje, i na taj način potaknuti razvoj svakodnevnog života u ninskoj komuni. Tako se, pored domaćeg plemstva, kao vlasnici u inventarnim dokumentima nalaze patricijske obitelji iz drugih komuna na teritoriju Mletačke Dalmacije, poput Hvara, Paga i Zadra. U

³⁷² FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, ur. Josip Bratulić, Zagreb 1984., str. 14

³⁷³ DAZd, *Catastico di beni del territorio di Nona 1675.*, fol. 1- 155

³⁷⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 9, fol. 1 – 12a, knj. 10, fol. 4, 10a, 13a, 15a

tim dokumentima nalaze se sljedeći podaci: imena osoba kojima se dodjeljuje zemlja, lokacija zemlje, njezina veličina izražena u gonjajima i podatak da je riječ isključivo o upisu vlasništva, a ne kupnji ili prodaji čestice ili neke druge radnje (oporučno nasljeđivanje, miraz i drugo darovanje). Kupoprodajnih ugovora za područje ninske komune u razdoblju iza Kandijskog rata ne nalazimo niti u spisima generalnih providura i notara.

4. STRUKTURA VLASTI U NINSKOJ KOMUNI

Razdoblje ranoga novog vijeka u Ninu i njegovom okrugu, kao i u cijeloj Dalmaciji, regiji kojoj ninski prostor pripada, obilježila je vlast Mletačke Republike nakon što je 1409. godine pretendent na hrvatsko – ugarsko prijestolje Ladislav Napuljski prodao za sto tisuća dukata Mletačkoj Republici Pag, Zadar, Novigrad i Vranu te pravo na cijelu Dalmaciju. To je bio razlog da su Venecijanski dužd i Senat započeli s pripremama kako se proširiti po cijeloj istočnojadranskoj obali, a ne samo po cijeloj Dalmaciji. Dalmatinske komune koje su se tada odmah predale Veneciji bile su Nin, Rab, Cres i Osor. Šibenik se predao 1412. godine nakon trogodišnjeg otpora. Do 1421. godine Mlečani su svoj stijeg sv. Marka zavijorili u Kotoru, Splitu, Trogiru, otoku Braču, Korčuli, Hvaru i Ulcinju. Četrdesetih godina XV. stoljeća pod mletačku upravu dolaze Bar, Omiš i Poljica, godine 1452. prostor između Cetine i Neretve te najzad otok Krk 1480. godine. Mletačka je Republika tijekom XV. stoljeća zavládala čitavim prostorom istočnog Jadrana (od sjevera Istre do juga Albanije), a izvan njezine uprave bili su Dubrovačka Republika i hrvatsko – ugarski prostor između Rječine i priobalnog teritorija podno Velebita. Zaleđe Dalmacije bilo je u rukama Osmanlija. Takva je teritorijalna slika pokazivala razjedinjenost hrvatskoga obalnog i priobalnog dijela sa kopnenim teritorijem. Područje koje je Venecija tada stekla na istočnom Jadranu (*Culphum, Golfo*) postalo je sastavnim dijelom mletačke prekomorske stečevine (*Stato da Mar*) koja je obuhvaćala prostor od sjevernog Jadrana do Krete, dijeleći se u nekoliko cjelina. Izdvojenu cjelinu činili su posjedi na Jadranu od Istre do Albanije svrstani u tri provincije: Mletačka Istra (zapadni dio Istarskog poluotoka i unutrašnjost do Plomina), Mletačka Dalmacija (gradovi od Krka do Korčule) i Mletačka Albanija (Boka kotorska i južnije do albanske Valone). U svakoj su od njih postojali predstavnici mletačke vlasti koji su provodili zakone donesene u Senatu u Veneciji.³⁷⁵

U Mletačkoj je Dalmaciji proces uspostave političke uprave išao relativno brzo. Na čelu pokrajinske uprave postavljen je generalni providur sa sjedištem u Zadru, imenovan izravno od mletačkog Senata, ispočetka na dvije, a zatim na tri godine. On je imao

³⁷⁵ ČORALIĆ, Lovorka, *Venecija kraljica mora s lagunarnih sprudova. Povijest Mletačke Republike.*, Samobor 2000, str. 66 - 67

upravnu, sudsku i vojnu vlast za Mletačku Dalmaciju i Albaniju. Dok su veći gradovi imali kapetana i kneza u jednoj osobi za sva važna pitanja, manji su gradovi imali samo kneza, koji je, također, bio imenovan od strane Venecije. Među tim manjim gradovima, pored Osora – Cresa, Krka, Raba, Paga, Brača i Omiša, našao se i grad Nin. Mletačka uprava je u njima bila prisutna od tada pa gotovo četiri stoljeća, sve do njezine propasti 1797. godine.³⁷⁶

Nin je postavši dijelom Mletačke Dalmacije 1409. godine pripadao skupini malih komunalnih istočnojadranskih gradova, no imao je istu strukturu vlasti kao i velike komune u toj pokrajini. Iako korišteni izvori ne sadrže skicu te vlasti, ipak se ona za Nin u ranome novom vijeku može odrediti prema raspoloživim podacima u njima i usporedbom sa strukturom organa vlasti u drugim dalmatinskim komunama pod mletačkom upravom u to vrijeme. Dalmatinske su komune u pitanjima podijele vlasti bile izjednačene sa komunama na Apeninskom poluotoku u kojima je Mletačka Republika također uspostavila svoju vlast (poput Vincenze 1404., Verone 1405. i Padove 1406. godine). Sličnost je postojala i u označavanju valjanosti pravnih dokumenata koji su morali imati oznaku zlatnog pečata (*bullae d'oro*).³⁷⁷

Institucije političke vlasti u Ninu bile su preslikane onima u Veneciji, a to znači da je Nin imao kneza, kao osobu koja predstavlja komunu i Senat. Senat je, kao predstavničko tijelo vlasti, bio podijeljen na zakonodavni organ ili Veliko vijeće (*Maggior Consiglio*) i izvršni organ ili Malo vijeće (*Minor Consiglio*) kojima je predsjedao knez sa svojim sucima. Također, ninski je knez skupa sa spomenutim sucima odobravao ili odbijao iznesene zakonske prijedloge vijećnika u Senatu.³⁷⁸

Uspostavom mletačke vlasti 1409. godine najviši predstavnici vlasti u ninskoj komuni bili su imenovani od strane mletačkog Senata, a ostali koji su spadali u vladajuću piramidalnu političku strukturu komune mogli su u Veliko vijeće također biti birani

³⁷⁶ NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965., str. 32 – 61; ČORALIĆ, L., *Venecija*, str. 69

³⁷⁷ ŠUNJIĆ, Marko, *Dalmacija u XV. stoljeću. Uspostavljanje i organizacija mletačke vlasti u Dalmaciji u XV. stoljeću*, Sarajevo 1967., str. 95 - 97

³⁷⁸ Knez je u Veneciji uvijek plemić, kao što su uostalom i svi članovi u Senatu plemićkog porijekla, a biraju se prema virilnom nasljednom pravu, što znači da su članovima venecijanskog senata mogli postati samo punoljetne muške osobe čiji je otac ili djed bio također član istog vijeća. NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965., 133 str.; ČORALIĆ, L., *Venecija kraljica mora*, str. 75 – 82;

izravno od mletačkog Senata ili predstavnika mletačke vlasti, na primjer od generalnog providura u Zadru.³⁷⁹

Gradovi su u Mletačkoj Dalmaciji svoju autonomiju temeljili na vlastitim statutima te iako ih se nisu uvijek strogo pridržavali, ipak su preko njih temeljili svoju pravnu samostalnost, prije svega u sudovanju i donošenju presuda na temelju saslušanja koja su se odvijala u njihovim sudbenim kancelarijama. Mletačka je Republika nastojala stare, srednjovjekovne, komunalne zakone zadržati. Upravo su u ranome novom vijeku statuti dalmatinskih komuna tiskani u gradovima na Apeninskom poluotoku. Uspostavom mletačke uprave u XV. stoljeću neke su se odredbe u tim statutima promijenile ili nadopunile. Mletačka je vlast u tim statutima nadopunjavala zakonske propise tzv. Reformacijama, odnosno zakonskim dodacima, kojima je uklonila one elemente koji bi joj mogli ugroziti upravljanje tim gradovima. Jedan su od značajnih promjena u statutima dalmatinskih gradova u to vrijeme bile nove odredbe o porezima..³⁸⁰ Kršenje tih zakona također je u statutima bilo strogo regulirano. Nin nije imao svoj statut, već je imao zbirku privilegija iz srednjovjekovnog razdoblja. Većina kupoprodajnih ugovora u korištenim izvorima sastavljeni su u zadarskoj notarskoj kancelariji te se po sadržaju tih dokumenata vidi da se pravni proces u tim ugovorima rješavao u skladu sa zakonima Zadarskog statuta.

Grad Nin je u ranome novom vijeku imao svoje suce, kneza sa kurijom, plemiće i biskupa s kaptolom, a budući da nije imao statut u nekim su pravnim pitanjima vrijedili običajni zakoni (*ex antiqua et approbata consuetudine, que pro lege reputanda est*), što je mletački vlast dozvoljavala.³⁸¹ Uvidom u pravne radnje kupoprodajnih dokumenata i inventarnih ugovora u korištenim izvorima u Ninu su u vremenu od 1573. do 1646. godine knez i plemići Velikoga ninskog vijeća sudili, izricali presude, donosili zakone i pisali sadržaje različitih vrsta pravnih dokumenata na temelju Zadarskoga statuta. Isto tako, sve pravne dokumente sastavljali su i ovjeravali u zadarskoj sudbenoj i fiskalnoj kancelariji čija je glavna osoba bio generalni providur, glavni upravitelj za Mletačku

³⁷⁹ Autonomija dalmatinskih gradova, pa tako i grada Nina, prije uspostave mletačke vlasti u XV. stoljeću, temeljila se na samostalnom biranju gradskog predstavnika i plemića u općinskom vijeću i donošenju odluka o bitnim stvarima za svakodnevni život grada. NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Političko – upravni položaj Nina*, str. 176 - 178

³⁸⁰ NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Političko – upravni*, str. 163; PERINČIĆ, T, *Mletački katastar Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., str.13; ŠUNJIĆ, Marko, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 97 - 98

³⁸¹ DAZD, *Privileggi della Magnifica Comunità di Nona*, knj. 4, fol. 104 – 105.

Dalmaciju i Mletačku Albaniju, dok je ovjeru dokumenata obavljao notar, također sa sjedištem u Zadru. Konkretno o tome govore kupoprodajni dokumenti iz Spisa zadarskoga bilježnika Francesca Primizia, sastavljeni 4. listopada i 21. svibnja 1598. godine,³⁸² zatim 1. svibnja 1599. godine,³⁸³ 12. listopada i 20. lipnja 1601. godine,³⁸⁴ 13. listopada 1602. godine,³⁸⁵ 31. siječnja i 4. kolovoza 1603. godine.³⁸⁶ U istom izvoru postoji nekoliko dokumenata u knjigama zadarskog notara Zuanea Braicicha u kojima se navodi da je svaki taj pravni ugovor sastavljen u notarskoj kancelariji u Zadru; dokumenti od 18. siječnja i 22. rujna 1622. godine,³⁸⁷ 8. veljače i 27. svibnja 1623. godine,³⁸⁸ 28. kolovoza, 29. listopada, 12. srpnja i 16. kolovoza 1625. godine,³⁸⁹ 22. prosinca 1633. godine,³⁹⁰ 29. svibnja 1639. godine³⁹¹ te ugovori od 16. siječnja i 6. studenoga 1642. godine.³⁹² U tom je izvoru nekoliko dokumenata koje su dali sastaviti stanovnici Nina i okruga a koji su ovjereni od strane notara Simona Veniera u zadarskoj bilježničkoj kancelariji. To su redom sve kupoprodajni ugovori iz 1591. godine,³⁹³ 8. travnja 1592. godine,³⁹⁴ 6. veljače i 17. ožujka 1593. godine³⁹⁵ te ugovori od 3 i 11. svibnja 1595. godine.³⁹⁶

Grad Nin je u XIV. stoljeću kratkotrajno bio izuzet iz vlasti hrvatsko – ugarskog vladara i pripojen mletačkoj upravi. Prije toga su predstavnici ninskoga vijeća samostalno odlučivali o svim pitanjima vezanim za život u ninskoj komuni. Kada su u XIV. stoljeću priznali vlast Venecije sastavili su tekst u kojem su to izričito naveli i uručili ga predstavnicima mletačkog Senata. Isprava koju je sastavila ninska skupština kako bi potvrdila da priznaje mletačku vlast i prepušta Nin u ruke mletačkom Senatu i duždu

³⁸² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 6

³⁸³ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 8

³⁸⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 12 i 15

³⁸⁵ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 16

³⁸⁶ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 17

³⁸⁷ DAZd, SZB, Zuane Braicich, knj. 1, fasc. 1 i 4

³⁸⁸ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 6 i 7

³⁸⁹ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 15 i 17, knj. 3, fasc. 32, 34 i 43

³⁹⁰ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 6, fasc. 59

³⁹¹ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 7, fasc. 75

³⁹² DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 8, fasc. 84 i 85

³⁹³ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 4, fasc. 2 – 2a

³⁹⁴ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 4, fasc. 56a - 57

³⁹⁵ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 9, fasc. 15 – 15a, knj. 10, fasc. 24 – 24a

³⁹⁶ DAZd, SZB, Simona Venier, knj. 12, fasc. 43a – 44, knj. 15, fasc. 33 – 33a

nalazi se u izvoru *Privileggi della Magnifica Comunità di Nona*, fol. 22 r – 30.³⁹⁷ Ta isprava ujedno pokazuje stupanj autonomije koju je ninska komuna imala u srednjem vijeku a koju je ninsko plemstvo u ranome novom vijeku nastojalo zadržati. Također, otkriva sličnost sa događajem u kojem su predstavnici ninskoga vijeća samovoljno priznali mletačku vlast 1409. godine jer je tada, kao i u XIV. stoljeću, postojala puna svijest kod predstavnika ninske komune u odluci da grad i njegov okrug predaju u ruke Veneciji. Očigledno je da je uprava Nina, kao i ostalih manjih gradova u Dalmaciji (Raba, Cresa i Osora), uvidjela da borbe pretendencata na hrvatsko – ugarsko prijestolje ne može osigurati obranu gradu i okrugu u slučaju novih ratova te je ispravnijim smatrala prepustiti se Veneciji. Uistinu se ta odluka pokazala realnim rješenjem u godinama koje su uslijedile. Bit će to naročito vidljivo u razdoblju od 1499. do 1718. godine koji su obilježili mletačko – osmanski sukobi u Dalmaciji u cilju njihovih pretenzija na istočnojadransku obalu i Sredozemlje. Tada je, naime, do izražaja došao geostrateški položaj Nina i njegovog okruga. Venecijanska je vlast, u jeku Kandijskog rata (1645. – 1669.), odlučila porušiti i spaliti grad kako bi na vrijeme odvratila Osmanlije od gradskih zidina i spriječila njihov prodor na sjevernodalmatinsku obalu.³⁹⁸

Izvori ne otkrivaju na koji je način Venecija prihvatila odluku predstavnika ninskog komunalnog vijeća 1409. godine kojom Nin prihvaća uspostavu mletačke uprave, no usporedba s mletačkom ispravom od 1. siječnja 1329. godine, u kojoj se nalazi odgovor mletačkog Senata komunalnim vlastima u Ninu da grad prihvaća *in perpetuum* kao i da ga preuzima „salvis honorificentis et iuribus dicti domini regis Hungarie, que haberet vel deberet habere in civitate predicta,“ a zatim, u nastavku isprave naglašava da od Ninjana očekuje vjernost Veneciji: „quod homine None et eorum bona de cetero tractentur et habentur ubique in Venetiis et extra quemadmodum tractantur et habentur alique de partibus Dalmatiae, quae sint magis liberi et fideles domini ducis et communis Veneciarum“³⁹⁹ daje naslutiti da je zasigurno na isti način Venecija prihvatila i ovu odluku ninskoga vijeća iz 1409. godine.

³⁹⁷ DAZD, *Privileggi della Magnifica Comunità di Nona*, knj. 4, fol. 104 – 105.; NOVAK - SAMBRAILO, M., *Političko – upravni*, str. 163;

³⁹⁸ ISTA, *Političko – upravni*, 157 - 158

³⁹⁹ PERIČIĆ, Eduard, Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija, *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1969., str. 150

Strukturu političke vlasti u Ninu u ranome novom vijeku činili su knez, kao načelnik komune te Veliko i Malo vijeće, kao organi vlasti sa zadaćom da predlažu knezu nove uredbe a one koje su prihvaćene od strane kneza izvršavaju u cilju reguliranja svakodnevnog života u gradu. Nakon uspostave mletačke vlasti u XV. stoljeću dužd je odredio da će se u venecijanskome Senatu izravno po prijedlogu mletačkih zastupnika i konačnoj potvrdi od strane Senata i dužda imenovati svake dvije godine jedan plemić i poslati u Nin za kneza te će mu se odrediti mjesto za stanovanje u tom gradu i dati mu sva politička prava za upravljanje vijećem ninske komune.

Ninsko je vijeće tijekom mletačke uprave u ranome novom vijeku bilo sastavljeno od izabranih plemića u vijeću i to nasljedstvom po muškoj lozi, kao što je to od XII. stoljeća bilo u Veneciji. U povelji iz 1329. godine stoji da je mletački Senat za ninskoga kneza, kao predstavnika svoje vlasti u Ninu, postavio Nikolu Loredana uz obvezu da poštuje prava i slobodine ove komune, ali isto tako da će on biti taj koji će dati završnu sudsku riječ u parnicama za ubojstva, krađu i druge vrste nezakonitih radnji. Ako pri tome nema valjanih zakona o tome tada će se suditi na temelju odredbi mletačkog statuta *secundum formam statutorum comunis nostro*, a u pitanjima na koje odgovor nema niti mletački statut sudit će se prema vlastitoj savjesti, odnosno *secundum tuam bonam conscientiam*.⁴⁰⁰ Prema spomenutoj ispravi iz XIV. stoljeća zadaća je ninskoga kneza bila upravljati gradom i okrugom, zajedno sa sucima i prisjednicima izabranima od Velikog vijeća grada i to kako je u ispravi navedeno: „većinom glasova, prema običaju, naredbama, slobodama i odredbama tog grada, koja su već donesena ili će se učiniti, ukoliko nisu protiv časti dužda i komune Venecije.“⁴⁰¹ Mletačka je vlast tada donijela i druga pravila koja su vrijedila za kneza. Naime, Senat je u Veneciji odlučio da će godišnju plaću za obavljanje svojih dužnosti u Ninu knez primati od prihoda ninske komune u iznosu od 600 malih mletačkih libara. Knez nije smio od stanovnika grada primati novac, odlaziti na njihove gozbe, primati darove (osim u grožđu i svježem voću) i trgovati. Troškove puta iz Venecije u Nin i povratka u Veneciju knez je trebao snositi o svom trošku. Također, vlastitim novčanim izdacima trebao je financirati jednog „druga“ (*socium*) i četiri sluge.

⁴⁰⁰ ISTI, *Nin u doba*, str. 150 -151

⁴⁰¹ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko –upravni*, str. 159

Uspostavom mletačke uprave u Ninu u XV. stoljeću ninski je knez zajedno s predstavnicima ninskoga vijeća također mogao donositi sudbene odluke za parnice koje nisu bile povezane sa različitim kaznenim radnjama i to po običajnom pravu, s time da je za neka pitanja za koja ne postoje zakonske odredbe ninski knez mogao zatražiti savjetovanje od zadarskoga kneza.⁴⁰² U Ninu je komunalna vlast tijekom mletačke uprave od 1409. do 1797. godine bila podijeljena na zakonodavnu (Veliko vijeće) i izvršnu (Malo vijeće) i odgovorna knezu kao izravnom predstavniku mletačke vlasti u ninskoj komuni.

⁴⁰² PERIČIĆ, E., *Nin u doba*, str. 151

4.1. Knez – predstavnik ninske komune (grada i okruga)

U vrijeme uspostave mletačke vlasti u ranome novom vijeku ninska je komuna donekle zadržala samostalnost u odlučivanju o svakodnevnim pitanjima za život u komuni. Kada je Nin ušao u sastav Mletačke Dalmacije, dobio je kneza kao predstavnika grada. Ninski je knez bio biran svake dvije godine u mletačkome senatu iz redova plemića i zbog toga je bio odgovoran neposredno mletačkoj vladi, bez obzira što se fizički za cijelo vrijeme trajanja svojeg mandata nalazio u Ninu. Takva praksa biranja komunalnoga kneza postojala je i u drugim gradovima u sastavu Mletačke Dalmacije.⁴⁰³ Tako je na primjer Trogir još od vremena mletačke okupacije u prvoj polovini XIV. stoljeća (1322. godine), na čelu komune imao kneza, izabranog iz redova plemića u venecijanskom Velikom vijeću na mandat od dvije godine. Neke su se dužnosti iz razdoblja srednjeg vijeka, koje su u korist trogirске komune obavljali knez i organi zakonodavne i izvršne vlasti (Veliko i Malo vijeće), primjenjivale u trogirskoj komuni i tijekom ranoga novog vijeka.⁴⁰⁴

U Korčuli je, međutim, knez tijekom srednjeg vijeka bio biran isključivo nasljedstvom jedne plemićke obitelji, ali je ponovnom uspostavom mletačke vlasti u novom vijeku, počevši od 1420. godine, on mogao biti biran i po odluci Velikog mletačkog vijeća svake dvije godine, a kako je uživao povjerenje središnje mletačke vlasti u Veneciji, zadaća mu je bila da na Korčuli, za vrijeme svog dvogodišnjeg mandata provodi nadzor nad komunalnim organima vlasti i nadgleda da se zakonske odluke, prije nego što se zapišu u komunalni statut, šalju senatu u Veneciju na odobrenje. Korčulanski je knez predsjedao Velikom vijećem u kojem su sjedili plemići, ali i posebnom skupštinom koju su vodili pučani. Ta je pučka skupština ili Kongrega osim na Korčuli postojala i na Hvaru te je predstavljala rijedak primjer u dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću u kojima su se pučani i plemići jednako mogli za sva pravna pitanja obraćati izravno knezu.⁴⁰⁵

Na Hvaru je mletačka vlast uspostavljena 1420. godine, a knez, kao namjesnik mletačke vlasti u hvarskoj komuni, birao se svake dvije godine iz redova mletačkog

⁴⁰³ ŠUNJIĆ, M., *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 100

⁴⁰⁴ *Statut grada Trogira*, priredili: Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo, Split 1988., str. 15 i 19 (dalje: *Trogirski statut*);

⁴⁰⁵ *Statut grada i otoka Korčule*, priredili: Antun Cvitanić i Miljenko Foretić, Korčula 2002., str. 20 i 26 (dalje: *Korčulanski statut*);

Velikog vijeća. Knez je u Hvaru imao upravnu i sudsku funkciju, a predsjedao je Velikim vijećem i pučkom skupštinom.⁴⁰⁶

Na Braču je u početku uspostave mletačke vlasti 1420. godine knez bio biran iz drugih mjesta podložnih Veneciji, ali uvijek iz redova mletačkih patricija, dok je od 1424. godine knez za bračku komunu biran u mletačkom Velikom vijeću na mandat od dvije godine, isključivo iz redova mletačkih plemića.⁴⁰⁷

U Šibeniku je na čelu uprave grada od XII. stoljeća stajao knez (*comes*) kojeg je grad samostalno birao, ali je, dolaskom te komune pod mletačku vlast u XV. stoljeću, biran svake dvije godine iz redova plemića venecijanskog Velikog vijeća.⁴⁰⁸

Komuna grada Splita je u vrijeme hrvatsko – ugarske vlasti samostalno birala kneza, ali je kratkotrajna mletačka vlast, od 1327. do 1357. godine, uvjetovala da se u Split šalje gradski načelnik iz Venecije. Ta se praksa nastavila u ranome novom vijeku te je ulaskom u sastav Mletačke Dalmacije 1420. godine u Split iz Venecije svake dvije godine dolazio mletački plemić za načelnika splitske komune, koji se nazivao knez – kapetan (*conte – capitano*).⁴⁰⁹

Zadar, kojega je u ranome novom vijeku mletački dužd postavio kao središnje mjesto svojih institucija za provođenje vlasti na teritoriju Mletačke Albanije i Mletačke Dalmacije, dobivao je svake dvije godine kneza na čelu svoje komune, odabranog od plemstva mletačkog Senata, i tako izgubio pravo vlasti nad nekim okolnim manjim gradovima koji su tada postali samostalne komune također sa knezom kao svojim predstavnikom. Ipak, zbog važnosti tog grada, zadarski je knez u očima vlasti u Veneciji bio najznačajniji od svih knezova u Mletačkoj Dalmaciji. O tome da je dužd od svih knezova dalmatinskih komuna na teritoriju Mletačke Dalmacije najviše važnosti pridavao zadarskome svjedoči jedan izvorni podatak iz Korčulanskog arhiva u kojem stoji: “...attamen quam regimen spectabilitatim vestrarum Jadre est caput totius Dalmatiae ubi si quid mandatum in Dalmatia est ibi esse debet...”⁴¹⁰

⁴⁰⁶ *Hvarski statut*, ur. Antun Cvitanić, Split 1991., str. 31 i 45;

⁴⁰⁷ *Brački statut*. Bračko srednjovjekovno pravo, ur. Antun Cvitanić, Split 2006, str. 17;

⁴⁰⁸ *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*, priredio: Antun Cvitanić, Šibenik 1982., str. 368 (dalje: *Statut grada Šibenika*);

⁴⁰⁹ *Statut grada Splita*: splitsko srednjovjekovno pravo, ur. Antun Cvitanić, Split 1998., str. 45 – 47 (dalje: *Splitski statut*);

⁴¹⁰ ŠUNJIĆ, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 100

Prihvaćajući mletačku vlast dalmatinski su gradovi izgubili autonomiju. Naime, plemići su, tražeći u nekim pitanjima pomoć od Venecije, oslabili autonomiju svojih komuna. Upostavom svoje vlasti u XV. stoljeću Venecija je priznala autonomiju dalmatinskih komuna. Ninskoj komuni je ostavila stare privilegije, ali samo formalno, jer je ninski knez svake dvije godine biran u mletačkome Senatu a ne od strane ninskih plemića kao što je to bilo u srednjem vijeku. Venecija je prostor na hrvatskoj obali smatrala tek teritorijem s kojim može upravljati onako kako joj odgovara, a ne kako ih ograničavaju privilegiji i statuti dalmatinskih komuna.⁴¹¹

Ninski je knez bio najviši predstavnik mletačke vlasti u ninskoj komuni i njegovom okrugu („cuius auctoritae nos rectores presentamus“). Zato je predsjedao svim sjednicama u Vijeću, sazivao te sjednice, odobravao ili odbijao zakonske prijedloge, vodio građanske i krivične postupke, brinuo se o sigurnosti unutar i izvan zidina što je podrazumijevalo da se brinuo o sigurnosti na području cijeloga ninskog okruga. Pored toga, imenovao je seoske starješine (*liga*), razmatrao prijedloge o preuređenju sakralnih spomenika u komuni te sva druga pitanja kojima su vijećnici tražili rješenja za vojnu obranu grada i okolice od mogućih novih napada Osmanlija.⁴¹²

U mletačkome Senatu gradski se knez birao podizanjem ruku zastupnika. Na jednak način provodio se izbor za ninskog kneza. Knezovi Nina, Zadra, Šibenika, Trogira, Splita, Brača i Korčule birani su na četiri ruke (*per quator manus electionum*), dok su se kandidati za kneza u ostalim dalmatinskim gradovima birali na dvije ruke.⁴¹³

Mali gradovi u provinciji Mletačka Dalmacija izuzeti od neposredne vlasti zadarskog kneza, bili su Pag i Nin. Za razliku od Paga koji je u vrijeme uspostave mletačke uprave u ranome novom vijeku dovršio kodifikaciju svog statuta (1433. godine) u koji je mletačka vlast dodala uredbe u skladu sa svojim zahtjevima, tzv. Reformacije,⁴¹⁴ Nin nije imao statut (zbirku pravnih odredbi).

Grad Nin je vlast mletačkog dužda priznao 16. rujna 1409. godine. Predstavnici grada su tada, većinom glasova, slobodno i bez ikakvih obaveza, tu svoju odluku predložili generalnom providuru u Zadru. Po primitku te obavijesti, dužd je naredio da se postavi

⁴¹¹ NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965., 127 - 128

⁴¹² ŠUNJIĆ, M., *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 98 - 99

⁴¹³ ISTI, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 104

⁴¹⁴ *Statut Paške općine*, ur. Dalibor Čepulo, Pag 2011., 153 str. (dalje: Paški statut)

vojna posada i odredi skupina plemića koja će činiti Vijeće ninske komune, a bit će izabrani od strane zadarskih rektora. Venecija nije željela da Nin bude podvrgnut zadarskoj komuni, već samo zadarskim rektorima.⁴¹⁵ U tim počecima bilo je dosta nepravilnosti od strane odabranih osoba u njihovoj poslušnosti mletačkoj vlasti, no s vremenom se to reguliralo, ponajviše zahvaljujući definiranju komunalne vlasti i uspostavom institucije kneza na čelu ninske komune, koji je odmah dobio svoju kancelariju i kancelara (*cancellarius Nona*).⁴¹⁶

U Ninu je knez simbolički i operativno provodio vlast mletačkoga dužda i nadgledao provođenje odredbi donesenih u Senatu u Veneciji, koje su regulirale politički, gospodarski i društveni život u dalmatinskim komunama pod mletačkom upravom. Mletački dužd je u Ninu postavio političku strukturu vlasti sličnu onoj koja je postojala u venecijanskoj komuni, odnosno u drugim dalmatinskim komunama, a to znači Veliko i Malo vijeće kojima predsjedava knez komune.

Ninski je knez bio ujedno kapetan, *conte e capitano*, čime se htjelo naglasiti da jednoj osobi, i to biranoj iz redova mletačkog patricijata, pripada sva vrhovna građanska i vojna vlast u toj komuni. Najviše se podataka o prisutnosti i utjecaju ninskoga kneza u pitanjima pravne nalazi u onim izvornim dokumentima u kojima komuna grada Nina potvrđuje dodjelu zemljišnih posjeda građanima Nina i onima koji su živjeli u njegovom okrugu. U *Spisu generalnog providura* Antonija Pisanija nalazi se jedan dokument od 1628. godine koji spominje ninskoga kneza Vicenza Longa,⁴¹⁷ dok se u izvoru *Catastico delli beni comunali et pubblici di Nona* iz 1609. godine nalazi veći broj dokumenata u kojima se spominju ninski knezovi, a koje će u nastavku biti pojedinačno predstavljani. Ugovori u tom katastru sklopljeni su u notarskoj kancelariji u Zadru. Uz prisutnost notara, kao pravne osobe koja zapisuje i ovjerava dokumente pri sklapanju ugovora o dodijeli čestica na ninskom području novim vlasnicima, bili su također prisutni generalni providur, kao predstavnik mletačke vlasti u Dalmaciji i Albaniji te ninski knez, kao predstavnik teritorija Nina. Ninski je knez u tim ugovorima naveden kao jedan od pravnih predstavnika grada Nina i njegovog okruga. To pokazuje da je on po važnosti bio ravnopravan cjelokupnoj političkoj strukturi vlasti Venecije u Mletačkoj Dalmaciji.

⁴¹⁵ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko – upravni*, str. 161 - 163

⁴¹⁶ DAZD, *Privileggi della Magnifica Comunità di Nona*, knj. 4, fol. 104 – 105

⁴¹⁷ DAZD, *SGP*, Antonio Pisani, knj. 1, fol. 298

Također, briga mletačke vlasti za ninski teritorij imala je u cilju stvoriti i održavati jaku strukturu moći svojih predstavničkih organa, kako bi na taj način osnažila svoju vlast na tom području, baš kao i na području drugih dalmatinskih komuna.

U ninskome katastru iz 1609. godine nalaze se dvadeset i dva dokumenta koji potvrđuju vlasničke posjede na ninskom teritoriju. Od toga se u njih trinaest ninski knez navodi svojim imenom i prezimenom. Među njima ima onih u kojima se spominje više od jednog kneza, a riječ je o dokumentima koji su se u notarskoj kancelariji sastavili ranijih godina (uglavnom od kraja Ciparskoga rata) ali se u tom katastru ta vlasništva još jednom potvrđuju.

Od dokumenata u kojima se spominje samo jedan knez nalazimo sljedeća imena ninskih knezova: Andrea Alberti (*conte con Consiglio di Nona*),⁴¹⁸ Alfonso Cossazzo,⁴¹⁹ Almorio Corner,⁴²⁰ Pellegrin Manello,⁴²¹ Leonardo Zoratus,⁴²² Joannes Francisus,⁴²³ Francesco Nuodo,⁴²⁴ Joannes Batta Barbaro,⁴²⁵ Vido Avogaro⁴²⁶ i Antonio Zanruel.⁴²⁷ Među njima nalazimo samo jednog ninskog kneza koji se spominje u više od jednog dokumenta, odnosno u dva dokumenta, a to je knez Alfonso Cossazzo.⁴²⁸ Od ninskih knezova koji se spominju u istim dokumentima nalazimo imena Nicolaus Contareno i Aloisius Corracius, u jednom dokumentu⁴²⁹ zatim u drugome Vincenzo Naugenius, Marco Pizzamano i Vincenzo Navagier,⁴³⁰ te u trećem Nicolo Boldin, Marco Pizzamano, Hermolaus Cornelius i Almorio Corner.⁴³¹

Iz spomenutih se imena vidi da su knezovi ninske komune bili birani iz redova plemstva sa Apeninskog poluotoka, uglavnom iz Venecije i okolnih gradova, što potvrđuje praksu koju je mletačka vlast primjenjivala u svim dalmatinskim komunama nakon što je u njima uspostavila svoju vlast u XV. stoljeću.

⁴¹⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 1-3

⁴¹⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 13-15

⁴²⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 16-18

⁴²¹ DAZd, *Catastico*, fol. 19-10

⁴²² DAZd, *Catastico*, fol. 44a-45

⁴²³ DAZd, *Catastico*, fol. 46a-47

⁴²⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 49

⁴²⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 49a-51, 51a, 53a, 54a-55

⁴²⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 58a-59

⁴²⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 61

⁴²⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 41-41a i 44

⁴²⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 4-5

⁴³⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 23-25

⁴³¹ DAZd, *Catastico*, fol. 25a-35

Budući da katastar Nina iz 1609. godine sadrži sakupljene dokumente iz ranijih godina koji se odnose na potvrdu vlasništva zemlje na ninskome području, teško je odrediti godine u kojima je pojedini knez obnašao svoju funkciju u Ninu u periodu od 1573. do 1646. godine, jer u njima uglavnom nisu navedene godine u kojima je svaki od spomenutih ninskih knezova bio na vlasti. Samo kod dokumenata s označenim datumom i godinom kad su sastavljeni možemo donekle odrediti vrijeme mandata nekih od knezova, a to su oni za koje imamo podatak da su sastavljeni prije 1609. godine. Na primjer, knez Marco Pizzamano bio je prisutan kao svjedok u potvrdi vlasništva posjeda na ninskom području u dokumentima sastavljenima 1590.⁴³² i 1591. godine,⁴³³ knez Almorio Corner spominje se 1596. godine kao svjedok prilikom sastavljanja dokumenta o vlasništvu posjeda,⁴³⁴ knez Nicolo Boldi u dokumentima iz 1588.⁴³⁵ i 1589. godine,⁴³⁶ dok se ime kneza Afonso Cossazza navodi u dokumentu sastavljenom 1600. godine.⁴³⁷

U ninskome katastru iz 1609. godine postoje inventarni dokumenti koji su također sastavljeni ranijih godina, ali bez oznake o kojim godinama se radi. U tom katastru ti su dokumenti dobili potvrdu valjanosti od ninskoga vijeća kojemu je predsjedao ninski knez. U njima se potvrđuje vlasništvo nad obradivim česticama u ninskome okrugu koja se dodjeljuje stanovnicima grada Nina i okolnih sela. Prvi dokument koji o tome govori u spomenutoj katastarskoj knjizi pokazuje da ninski knez Andrea Alberti, zajedno s vijećem Nina, odlučuje da će siromašnim stanovnicima na ninskome području dodijeliti javne pašnjake i vode i šume i to bez obveze na naknadu komuni za uživanje navedenih područja.⁴³⁸ U drugom primjeru se vidi da je ninski knez imao ovlasti dijeliti zemlju za zasluge u ratu, kao što je to slučaj kod kapetana Zuannea Medossena, koji zbog službe kao konjanik u Ciparskom ratu (1570. – 1573.) dobiva za sebe i svoje nasljednike (*per se e per successori suoi*) u najam napuštenu zemlju (*terreni tra lasciati e usurpati*) koja se sastoji od pašnjaka i šuma u mjestu Zlussane u ninskome okrugu uz godišnju cijenu od 20 libara.⁴³⁹ Svaki je prijedlog o dodjeli zemlje bio iznesen pred sudbeno vijeće komune

⁴³² DAZd, *Catastico*, fol. 38-38a

⁴³³ DAZd, *Catastico*, fol. 23-25

⁴³⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 39

⁴³⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 39

⁴³⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 40

⁴³⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 41-41a

⁴³⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 1-3

⁴³⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 25-29

Nina. Nakon što bi vijećnici (plemići i stanovnici Nina – *nobile et habitanti di Nona*)⁴⁴⁰ razmotrili prijedloge i donijeli odluku, knez bi potvrdio i ovjerio pečatom sv. Marka zaključke koje su vijećnici stavili pred njega. Konkretno o tome govori dokument po kojemu ninski knez potvrđuje Nicoli Parentiju vlasništvo nad česticom u području *Tulussina locua* u ninskome okrugu, što su prethodno potvrdili plemići ninskoga vijeća, Tomasso Seplotich i Zuanne Domini.⁴⁴¹

Da je ninski knez imao ovlasti potvrđivati dodjelu vlasništva nad nekom zemljom u Ninu i njegovom okrugu za svoje građane i druge stanovnike ninskog područja potvrđuje još primjera u spomenutom izvoru po kojemu se vidi da su svjedocima pri potpisivanju i ovjeravanju takvih odluka od strane ninskoga kneza bili prisutni plemići ninskog vijeća. Naime, u dokumentu potvrđenom 1609., ali bez podatka o godini kad je uistinu sastavljen, spominju se vijećnici Zuanne Arhidiascono i Simon pok. Bartolomea kao svjedoci pri potvrdi kojom je ninski knez Almore Corner dodijelio zemlju na području *Ville Grapano, Tulussina loqua* i kod crkve sv. Pavla u vlasništvo braći Simonu i Zuanneu Parenza te Lorenzi Cassiju i Antoniju Mircovichu, stanovnicima Nina.⁴⁴² Isti je knez u jednom dokumentu naveden da je sazvao plemiće ninskoga vijeća u svoju kancelariju (*cancellarius Nonae*), čija imena nisu navedena, kako bi Georgiju Cassiju, pripadniku ninskog plemstva i njegovim nasljednicima dodijelio zemlju u selu Privlaka (*Villa Brevilaqua*) u ninskome okrugu.⁴⁴³

Ninski je knez bio plemićkog porijekla. Predsjedao je Velikom i Malom vijeću u Ninu i njegov utjecaj mogao je imati odjeka i u društvenom pogledu, kako na plemiće kojima je u vijećima predsjedao, tako i na pučane u gradu koji su mu se mogli izravno obraćati sa svojim zahtjevima. Međutim, uloga ninskih knezova u ispunjavanju molbi domaćeg stanovništva prema Veneciji nije bila značajna. Naime, dokumenti ne otkrivaju da su molbe koje su domaći stanovnici upućivali ninskome knezu bile iznesene u mletačkom Senatu, a samim time niti da je nešto od zatraženog knez ispunio. Čini se da je ninski knez poput knezova drugih dalmatinskih komuna pod mletačkom vlasti, unatoč tomu što je djelovao u ime ninske komune, zadovoljavao tek formu po kojoj je isključivo kao

⁴⁴⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 35

⁴⁴¹ DAZd, *Catastico*, fol. 18-19

⁴⁴² DAZd, *Catastico*, fol. 16-18

⁴⁴³ DAZd, *Catastico*, fol. 34-35

predstavnik mletačke vlasti u Ninu djelovao po nalogu odluka i uputa iz Venecije, dok se istovremeno svaki njegov angažman oko političkih uputa središnjoj mletačkoj vlasti smatrao aktivnošću kojom prividno ispunjava zahtjeve domaćeg plemstva i puka koji mu šalju brojne zahtjeve za pomoć od Venecije u obrani grada i okruga od Osmanlija.

Na temelju prezimena knezova u korištenim dokumentima vidljivo je da su u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine, za ninskoga kneza u mletačkom Senatu birani knezovi iz sljedećih plemićkih venecijanskih obitelji: *Alberti, Contareno, Cossazzo, Corner, Naugenius, Pizzamano, Bolini, Cornelius, Zoratus, Fracisus, Nuodo, Bapter Barbano, Avogaro i Zanruel*.

Prema tome koji se knezovi i koliko puta u kupoprodajnim i inventarnim dokumentima spominju u korištenim izvorima vidi se da pojedini knez nije bio više od jednom na toj funkciji u Ninu te da se ne ponavljaju knezovi iz iste plemićke obitelji, već je svaki izbor za ninskog kneza u venecijanskom Senatu bio iz redova različitih plemićkih obitelji. O tome u izvorima ne nalazimo objašnjenje, ali činjenica da se knez s istim imenom i prezimenom ne spominje više od jednom pokazuje da se i u Ninu, kao i u ostalim dalmatinskim komunama na teritoriju pod mletačkom vlasti tijekom ranoga novog vijeka, provodio zakon po kojemu se iz redova venecijanskog patricijata bira i šalje u Nin knez na mandat od dvije godine, a zatim se, po isteku tog roka, opet bira nova osoba na spomenutu funkciju.

U dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću postojala je razlika u vrsti i broju pratnje za kneza. To je ovisilo o tome kakvo je značenje pojedina komuna imala za mletačku vlast. Ninski je knez imao jednog slugu i pratitelja, dok je na primjer paški knez, kao predstavnik također male komune, imao jednog pomoćnika, tri slugu, jednog notara i tri konja. U usporedbi sa zadarskim knezom koji je imao dva pomoćnika, šest slugu, dva konjušara, jednog kuhara, jednog notara i šest konja, vidi se da je komuna Nina u ranome novom vijeku raspolagala sa manjim financijskim sredstvima za uzdržavanje kneza i njegove pratnje. Naime, plaća za kneza i njegove potrebe izdvajala se iz fiskalne blagajne komune.⁴⁴⁴ Knez Nina je početkom XV. stoljeća, kad je uspostavljena nova mletačka vlast u Dalmaciji, primao plaću od 250 dukata, ali nepoznato je koliku je plaću primao kasnije, jer podaci iz korištenih izvora taj podatak ne

⁴⁴⁴ M. ŠUNJIĆ, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 105

otkrivaju. Kao što je knezu bilo zabranjeno primati poklone od stanovnika komune, baviti se trgovinom, ubirati poreze i sklapati kupoprodajne ugovore zemljišnih posjeda u gradu i okrugu, takvo je pravilo vrijedilo i za osobu u službi njegove pratnje. Ali ako bi ta osoba primila neki dar ili se bavila rečenim poslovima, tada bi knez odgovarao u njegovo ime.⁴⁴⁵

Odluke koje je knez donio vrijedile su i za vrijeme dolaska novog kneza i mijenjale su se samo ako je novi knez to zatražio. U tom je slučaju stari knez morao sazvati Vijeće ninske komune koje je zasjedalo o prihvatanju ili odbijanju promjena u komunalnoj vlasti prilikom dolaska novoga kneza u Nin. Novi je knez svečanom prisegom preuzimao vlast u komuni. Kancelar bi najavio njegov dolazak u komunu jedan dan prije svečane predaje vlasti. Na dan prisege novi bi knez, u pratnji plemića ninske komune, u crkvi sv. Ansela na glas pročitao prisegu u kojoj izražava vjernost Mletačkoj Republici, a zatim bi mu stari knez predao štap kao simbol vlasti i ključeve grada. O primopredaji bi se napisao zapisnik, kojega je novi knez vlastoručno morao potpisati, a onaj koji napušta vlast o tome je trebao obavijestiti dužda, isprva samo kao obavijest, a zatim je, nakon povratka u Veneciju, morao sastaviti detaljan izvještaj o ninskoj komuni i okrugu u svim pitanjima svakodnevnog života. Takvi su izvještaji bili mletačkoj vlasti iznimno dragocjeni jer su pružali pregled obavijesti o svim političkim, gospodarskim i vojnim prilikama tog područja. Mletačka je vlast, naime, smatrala da osoba koja je imala najznačajniju vlast u Ninu može najbolje poznavati tamošnje prilike za vrijeme svog dvogodišnjeg mandata. Dokumenti u korištenim izvorima za razdoblje od 1573. do 1646. godine ne sadrže sačuvanu pismenu korespondenciju ninskih knezova prema mletačkome Senatu.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ ISTI, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 114

⁴⁴⁶ ISTI, *Dalmacija u XV. stoljeću*, str. 115 - 119

4.2. Zakonodavna vlast - Veliko vijeće

U Ninu je u počecima mletačke vladavine u XV. stoljeću utemeljeno Generalno vijeće ninske komune kojemu je predsjedao ninski knez, uz prisutnost plemića Nina, a sazivalo se po potrebi, kad je knez zatražio zasjedanje o važnim političkim, gospodarskim i društvenim pitanjima za razvoj svakodnevnog života u gradu i okrugu. Iz njega se u razdoblju ranoga novog vijeka stvorio najviši organ vlasti, Veliko vijeće (*Consilium generale*), jer je predstavljalo zakonodavnu vlast u komuni. Međutim, zakoni koje je donosilo Veliko vijeće Nina nisu se zapisivali u statut, jer ga nije imao, već u posebne knjige Velikoga vijeća, što nam potvrđuju dokumenti u kojima se spominju odredbe donesene od strane tog vijeća, a sačuvali su se u prijepisu koji danas postoji kao dio spisa *Knjige Nina (I libri di Nona)*. U korištenim izvorima nema podataka o tome na koji su se način izglasavali zakonski prijedlozi u vijeću ninske komune.⁴⁴⁷

Članovi u Velikome vijeću ninske komune bili su, kao uostalom i u drugim komunama Mletačke Dalmacije, izabrani na temelju virilnog prava, a to je značilo da je vijećnikom Velikog vijeća mogla postati samo punoljetna muška osoba plemićkog porijekla, na način da je sin nasljeđivao oca. U Ninu je uz Veliko vijeće djelovalo i Malo vijeće, ali u korištenim izvorima ima svega nekoliko primjera u kojima se govori da su navedeni vijećnici članovi isključivo Velikog vijeća, dok se kod ostalih ne navodi jesu li iz Velikoga ili Malog vijeća. Tako se na primjer u jednom dokumentu ninskog katastra sastavljenog 1609. godine navodi da su, prilikom kneževe potvrde vlasništva nad zemljištem posjednika Francesca Tiraboschija, kao svjedoci prisutni plemići Velikog vijeća Nina,⁴⁴⁸ dok se u istome izvoru na više mjesta kao vijećnici Velikoga vijeća grada Nina navode imena i prezimena plemića koji također kao svjedoci sudjeluju u pravnom procesu priznanja vlasništva nad posjedima stanovnika ninskoga područja. To su plemići Tomasso Seplotich i Zuanne Domini koji su prisutni kao svjedoci prilikom kneževe

⁴⁴⁷ U Splitu se tajno glasanje provodilo tako što su vijećnici po jednu kuglicu (*ballotae*) u svakoj ruci istovremeno ubacivali u dvije žare (*bussolae*) kako se ne bi znalo za koji prijedlog glasuju. Zakonske odluke stupale su na snagu nakon što bi, tajnim glasanjem, osvojile većinu glasova, koji je bio različit u komunama Mletačke Dalmacije, ali nikada manji od jedne polovine od ukupnog broja vijećnika. *Splitski statut*, str. 92

⁴⁴⁸ DAZD, *Catastico*, fol. 32-33

podjele zemlje slijedećim plemićima iz Nina: kapetanu Nicoli Parentiju,⁴⁴⁹ braći De Lesina⁴⁵⁰ i Tomassu Tiraboschiju.⁴⁵¹ U nekim se dokumentima zastupnici Velikoga vijeća navode samostalno kao svjedoci u istim poslovima. Tako se Zuanne Sorini jedini spominje imenom i prezimenom kao član Velikoga vijeća prilikom dodjele zemlje plemiću Bernardu Tisraboscu iz Nina,⁴⁵² zatim u dokumentu po kojemu ninski knez priznaje posjede na ninskom području pučaninu Nicoli Dinishichu iz Nina⁴⁵³ te Nicoletti, kćeri zadarskoga notara Simona Coremisa.⁴⁵⁴

Osim što u navedenim primjerima imamo da se izričito radi o zastupnicima u Velikom vijeću, zaključak da je neki plemić bio član Velikog vijeća grada Nina moguće je izvesti na temelju pravnih poslova navedenih u prethodnim primjerima u kojima su spomenuti vijećnici sudjelovali uz ninskog kneza. Oni su zasigurno mogli sudjelovati u svim pravnim poslovima koje je ninski knez morao potvrditi kako bi predmet dobio pravnu potvrdu. To dokazuje da je Veliko vijeće grada Nina u ranome novom vijeku bilo političko tijelo koje je, kao i u ostalim dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću u to vrijeme, imalo zakonodavnu vlast, jer su zastupnici – plemići donosili zakonske prijedloge, a oni koji su izglasavanjem među njima stekli većinu glasova, vijećnici su iznosili knezu na potvrdu.

Prezimana vijećnika koja se u izvorima spominju pokazuju da se jedna osoba (vijećnik) navodi u više dokumenata, kao svjedok u pravnim radnjama ili sudionik pri donošenju nekih zakonskih odluka i drugih pravnih rješenja koja se, zatim, stavljaju knezu na potvrdu. Osim vijećnika Zuannea Sorrinija koji se u nekoliko dokumenata spominje kao jedini svjedok, kako smo vidjeli u prethodnom primjeru, u istom izvoru se na dva mjesta navodi plemić Luca de Lesina, doduše uz njegovo ime je navedeno da je samo plemić Nina i to u prvome kao jedini svjedok prilikom dodjele zemlje Zuanneu Bellessini⁴⁵⁵ i u drugome prilikom dodjele posjeda u okrugu nekom stanovniku Nina.⁴⁵⁶ To što se za vijećnika De Lessinu ne navodi izričito da je zastupnik Velikoga vijeća

⁴⁴⁹ DAZD, *Catastico*, fol. 18-19

⁴⁵⁰ DAZD, *Catastico*, fol. 23-25

⁴⁵¹ DAZD, *Catastico*, fol. 35

⁴⁵² DAZD, *Catastico*, fol. 42a

⁴⁵³ DAZD, *Catastico*, fol. 20-20a

⁴⁵⁴ DAZD, *Catastico*, fol. 48a

⁴⁵⁵ DAZD, *Catastico*, fol. 20a

⁴⁵⁶ DAZD, *Catastico*, fol. 24-25

nikako ne znači da to nije bio, jer su svjedocima u spomenutim pravnim poslovima, kako smo pokazali i u prethodnim primjerima, uvijek bili plemići Velikoga vijeća.

Uvidom u prezimena zastupnika ninskoga vijeća u korištenim izvorima nema primjera na temelju kojeg bi se moglo utvrditi da postoji rodbinska povezanost među vijećnicima. Naime, postoje primjeri u dokumentima kupoprodajnog karaktera i onima u kojima se potvrđuje vlasništvo nad zemljišnom česticom na teritoriju ninskoga okruga, u kojima se za jednog vijećnika spominje da potvrđuje vlasništvo, kupnju ili prodaju zemlje u ime svog sina ili drugih svojih nasljednika, ali se nikada ne spominje da su sin i otac u isto vrijeme članovi Velikoga vijeća. Tako se u katastru iz 1609. godine dvojica vijećnika Velikoga vijeća Tomasso Segotich i Zuanne Sorini prilikom dodjele zemlje ninskim stanovnicima od strane ninskoga kneza navode kao akteri kojima se dodjeljuje zemlja, ali svjedoka nema, odnosno svjedoci su spomenuti vijećnici i knez.⁴⁵⁷ U drugom se primjeru spominje Tomasso Segotich kao stanovnik kojemu se potvrđuje vlasništvo nad posjedom u ninskome okrugu.⁴⁵⁸

U Ninu su se sjednice Velikoga vijeća održavale u kneževoj palači. U katastru Nina iz 1609. godine nalazimo jedan dokument koji govori u prilog tome. Naime, prilikom potvrde vlasništva nad zemljom ninskim stanovnicima, ninski je knez, uz prisutnost vijećnika Velikoga vijeća, ovaj pravni postupak obavljao u svojoj palači. U ispravi navedenog izvora navodi se da je u palači kneza Alfonsa Cossaze uz prisutnost plemića Velikoga vijeća obavljena dodjela zemlje stanovniku Nina (*habitante Nona*) Bernardu Tisraboscu, a taj pravni dokument je potvrdio drugi knez Lorenzo Cassio, također u svojoj palači uz prisutnost vijećnika.⁴⁵⁹ U istom izvoru također nalazimo dokument u kojem se spominje da je knez Almoro Corner sazvao vijeće u palači (*canecallius Nonae*) kako bi podijelio zemlju plemiću Georgiju Cassiju za njega i njegove nasljednike (*per se heredi e per successori suoi*).⁴⁶⁰

Svaki plemić, član Vijeća, morao se odazvati na zvuk zvona crkve sv. Ansela koji je za njega značio poziv na zasjedanje. U protivnom je svoju spriječenost ili nedolazak trebao opravdati valjanim razlogom. Takva praksa, međutim, nije bila specifična samo za Nin. I

⁴⁵⁷ DAZD, *Catastico*, fol. 36-36a

⁴⁵⁸ DAZD, *Catastico*, fol. 46-46a

⁴⁵⁹ DAZD, *Catastico*, fol. 41-41a

⁴⁶⁰ DAZD, *Catastico*, fol. 34-35

u drugim je dalmatinskim komunama Veliko vijeće zasjedalo u komunalnim palačama, tek je u nekima mjesto zasjedanja mogla biti sakralna građevina, kao što je to slučaj bio u Korčuli, gdje su se sjednice Velikoga vijeća održavale u crkvi sv. Marka, zaštitnika grada i otoka te na Braču, gdje se Veliko vijeće sastajalo na zvuk zvona u kneževoj palači u Nerežišćima ili u crkvi sv. Marije.⁴⁶¹ U Splitu su vijećnici Velikoga vijeća također bili pozivani zvonjavom zvona i to točno u određeni sat i na sjednice nisu smjeli kasniti ili izostati, jer su u protivnom morali platiti kaznu od jednog groša, osim ako za to nije postojao opravdani razlog.⁴⁶² Isto pravilo vrijedilo je i na Braču, gdje kazna za nedolazak na sjednice Velikoga vijeća za vijećnike iznosila dva groša u korist komune.⁴⁶³ I u Hvaru su se vijećnici Velikoga vijeća, najvišeg organa komune prema hvarskom statutu, pozivali na sjednicu zvonjavom zvona.⁴⁶⁴ U Zadru je zvonjava zvona trajala onoliko dugo koliko je knez procijenio da je potrebno za okupljanje svih vijećnika u vijeće, a po prestanku zvonjave u komunalnu palaču vijećnici nisu smjeli ulaziti.⁴⁶⁵

Podaci o nekim posebnim uvjetima ili posebna pravila koja su morali usvojiti vijećnici ninske komune prilikom biranja u Veliko vijeće ninske komune u korištenim izvorima se ne spominju. Također, u izvorima u kojima se spominju imena ninskih vijećnika nemamo podatke o načinu odijevanja članova Velikog vijeća ninske komune za vrijeme zasjedanja, kao niti jedan primjer o tome kako je izgledao njihov život izvan obavljanja te službe. O tome kolika je mogla iznositi visina plaće za ninske vijećnike u korištenim izvorima također ne nalazimo.

U izvorima, međutim, nalazimo podatke o vijećnicima, ninskim plemićima, koji su se istaknuli u radu Velikog vijeća, a riječ je o ulozi koja je od njih zahtijevala da donose prosudbe o dodijeli zemlje ili potvrđuju vlasništvo nad posjedima u Ninu ili na teritoriju ninskoga okruga ili sudjeluju kao svjedoci u sklapanju kupoprodajnih ugovora. U ninskome katastru iz 1609. godine u inventarnom dokumentu ovjerenom od strane zadarskog notara Simona Veniera spominje se Zuanne Sorini kao plemić u vijeću grada Nina (*nobile di Gran Consiglio di comunità di Nona*) koji sudjeluje kao svjedok prilikom potvrde vlasništva Bernardu Tiraboscu nad obradivom česticom (*terreni coltivati*) od 3

⁴⁶¹ *Korčulanski statut*, str. 27 i *Brački statut*, str. 55

⁴⁶² *Splitski statut*, str. 88- 89

⁴⁶³ *Brački statut*, str. 50

⁴⁶⁴ *Hvarski statut*, str. 43

⁴⁶⁵ *Zadarski statut*, Ref. br. 14, str. 531

gonjaja i 81 pertik u predjelu Guardiola u ninskome okrugu.⁴⁶⁶ Isti vijećnik spominje se u ugovoru kojim ninska komuna potvrđuje vlasništvo Nicoletti, kćeri Simona Coremisa iz Zadra, za zemlju u Privlaci (*Villa di Brevilaqua*) u veličini od 10 gonjaja i 9 pertika.⁴⁶⁷ Uz njega u jednom se dokumentu kao svjedok navodi vijećnik Tomasso Segotich, a u drugome Marino Dominich i Georgio Budinich.⁴⁶⁸

4.3. Izvršna vlast - Malo vijeće

U ninskoj je komuni Malo vijeće (*Consilium parvum*, *Consilium minus*), čiji se dio nazivao kurija (*curia*) ili komunalna uprava (*regimen*), predstavljao izvršni organ u ninskoj komuni, koje je imalo upravnu i sudbenu funkciju. Na čelu tog vijeća stajao je knez sa sucima (*iudices*) i savjetnicima (*consiliarii*). U nekim je dalmatinskim komunama u sklopu Maloga vijeća postojalo Tajno vijeće koje se sazivalo po potrebi.⁴⁶⁹ U korištenim izvorima nemamo podataka o postojanju Tajnoga vijeća u Ninu.

Članovi u Malome vijeću ninske komune bili su isključivo osobe iz patricijskog roda i mogli su biti birani iz redova Velikoga vijeća. Vidi se to u korištenim izvorima u kojima se ista imena pojavljuju kao vijećnici oba vijeća. Tako je na primjer Frederico Grisogono u ugovoru o potvrdi zemljišnog vlasništva od 17. prosinca 1598. godine naveden kao član Maloga vijeća vijeća (*nobile di Consilium parvum*), dok je u oporuci koju je 21. svibnja 1598. godine dala sastaviti Maddalena udovica Zalarina Tominija stanovnika Nina spomenuti Grisogono naveden kao svjedok i plemić u Velikom vijeću grada Nina (*testimonii e nobile di Maggior Consiglio di Nona*).⁴⁷⁰ Također, vijećnici iz obitelji Nassi u inventarnom su ugovoru iz 1598. godine, gdje se spominju kao svjedoci prilikom sklapanja tog ugovora, navedeni kao plemići u Malome vijeću (*nobile di Consilium*

⁴⁶⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 42a

⁴⁶⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 48a

⁴⁶⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 54a - 55

⁴⁶⁹ Takvo Tajno vijeće u nekim je dalmatinskim komunama bilo sastavljeno od vijećnika iz Maloga vijeća koje je odabiralo Veliko vijeće iz reda *dobrih i pravičnih ljudi* (*de bonis et legalis hominibus dictae ciuitatis*). Tako je na primjer u Splitu Tajno vijeće imalo dvanaest članova, zbog čega se nazivalo i Vijećem dvanaestorice, koji nisu smjeli potjecati iz iste obitelji. Osim u Splitu, Tajno vijeće, koje je također imalo dvanaest članova i nazivalo se još Vijećem dvanaestorice, postojalo je u Trogiru, te u otočkim komunama na Hvaru i Braču. *Trogirski statut*, str. 34; *Hvarski statut*, str. 43 – 44; *Brački statut*, str. 57.

⁴⁷⁰ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fac. 6, fol.

parvum).⁴⁷¹ U izvorima se spominju članovi obitelji Cassio kao zastupnici u oba vijeća. Tako je Georgius Cassio u ugovoru o zemljišnom vlasništvu unesenom 1606. godine u ninski katastik naveden kao plemić oba vijeća,⁴⁷² kao i njegova braća Anzolo i Zuanne Cassio u inventarnom ugovoru od 28. listopada 1609. godine,⁴⁷³ Lorenzo Cassio u dokumentu od 26. listopada 1609. godine⁴⁷⁴ i Giovanni Cassio u inventarnom ugovoru od 21. siječnja 1573. godine.⁴⁷⁵ Nasljednici plemićke obitelji Grisogono (*heredi Grisogono*) navedeni su u inventarnom dokumentu od 17. kolovoza 1629. godine kao vijećnici Velikoga i Malog vijeća,⁴⁷⁶ isto tako Zuanne Sorini u ugovorima od 19. listopada 1609. i 24. listopada 1609. godine,⁴⁷⁷ plemić Luca de Lessina također je u ninskome katastiku iz 1609. godine u dva ugovora naveden kao plemić u oba vijeća grada Nina⁴⁷⁸ te braća Bernardo, Francesco i Tomasso Tirabosco koji su također bili vijećnicima u Ninu, jer se u ninskome katastiku u ugovorima navode kao plemići ninskog vijeća (*nobile dei consigli di Nona*).⁴⁷⁹

U nekim dalmatinskim komunama djelovale su pučke skupštine, tzv. Kongrege (*congregare* - sastati, skupiti), kojima je predsjedao knez ili kaštelan, a odluke je prihvaćala natpolovičnom većinom glasova svojih članova.⁴⁸⁰ Riječ je o pravnom tijelu čija je zadaća bila zastupati prava pučana u svakodnevnom životu komune, ali i omogućiti im da se aktivno uključe u njezin politički život. Izvori ne govore o tome jesu li u ninskoj komuni postojale razmirice između vlastele i pučana ili pučani nisu bili zainteresirani sudjelovati aktivno u političkom životu komune. U dokumentima korištenih izvora nema podataka o djelovanju pučkih skupština u Ninu.

⁴⁷¹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 2

⁴⁷² DAZd, *Catastico*, fol. 34 - 35

⁴⁷³ DAZd, *Catastico*, fol. 4 - 7

⁴⁷⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 11 - 13

⁴⁷⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 21

⁴⁷⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 2

⁴⁷⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 42a i 48

⁴⁷⁸ DAZd, *Catastico*, fol. 21 i 25

⁴⁷⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 35, 36a - 37, 41 - 41a i 42a

⁴⁸⁰ *Hvarski statut*, str. 31 - 49; *Korčulanski statut*, str. 26 - 27; *Brački statut*, str. 55 - 57

4.4. Komunalne službe

U korištenim je izvorima malo podataka o tome koje su komunalne službe postojale u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine. Za neke se službe u izvorima navodi da su ih obavljali zastupnici u ninskome vijeću. Čitava je struktura komunalne vlasti u Ninu bila preslikana onoj u Veneciji, gdje je cijeli niz magistratura bio biran između članova Velikoga vijeća koji su vodili sudstvo i financije. Postojale su također magistrature zadužene za ustroj i funkcioniranje cjelokupne gospodarske i društvene slike grada.⁴⁸¹ Koliko su te magistrature imale utjecaj u ninskoj komuni ovisilo je o ograničenjima koja im je postavljao knez, koji je u Ninu djelovao po uputstvima mletačkoga Senata i dužda. U dokumentima korištenih izvora spominje se služba kancelara ili notara. Služba javnog bilježnika u dalmatinskim komunama ranoga novoga vijeka uvedena je posredstvom kneza, koji je bio biran u mletačkom Senatu iz redova venecijanskoga Velikog vijeća. Stoga je osoba koja je obavljala službu notara u dalmatinskim komunama toga vremena bila također mletačkog plemićkog porijekla, obrazovana za sastavljanje isprava koje sadrže cjelovit izvještaj o radu kneza i drugih komunalnih organa. Notar je zapisivao zaključke sjednica Velikoga i Malog vijeća i o tome sastavljao javne isprave. Također, sastavljao je razne ugovore i oporuke. Kod ove je službe važno naglasiti da je notar ili u Ninu u XVII. stoljeću dolazio iz Zadra u Nin i zapisivao zaključke sjednica vijeća u komunalnu knjigu grada Nina, što nam potvrđuje u prijepisu sačuvani spis *Knjige Nina (I libri di Nona)*.⁴⁸² Također, služba javnog bilježnika odnosila se i na zapisivanje svih imovinsko – pravnih predmeta za Nin, o čemu svjedoči knjiga koja predstavlja katastar ninske komune iz 1609. godine u kojoj su ubilježena vlasništva nad zemljišnim česticama u komuni i na području ninskoga okruga, a ovjereni su od strane notara Simona Veniera.⁴⁸³ U Spisima zadarskih bilježnika Francesca Primizija,⁴⁸⁴ Zuannea Braicicha⁴⁸⁵ i Simona Veniera⁴⁸⁶ nalaze se inventarni i kupoprodajni ugovori te oporuke koje su sastavljali stanovnici Nina i okruga i ovjeravali ih kod notara. U njima se ne navodi je li

⁴⁸¹ ČORALIĆ, L., *Venecija kraljica mora*, str. 82 - 85

⁴⁸² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, 7 i 10

⁴⁸³ DAZd, *Catastico*, fol. 1 – 59a

⁴⁸⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2 – 5

⁴⁸⁵ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1 - 12

⁴⁸⁶ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1

notar došao u Nin kako bi sastavio pravni dokument, ali se na kraju teksta tih dokumenata navodi da su ovjereni u notarskoj kancelariji u Zadru.

4.5. Organizacija vlasti u ninskom okrugu

U trenutku uspostave mletačke vlasti 1409. godine postojala je posebna organizacija vlasti na teritoriju ninskoga okruga koju je mletački Senat u određenoj mjeri uvažavao. Riječ je o autonomiji koju su imala sela (*ville*) koja su se nalazila u okolnom području grada Nina. Ta su sela, osim što su ovisila o odredbama donesenim od strane Velikoga i Malog vijeća i odobrena od ninskoga kneza, imala svoju instituciju vlasti sa zadaćom da se zalaže za njihove interese. Na te institucije ninsko vijeće nije imalo utjecaja, već su one samostalno djelovale na temelju tradicije naslijeđene iz srednjega vijeka..⁴⁸⁷

Institucije koje su predstavljale pravnu i legalnu vlast sela na teritoriju ninskoga okruga bile su: *liga*, *posobe* i *suci* koji su im predsjedali. Samosvijest o odlučivanju o bitnim stvarima na mikro razini, koju su manja mjesta u ninskome okrugu mogla imati u ranome novom vijeku, provodili su suci, što je odgovaralo svakoj legalnoj i ozbiljnoj pravnoj instituciji u komunalnim sredinama. Takvu strukturu pravnih institucija malih društvenih zajednica na prostoru sjeverne Dalmacije na kraju srednjega vijeka i u ranome novom vijeku nalazimo osim u ninskome još samo u zadarskom okrugu..⁴⁸⁸

Razlog za osnivanje *liga* treba tražiti u svakodnevnom životu stanovništva u razdoblju od kraja srednjega vijeka i u ranome novom vijeku kada su se za potrebe očuvanja svojih interesa poput održavanja društvenog reda i discipline na teritoriju na kojem žive stanovnici ninskoga i zadarskig okruga odlučili organizirati u posebne pravne institucije preko kojih će se za to zalagati. Te su organizacije bile udruženja stanovnika gradskog okruga, ali ne i gradova Nina i Zadra.

Pojam *liga* označavao je savez više posoba (sela), dok je *posoba* predstavljala skup kućnih starješina samog jednog sela, koji su se s vremena na vrijeme sastajali radi izbora sudaca i drugih seoskih predstavnika. Za razlučivanje pojmova institucija *liga* i *posoba* kao i njihovih temeljnih funkcija važno je naglasiti da je *posoba* bila donekle različita

⁴⁸⁷ MAYHEW, T., *Dalmatia* str. 166

⁴⁸⁸ GRGIĆ, Ivan, , O ligama i posobama Nekoliko priloga za njihovo proučavanje., *Zadarska revija*, br. 1., god. 3., Zadar 1954., str. 1 – 15

organizacija od *liga*, jer je predstavljala organizirano tijelo samo jednog sela koje je bilo dio *lige*. *Posoba* je skupština poglavara samo jednog sela čija je zadaća da izabere suca među svojim predsjedateljima. Više *posoba*, odnosno sela, moglo se udružiti u veću organizaciju, *ligu*. Međutim, kada je selo teritorijalno bilo znatno veliko, njegovi su predstavnici (*posobe*) mogli odlučiti žele li se pridružiti drugim selima, odnosno postati dio *lige*.⁴⁸⁹ *Posobama* je cilj bio da izvršavaju naredbe koje su donesene od strane državne vlasti, ali tako da o njima najprije raspravljaju u kolikoj su mjeri takve odredbe dobre za seoske poslove i sve druge interese stanovništva sela kojeg predstavljaju. Neke od tih važnih odluka odnosile su se na imenovanje predstavnika koji je u *ligi* - zajedničkom savezu svih sela - zastupao kolektivne interese pred sucima koji su predsjedali *ligom*, poput pitanja raspodjele fizičkih poslova i novčanih davanja za potrebe razvoja sela. Seljani, članovi *posobe*, bez ikakve su se naknade obvezali na čuvanje reda i mira u selu, što je uključivalo i progon zločinaca koji su, zbog delinkventnog ponašanja, mogli nanijeti veliku materijalnu i moralnu štetu selu.⁴⁹⁰

O postojanju i djelovanju *lige* ninskoga okruga svjedoči sačuvani *Statut lige kotara ninskog* (*Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja*) čiji članci pokazuju da su kazneni propisi vrijedili jednako za sve članove *lige*. Taj statut predstavlja inicijativu za osnivanje *lige*, koji su pokrenuli suci i kapetani sela u okrugu. Statut sadrži propise po kojima *liga* djeluje, a njezini članovi su se na njih morali obvezati svečanom prisegom.⁴⁹¹ Takav čin je bio u skladu sa statutom, o čemu svjedoče odredbe koje se u njemu nalaze. Primjerice, prema odredbi br. 63 svatko tko bi krivo prisegnuo ili izrekao neku prostu riječ i opsovao brata (člana *lige*) trebao je platiti kaznu od 30 lira,⁴⁹² zatim prema odredbi br. 78. ako neki brat (član *lige*) ne bi na zvuk zvona potrčao u potragu za zločincem bio je dužan u korist *lige* platiti kaznu u visini od 100 lira,⁴⁹³ dok odredba br. 79. kaže da su braća (članovi *lige*) dužni čuvati imovinu jedni drugima od krađe.⁴⁹⁴ Takva slika društveno – pravne zajednice na jednome teritoriju dokaz je postojanja samostalne političke

⁴⁸⁹ MAYHEW, T., *Dalmatia between*, str. 165

⁴⁹⁰ GRGIĆ, I., *O ligama i posobama*, str. 1

⁴⁹¹ LJUBIĆ, Ljubić, *Lige i posobe u starom hrvatskom pravu*, Zagreb 1931., str. 64

⁴⁹² KARLIĆ, Petar, *Statut lige kotara ninskog*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, sv. 12., Zagreb 1912., str. 295

⁴⁹³ ISTI, *Statut lige kotara ninskog*, str. 296

⁴⁹⁴ ISTI, *Statut lige kotara ninskog*, str. 296

organizacije ninskoga okruga kojeg su činila sela oko Nina a kojih je, prema *Statutu lige kotara ninskog* u XV. stoljeću bilo dvadeset i jedan.

Lige se slabo spominju u vremenu mletačko – osmanskih sukoba već od kraja XV. stoljeća, očigledno jer su goruća pitanja obrane zasjenila tzv. lokalne probleme, ali i zato što su neka sela u unutrašnjosti sjeverne Dalmacije bila opustošena, a neka su zbog temeljnog uništavanja u ratovima prestala postojati. Ipak to ne znači da *lige* u nekim selima ninskoga okruga nisu djelovale, dapače dokaz je za njihovo aktivno djelovanje tijekom mletačke uprave u ranome novom vijeku dokument iz 1611. godine koji se nalazi u spisu *Knjige Nina (I libri di Nona)* u kojem se navodi da ninska *posoba* i *liga* četiriju sela: Privlake, Zatona, Zloušana i Vrsi, nastupaju kao parničke stranke u sporu sa ninskom vlastelom (*comunità*) sa zahtjevom da se četvrtina ubrane crkvene desetine treba podijeliti seoskoj i gradskoj sirotinji (*poveri*).⁴⁹⁵

Kada je Mletačka Republika u XV. stoljeću uspostavila vlast u sjevernoj Dalmaciji na tom su području djelovale *lige* ninskoga i zadarskog okruga. Uspostavom svoje vlasti mletački je Senat na spomenutom području uveo zakone kojima regulira društvena i gospodarska pitanja. Iako su u ranome novom vijeku slična udruženja postojala i drugdje u Europi, specifičnost *liga* na sjevernodalmatinskom teritoriju obilježili su ratovi između mletačkih i osmanskih vojnih snaga. Stoga je mletačka vlast osnažile stanovnike u tim okruzima da se i dalje zalažu za svoje interese, ali i da prihvate nove uredbe koje im je nametnula. Tako je liga ninskoga okruga prihvatila uvođenje mletačkih poreznih obveza.⁴⁹⁶

Organizacija *liga* je, kao skupština i pravna institucija, zasigurno postojala u okolnom zadarskom području i prije uspostave mletačke vlasti u XV. stoljeću. Iako su instituti *liga* i *posoba* iz srednjeg vijeka, može se reći da su se u sjevernodalmatinskom području u punom pravnom smislu razvili u vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji nakon 1409. godine. O tome svjedoči odredba u tzv. Reformacijama ili nadopunama Zadarskog statuta a odnosi se na promjene u pravima i obvezama djelovanja *liga* sv. Ciprijana i Crnog u zadarskome okrugu. Zadarski je knez Petar Basadona uočio određeno nedolično ponašanje na teritoriju spomenutih *liga* zadarskog okruga, krađe, otimačine i iznude, što

⁴⁹⁵ DAZD, *I libri di Nona*, br. 4, fol. 72

⁴⁹⁶ GRGIĆ, I., *O ligama i posobama*, str. 3

je bilo protivno časti i ugledu funkcije dužda i kneza, zbog čega je pismenim putem zatražio od mletačkoga dužda Franje Foscarija (1423. – 1457.) neka uvaži njegove zahtjeve za uvođenjem posebnih mjera u ponašanju i djelovanju *liga* zadarskog okruga, što je spomenuti dužd odobrio, uz napomenu da to nije konačno, već da se s vremena na vrijeme opet, također po dopuštenju mletačkog vrhovništva, mogu uvesti nove mjere.⁴⁹⁷

Kako se vidi iz navedene odredbe u Reformacijama Zadarskog statuta koja se odnosi na dvije *lige* zadarskog okruga, moglo je unutar jednog okruga na teritoriju mletačkog dijela sjeverne Dalmacije postojati više *liga*. Takva pojava postojala je i u ninskome okrugu. Prema dokumentu iz 1473. godine tri predstavnika Gornje i Donje *lige* u ninskome okrugu, izdali su Milku Makšiću i Grgi Grubišiću iz sela Velike Karnice punomoć u ime obje *lige* i stanovnika ninskog okruga da ih kao magistrati zastupaju u svakoj parnici, pa i onoj koja će se voditi u pitanjima vezanim za nove poreze koje im je postavila ninska vlastela.⁴⁹⁸

Mletačka je Republika podržavala djelatnost *posoba* jer nisu uvjetovali od središnje (mletačke) vlasti nikakva novčana davanja, čime nisu stvarali dodatne financijske troškove. To je Veneciji bilo izuzetno važno zbog izdataka koje je morala osigurati za česte ratne operacije s Osmanlijama. Također, mletačka je vlast dopustila rad *posoba* zbog njihove discipline u cilju čuvanja opće sigurnosti života na selu uslijed mletačko – osmanskih ratova, a naročito iznenadnih upada Uskoka i Morlaka na teritorij ninskoga okruga. Ipak, kako ne bi došlo do toga da se *posoba* ne osili u svojim djelatnostima i od mletačke vlasti ne zatraži ustupke koje bi zahtijevali veću neovisnost od one koja se odnosi na osiguranje mira u okrugu, vlast je u Veneciji odlučila uvesti određena pravila za sazivanje sjednica i provedbu svih odluka koje se na njima iznesu i prihvate. Naime, uspostavom mletačke vlasti u Dalmaciji *posobe* nisu smjele započeti zasjedanje bez prethodnog dopuštenja kneza komune, izabranog iz redova mletačkog patricija, kojemu su usmeno morali iznijeti dnevni red, nakon čega je knez mogao imenovati izaslanike koji će u njegovo ime prisustvovati zasjedanju *posobe* i nakon završetka rada skupštine donijeti mu izvještaj o radu *posobe* i odlukama koje su pri tome usvojene.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ *Zadarski statut*, Ref. br. 137, str. 626; ČORALIĆ, L., *Venecija*, str. 193

⁴⁹⁸ GRGIĆ, I., *O ligama i posobama*, str. 4

⁴⁹⁹ ISTI, *O ligama i posobama*, str. 2

U jenome dokumentu u spisu *Knjige Nina* koji se odnosi na rješenje sudske parnice vidi se da je u ninskome okrugu djelovalo nekoliko *liga* istovremeno. Riječ je o ugovoru ovjerenom u zadarskoj kancelariji od 1. srpnja 1661. godine za vrijeme mandata ninskoga kneza Antonija Malipijetra, sklopljenog između ninske vlastele s jedne strane te *liga* četiriju sela Privlake (*Vila Brevilaqua*), Zatona, Zloušana (*Zlousane*) i Vrsi (*Varhe*) i jedne posobe (*Possoba di Nona*) s druge strane. *Lige* zastupaju kapetani i suci (*capitani e giudici della lega delle Ville*), Rade Costovich i Tomaso Tomalinovich, a *posobu* suci Nicolo Luksich i Vido Kolarich, koji zahtijevaju od vlasti u Ninu da od ukupnog prihoda $\frac{1}{4}$ urbane crkvene desetine podijeli seoskoj i gradskoj sirotinji. Pri tome se kao predstavnici grada Nina navode Zuane Cassio i Barbardo Tirabosco, članovi Velikoga vijeća ninske komune i Geronio Locadello, prokurator Nina.⁵⁰⁰ Razlog zašto je ovdje navedena samo jedna *posoba* sa zasebnim svojim predstavnicima, a udružene *lige* imaju iste zastupnike, vjerojatno treba tražiti u mogućnosti da ta *posoba* nije bila udružena u spomenutu udruženu *ligu* ili je možda u ovom sporu oko navedene desetine mogla doći u spor sa susjednim posobama na koje se zahtjev, koji je zatražila skupa sa udruženim *ligama*, ne bi odnosio kao povlastica, ili je, pak, baš ta *posoba* spadala u siromašne krajeve te je samostalno nastupajući u parnici imala za cilj izboriti se za veća prava u dodjeli navedenog iznosa desetine. U svakom slučaju, primjeri ovih dokumenata pokazuju da je na području ninskoga okruga u vrijeme koje ovdje proučavamo djelovalo više od jedne *lige*, svaka sa svojim predstavnicima.

Liga ninskoga okruga, kao pravna organizacija ruralnih zajednica, redovito je održavala sastanke na kojima su sudjelovali predstavnici pojedinih sela. Zasjedanja *lige* su u sačuvanim mletačkim dokumentima označeni kao „sborro“ (zbor - sastanak)⁵⁰¹ i održavala su se u određene dane, a morao im je prisustvovati po jedan član iz svake kuće u okrugu, jer je izostajanje značilo plaćanje kazne u visini od pet libara. U *Statutu lige kotara ninskog* nalazimo tekst koji kaže: „...mi kapitani i suci zapovidasmo Ligu kotara ninskoga i njegova vladanja, da svaki po jedan od kuće ima doći pod penu libara 5 svakoga neposlušnoga bez gracie.“⁵⁰² Iako se na zborovima (skupštinama) raspravljalo o svim pitanjima vezanim za *ligu*, ipak im je glavna zadaća bila rješavati kaznene slučajeve

⁵⁰⁰ DAZD, *I libri di Nona*, br. 4, fol. 72

⁵⁰¹ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 165

⁵⁰² KARLIĆ, P., *Statut lige kotara ninskog*, str. 291

počinjene na teritoriju koji je *liga* obuhvaćala. U toj ulozi otkrivanja kaznenih djela na teritoriju *lige* istaknuli su se suci i kapetani koji su saslušavali svjedoke i optužene i donosili presude.⁵⁰³

Suci su u selima (*vilama*) u ninskome okrugu u ranome novome vijeku predsjedali sudbenim parnicama, donosili odluke o krivičnim i drugim djelima te su predstavljali selo iz kojeg su dolazili, odnosno u kojem su obavljali sudbeni postupak. Takvi suci – predstavnici pojedinog manjeg mjesta u ninskome okrugu - imali su zadaću da svojom ulogom komunalnoj upravi u Ninu iznesu zahtjeve sela iz koje dolaze, a koji su prethodno usvojeni na skupštini pojedinog sela kojoj je on predsjedao. Biti sucem i predstavnikom pojedinog sela (*ville*) značilo je obnašati posebnu dužnost i uživati čast i ugled svih, osobito stanovnika u okolnim selima. Iz tog razloga suci nisu primali novčanu naknadu za obavljanje pravne i predstavničke službe, već su za svoju funkciju mogli prihvatiti uživanje određenih privilegija. Te su se privilegije mogle očitovati u stjecanju zemljišnog posjeda, koji nije trebao biti velike površine, već se moglo raditi i o manjem komadu zemlje unutar sela u kojem je sudac obnašao pravnu dužnost. Pored toga, privilegije koje je sudac – predstavnik jednog sela na ninskome okolnom području imao bilo je oslobođenje od plaćanja poreza, odnosno svih oblika daća, kako onih koje je zajednica tog sela imala, tako i onog kojeg je imala ninska komuna. Također, *suci* su bili oslobođeni vojne službe i sudjelovanja u ratovima ili čuvanja obrambenih utvrda kao stražari, što nije zanemarivo uzmemo li u obzir da je to vrijeme čestih mletačko – osmanskih sukoba na području istočnojadranske obale, koji su se odražavali i na sjevernodalmatinskom području. No, donekle se može razumjeti zašto su oni bili izuzeti od vojne službe, a to je bila njihova visoka životna dob u kojoj su, po lokalnim zakonima, jedino tada mogli postati sucima – predstavnicima. Naime, nakon reformi koje su se na instituciju sudaca u *ligi* zadarskog okruga provele 1573. godine određeno je da nitko do četrdesete godine starosti ne može biti *sudac*, već da na toj funkciji mora biti muška osoba starija od te dobi, dapače, najstarija osoba u selu. Prema *Statutu lige kotara ninskog* vidimo da je, u trenutku kad je taj dokument kodificiran za zadarski okrug, na zboru ili skupštini *lige* ninskoga okruga u ulozi *suca* bio najstariji čovjek u kotaru: „ kapitan Petar

⁵⁰³ Jesu li ostali članovi *lige* smjeli sudjelovati u donošenju nekih odluka ili glasanju odnosno prihvaćanju ili neprihvatanju iznesenih prijedloga, nije nam poznato, ali su zasigurno trebali poštivati donesene uredbe. LJUBIĆ, Đ., *Lige i posobe*, str. 2-3, 66.

Baraković od grada Nina, čovik starac od godišta 101 i miseca 3 i dva dni.“⁵⁰⁴ Slijedom toga, otkriva se razlog još jednoj privilegiji koju su *suci* okolnih sela uživali, a to je da su bili izuzeti od sudjelovanja u javnim radovima.⁵⁰⁵

Kapetani su imali zadaću brinuti se za javni red i mir. Nagledali su tzv. pučke kumpanije, dok su *suci* obavljali sudbene poslove zasjedajući periodički na zboru svih članova *lige*. Pored njih, postojali su mlađi funkcioneri koji su predstavljali organ za provođenje izvršne vlasti, odnosno za provođenje odluka koje su *suci* donosili. U slučaju da to ne bi provodili *suci* su mogli pod prijetnjom globe svakom članu narediti izvršenje svojih naloga.⁵⁰⁶

Predstavnici sela, koji su činili *ligu*, ulazili su u taj sastav nakon položene svečane prisege koja se sastojala od izricanja obećanja da će se zalagati za pravnu zaštitu svojih članova u njihovim međusobnim sporovima.⁵⁰⁷ *Ligu* su sačinjavali članovi s osjećajem bratstva, kako bi na taj način razvili međusobno povjerenje i osjećaj pripadnosti jednome teritoriju o kojem svi vode brigu i to na temelju zajednički donesenih odluka. Iako vuku korijene iz razdoblja srednjega vijeka kada je postojala jaka veza među rodovskim zajednicama, u ranome novom vijeku više nema tako čvrste rodovske povezanosti među članovima, ali se javlja spomenuti oblik bratstva.⁵⁰⁸ Osim što su rodovske zajednice u ranome novom vijeku nestajale kao posljedica društvenih promjena, na to je donekle utjecaj imao i politički čimbenik, jer mletačka uprava u Dalmaciji nije pojedinoj osobi pružala čvrstu zaštitu te je ovakav oblik udruženja na prostoru ninskoga okruga u prijelaznom razdoblju iz srednjeg u rani novi vijek zasigurno mogao predstavljati osjećaj zajedništva i označavati međusobnu zaštitu pripadnika jedne društvene zajednice na manjem teritoriju.

Lige i *posobe* su se same brinule za svoje financiranje, odnosno bile su izuzete od bilo kakve pomoći od strane državnih i crkvenih institucija. Još od sredine XIII. stoljeća na spomenutom su području djelovale *bratovštine*, koje su osnovali i u radu pomagali crkveni redovi, ali one nisu bile povezane sa *ligama* i *posobama*.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ KARLIĆ, P., *Statut lige kotara ninskog*, str. 291

⁵⁰⁵ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 164

⁵⁰⁶ LJUBIĆ, Đ., *Lige i posobe*, str. 66

⁵⁰⁷ ISTI, *Lige i posobe*, str. 3

⁵⁰⁸ ISTI, *Lige i posobe*, str. 8

⁵⁰⁹ ISTI, *Lige i posobe*, str. 34

Lige koje su postojale da bi procesuirale krivična djela počinjena na svom teritoriju, sazivale su se na zvuk zvona, a svi seljani su se morali okupiti na jednome mjestu. Naime, ako je na teritoriju *lige* ustanovljeno da je počinjen zločin svi seljani su trebali pomoći u hvatanju i kažnjavanju prijestupnika. Svi članovi *lige* su bili odgovorni za kažnjavanje zločinca, a tu svoju odgovornost morali su jamčiti osobnom imovinom, pa i samim sobom. Pravila o suđenju u kaznenim parnicama određivao je *Statut lige kotara ninskog*, o čemu svjedoči tekst statuta koji kaže: „...za moći zle ljude i lupeže kaštigavati, koji budu krasti ali koje zlo činiti, s ovimi obljubami i naredbami i ozola upisani a od gospode upisani i gospodina kneza.“⁵¹⁰ Ako je član zajednice bio namjerno ranjen prilikom hvatanja zločinca tada svi članovi zajednice (*lige*) moraju snositi odgovornost naplate za njegovu brigu. Također, u slučaju kad bi član zajednice počinio zločin tada bi cijela *liga* trebala platiti štetu.⁵¹¹ Sudac je mogao kazniti onoga tko se ne bi odazvao na rješavanje takvih slučajeva kaznom u visini od 4 lire, a mogao je, također, donijeti presudu na temelju koje je mogao smanjiti kaznu na najnižu razinu, kao što je to bio slučaj u suđenjima u građanskim parnicama u sklopu komune. Kazna za počinjena djela kao što su pljačka dobara *lige* i osobnih stvari članovau *ligi*, odnosila se na oduzimanje zemljišta ili životinja koji su prelazili u vlasništvo *lige*. Ako su to bile stroge kazne prema članovima *lige*, ipak su utjecale na stvaranje određene kolektivne odgovornosti među stanovnicima sela u okrugu. U slučaju počinjenog zločina nad jednim članom cijela mu je zajednica trebala priteći u pomoć. U *Statutu lige kotara ninskog* nalazimo odredbu po kojoj u slučaju krađe životinje (vola) cijela zajednica pomaže tom članu u kupnji nove, dok se pojedinac, kojemu je učinjena šteta, tom prilikom obvezuje da će se zajednici za to odužiti.⁵¹²

U procesuiranju krivičnih djela ninska je *liga* bila znatno djelotvornija od susjedne zadarske i to zato što je sudila jedino u pitanjima lakših tjelesnih ozljeda, a za ostale kazne je oduzimala imovinu, dok se zadarska bavila samo progonima zločinaca, a njezini *suci* nisu imali kaznenu vlast. Kaznena vlast ninske *lige* odnosila se na ovlasti da sudi zlodjelima počinjenim nad imovinom (pokretnom i nepokretnom). Prihodi koji su *suci* lige ninskoga okruga prilikom takvih parnica ostvarivali bili su namijenjeni *ligi* i

⁵¹⁰ KARLIĆ, P., *Statut lige kotara ninskog*, str. 291

⁵¹¹ MAYHEW, T., *Dalmatia*, str. 165

⁵¹² ISTA, *Dalmatia*, str. 166

njezinom održavanju te nisu, kao u zadarskoj, bili namijenjeni državnim prihodima.⁵¹³ Ipak to ne znači da državne vlasti nisu mogle imati utjecaj na *lige*. Naime, *lige* su se osnivale uz privolu vrhovnih državnih vlasti i njihova prava i odredbe mogli su od njihove strane biti sankcionirani,⁵¹⁴ što jasno pokazuje jedna reformacija u Zadarskome statutu⁵¹⁵ po kojoj je mletački dužd u Veneciji na temelju naloga zadarskog kneza, kao predstavnika mletačke vlasti, vlastoručno potpisao da odobrava sankcije koje je spomenuti knez nametnuo *ligama* u zadarskome okrugu. Dokaze za sankcije djelovanja *liga* u ninskome okrugu nemamo, no svakako se može pretpostaviti da su odredbe u *Statutu lige kotara ninskog* mletačkoj vlasti odgovarale, jer se u vrijeme kodifikacije tog dokumenta, a to je vrijeme uspostave mletačke vlasti u Dalmaciji u XV. stoljeću, u njemu nigdje ne spominje da je neke odredbe potrebno mijenjati, izuzev onih iznosa koji se tiču mletačkih poreza.

Nakon uspostave mletačke uprave 1409. godine zadržani su stari zakoni ninske komune; osim *Statuta lige kotara ninskog* koji je sadržavao odredbe za kazneno pravo na teritoriju ninskoga okruga imamo sačuvane odredbe za običajno pravo (*Croatiae consuetudines, uso di Croatia*).⁵¹⁶ Riječ je o *Novigradskom zborniku* koji je u ranome novom vijeku vrijedio za stanovnike ninskog teritorija od Novigrada do Nina. Po njemu su stanovnici tog područja, koji je činio manju teritorijalno – upravnu jedinicu (*villa, communis, districtus*), uređivali svoja prava koja su se odnosila na svakodnevni život, a kazneno po rečenom *Statutu lige kotara ninskog*. Oba su pravna dokumenta nastala po prilici u isto vrijeme, a to je sredina XV. stoljeća.⁵¹⁷ Dokumenti u *Spisima zadarskih knezova*, koji se odnose na izvještaje o sudbenim odlukama i drugim pravnim rješenjima za područja koja nisu spadala u prostor ninske komune, već u ruralna mjesta poput sela na području od Novigrada do Nina, sastavljali na temelju spomenutog običajnog (hrvatskog) prava.⁵¹⁸

Mletačka je vlast kodifikacijom tog drevnog običajnog prava prihvatila da je stanovništvo na tom prostoru imalo svoju pravnu tradiciju. Isto tako, mletačka vlast

⁵¹³ LJUBIĆ, Đ., *Lige i posobe*, str. 66

⁵¹⁴ ISTI, *Lige i posobe*, str. 69

⁵¹⁵ *Zadarski statut*, Ref. br. 137 „Oblik povlastica liga zadarskog kneštva“, str. 627 - 633

⁵¹⁶ KOLANOVIĆ, Josip, Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, god. 36 (1993.), str. 91

⁵¹⁷ JAKŠIĆ, Nikola, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split 2000., str. 170. i 178

⁵¹⁸ KOLANOVIĆ, J., *Hrvatsko običajno pravo*, str. 85 - 86

odredbe u *Novigradskom zborniku* nije smatrala opasnim te spomenuti pravni kodeks nije zabranila, kao niti *Statut lige kotara ninskog* u pitanjima krivičnog prava.⁵¹⁹

Običajno pravo, osim pravne važnosti, pokazuje kakva je bila slika društvene svakodnevice i svijesti stanovništva ninskoga okruga u ranome novome vijeku. Ono pokazuje da je na spomneutom prostoru u to doba uređen odnos između gospodara (*patronus*) i kmeta (*colonus*) i da su definirani uvjeti za obrađivanje zemlje i uzgoj domaćih životinja. *Novigradski zbornik* sadrži odredbe o pravu na pašnjake, obrađivanju vinograda, prodaji posjeda, određivanju zemljišnih granica, o lovačkom pravu, a sadržane su i odredbe o zajedničkim pravnim poslovima (*cooperatio*) u pogledu lova i trgovine te o pravilima policijske zaštite i naknadi za počinjenu štetu.⁵²⁰

U korištenim dokumentima nema podataka koji bi pokazali da su se pravni dokumenti, sklapali na temelju odredbi sadržanih u *Statutu lige kotara ninskog* i *Novigradskom zborniku*. Kupoprodajni i inventarni ugovori, koji nasuprot oporukama i darovanjima čine većinu u korištenim izvorima, pomažu odrediti koja su sela pripadala ninskome okrugu u razdoblju od 1573. do 1646. godine, a to je u ovoj disertaciji prikazano u poglavlju o topografiji okruga.

⁵¹⁹ ISTI, *Hrvatsko običajno pravo*, str. 93

⁵²⁰ THALLOEZY, Ljudevit, *Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553.*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, br. 13., Sarajevo 1906., str. 2

5. DRUŠTVENA STRUKTURA U NINSKOJ KOMUNI

Struktura stanovništva ninske komune bila je u ranome novom vijeku istovjetna onoj u drugim dalmatinskim komunama pod mletačkom upravom. U gradovima unutar bedema postojala je politička podjela na tri staleža: plemiće, pučane i svećenstvo. U okruzima nije postojala takva podjela, već je u selima oko gradova živjelo stanovništvo koje u hrvatskoj literaturi često nalazimo pod nazivom *distriktualci*.

U dalmatinskim komunama u srednjovjekovnom razdoblju plemići su djelovali potpuno samostalno, imali su političku vlast u svojim rukama i jedini su mogli biti birani u Veliko plemićko vijeće, dok su pučani bili poljodjelci, obrtnici, trgovci, ribari i pomorci. U pojedinim dalmatinskim gradovima u ranom novom vijeku, točnije od XVI. stoljeća, počeo se stvarati treći stalež: građanstvo, koje čine pripadnici pučana. Građanstvo se, naime, javlja kao poseban sloj unutar pučana. Ti su građani bili bogati trgovci i posjednici, a pučani su postali oni koji su obavljali poslove čuvanja gradskih ulica i bedema, gradske straže, veslači na galijama i drugim sličnim poslovima. Takvom građanstvu cilj je bio da se izdvoji u ekonomskom pogledu, osobito u razvoju trgovine i obrta, budući da u političkoj vlasti komune nisu mogli sudjelovati.⁵²¹ Na području ninske komune, međutim, ne možemo govoriti o pojavi građanstva u razdoblju ranoga novog vijeka, već o imućnijim pučanima.

Naslijeđeno iz srednjovjekovnog razdoblja, u dalmatinskim je komunama svaki stalež svoju političku i ekonomsku moć temeljio na zemljišnom posjedu i agrarnoj privredi koja se na njemu odvijala. U području oko dalmatinskih gradova gdje su se nalazila plodna polja u vlasništvu veleposjednika ne možemo govoriti o srednjovjekovnom tipu feudalizma budući da u Dalmaciji nisu postojale velike čestice (feudi), već se radilo o znatno manjim površinama koje su obrađivali stanovnici u okrugu. Mletačka je vlast u ranome novom vijeku u dalmatinskim komunama uredila zemljoposjedničke odnose preko katastra, koji su se izrađivali nakon mirovnih sporazuma iza mletačko – osmanskih ratova. Za razdoblje od 1573. do 1646. godine postoji ninski katastar koji je mletačka vlast napravila 1609. godine i koji pokazuje obvezu godišnjeg plaćanja poreza državi

⁵²¹ RAUKAR, Tomislav, *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od XVI. do početka XX. stoljeća)*, Zagreb 1981., str. 121 - 126

(desetina - decima).⁵²² Znatni demografski gubitci u ninskoj komuni, osim nakon Ciparskog rata 1570. – 1573. godine, nastali su i nakon Kandijskog rata 1645. – 1669. tijekom kojeg je Nin gotovo ostao bez plemića a koje se u komunu vratilo nakon rata. Plemići su iza toga rata, da bi zadržali status vijećnika, prisustvovali sjednicama vijeća, a zatim su obitelji iz drugih komuna dobivale od mletačke vlasti ninsku plemićku titulu i posjede.⁵²³ To što su patriciji smjeli biti članovima u Velikom vijeću nije primarno određivalo stalešku strukturu društva, jer je političku stvarnu vlast zapravo imala i cijelo vrijeme vodila Mletačka Republika. Mletačka vlast se, u nastojanju da za svoje interese osigura ratnu i financijsku stabilnost, nije pretjerano miješala u međusobne sukobe komunalnoga stanovništva, osim ako ti sukobi nisu zadirali u područje rada političkih dužnosnika u komuni čija je glavna zadaća bila, kao uostalom i u svim dalmatinskim komunama, braniti političku moć dužda na području Mletačke Dalmacije. Nakon što je 1675. godine sastavljen drugi ninski katastar, ninskim plemićima je potvrđeno vlasništvo nad česticama u okrugu pa se zemljoposjednički odnosi u ninskoj komuni mogu pratiti i nakon Kandijskog rata 1669. godine. Katastar iz 1675. godine otkriva kako ninska komuna nije imala veliki broj plemićkih obitelji u razdoblju od 1573. do 1646. godine kao na primjer Zadar u to vrijeme te da je mletačka vlast iza rata dijelila zemlju i plemićima iz drugih komuna kako bi se potaknulo obrađivanje zapuštenih plodnih polja u ninskome okrugu. Ipak, znatnog privrednog razvoja na području ninske komune u ranome novom vijeku nije bilo zbog čestih mletačko – osmanskih ratova na teritoriju Mletačke Dalmacije.

⁵²² PERINČIĆ, Tea, *Mletački katastar Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., str. 14 - 15

⁵²³ *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, sv. V., Biblioteka Povijest Hrvata, urednice: HORVAT Romana i ČORALIĆ, Lovorka, Matica Hrvatska, Zagreb 2013., str. 99 - 100

5.1. Politička podjela društva u gradu Ninu

Političku podjelu društva u gradu Ninu u razdoblju ranoga novog vijeka činila su tri staleža: *plemići, pučani i svećenici*. *Plemići* su od svih staleža jedini imali političku vlast u ninskoj komuni. *Pučani* su bili svi ostali stanovnici unutar bedema među kojima je bilo nekoliko imućnijih obitelji. *Svećenstvo* u Ninu je bilo značajno zbog Ninske biskupije, ali nije imalo utjecaja na gradsku komunalnu upravu, već se u politički život komune mogao uključiti pojedinac koji je slučajno bio svećenik a potjecao je iz obitelji koja je imala po zakonu pravo svog člana predložiti za izbor u ninsko Veliko vijeće.⁵²⁴ Iako su u nekim dalmatinskim komunama zabilježene pobune pučana protiv plemića, za Nin nemamo zabilježenih podataka o tome.

Najveći broj dokumenata u korištenim izvorima govori o trgovini kao osnovnoj djelatnosti ninskog stanovništva u komuni i okrugu. Riječ je o poslovanju sa zemljišnim česticama, bilo da se posjed kupuje, prodaje ili ostavlja oporučno. Isto tako, u razdoblju od 1573. do 1646. godine ninsko je stanovništvo dalo sastaviti veliki broj kupoprodajnih ugovora. Sagleda li se razlika među staležima na temelju navedene veličine zemlje koju su posjedovali i s njom trgovali, donekle se ta razlika može primijetiti usporedimo li koliko je dokumenata koji potvrđuju vlasništvo sastavila pojedina obitelj ovisno o društvenoj pripadnosti te koliki su iznosi veličina zemlje u njihovom vlasništvu. U dokumentima o kupnji koji su sastavljeni u razdoblju od 1573. do 1646. godine kod plemićkih obitelji nalazimo sljedeće podatke: obitelj Dessovich kupila je vinograd u veličini od 45 gonjaja,⁵²⁵ obitelj Guerini je kupila 53 gonjaja zemlje,⁵²⁶ dok je obitelj Vitanovich zabilježila u dokumentima kupnju 19 gonjaja zemlje u Ninu.⁵²⁷ Među dokumentima o kupnji kod pučanskih obitelji u Ninu nalazimo tek jedan dokument koji sadrži veličinu kupljene čestice, a odnosi se na obitelj Sagio (?) koja je kupila za nećakinju Margaritu obradivu zemlju od 3 gonjaja u predjelu Hrasnizze u ninskom okrugu.⁵²⁸

⁵²⁴ NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije. Od najstarijih vremena do Kandijskog rata.*, knj. 1, Split 2004., str. 178 – 179; RAUKAR, T., *Društveni razvoj*, str. 126

⁵²⁵ DAZd, SZB, Francesco Pirmizio, knj. 2, fasc. 2

⁵²⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 7 – 9a

⁵²⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol.10, knj. 10, fol. 2

⁵²⁸ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 15

U korištenim izvorima ne nalazimo puno podataka o količini kupljene zemlje kod pučana, ali da su pučani kupovali zemlju na teritoriju ninskog okruga svjedoči dokument u kojem se navodi da je obitelj Halinovich kupila obradivu zemlju u predjelu sela Zaton (Villa di Zaton).⁵²⁹ Iz toga vidimo da su plemići i pučani jednako kupovali zemlju za obrađivanje u selima ninskog okruga. U jednom dokumentu nalazimo da je pučanska obitelj Milosevich kupila kuću u okrugu pored mora.⁵³⁰ Novčani iznos, za koji su plemići i pučani kupili zemlju, nije u svim dokumentima o kupnji naveden pa tako ne možemo niti govoriti o financijskoj razlici između ta dva staleža. Naime, raspolažemo tek sa dva dokumenta u kojima je navedena cijena za kupnju zemlje u okrugu. U jednom se nalazi cijena po kojoj plemić Pietro Dessovich kupuje zemlju i iznosi 100 dukata i 6 lira,⁵³¹ a u drugom pučanin Antonio Sunich, pokojnog Martina, stanovnik Nina (*habitante di Nona*), kupuje obradivu zemlju u okrugu za cijenu od 4 dukata za svaki gonjaj.⁵³² U korištenim izvorima ne nalazimo kupoprodajne ugovore za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.). Tada je, naime, grad Nin bio razoren, a okrug raseljen. Veliki broj ugovora o vlasništvu zemlje ponovno nalazimo u *Knjigama Nina* za godinu 1671. te u katastru iz 1675. godine koji sadrži registar posjednika.⁵³³

Osim zemljišnih nekretnina, jedan od načina za stjecanje materijalne stabilnosti je bilo sklapanje brakova među pripadnicima oba staleža i to udaja žene iz dobro stojeće građanske obitelji za plemića. Naime, podaci iz matica vjenčanih i umrlih u objavljenoj literaturi pokazuju da su se mogli sklapati brakovi među staležima u Ninu. Tako je Frane Miličević, plemić iz Nina, oženio 1588. godine građanku Jašu Margaritu, pok. Nikole, brodograditelja iz Nina, a Ivan Dminšić, plemić iz Nina, 1611. godine Franicu Turković, građanku iz Nina. Moguće je da problema u sklapanju brakova plemića sa građankama ninske komune nije bilo jer u takvom braku plemić nije gubio pravo na političku funkciju unutar komune budući da se vlast ionako u ninskom vijeću dobivala na temelju plemićkog nasljedstva po očevoj liniji. Isto tako, vjenčani parovi su mogli, slučajno ili planski, voditi brigu o ekonomskoj stabilnosti svoje obitelji sklapajući brakove unutar

⁵²⁹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 16

⁵³⁰ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 15

⁵³¹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 4

⁵³² DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 17

⁵³³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 9, fol. 1 – 12a; knj. 10, fol. 3, 4, 7 – 7a, 10a, 11, 13a, 18; *Catastico di beni del territorio di Nona*, 1675.

istog staleža kojem su pripadali. Pučanka Gašpara, kćer pok. Jure, ninskog kirurga, udala se 1603. godine za pučanina Jerolima Todorovog, krojača iz Nina, a pučanin Šime Perinčić oženio se plemkinjom Franicom Kašić 1577. godine. Kod ninskih pučana nalazimo da su sklapali brakove i sa osobama izvan ninskog područja. Tako se Arbisančić Kata Grgureva iz Nina vjenčala za Beantidi Ivana iz grada Ferma, 16. ožujka 1634. godine. Margarita, pok. Petra iz Nina vjenčala se za Maria Jurjevića iz Duvna 1606. godine.⁵³⁴

Ninski stanovnici sklapali su brakove unutar istog staleža kojem su pripadali sa osobama iz susjednih komuna, kao što to vidimo na primjeru Bette Tirabosco, kćerke ninskog plemića Berdarda Tirabosca, udane za Mirkovića Antu, plemića iz Paga, 1579. godine, a pučanka Jerka Račić iz Nina, bila je vjenčana 1601. godine za Šimu Matanića pučanina sa Ugljana.⁵³⁵ Među pučanima je bilo slučajeva ženidbe sa osobama koje su živjele na graničnim područjima između mletačke i osmanske vlasti. U spomenutim maticama nalazimo primjer Uršule, pok. majstora Šime iz Nina, koja se 1608. godine udala za nekog Petra zvanog Turčin iz Islama, mjesta koji je u Ciparskom ratu pao u osmanske ruke 1608. godine.⁵³⁶

Mletačka je vlast u Ninu tijekom ranoga novog vijeka dosta ograničila političko djelovanje plemića u vijeću. Ona je postavljala kneza iz svojih političkih (plemićkih) redova tako da plemići više nisu odlučivali o izboru kneza, već su izbor kneza morali prihvatiti u venecijanskom Senatu. Knez u Ninu je odobravao ili odbijao prijedloge vijećnika. Mletačka vlast je dolaskom u Dalmaciju ostavila mogućnost domaćem dalmatinskom stanovništvu da se u nekim pitanjima razvija i živi po načelima običajnog prava. Mešutim, uvela je talijanski jezik kao službeni i poticala obrazovanje domaćeg stanovništva u susjednim talijanskim prekomorskim sveučilišnim gradovima, prije svega Padove, među kojima je bilo Ninjana uglavnom patricija i gradskih pučana, koji su se školovali za pravne nauke i stjecali doktorate iz prava. Tako je ninski plemić Georgius Cassio u mletačkim spisima venecijanskog arhiva zabilježen da je 1644. godine bio

⁵³⁴ Imena pučana i plemića ovdje su navedena kao što se navode u korištenoj literaturi koja sadrži objavljene matice. JELIĆ, Roman, *Ninjani u zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća*, *Povijest grada Nina*, Institut JAZU u Zadru, Zadar 1969., str. 613

⁵³⁵ ISTI, *Ninjani u zadarskim*, str. 614

⁵³⁶ ISTI, *Ninjani u zadarskim*, str. 615

student pravnih nauka na Sveučilištu u Padovi.⁵³⁷ Tijekom XVI. i u prvoj polovici XVII. stoljeća u Nin su dolazili trgovci iz španjolskih i apeninskih obrtničkih radionica nudeći svoje proizvode stanovnicima ninske komune. Iz tog razdoblja datiraju nalazi posuda od keramike pronađene u okolici crkve sv. Križa u Ninu i dokaz su aktivne trgovine između ninske komune i spomenutih mediteranskih krajeva, ali ih nema za razdoblje iza 1646. godine, kada je mletačka vlast, zbog osmanskih napada tijekom Kandijskog rata, spalila grad.⁵³⁸

U domaćoj literaturi također postoje objavljeni podaci o prisutnosti ninskih stanovnika u Mlecima. Tako su zabilježeni Angelo Marchesin da Nona (1602. godine) i Agostino Botto da Nona (1646. godine), čija je supruga Marija Botto, u oporuci navela da joj je muž trgovac suknom i stanovnik župe sv. Marciliana u predjelu Cannaregio. Riječ je o ninskoj obitelji Botto, koji su zasigurno iz Nina otišli kao pripadnici pučana, a u Veneciji postali imućna trgovačka obitelj. Marija Botto u oporuci navodi da svojoj sluškinji Marietti ostavlja 5 dukata, nećaku Francescu vinograd koji je stekla u mjestu Ortona u Venetu te mletačkim hospitalima (Maddona della Pieta, San Zuanne Polo, degli Incurabili i San Antonin) po 20 dukata.⁵³⁹

Dokumenti o zemljišnom vlasništvu i kupoprodaji posjeda u gradu i okrugu pokazuju da su nakon Ciparskog rata 1573. godine vrijedili jednaki zakoni za sve staleže na tom području. Sukobi između plemića i pučana, koji su postojali u nekim komunama Mletačke Dalmacije, na ninskom području u izvorima za to vrijeme nisu zabilježeni. U izvorima u razdoblju ranoga novog vijeka uz ime i prezime osobe nalazimo nazive koji označavaju pripadnost te osobe pojedinom staležu. Međutim, u dosta primjera taj naziv ne nalazimo uz ime stanovnika grada ili njegovog okruga.

Osim što su stanovnici Nina i njegovog okruga, bez obzira kojem su staležu pripadali, mogli sastavljati pravne ugovore o zemljišnom posjedovanju i upisivati vlasništvo nad česticama, jednako su tako mogli sastavljati i druge vrste ugovora, poput oporuka ili

⁵³⁷ ČORALIĆ, Lovorka, Ninska prekojadranska iseljavanja (XV. - XVII. Stoljeća), *Na pragovima Nina*, Nin 2002, str. 47 - 63

⁵³⁸ GUSAR, Karla, Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta sv. Križ u Ninu, *Arhaeologia adriatica*, br. 1, Zadar 2007., str. 175 - 177

⁵³⁹ ČORALIĆ, L., *Ninska prekojadranska iseljavanja*, str. 47 – 63; ISTA, Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom Santa Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa), *Croatia Christiana periodica*, sv. 36, br. 70, Zagreb, 2012., str. 37; ISTA, Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanje hrvatskih trgovaca u Mlecima (15. – 18. st.), *Povijesni prilozi*, sv. 22, Zagreb 2002., str. 46

darovanja crkvi te darovanja po pitanju miraza (o čemu ovdje govorimo zasebno). Oporuke su se sastavljale uglavnom od strane muških članova obitelji koji u njima naglašavanju da u nasljedstvo svojoj djeci ostavljaju nepokretna dobra. Takvi su se ugovori u korištenim izvorima sastavljali u skladu sa Zadarskim statutom. Prema jednoj odredbi (Reformaciji) oporuke su mogle biti zapisane drugom rukom, a ne bilježnikovom, pod uvjetom da za vrijeme kad se oporuka sastavlja nema javnog bilježnika u komuni i može je druga također vjerodostojna osoba uz nazočnost jednog suca ovjeritelja. Nakon što se oporuka na taj način sastavi trebala se u roku od tri dana predati knezu na uvid.⁵⁴⁰ Takav slučaj za Nin nalazimo u *Spisu zadarskog bilježnika* Zuannea Braicicha koji pokazuje da je ninski plemić Boico pok. Laga sastavio 22. rujna 1622. godine oporuku u notarskoj kancelariji u Zadru kojom ostavlja nasljedstvo u nepokretnim stvarima (popis inventara nije naveden) Alviseu Begna. Međutim, oporuka je ratificirana od strane Giacoma Gliubavza, plemića iz Nina uz prisutnost Mattije Dragosicha, kanonika iz Nina.⁵⁴¹ Prema drugoj reformaciji Zadarskog statuta oporuka se mogla otvoriti tek nakon smrti oporučitelja i to od strane kancelara koji je čita uz prisutnost gradskog kneza.⁵⁴²

Darovanje Crkvi i svećenicima, definirano Zadarskim statutom, također je bilo prisutno kod ninskog stanovništva. Naime, svatko je po svojoj volji mogao darovati i oporučno se obvezati da će svoja pokretna ili nepokretna dobra ostaviti samostanima, crkvama i crkvenim osobama.⁵⁴³ Da je takvih slučajeva bilo u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine nalazimo u ugovorima o darovanju i oporukama u sklopu korištenih izvora za to razdoblje i to kod pripadnika patricija i pučana. Tako je stanovnik Nina (*habitante di Nona*) Laurentii Acandidi (?) odlučio sastaviti dokument kojim daruje ninsku crkvu, međutim, kako je dokument dosta oštećen ne znamo od čega se sastojalo to darovanje.⁵⁴⁴ Ninski plemić Antonio Lantana odlučio je ninskome biskupu (*vescovo di Nona*) Blažu Mandeviju darovati 400 dukata, kao njegov stari prijatelj (*suo antico amico*) o čemu je 16. siječnja 1642. godine sastavio dokument.⁵⁴⁵ Ninskoga biskupa također je

⁵⁴⁰ *Zadarski statut*, Ref. br. 111, str. 596 - 597

⁵⁴¹ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 4

⁵⁴² *Zadarski statut*, Ref. br. 112, str. 597

⁵⁴³ *Zadarski statut*, Reformacija br. 131, str. 611

⁵⁴⁴ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 15

⁵⁴⁵ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 8, fasc. 84

darivao plemić Giovanni Soppe, ali u dokumentu od 16. studenoga 1641. godine koji to spominje ne nalazimo detalje o tom darovanju.⁵⁴⁶ Također, izvori bilježe i darovanje unutar klera. Tako u oporuci od 27. svibnja 1623. godine saznajemo da je Giovanni Giacometti, kanonik iz Nina, za spas svoje duše, ostavio samostanu sv. Marcele u Ninu zemlju u ninskome okrugu u veličini od 40 gonjaja.⁵⁴⁷

5.2. Plemići – članovi ninskog vijeća

Na temelju privilegija iz srednjeg vijeka koje je ninska komuna zadržala i za vrijeme mletačke vlasti u ranom novom vijeku plemići su jedini od svih staleže u gradu Ninu imali pravo biti izabrani kao zastupnici u Velikom i Malom vijeću komune i na taj način sudjelovati u donošenju zakonskih prijedloga. Iako je od XIII. stoljeća, po uzoru na Veneciju, član Vijeća mogao postati samo plemić kojemu su otac ili djed bili također zastupnici Vijeća, u izvorima ne nalazimo da je komunalna uprava u Ninu imala poseban dokument ili odredbu po kojima je evidentirala ulazak pojedinog plemića u vijeće. U reformaciji Zadarskog statuta nalazimo zahtjev mletačke vlasti da se na području zadarske komune svakog plemića treba upisati i navesti dan njegove ženidbe i dan rođenja njegove djece u roku od osam dana od vjenčanja i rođenja svakog djeteta. Na taj je način Venecija u zadarskoj komuni nastojala izbjeći prijevaru oko dobi za ulazak plemića u komunalno vijeće. Kazna za onoga koji bi prekršio ovu odredbu iznosila je 100 dukata.⁵⁴⁸

Za vrijeme mletačke vlasti plemići u Ninu nisu kao u srednjem vijeku imali pravo potvrđivati zakone i birati kneza, ali su i dalje zadržali pravo raspolaganja sa komunalnom zemljom. Naime, utjecaj plemića u gradu u to je vrijeme izražen u njihovom imovinskom stanju. Izvori nam ne donose konkretne podatke o vrijednosti plemićkih posjeda. U Zadarskom statutu dvije reformacije otkrivaju da je imovinsko stanje plemića nasuprot drugih društvenih skupina u zadarskoj komuni mogao za vrijeme mletačke uprave biti dosta visok. Prije svega se to očituje u posjedovanju zemlje, što pokazuje jedna od spomenutih zakonskih odredbi koja propisuje način na koji se

⁵⁴⁶ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 8, fasc. 85

⁵⁴⁷ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 7

⁵⁴⁸ *Zadarski statut*, Ref. 159, str. 675

oporezivala zemlja plemića u toj komuni. Oporezivanje su, naime, pod prisegom na pet godina, morali obavljati tri službenika, koja su u roku od šest mjeseci, trebali popisati i procijeniti imovinu svih plemića u Zadru. Porez koji su plemići morali isplaćivati navedenoj komuni odnosio se također na sve prihode koje su plemići stjecali sa svoje zemlje i to tako da je na svakih stotinu prihoda porez iznosio jedan dukat.⁵⁴⁹ U izvorima koje koristimo ne nalazimo niti jedan primjer koji bi potvrdio da je takva praksa uistinu postojala u Ninu. Druga reformacija Zadarskog statuta odnosi se na obvezu svakog plemića da upiše dan svoje ženidbe i dan rođenja svoje djece u roku od osam dana od vjenčanja i rođenja djeteta. Na taj se način nastojala izbjeći prijevara oko dobi za ulazak plemića u komunalno vijeće. Kazna za onoga koji bi prekršio ovu odredbu iznosila je sto dukata.⁵⁵⁰

U izvorima s kojima raspolazemo nalazimo prezimena plemića koji su činili ninsko plemstvo u to vrijeme. To su: *Dragossich, Smilich, de Venis, Mandevio, Dessovich, Advanti, Tomini, Vucovich, Baracovich, Gliubavac, Cassio, Lancillago, Detrico, Lantana, Soppe, Paggiane, Sunich, Tirabosco, Rossa, Boico*. U izvorima, također, kod osoba plemićkog staleža u Ninu, nalazimo termin *nobiles di Nona*, što ujedno potvrđuje njihovu pripadnost ninskome plemstvu. Međutim, neka od njih nalazimo i među zadarskim plemstvom. To su *Boico, Contarini, Ferra, Grisogono, Rossa, Soppe*. Moguće je da su ove obitelji imale dvojno plemstvo koje im je, zbog određenih zasluga, dodijelila komunalna vlast u Ninu na čelu sa knezom.

S obzirom na kupoprodajne i inventarne dokumente u korištenim izvorima, razliku između ninskih plemićkih obitelji možemo tražiti u količini zemlje koju su posjedovali i uvjete pod kojima su sa zemljom trgovali. Sva zemlja za koju su ninski plemići dali sastaviti pravne dokumente nalazila se na ninskom području, od čega je uglavnom riječ o obradivoj zemlji i pašnjacima u selima ninskog okruga. Od inventarnih dokumenata u kojima pojedinci, pripadnici ninskog plemićkog staleža, izjavljuju svoje vlasništvo nad takvim područjem, nalazimo da je te zemlje bilo najviše u selima Vrsi, Privlaka, Zaton i otok Vir, a nešto manje u selima Novoselci, Poljica i Zloussane. Zemlja u spomenutim mjestima je stanovništvu bila korisna za obrađivanje i ispašu domaćih životinja. Najveći

⁵⁴⁹ *Zadarski statut*, Ref. br. 158, str. 675

⁵⁵⁰ *Zadarski statut*, Ref. 159, str. 675

broj dokumenata koji o tome govore dali su sastaviti plemići ninske komune, ali i plemići iz Zadra, koji su imali vlasništvo nad takvom vrstom zemlje u ninskom okrugu. Tako u spisu *Knjige Nina* nalazimo da je najveći broj inventarnih dokumenata u kojima se izjavljuje vlasništvo nad česticama u navedenim selima sastavljen od pripadnika plemićkih obitelji iz Nina. Ninski plemić Giovanni Cassio potvrdio je vlasništvo u okrugu nad česticom od 48 gonjaja u Privlaci, ali u dokumentu nema oznake veličine zemlje,⁵⁵¹ zatim u selu Zaton od 23 gonjaja, dok je drugi član te obitelji Zuanne Cassio naveo da posjeduje česticu od 17 gonjaja u Zatonu. Anzolo i Zuanne Cassio zajedno su posjedovali 9 gonjaja zemlje u Privlaci, a Zuanne i Lorenzo Cassio zemlju u Privlaci od 160 gonjaja i 70 pertika.⁵⁵² Druga ninska plemićka obitelj Perugini posjedovala je zemlju u Zatonu u veličini od 2 gonjaja.⁵⁵³ Obitelj Crissava u Novoselcima je posjedovala 128 gonjaja zemlje, u selu Poljica 592 gonjaja, u Privlaci 13 gonjaja,⁵⁵⁴ te zemlju u selima Vrsi i Zaton ali za njih nemamo navedenu veličinu u gonjajima. Braća Venturi u Novoselcima imali su 32 gonjaja,⁵⁵⁵ a u selu Poljica 368 gonjaja zemlje.⁵⁵⁶ Braća Bonacci u Novoselcima su držali 10 gonjaja zemlje, dok je u istom mjestu obitelj Perugini imala u vlasništvu 3,5 gonjaja zemlje.⁵⁵⁷ Obitelj Tirabosco imala je zemlju u Novoselcima u veličini od 106 gonjaja, zatim u Zatonu od 2 gonjaja, dvije čestice u Privlaci i to jednu bez navedenih gonjaja a drugu u predjelu Sebachovo u veličini od 58 gonjaja te u selu Zloussane od 8 gonjaja. U istom izvoru također nalazimo da je u predjelu Guardioloa pokraj Nina Bernardo Tirabosco posjedovao dvije čestice, jednu od 8 gonjaja a drugu od 3 gonjaja i 81 pertik.⁵⁵⁸ Ninski plemić Pietro Dessovich posjedovao je vinograd u području oko sv. Nikole, ali ne znamo od koliko je gonjaja iznosila ta čestica,⁵⁵⁹ Horatio

⁵⁵¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 21, knj. 6, br. 21

⁵⁵² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 21; *Catastico*, fol. 4 – 7, fol. 11 – 13, fol. 34 – 35

⁵⁵³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 92

⁵⁵⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 6, knj. 6, br. 6,

⁵⁵⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 11, 17a

⁵⁵⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 11, 17a

⁵⁵⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 73

⁵⁵⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 92, br. 23, br. 4, knj. 6, br. 92; *Catastico*, fol. 32 – 33, fol. 35, fol. 40 – 42a

⁵⁵⁹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2, fasc. 3

Lantana je posjedovao zemlju u Privlaci od 21 gonjaja,⁵⁶⁰ dok je plemić Angelo Guerini imao zemlju u selu Zaton od 32 gonjaja te Privlaci, ali bez oznake veličine zemlje.⁵⁶¹

Zemlju na području ninskog okruga u vlasništvu su imali i pripadnici plemićkih obitelji zadarske komune. Obitelj Grisogono u selu Novoselci je imala zemlju u veličini od 256 gonjaja, u Vrsima zemlju od 4 gonjaja, u selu Zaton zemlju od 32 gonjaja, a u Privlaci zemlju od 192 gonjaja.⁵⁶² Nekoliko je još zadarskih plemićkih obitelji imalo zemlju u Ninu. Obitelj Marchi imala je u svom vlasništvu zemlju od 123 gonjaja u selu Vrsi i česticu u Privlaci bez oznake veličine zemlje,⁵⁶³ obitelj Nassi u Privlaci zemlju od 3 gonjaja,⁵⁶⁴ obitelj Contarini zemlju u Zatonu od 121 gonjaj,⁵⁶⁵ obitelj Soppe imala je u selu Poljica u vlasništvu zemlju od 64 gonjaja,⁵⁶⁶ zatim neku zemlju u selu Zaton za koju nije navedena veličina zemlje u spomenutom izvoru te u Privlaci zemlju od 18 gonjaja.⁵⁶⁷ Obitelj Bon posjedovala je zemlju od 6 gonjaja u selu Zaton.⁵⁶⁸ Nasljednici te obitelji posjedovali su zemlju u Privlaci, ali ne znamo kolika je bila veličina te zemlje,⁵⁶⁹ dok su u istome mjestu nasljednici obitelji Ferra posjedovali zemlju u veličini od 32 gonjaja.⁵⁷⁰

Na ninskom području u vlasništvu su zemlju imale i osobe koje su obavljale određene društvene i političke dužnosti u Ninu i Zadru. Tako u izvorima nalazimo da je Simon Venier, plemić i zadarski notar, posjedovao zemlju u selu Zaton u ninskom okrugu u veličini od 7 i pol gonjaja,⁵⁷¹ zatim da je kapetan Zuanne Medossena u selu Zloussane posjedovao pašnjake i šume, ali nemamo podatak o veličini tih posjeda,⁵⁷² kao niti za posjed kanonika Nina, Simona Baracovicha, koji je imao zemlju u Zatonu.⁵⁷³

Na temelju podataka o vlasništvu zemlje u ninskom okrugu uočava se da ne postoji velika imovinska razlika među plemićima koji su je posjedovali. U korištenim izvorima nalazimo slučajeve u kojima jedna plemićka obitelj izjavljuje da posjeduje velike količine

⁵⁶⁰ DAZd, *I libri di Nona*, , knj. 6, br. 84

⁵⁶¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 3

⁵⁶² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 2

⁵⁶³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 37-38, knj. 6, br. 22

⁵⁶⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 5

⁵⁶⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 6

⁵⁶⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 17a

⁵⁶⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 30, br. 96

⁵⁶⁸ DAZd *I libri di Nona*, knj. 10, br. 15

⁵⁶⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, br. 4

⁵⁷⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, br. 19

⁵⁷¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. 7a

⁵⁷² DAZd, *Catastico*, fol. 28 - 29

⁵⁷³ DAZd, SZB, Francisco Primizio, knj. 5, fasc. 16

zemlje, a zatim u drugom dokumentu o zemljišnom posjedovanju ta ista obitelj potvrđuje vlasništvo nad izuzetno malom količinom zemlje. Izgleda da plemići u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine nisu uvijek morali imati izuzetno velike zemljišne čestice u svome vlasništvu, već im je bilo bitno da imaju svoju zemlju te da o svakome zemljišnom posjedovanju sastave poseban ugovor.

Kod kupoprodajnih ugovora također nalazimo podatke o veličini zemlje koja se prodaje, odnosno kupuje. I u tom se slučaju također sastavljaju ugovori bez obzira o kolikoj je veličini zemljišne čestice riječ. Tako imamo da je ninski plemić Pietro Dessovich dao sastaviti ugovor u listopadu 1599. godine da od nekog stanovnika Nina (*habitante di Nona*) kupuje vinograd od 4,5 gonjaja u blizini Nina,⁵⁷⁴ zatim u dokumentu od 30. studenoga 1631. godine da je Simon Vitanovich prodao za 60 dukata zemlju od 12 gonjaja u Villa Novoselci, ali izvor ne donosi podatak o kupcu zemlje⁵⁷⁵ te da je ninski plemić Antonio Zane u ugovoru od 6. studenoga 1639. godine prodao Anzolu Gueriniju česticu od 13 gonjaja pokraj zemlje crkve sv. Ambroza.⁵⁷⁶ Ovi primjeri ujedno pokazuju da su pripadnici plemićkog staleža poslovali sa pripadnicima drugih društvenih staleža u Ninu i ninskome okrugu. Veličina zemlje kojom je plemstvo trgovalo ili tek izjavljivalo vlasništvo u inventarnim dokumentima, kao i društveni status osoba s kojima su plemići trgovali, nije se u ničemu razlikovao u vremenu od 1573. do rušenja grada 1646. godine. Iza Kandijskog rata generalni je providur Zorzi Morosini (1671. – 1673.) započeo novu agrarnu podjelu teritorija u ninskome okrugu, a za vrijeme Pietra Civrana (1673. – 1675.) sastavljen je ninski katastar 1675. godine. Nakon spomenutog rata neki su mletački predstavnici vlasti u Zadru tražili od Venecije da ninsku komunu pripoji zadarskoj kako bi bolje organizirali obranu cijelog sjevernodalmatinskog područja od novih Osmanskih napada. Međutim, ninski su plemići od kneza tražili pomoć u Senatu da se založi za njihove stare privilegije i ostavi ninsku komunu i dalje izdvojenu. Mletački je Senat to dopustio, no stvarnu vlast plemići u Ninu nisu imali, već isključivo Mletačka Republika.

U *Knjigama Nina* za 1671. godinu nalazimo veliki broj dokumenata o potvrdi vlasništva nad česticama u Ninu i okrugu. Ninski katastar 1675. godine pokazuje da su plemići imali zemlju u gradu i okrugu iza Kandijskog rata. Plemići su obnavljali grad iza

⁵⁷⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2, fasc. 2

⁵⁷⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 6a

⁵⁷⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 10a

toga rata. U Veneciji je opet izabran ninski knez, a neki plemići i pučani iz drugih komuna, poput Zadra, Trogira, Hvara i Paga dobili su nakon agrarne reforme 1675. godine zemlju u ninskome okrugu i titulu ninskih plemića, iako u stvarnosti tada mnogi od njih nisu boravili u Ninu.⁵⁷⁷

5.3. Pučani – stanovnici grada Nina

U nekim dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću pučani su se u ranom novom vijeku označavali kao *cittadino*,⁵⁷⁸ no u izvorima za Nin u razdoblju od 1573. do 1646. godine ne spominju se pod tim nazivom, već se pored imena i prezimena pojedinaca ili obitelji iz redova pučana, koriste termini *habitante* i sufiks *da Nona*. To je jedino po čemu u korištenim izvorima razlikujemo taj društveni sloj od plemstva i pučana u okrugu. Osim toga, kod definiranja društvenog statusa pomaže dosadašnje saznanje u hrvatskoj historiografiji o tome koja su prezimena u Ninu u vremenu ranoga novog vijeka bila plemićka, a koja pučanska.

U korištenim izvorima nalazimo sljedeća prezimena pučana, odnosno stanovnika grada Nina: Zuanne Belesenovich (*da Nona*), Mattio, sin pok. Antonija Belesenovicha, Mattio Visich (*da Nona*), Tomasso Segotich (*da Nona*), Georgio Budinich, Zorzi Milosevich, pokojnog (*condam*) Matije (*habitante di Nona*),⁵⁷⁹ Camille de Sisi (*habitante da Nona*),⁵⁸⁰ Maddalena kćer Simona Plevicha (*da Nona*) i udovica Antonia Rimanicha (*habitante di Nona*), Batista (*habitante di Nona*), Simon Molinarich (*habitante di Nona*), Antonio Sunich, pok. Martina (*habitante di Nona*),⁵⁸¹ Zorzi Sipinovich zvani (*alias*) Vucicnich (*habitante di Nona*),⁵⁸² Michiel Angelo Lovatello, Lorenzo Lucacich, Nicolo Lomazzi, Lucia Spanich, Michiel Tagliadinich, obitelj Discovich, Staniza Tomalinovich, Noncovich, Tomelli, Bolich, Plazichevich, Mattio, Plevich, Rimanich, Drinshich, Depanichich, Bencovich, Vucachinovich i Malinovich.⁵⁸³

⁵⁷⁷ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko – upravni*, str. 181 - 182

⁵⁷⁸ PEŠORDA, Zrinka, Pučka vlastela: društvena struktura dubrovačke bratovštine sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, br. 33, god. 26, Zagreb 2007., str. 216

⁵⁷⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 13, 21, 22, 35, 52a, 54a-55,

⁵⁸⁰ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 6, fasc. 15

⁵⁸¹ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 1, fasc. 5, knj. 2, fasc. 17

⁵⁸² DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 6, fasc. 140a

⁵⁸³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, fol. 4, knj. 10, fol. 85, 91a, 100,

Iako pučani u Ninu nisu politički djelovali, ipak su aktivno bili uključeni u sve segmente njegovog svakodnevnog života. Pučani su, jednako kao i plemići, vodili brigu o svom materijalnom statusu koji se očitovao kroz posjedovanje zemlje koje se, sudeći prema najvećem broju zemljoposjedničkih ugovora i inventarnih dokumenata koje nalazimo u izvorima, zasnivao na poslovima na zemlji i prihodima koji su se sa zemlje ostvarivali. Dok je plemstvu posjedovanje zemlje značilo ubiranje prihoda kojeg su donosili najamnici, pučanima nisu davali zemlju u najam ili zakup. Pučani su zemlju na području čitavog ninskog okruga kupovali i prodavali, a radove na svojoj zemlji nisu prepuštali nikome u vidu najma, već su sve poslove na zemlji samostalno vodili i nadzirali.

Inventarni dokumenti u korištenim izvorima u kojima pučani izjavljuju da su posjednici zemljišnih čestica u ninske okruge pokazuju da su se ugovori o tome kao i kod plemića sastavljali uz prisutnost barem jednog svjedoka. Tako je Zuane Belesenovich iz Nina u dokumentu od 28. listopada 1609. godine upisan u ninski katastik kao vlasnik zemlje u komuni od jednog gonjaja. Dokument je ovjerio bilježnik Simon Venier, a kao svjedok prilikom ove pismene potvrde vlasništva naveden je Luca de Lessina, plemić komune.⁵⁸⁴ Kako je dokument sastavljen u notarskoj kancelariji u Zadru, za pretpostaviti je da je spomenuti svjedok član zadarskog, a ne ninskog vijeća. Spomenuti Belesinovich u spisu *Knjige Nina* je naveden kao vlasnik čestice u selu Zaton.⁵⁸⁵ U dokumentu od 17. listopada 1609. godine, sastavljenog od strane Simona Veniera, spominje se Tomasso Segotich kao posjednik zemlje od 28 gonjaja i 20 pertika na teritoriju ninske komune.⁵⁸⁶ U dokumentu od 21. siječnja 1573. godine Simon Malinarich je upisan kao vlasnik zemlje od 5 gonjaja u selu Zloussane.⁵⁸⁷ Prema inventarnom ugovoru od 17. studenoga 1597. godine su u selu Vrsi u ninskom okrugu nasljednici pučke obitelji Višić (*heredi di Vissich*) posjedovali su zemlju od 32 gonjaja u selu Zaton, ali bez oznake veličine zemlje.⁵⁸⁸ Na istom području zemlju je od 6 gonjaja posjedovao Michael Tagliacinich, o čemu je 1. rujna 1606. godine sastavljen ugovor, te još 2 gonjaja u selu Zaton o čemu govori dokument od 16. studenoga 1642. godine. Prema dokumentu sastavljenom 1607.

⁵⁸⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 20a

⁵⁸⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 6a

⁵⁸⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 46 – 46a

⁵⁸⁷ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 13a, br. dok. 36

⁵⁸⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 29

godine u istom je selu zemlju posjedovao pučanin Stanizza Tomalinovich, ali podatke o veličini posjeda u ugovoru nemamo.⁵⁸⁹

Izvori također pokazuju da su na području ninskog okruga zemlju u vlasništvu mogli imati stanovnici susjednih komuna. Dokazuje to primjer građanina iz Zadra, Baldasarija Benvenutija (*habitatores civitatis Jadre*), koji je u ninski katastik 28. listopada 1609. godine upisan kao vlasnik jedne čestice pored mora u Privlaci, ali ne saznajemo o kakvoj se zemlji radi niti ostale pojedinosti o tom posjedu.⁵⁹⁰ U dokumentu od 31. siječnja 1603. godine, kojeg je sastavio bilježnik Francesco Primizio, izjavljuje se vlasništvo Bate Pontea iz Zadra (*cittadino di Zara*), sina pokojnog Antonija Pontea iz Nina (*condam Antonio di Nona*), za zemlju u predjelu Papratine kod Nina (*territorio in loco Papratine di Nona*) u veličini od 2 gonjaja.⁵⁹¹

U izvorima za promatrano razdoblje nalazimo također nekoliko dokumenata koji potvrđuju da su pučani kupovali zemlju od plemića. U dokumentu od 29. kolovoza 1603. godine Nicolo Dragoslovich kupio je zemlju u selu Pontadurra od Paula Plazicevicha.⁵⁹² U ugovoru od 20. lipnja 1601. godine vidimo da je Zorzi Milosecich kupio kuću pored gradskih zidina za 36,10 lira od Zorzija, kanonika iz Nina.⁵⁹³ Veličina stambenog zdanja u tom dokumentu nije navedena. Ugovorom od 19. listopada 1602. godine braća Michael i Giacomo Haminovich kupili su zemlju od nekog Nicole iz Nina na teritoriju sela Zaton (*terren di Villa di Zaton*), ali veličina zemlje i cijena za koju je kupljena nije navedena.⁵⁹⁴ U ugovoru od 29. listopada 1625. godine stanovnik Nina Antonio Sunich kupio je od stanovnika iz Zadra, Zuanne Calletija i Domenica Salomoriatija (?), zemlju od 6 gonjaja u predjelu Papratine kod crkve sv. Katarine u ninskome okrugu za cijenu od 4 dukata za svaki gonjaj.⁵⁹⁵ U veljači 1591. godine Hieronimo Bencovich, pučanin, prodaje ninskome plemiću Francescu Tiraboscu zemlju od 32 gonjaja u predjelu oko crkve sv. Nikole u ninskom okrugu. Riječ je o zemlji koja, zbog ratova s Osmanlijama, nije bila

⁵⁸⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, br. dok. 100

⁵⁹⁰ DAZd, *Catastico*, fol. 13 - 15

⁵⁹¹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 16

⁵⁹² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 6a

⁵⁹³ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 3, fasc. 7

⁵⁹⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 15, fasc. 16

⁵⁹⁵ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 2, fasc. 17

obrađivana. Rečeni Tirabosco zemlju je kupio za sebe i svoje nasljednike (*per se heredi et successori suoi*).⁵⁹⁶

Pučani su od plemića mogli kupovati zemlju u gradu Ninu, a ne samo u njegovom okrugu. To pokazuje ugovor sastavljen u kolovozu 1625. godine kojim su braća Zuanne i Luca Sulizze, pok. Mattija kupili od plemića Pietra Detrica, ninskog liječnika, tri čestice zemlje u ninskoj komuni od 20 gonjaja za cijenu od 300 lira.⁵⁹⁷

Također, pučani su, kao i plemići, mogli kupovati zemlju izvan ninskog okruga, što pokazuje dokument od 6. svibnja 1596. godine po kojem stanovnik iz Nina Zorzi Sipinovich, zvani, Vucinich kupuje od Borisa Vucacinicha zemlju u predjelu Diklo, koji pripada zadarskome okrugu, ali ne saznajemo o kojoj je veličini zemlje riječ niti po kojoj je cijeni kupio zemlju.⁵⁹⁸

Nekoliko dokumenata pokazuje da su pučani davali svoju zemlju u najam za određenu svotu novca.⁵⁹⁹ Tako imamo dokument iz 1622./1623. godine da je neki Batisto iz Nina dao u najam (*dato a concesso*) svoj vinograd u Privlaci (Villa di Brevilaqua) od 3 gonjaja sinovima Simona Molinaricha, stanovnika iz Nina, uz godišnju obavezu plaćanja od 35 lira za svaki gonjaj.⁶⁰⁰ Također, prema ugovoru od 8. travnja 1592. godine Marin, sin Antonija Decovicha, dao je u najam Simonu Vucovichu maslinik i vinograd na ninskome području u veličini od 3 gonjaja, međutim iz ugovora ne saznajemo ništa o načinu na koji je najam izrealiziran.⁶⁰¹ Ugovor od 3. svibnja 1595. godine pokazuje da je Zuanne Glavich iz Nina dao u najam Nicoli pok. Stefano de Cattaro, stanovniku Zadra (*habitante di Zara*) zemlju u mjestu Kupari (*Cupari*) u selu Privlaka (Villa di Brevilaqua) u veličini od 4 gonjaja. Iz tog ugovora, međutim, ne saznajemo koji su uvjeti najma.⁶⁰²

⁵⁹⁶ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 4, dok. 2 – 2a

⁵⁹⁷ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 3, fasc. 43

⁵⁹⁸ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 6, dok. 140a,

⁵⁹⁹ PERIČIĆ, Šime, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb – Zadar 1999., str. 71

⁶⁰⁰ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 5,

⁶⁰¹ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 4, dok. 56a - 55

⁶⁰² DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 15, dok. 33 – 33a

5.4. Svećenstvo

U ninskoj komuni je, u razdoblju od 1573. do 1646. godine, izdvojeni društveni sloj činilo svećenstvo. Pored osoba koje su iz patricijskih redova bili u Vijeću ninske komune i imali vlast u svojim rukama, svećenstvo je pripadalo intelektualnom društvenom sloju koji je uvelike utjecao na kulturni život u Ninu.⁶⁰³ Početkom 1645. godine, kada je izbio Kandijski rat između mletačkih i osmanskih vojnih snaga na istočnojadranskom prostoru, prenesene su moći sv. Marcele, zajedno s moćima sv. Anselma i sv. Ambrozija, u zadarsku katedralu, a zatim odatle u kapelu Svete Marije Anuncijate (od Navještenja), koja je tada pripadala samostanu sv. Marcele u Zadru, a čuvale su se, kako je tada bio običaj, pod trima ključevima, od kojih je jedan čuvao upravitelj Nina postavljen od strane državne vlasti, drugi prokurator imenovan od strane ninskog biskupa i treći prokurator izabran od Velikog vijeća ninske komune koji nije iz redova svećenstva. Neke su se relikvije spomenutih ninskih svetaca zaštitnika iz zadarskih crkava prenijele natrag u Nin nakon prestanaka rata i uspostavljanja mira između spomenutih zaraćenih velesila.⁶⁰⁴

Svećenici su u Ninu još od ranog srednjeg vijeka svoje djelovanje ostvarivali preko crkvenih redova, dominikanaca, franjevac i benediktinaca. I dok je uloga spomenutih redova bila na vrhuncu tijekom srednjeg vijeka, u ranome je novom vijeku njihov utjecaj znatno oslabio na što su utjecali događaji oko mletačko – osmanskih ratova koji su predstavljali opasnost ninskoj komuni, pa tako i djelovanju Crkve u Ninu. U nekoliko je navrata ninski kler bio primoran zbog ratnih opasnosti i čestih osmanskih pljačkanja potražiti utočište u susjednom Zadru, a takva situacija zasigurno nije ostavljala previše prostora za nesmetano djelovanje crkvenih redova u Ninu. No, podaci u izvorima koji govore o djelovanju ninskoga klera pokazuju njihovu ustrajnost u trenucima teških političkih, društvenih i gospodarskih uvjeta u gradu i njegovom okrugu, da sudjeluju kao promicatelji razvoja ninskog područja u ranome novom vijeku.

⁶⁰³ U ninskoj komuni svećenici su vodili brigu da se koriste isključivo hrvatskim jezikom. Naime, svećenici u drugim dalmatinskim komunama pod Mletačkom vlasti u ranom novom vijeku većinom su govorili talijanskim jezikom, jer su bili birani između članova mletačkih patricijskih obitelji. Iako su po nalogu pape svećenici trebali biti birani iz redova domaćeg klera, dakle Dalmatinaca, ipak je Venecija uplitanjem u izbor biskupa željela kontrolirati njihov rad u dalmatinskim komunama. MAYHEW, T., Prilog poznavanju apostolskih vizitacija Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama, *Povijesni prilozi*, sv. 17, Zagreb 1998., str. 160

⁶⁰⁴ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko – upravni*, str. 180 - 181

U Ninu su u razdoblju ranoga novog vijeka djelovali Dominikanci.⁶⁰⁵ Kao i u ostalim dijelovima Dalmacije tako i Ninu dolazak dominikanskog reda ne možemo točno odrediti da se zbio u isto vrijeme kad se taj red osnivao u Europi (XII. stoljeće), ali taj dolazak možemo smjestiti u razdoblje od XIII. do XVII. stoljeća, kada su se duž istočnojadranske obale podizale sakralne građevine i razvijala umjetnost dominikanskog reda. Naime, u Ninu se bilježi da je dolazak Dominikanaca bio 1228. godine, samo tri godine nakon njihovog dolaska u Dubrovnik (1225.) i nekoliko godina prije uspostave dominikanskog reda u Zadru (1244.), Splitu (1245.) i Trogiru (1265.).⁶⁰⁶ U arhivskim dokumentima koje koristimo nema podataka koji bi konkretno svjedočili o nekom posebnom djelovanju tog samostana na svakodnevni život u vremenu koje ovdje promatramo.

O djelovanju crkvenog reda Dominikanaca u Ninu svjedoči nam tek jedna sakralna građevina, crkva sv. Ivana Krstitelja i samostan koji je crkvi pripadao. Redovnici dominikanskog reda u priobalne gradove Dalmacije, pa tako i u Nin, prenijeli su arhitektonski tip gradnje kakav je bio u njihovim sredinama na Apeninskom poluotoku. Specifičnost u graditeljstvu dominikanskog reda bile su crkve sa samostanima, koji nipošto nisu smjeli biti odvojeni od crkvene građevine. To je bilo zato da se, pored služenja mise, redovnici pripremaju i za *ordo studens*, odnosno za mnoge druge poslove koje su obavljali u svojim pastoralnim misijama. Dominikanci su podizali svoje građevine u centru gradske jezgre ili uz rub unutrašnje strane gradskih bedema, kakav je bio slučaj sa ninskom dominikanskom crkvom sv. Ivana.⁶⁰⁷

Iako su u većini gradova Dominikanci bili poznati kao čuvari urbanog načina života i gradskoga prava, njihovo je djelovanje zapravo ovisilo o prilikama u kojim se komuna nalazila. Cilj dominikanskog klera u Ninu bio je, za cijelo vrijeme prisutnosti, propovijedati Evanđelje i obavljati pastoralne pohode u okrugu, koji je u razdoblju od 1573. do 1646. godine besto bio izložen osmanskome uništavanju.⁶⁰⁸ Taj je red bio organiziran po uzoru na sveučilišta, a to znači da su poticali opću naobrazbu i pisanje

⁶⁰⁵ Od 1378. godine dalmatinski i albanski samostani pripadali su jedinstvenoj Dalmatinskoj dominikanskoj provinciji koja je obuhvaćala i samostane uz hrvatsku obalu, na otocima, u Crnoj Gori i Albaniji. Dalmatinsku dominikansku provinciju službeno je utemeljio papa Urban VI. bulom od 3. ožujka 1380. godine. ŠANJEK, Franjo, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeća)*, Zagreb 1998., str. 56

⁶⁰⁶ *Dominikanci u Hrvatskoj*, Zagreb 2011., str. 56 i 166

⁶⁰⁷ *Dominikanci u Hrvatskoj*, str. 59

⁶⁰⁸ *Dominikanci u Hrvatskoj*, Zagreb 2011., str. 54

knjiga te su u svojim samostanima, koji su se nalazili uz crkve, osnivali knjižnici i bavili se prevodenjem. Njihove škole mogle su imati magistra koji je besplatno podučavao mladež.⁶⁰⁹ Nažalost, nemamo sačuvanih dokaza o djelovanju knjižnice u ninskome samostanu sv. Ivana, ali je zasigurno njihova uloga u prosvjetiteljskom odgoju u Ninu u ranome novom vijeku imala utjecaja na domaće stanovništvo. Pretpostavljamo da su dominikanci mogli slobodno djelovati u Ninu, jer je uspostavom mletačke uprave u XV. stoljeću Ninska biskupija imala svoj kaptol.

Dominikanci su u razdoblju od 1573. do 1646. godine utjecali na povezanost Nina sa susjednim gradovima Apeninskog poluotoka. Tome u prilog svjedoče posjeti dvojce papinskih vizitatora koji su bili iz reda dominikanskog svećenstva. Prvi je posjet 1603. godine dominikanca Vicenza, a drugi 1625. godine Ottavija Garzadorija.⁶¹⁰ Zasluga dominikanaca u društvenom i kulturnom životu Nina u ranome novom vijeku bila je u njihovoj povezanosti sa drugim gradovima i državama još od XIII. stoljeća zahvaljujući posebnim organima unutar reda. Postojao je general (*magister generalis ordinis*), zatim generalni vikari (*vicarius generalis*) i prokurator reda (*procurator ordinis*) koji su sastavljali pisanu korespondenciju i zapimali je od užnosnika toga reda u Rimu i drugih dijelova Europe. Dokaz za to su sačuvani regesti koji se nalaze u Generalnom arhivu dominikanskog reda u Rimu, svaki pod svojim inventarnim brojem u kojima se Nin naziva *Enona* i *Nona*.

Za razdoblje koje ovdje promatramo sačuvale su nam se četiri regeste pisane komunikacije dominikanskog reda u Ninu upućene Rimu. Prva je od 15. siječnja 1570. godine (br. 1638) u kojoj se spominje ime samostana Joannis Baptista de Nona i ime svećenika Angela Carnarutija, koji je u njemu djelovao u to vrijeme.⁶¹¹ Isprava je sastavljena tijekom Ciparskog rata i pokazuje da su u tom ninskom samostanu djelovali svećenici porijeklom iz susjednih apeninskih gradova. U drugoj regesti (br. 1687) koja datira iz vremena od 1580. do 1582 godine, a koju je sastavio svećenik Paulus Constabile, nabraja se ninska dominikanska crkva unutar dominikanskih crkva koje su se u Rimu bilježile kao sastavni dio Provincije Dalmacije (*Provincia Dalmatiae*) u kojoj se, kao

⁶⁰⁹ Dominikanci u Hrvatskoj, str. 12

⁶¹⁰ KRASIĆ, Stjepan, Dominikanci na području nekadašnje zadarske nadbiskupije od XIII. do XIX. stoljeća, *Zadarska smotra*, sv. 3- 4, Zadar 2010., str. 54 - 59

⁶¹¹ ISTI, *Dominikanci*. Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392. – 1600.), *Arhivski vjesnik*, str. 157, 275

trinaesti dominikanski samostan, spominje ninski (*Locus Nonensis*).⁶¹² Također, u regesti (br. 1705.) koju je sastavio Sixtus Fabri u razdoblju od 1583. do 1589. godine, nabrojani su samostani, među kojima trinaesti po redu dominikanski samostan sv. Ivana Krstitelja u Ninu (*Sancti Johannis Baptistae Nonensis*), za koji navodi da je uništen u osmanskim napadima na grad.⁶¹³ U posljednoj, četvrtoj, regesti (br. 1772.) također se spominje ninski dominikanski samostan kao trinaesti na području Provincije Dalmacije. Sastavio ju je Hippolytus M. Beccaria 1591. godine pod nazivom *Locus Sancti Johannis Baptiste Nonensis*.⁶¹⁴

U razdoblju ranoga novog vijeka nešto manje utjecajnu ulogu u pogledu kulturnog razvoja grada imali su svećenici franjevačkog reda. Oni su se, naime, bavili pastoralnom djelatnošću, što je osobito došlo do izražaja u vrijeme čestih Osmanlijskih napada tijekom XVI. i XVII. stoljeća na ninski teritorij.⁶¹⁵ Također, u Ninu su u razdoblju ranoga novog vijeka djelovali svećenici iz benediktinskog crkvenog reda.⁶¹⁶

Koliko je, međutim, ninski biskup mogao imati izravan utjecaj na svjetovnu vlast u Ninu u ranome novom vijeku teško je dokazati, jer nam podaci iz izvora ne donose podatke o tome. Utjecaj ninskoga biskupa bio je u poslovima europske crkvene korespondencije značajan, osobito u prvoj polovici XVII. stoljeća. Pokazalo se to, naime, u pitanju jezika za obavljanje bogoslužja u hrvatskim priobalnim krajevima. Bilo je to za vrijeme djelovanja Bartola Kašića koji je radio na prijevodu Biblije sa latinskog na hrvatski jezik. Tada su dubrovački nadbiskupi, Fabius Tempestivi i Vincentius Lanteri, poticali Kašića, koji je kao svećenik (isusovac) bio odgovoran za ispovijedanje na hrvatskome (ilirskom) jeziku u Rimu. Kašićeva je zadaća bila revidirati stare hrvatske prijevode Starog i Novog zavjeta koji su se upotrebljavali na misnim čitanjima. Kada je Kašić prihvatio ovaj zadatak bila je godina 1622. kada još uvijek nije postojao prihvatljiv

⁶¹² Isti, *Dominikanci*, str. 280.

⁶¹³ "Haec provincia olim fuit insignis habens conventus circiter septuaginta, datata viris illustribus doctrina ac religione praeditis, sed a Turcis devastata, ad tredecim est reducta conventus et qual olim fere duo milia, nunc pene centum olit fratres." ISTI, *Dominikanci*, str. 282

⁶¹⁴ ISTI, *Dominikanci*, str. 287

⁶¹⁵ Franjevački crkveni red je za vrijeme Osmanlijskih ratova u XVI. i XVII. stoljeću djelovao za područje Zadarske nadbiskupije i Ninske biskupije, u samostanima na Visovcu, u Šibeniku i Karinu. BAČIĆ, Stanko *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i ninskoj biskupiji*, Šibenik 1995., str. 16

⁶¹⁶ Benediktinci u Ninu djeluju od 1445. godine kada je mletački dužd naredio zadarskome kontu neka izvrši odluku pape da se Mihovil Markov, koji je prethodno bio prior samostana istog reda sv. Danijela u Mlecima, postavi za priora benediktinskog samostana sv. Ambrozija u Ninu. OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, Split 1964. str. 102.

tiskani prijevod teksta za crkveni već je bilo uobičajeno da svećenici sami prevode biblijske tekstove na narodni govor ili koriste prijevod protestantskih tekstova iz Biblije koji tada nisu bili odobreni od strane Svete Stolice. Poticaj za prijevodom Biblije na hrvatski jezik nije dolazio samo zbog činjenice da se u to vrijeme koriste nedopustivi prijevodi, kao niti oni koji su svećenici sami pisali, već i zbog toga što je Sveta kongregacija za širenje vjere (*Sacra congregatio de propaganda fide*) ili Propaganda tada namjeravala među šest svjetskih jezika uvrstiti i „ilirski“, odnosno hrvatski jezik. Već je sljedeće 1623. godine, nakon što je Kašić dobio zadatak prevođenja Biblije, papa Urban VIII poslao dekret svim crkvenim visokim školama i sveučilištima u to vrijeme: bolonjskom, padovanskom, pariškom, bečkom, louvenskom, salamanškom i madrinskom da se uz hebrejski, grčki, kaldejski (aramejski) i arapski jezik, uči ilirski ili hrvatski jezik.⁶¹⁷ Tako je Kašiću ponovno 1625. godine Propaganda putem dubrovačkog nadbiskupa Vincenza Lanterija pismeno potvrdila angažman na prijevodu Biblije na hrvatski jezik. Spomenuti mu je nadbiskup dodijelio šestoricu svećenika koji su izvrsno znali latinski jezik sa zadaćom da kontroliraju Kašićev prijevod latinskog teksta sv. Jeronima, a tzv. vulgatu koju je Tridentski koncil odobrio za upotrebu u Katoličkoj crkvi. No, tada se pojavio problem hrvatskoga književnog jezika koji nije bio prisutan u crkvenim obredima u hrvatskim zemljama, pa tako niti u Mletačkoj Dalmaciji, već je bogoslužje se bilo na glagoljaškom crkvenoslavenskom jeziku.

Tada se također postavilo pitanje na kojem pismu će se tisakti liturgijske knjige. Tajnik Propagande Francesco Ingoli odlučio je sprovesti anketu o izboru pisma i jezika tijekom 1627. i 1627. godine.⁶¹⁸ Zatražio je od zadarskoga nadbiskupa Oktavijana Garzadora da napravi anketu među glagoljaškim župama svoje nadbiskupije i pošalje mu izvještaj o tome kojim bi jezikom i pismom trebalo tiskati liturgijske knjige. Ninska je biskupija bila u to vrijeme još uvijek samostalna i mišljenje ninskoga biskupa bilo je iznimno važno u tim bitnim pitanjima za Katoličku crkvu. Stoga je zadarski nadbiskup Garzadora svoje mišljenje u izvještaju poslao Propagandi nakon konzultacije sa krčkim i ninskim biskupom. Naime, ninski se biskup tom prilikom izjasnio da želi upotrebu glagoljice, jer se ona koristila u to vrijeme u Ninu, ali i u drugima mjestima: u Istri, Koruškoj i

⁶¹⁷ HORVAT, Vladimir, Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575.- 1625.), u: *Dodatak Autobiografiji isusovca Bartola Kašića (1625. – 1650.)*, Zagreb, 2006., str. 281 - 282

⁶¹⁸ ISTI, *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb 1999., str. 162.

Štajerskoj, pa sve do Zagreba. Takav podatak ninski je nadbiskup u to vrijeme imao na temelju svojeg službovanja u Akvileji te na temelju nekoliko vizitacija u spomenutim pokrajinama. Pored toga, ninski je biskup naglasio da se zalaže i za to da svećenici trebaju poznavati ćirilicu, vjerojatno zbog susjednih krajeva koji su je koristili a koji su bili pod osmanskom okupacijom te bi u liturgijskoj literaturi trebalo uvrstiti tekstove na ćiriličnom pismu kako bi se biblijski sadržaj mogao približiti stanovništvu na tom području. S ovim potonjim stavom ninskoga biskupa nije se složio zadarski nadbiskup, dok su neki drugi, poput splitskog biskupa smatrali da bi tiskanje liturgijskih knjiga na ćirilici bilo korisno jer njome piše trećina tadašnje Europe, a u srednjoj Dalmaciji je bila u građanskoj upotrebi kao bosančica.⁶¹⁹ Ne znamo je li ovakav stav ninskoga nadbiskupa imao jačeg odjeka kasnije, jer do tiskanja Kašićevog prijevoda Biblije na hrvatski jezik ipak tada nije došlo,⁶²⁰ no zasigurno je potaknuo ozbiljnu raspravu među tadašnjim vodećim svećeničkim krugovima na području, ne samo Dalmacije, već i Propagande, jer je njezin tajnik Ingoli predložio da se imenuje posebna komisija na čelu sa kardinalom Guidom Bentivogliom koja će donijeti valjani zaključak nakon što detaljno razmotri razjedinjena mišljenja spomenutog klera.⁶²¹

U razdoblju od 1573. do 1646. godine izredalo se osam biskupa u Ninu, koji su svoje djelovanje usmjerili na ono što je ninskome stanovništvu u tom periodu bilo najpotrebnije. Pohodili su župe i popravljali sakralne građevine, postavljali su nove župnike u svrhu obnavljanja bogoslužja u župama ninske biskupije zahvaćene ratnim stradanjima.

Nakon Ciparskog rata 1573. godine biskup u Ninu je bio Marko Laurentanis (19.11.1557. - 25.6.1577.), rodом iz mletačke plemićke obitelji Loredan. Od strane pape Grgura XIII. imenovan je upraviteljem zadarske nadbiskupije s pripadajućim posjedima i prihodima Ninske biskupije. Povratio je crkvene predmete koji su se tijekom Ciparskog rata nalazili u Zadru. Povećao je prihode ninskoj biskupiji preko prihoda koji su se

⁶¹⁹ ISTI, *Bartol Kašić*, str. 164

⁶²⁰ MOLNAR, Antal, Kašićev prijevod Biblije, isusovački red i Sveta Stolica (O propalom izdanju jedne knjige), *Povijesni prilozi*, sv. 26, Zagreb 2004., str. 99 - 131

⁶²¹ V. HORVAT, *Bartol Kašić*, str. 166

dobivali od crkve Blažene Djevice Marije na otočiću Zečevo te je dao obnoviti krstionicu u ninskoj katedrali, o čemu svjedoči grb njegove obitelji.⁶²²

Iza njega je isti papa za biskupa u Ninu postavio zadarskog kanonika Petra Cedulinija (*Petrus Cedulinus, canonicus Jadrensis, decretorum doctor, 19. Juli vacabat ecclesia per abitum Marci; 30.7.1577. - 20.2.1581.*), porijeklom iz zadarske plemićke obitelji de Cedolini. Na čelu Ninske biskupije bio je četiri godine, a zatim je 1581. godine premješten na Hvar, gdje je 1634. godine umro.⁶²³

Također, isti je papa 10. srpnja 1581. godine za novog biskupa u Ninu postavio Jerolima Mazzarella, (*Hieronymus Mazarellus, canonicus Jadrensis, prothonotarius apostolicus – 10. Juli vacabat ecclesia per translationem Petri ad ecclesiam Pharensensem*), kanonika i bilježnika u zadarskoj nadbiskupiji, koji je na tom mjestu bio do smrti 1588. godine.⁶²⁴

Nakon njega je papa Siksto V. postavio 18. listopada 1588. godine na mjesto ninskog biskupa Angela Gradija, iz reda franjevac (*Angelus de Gradibus, ordinis minorum conventualium, theologiae professor ac verbi Dei concionator – 17. Octobris vacabat ecclesia per abitum Hieronymi*).⁶²⁵

Naslijedio ga je Horacije Bellotti, imenovan 8. travnja 1592. godine od pape Klementa VIII. i na tom je mjestu ostao do smrti 1602. godine (*Horatius Bellotus, ordinis minorum conventualium, theologiae professor – die 8. Aprile vacabat ecclesia per cessionem factam ab Angelo in minibus sanctissimi – abit Horatus Jadrae, sepultusque fuit in ecclesia Sancti Francesci minorum de observantia*).⁶²⁶ Biskup Horacije Bellotti bio je

⁶²² BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, Zadar 2011., str. 200 – 201; STRIKA, Zvezdan, "Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis," zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, *Radovi Zavoda za povijest Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 49, Zadar 2007., str. 72

⁶²³ FARLATI, Daniele, *Illyricum sacrum*, sv. IV, Venetii 1769., str. 227; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 201 -202; ISTI, *Catalogus episcoporum*, str. 72; L. ČORALIĆ, Prilog poznavanju života hvarskog biskupa Petra Cedulina, *Croatica Chtistiana Periodica*, god. 15, br. 28, Zagreb 1991., str. 129 - 135

⁶²⁴ FARLATI, D., *Illyricum sacrum*, str. 227 – 228; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 202, Isti, *Catalogus episcoporum*, str. 75 i 87.

⁶²⁵ FARLATI, D., *Illyricum sacrum*, sv. IV, str. 229 – 230; BIANCHI, C.F., *Kršćanski Zadar*, str. 202; C.F. BIANCHI, *Catalogus episcoporum*, str. 75 i 87.

⁶²⁶ U crkvi sv. Franje u Zadru, u kojoj je pokopan, nalazi se nadgrobna ploča sa sljedećim Latinskim natpisom: HORATIVS BELLOTUS VE NETVS ORDINIS S. FRANCISCI CONVENTVALIVM ARTIVM ET SACRAE THEOLOGIAE DOCTOR EPISCOPVS NONENSIS HOC SEPVLCRV M VIVENS SIBI FIERI FECIT ANNO AETATIS SVAE LII MDXCVII, ISTI, *Kršćanski Zadar*, str. 203; ISTI, *Catalogus episcoporum*, str. 75 i 87.

rodom iz Venecije i školovan u Padovi. Kako je ninska biskupska palača bila razrušena tijekom rata 1570. godine, Bellotti je boravio u samostanu sv. Franje u Zadru i odatle vodio poslove ninske biskupije, uz pomoć vikara Vicenza Morosa. Obilazio je župe, a posebno se 1595. godine posvetio obilasku stradalih župa u Ciparskome ratu, poticao je otvaranje škola u župama, a poznat je i po sazivanju sinode 1598. godine na kojoj je odredio župama ninske biskupije da moraju sastaviti inventar svoje imovine i popis crkvenih dostojanstvenika i klera. U Maticama umrlih iz sv. Stošije u Zadru Bellotti je umro 21. rujna 1601. godine.⁶²⁷

Odlukom pape Klementa VIII. od 26. kolovoza 1602. godine ninskim je biskupom postao Blaž Mandevio (26. ožujka 1602. – 1643.; *Blasius Mandevius Jadrensis, atrium et theologiae magister* – 26. Augusti valabat ecclesia per abitum Horatii abit Jadre jussitque sepelliri in ecclesia cathedrali Nonensi.) iz Novigrada kod Zadra. Primljen je 26. svibnja 1576. u rimski isusovački novicijat, a prilikom ulaska u službene dokumente potpisao sa Mandich. Studirao je filozofiju i humanističke znanosti u Rimskom kolegiju, nakon čega je dvije godine podučavao gramatiku u Rimu i 1584. godine u Recanatiju. Nakon toga se više ne spominje u isusovačkim izvorima, pa je vjerojatno ubrzo napustio taj red. Bio je imenovan ninskim biskupom 26. kolovoza 1602. godine, ali je započeo tu službu osam mjeseci nakon imenovanja. Živio je u biskupskoj palači u Ninu, u kojoj je stvorio crkveni arhiv te poticao svećenike ninskih crkava da misu služe na hrvatskome jeziku.⁶²⁸ Zbog poslova vezanih za biskupiju boravio je 1624. godine u Veneciji. Svog je nećaka, Nicolu Mandevija, poslao na školovanje u Ilirski kolegij u Loreto gdje je boravio šest godina (1644. – 1650.), a kad se vratio postavio ga je za arhiprezbitera u biskupiji, no taj je došao u sukob sa mletačkim redaktorom jer je želio pogledati spise vezane za ninsku crkvu, zbog čega je javno bio izopćen iz Nina. Ubrzo nakon toga je biskup Mandevio zatražio od pape Urbana VIII. da ga zbog starosti razriješi biskupske dužnosti, što je ovaj i učinio 1624. godine. U svojoj oporuci od 26. travnja 1641. godine ostavio je školi, koja je djelovala u sklopu ninske katedrale novac u iznosu od 12 lira, u cilju

⁶²⁷ ČORALIĆ, Lovorka, Prilozi za poznavanje života ninskih biskupa Horacija Bellottija (1592. – 1602.) i Blaža Mandevija (1602. – 1624.), *Croatica Christiana periodica*, god. 16, br. 30, Zadar 1992., str. 95 - 97

⁶²⁸ FILIPI, Amos Rube, Ninske crkve u dokumentima iz 1579. i 1603., *Povijest grada Nina*, Zadar 1969., str. 583

daljnjeg obrazovanja mladih svećenika u Ninskoj biskupiji.⁶²⁹ Osim što je aktivno sudjelovao u svakodnevnom životu ninske komune, Blaž Mandevio isto se tako angažirao u pitanju obrane grada i okruga od Osmanlija. On je, naime, pomogao u planiranju i provedbi obrane sakralnih građevina u komuni i okruga, što je uključivalo i zaštitu sakralnih predmeta i namještaja u njima. Umro je 1643. godine i bio pokopan u crkvi sv. Krševana u Zadru.⁶³⁰

Među ninskim biskupima koji su se istaknuli svojim sudjelovanjem u kulturnom razvoju i životu ninske crkve ubrajamo Šimu Divnića (*Simeon Difnicus Sibenicensis – 25 Juni vacabat ecclesia per abitum Blasii. Hic translatus fuit ad ecclesiam. Hic translatus fuit ad ecclesiam feltrensem.*). Na mjesto ninskog biskupa došao je 25. lipnja 1646. godine, upravo u vrijeme velikog mletačkog razaranja grada i bio na toj dužnosti do 10. svibnja 1649. godine. Potjecao je iz ugledne šibenske plemićke obitelji Divnić, čiji su se članovi istaknuli na polju književnosti, umjetnosti i povijesti. Obrazovanje je stekao u Padovi, a bulom 24. lipnja 1646. godine papa Inocenta X. imenovao ga je biskupom u Ninu. Svečanim obredom 17. ožujka 1647. godine u crkvi sv. Marije Formose u Rimu, uz prisutnost nadbiskupa Scipiona, creskog biskupa Ivana de Rubbeisa i skadarskog biskupa Grgura Fassina, službeno je započeo biskupovanje u Ninu. Mnoge ciljeve za razvoj ninske biskupije na žalost nije uspio ostvariti, zbog razaranja grada i početka Kandijskog rata (1645. – 1669.).⁶³¹

Na temelju Matica umrlih i vjenčanih zadarske župe sv. Stošije saznajemo imena ninskih biskupa i svećenika koji su se, u vrijeme kad su matice sastavljene, nalazili u Zadru. Pored ninskih biskupa Horacija Bellottija, za kojeg je navedeno da je umro 21. rujna 1601. godine i pokopan u zadarskoj crkvi sv. Frane⁶³² i Blaža Mandevija koji je ubilježen da je obavljao vjenčanja 1603. i 1642. godine i umro 27. kolovoza 1645. godine

⁶²⁹ČORALIĆ, Lovorka, *Prilozi za poznavanje života ninskih biskupa*, str. 100 -103; KORADE, Mijo, Podaci o hrvatskim isusovcima iz XVI. i XVII. stoljeća, *Vrela i prinosi*, god. 15, br. 87, Zagreb 1985., str. 86 - 108

⁶³⁰ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 583

⁶³¹ Iz obitelji Divnić su pjesnik Nikola (1568. – 1643.), kroničar Franjo (1607. – 1672.), provincijal sv. Jeronima Nikola (1615. – 1672.), pukovnik Nikola Divnić (1654. – 1734.) i glazbenik Frane (1612. – 1693.). Inventar ostavštine Šimuna Divnića, ninskoga biskupa, pohranjen je u Venecijanskome državnom arhivu (*Archivio di Stato di Venezia*), a sastavljen je nakon njegove smrti, 23. siječnja 1661. godine. ČORALIĆ, L., Prilog životopisu ninskoga biskupa Šimuna Divnića (1646. – 1649.), *Croatica Christiana periodica*, god. 25, br. 47, Zagreb 2001., str. 265 – 270; Z. STRIKA, *Catalogus episcoporum*, str. 87.

⁶³²JELIĆ, Roman, Ninjani u zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969., str. 609.

u Zadru, ali je prenesen u Nin, spominju se kao ninski vikari don Augustin Mirkovich za 1646. godinu⁶³³ i don Šime Utković koji je u Matici vjenčanih naveden u obredu vjenčanja 1593. godine.⁶³⁴ Također, Utković se spominje u vizitaciji papinskog izaslanika Augustina Valiera iz 1579. godine kao rektor u Ninu, koji je školovanje završio u Hrvatskom zavodu u Rimu i bio učiteljem tada osnovane niže gimnazije u Ninu.⁶³⁵

Imena još nekih biskupa i pripadnika crkvenog klera u Ninskoj biskupiji nalazimo kod Michiela Priulija u vizitaciji iz 1603. godine. Tako on spominje Petra Cedolinija, koji je biskupovao uz tri crkvena dostojanstvenika (arhiđakona, arhiprezbitera i primicera) i deset kanonika, a zbog čestih nemira na mletačko – osmanskoj granici biskup je sa svojim klerom boravio u Zadru odakle je potaknuo obnovu biskupske kuće u Ninu i promicao obavljanje bogoslužja na hrvatskome jeziku.⁶³⁶ U njegovo vrijeme zabilježeno je nekoliko kanonika koji su obavljali službu za Ninsku biskupiju, ali su se fizički nalazili izvan Nina. Tako se Jerolim Malinerić, rektor crkve sv. Ivana, nalazio u Apuliji, zatim Gvido Zeković i Grgo Baraković, rektor crkve sv. Duha, u Istri i Mate Novaković u Padovi. Od viših dostojanstvenika koji su crkvenu službu obavljali uz biskupa, Valier je zabilježio trojicu, od kojih su Juraj Motošević (Matoković, Matasović), arhiprezbiter i Šime Utković, primicer i rektor crkve sv. Ante boravili u Ninu, dok je Blaž Schineus (?), arhiđakon, bio odsutan zbog obavljanja službe rapskog biskupa. Od kanonika koji su boravili u Ninu spominju se Petar Tonković, župnik Nina i rektor crkve sv. Katarine, zatim Ivan Parenčić, Fabij Šebenčanić, Filip Raditić, rektor beneficija crkve sv. Mihovila, Ivan Morčić, kanonik crkve sv. Križa, Jerolim Mazzarello, opat samostana sv. Ambroza i fra Andeo, dominikanac u crkvi sv. Ivana Krstitelja.⁶³⁷

Nakon Ciparskog rata Priuli je za vrijeme svog posjeta 1603. godine zatekao znatno veći broj svećenika u Ninu od Valiera 1579. godine. Kod Priulija također nalazimo podatke o višim službama uz biskupa, kanonicima i svećenicima, ali i o klericima. Od viših dostojanstvenika koji obavljaju službu uz ninskoga biskupa navedeni su Ivan Parenčić, arhiđakon i vikar koji je posjedovao beneficije sv. Duha, sv. Marka, sv. Margarite, Gospe od Snijega, sv. Jurja i sv. Mihovila u Vrsima (villa di Varche), sv.

⁶³³ ISTI, *Ninjani u Zadarskim*, str. 612

⁶³⁴ ISTI, *Ninjani u Zadarskim*, str. 613

⁶³⁵ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 582

⁶³⁶ ISTI, *Ninske crkve*, str. 581

⁶³⁷ ISTI, *Ninske crkve*, str. 582

Kuzme i Damjana u Novoselicima (villa di Novoselci) i sv. Ivana u Krnezi (villa di Carnizze), zatim Ivan Jakometi, arhiprezbiter iz Nina i Ante Cortese, koji je zbog obrazovanja bio odsutan iz Nina. Od kanonika nalazimo Julija Noskovića, svećenika u crkvi sv. Križa, Grgu Grbišića, svećenika u crkvi sv. Grgura, Andriju Toljanovića, rektora beneficija sv. Katarine, Ivana Rusića (Rosić), župnika u Posedarju, Grgu Ljubišića, kapelana crkve sv. Mihovila i kanonike kod kojih nisu navedene konkretne službe: Miha Paganeusa, Matu Dragošića, Petra Ćosića i Filipa Radetića. Od svećenika koji su navedeni u Priulijevoj vizitaciji nalazimo tek jednog koji je odsutan u Apuliji, a to je bio Jerolim Malinarić iz Nina, rektor sv. Ivana Evanđeliste, dok su ostali svećenici bili u Ninu, Aleksandar Komulić iz Splita, opat benediktinske opatije sv. Ambroza, prebiter Perinus i Petar Ratošević, svećenik u katedrali.⁶³⁸ Jedan je kanonik koji se spominje u obje vizitacije, a to je Fabije Šebenčanić, ali se u niti jednoj od njih ne navodi koji je točno posao obavljao unutar Ninske biskupije. Priulijeva i Valierova vizitacija ne donose podatke o obiteljskom porijeklu i staležu spomenutih crkvenih osoba, ali u Priulijevoj vizitaciji imamo podatke o tome da je većina navedenog klera bila porijeklom iz Nina: Šime Kolerić, Ante Marić, Šime Tercikula, Miho Smoljić, Mate Belašić, Petar Baraković, Grgo Stić, Grgo Utković i Frane Parenčić.⁶³⁹

O djelovanju ženskih crkvenih redova u Ninu u razdoblju ranoga novog vijeka govori djelovanje samostana svete Marcele koji se nalazio uz crkvu svete Marije Nove, ali su relikvije sv. Marcele ostale u Ninu. U njemu su do početka XVI. stoljeća živjele koludrice, a zatim su se, uz dozvolu mletačkih vlasti, preselile u Zadar. One su sa zemlje u ninskome okrugu, koju su imale u vlasništvu, ostvarivale neke prihode.⁶⁴⁰

Je li, međutim postojala praksa da se iz reda ninskoga plemstva odabiru članovi za ninske samostane u korištenim izvorima nemamo podatke koji o tome izričito govore. Međutim, na temelju prezimena crkvenih osoba koje se spominju u njima nalazimo da je Simon Baracovich, porijeklom iz ninske plemićke obitelji Baracovich, bio kanonik u ninskoj biskupiji.⁶⁴¹ Da je uistinu postojala takva praksa pokazuju nam brojni primjeri u drugim dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću u to vrijeme, prije svega u

⁶³⁸ ISTI, *Ninske crkve*, str. 583

⁶³⁹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 584

⁶⁴⁰ NOVAK – SAMBRAILO, M., *Političko – upravni*, str. 181

⁶⁴¹ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 16

obližnjem velikom Zadru, te bismo mogli pretpostaviti da je zasigurno mogao postojati slučaj da se iz ninskih plemićkih obitelji kćeri opredijele za život u samostanu sv. Marije u Zadru. Naime, neko su vrijeme benediktinske sv. Marije živjele u Ninu te su se uslijed osmanskih napada, početkom ranoga novog vijeka, preselile u Zadar. No, za to vrijeme dok su djelovali u Ninu mogle su se njima priključiti kćeri iz ninskih plemićkih obitelji i takvu praksu nastaviti i kasnije u Zadru.⁶⁴² Tako u Maticama umrlih zadarske župe sv. Stošije nalazimo podatak da je Franica Parenci bila časna sestra koludrica sv. Marcele i da je umrla 1. veljače 1644. godine u Zadru. U povijesnim se dokumentima samostan sv. Marcele, iako u Ninu tijekom novog vijeka nije postojao, uvijek spominje kao ninski samostan i u njega su se primale žene iz ninskog teritorija.⁶⁴³

Svećenstvo je u ninskoj biskupiji, preko svojih crkva u župama, ostvarivalo određene godišnje prihode (beneficije), koji su jamčili materijalnu sigurnost i mogućnost samostalnog djelovanja. Radi se o zemljištima koja su bila u vlasništvu crkava u okrugu. Tako je biskup Nina posjedovao zemlju od 64 gonjaja u selu Zloussane,⁶⁴⁴ samostan sv. Marcele iz Nina i zemlju od 6 gonjaja u selu Privlaka⁶⁴⁵ te jednu česticu u selu Vrsi u ninskome okrugu.⁶⁴⁶ Politička zbivanja oko Ciparskog rata koja su se odrazila na golemi pad gospodarskog razvoja u gradu i okrugu utjecala su i na visinu godišnjih prihoda ninskih crkava. To se osobito vidi kod visine beneficija koji je kod crkve sv. Križa u komuni prije 1573. godine iznosio do 80 dukata, a 1579. godine samo 5 dukata. Tako malen iznos služio je toj crkvi za troškove kod služenja mise na određeni blagdan. Godišnji prihod ove crkve povećao se u kasnijim godinama, jer nam izvještaj vizitatora Priulija otkriva da je 1603. godine iznosio oko 60 dukata, a ostvarivao se urodima sa zemlje koji su bili u vlasništvu crkve.⁶⁴⁷ Beneficij crkve sv. Margarite iznosio je te iste godine 10 dukata,⁶⁴⁸ crkva sv. Ivana Evanđeliste 4 dukata,⁶⁴⁹ crkva sv. Marcele imala je

⁶⁴² OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatsko i ostalim našim krajevima*, sv. 2, Split 1964., str. 99

⁶⁴³ JELIĆ, Roman, *Ninjani u zadarskim crkvenim maticama XVI. i XVII. stoljeća*, Zadar 1969, str. 612

⁶⁴⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, dok. 45

⁶⁴⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, dok. 18, fol. 2a

⁶⁴⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, dok. 62 i 71

⁶⁴⁷ PETRICIOLI, I., *Osvrt na ninske građevine*, str. 321

⁶⁴⁸ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 566

⁶⁴⁹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 563

1579. godine beneficij od tri dukata godišnje,⁶⁵⁰ dok je 1603. godine prihod crkve sv. Katarine iznosio je 10 dukata.⁶⁵¹

Svećenici su prihode sa zemlje dobivali ili u novcu ili u naturalnim davanjima od prinosa dobivenih obrađivanjem zemlje od stanovnika u okrugu. U izvornim dokumentima nalazimo nekoliko takvih primjera. Zuanne Cusmani (*da Venezia*), rektor beneficija kapele sv. Vida dobio je ugovorom od 12. listopada 1601. godine od ninskog biskupa Horatija Belottija koncesiju na beneficij od 10 dukata godišnje u cilju obnove kupole crkve sv. Vida u Privlaci u ninskome okrugu.⁶⁵² Ugovorom od 11. svibnja 1595. godine Zuanne Grisogono daje u najam ninskoj crkvi vinograd, uz obvezu plaćanja 40 libara malih godišnje. U ime ninske crkve dokument je potpisao Simon Vucovich, vikar Nina (*vicario di Nona*).⁶⁵³

Ninska je biskupija beneficij mogla steći darovanjima. Tako je Giovanni Giacometti, ninski kanonik, u oporuci sastavljenoj 27. svibnja 1623. godine ostavio za spas svoje duše zemlju od 40 gonjaja u predjelu oko posjeda crkve San Gregorio svetištu Blažene Djevice Marije u ninskoj katedrali sv. Marcele u Ninu. Ninski plemić Antonio Lantana ostavio ninskome biskupu Bansiju Mandeviju 400 dukata, a ugovor o tome sastavljen je u biskupskoj kući u Ninu, 16. siječnja 1642. godine.⁶⁵⁴

Posjede sa kojih je ostvarivala određene beneficije ninska je crkva mogla steći kupnjom, kao što to pokazuje ugovor od 18. siječnja 1622. godine po kojem je kapelan Michielle Paggiano, komornik ninske katedrale, kupio od Maddalene pok. Simona Plevicha, stanovnika iz Nina (*habitante di Nona*) obradivo zemljište od 3 gonjaja u mjestu Garbe u selu Vrsi za cijenu od 700 lira (*moneta Venetiana*).⁶⁵⁵

Novac je za svoje potrebe crkva mogla steći i prodajom svojih nekretnina. Tako u dokumentu od 20. prosinca 1601. godine nalazimo da je Zorzi Milosevich, pok. Mattije, stanovnik iz Nina, kupio od Zorzija, ninskog kanonika, kuću uz more, u blizini gradskih vrata, za 36,10 lira za sebe i svoje nasljednike (*per se heredi et successori suoi*).⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ ISTI, *Ninske crkve*, str. 563 - 564

⁶⁵¹ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 564

⁶⁵² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 12

⁶⁵³ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 12, fasc. 43A - 44

⁶⁵⁴ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 7, knj. 8, fasc. 84

⁶⁵⁵ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. I, fasc. 1

⁶⁵⁶ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 15

5.5. Stanovništvo u ninskom okrugu i zemljoposjednički odnosi

O stanovnicima ninskog okruga u korištenim izvorima ne nalazimo puno podataka. Razlog tome zasigurno može biti u postojanju još uvijek kolonatskog odnosa između ninskoga plemstva i seljačkog stanovništva koji su dobivali zemlju u najam i obrađivali je pod određenim uvjetima. Ipak, na ono malo mjesta na kojima ih u korištenim izvorima nalazimo, radi se o slučajevima u kojima stanovnici okolnih sela (*villa*) izjavljuju da prihvaćaju zemlju koja im se daje u obrađivanje. Pored njihovih imena i prezimena u dokumentima nalazimo podatak iz kojeg sela potječu: *da Villa di Brevilaqua*, *da villa Varche*, *da Villa Zaton*, itd. U inventarnom dokumentu, ovjerenom 27. studenoga 1609. godine od strane zadarskog notara Simona Veniera, spominje se Giacomo Radonich iz Privlake (*da Villa di Brevilaqua*) kao vlasnik čestice od 3 gonjaja u ninskome okrugu.⁶⁵⁷ Stanizza Tomalinovich u ugovoru, u kojem nemamo podatka kad je sastavljen, spominje se da je iz sela Privlaka (*da Villa di Brevilaqua*) kao vlasnik čestice u selu Zaton u okrugu.⁶⁵⁸ U dokumentu od 1. rujna 1606. godine navodi se vlasništvo Michale Tagliadinich iz mjesta Vrsi (*da Villa di Varche*) nad zemljom u selu Vrsi u veličini od 6 gonjaja.⁶⁵⁹ Također, Elena Gergicha je u jednom dokumnetu, u kojem nema podatka kad je sastavljen, navedena da je iz sela Vrsi (*da Villa di Varche*) u kojem obrađuje zemlju u veličini od 12 gonjaja.⁶⁶⁰

Dokumenti u korištenim izvorima pokazuju da su se stanovnici u okrugu bavili obrađivanjem zemlje. Ostale gospodarske aktivnosti u njima nisu navedene. To je razumljivo s obzirom da se radi o ugovorima o najmu i zakupu zemlje u okrugu, sklopljenog između vlasnika zemlje i osobe koja je obrađuje.

Zemljoposjednički odnosi u ninskoj komuni bili su u ranom novom vijeku uređeni na jednak način kao i u drugim dalmatinskim komunama u to vrijeme. Naime, mletačka je vlast naslijedila u Dalmaciji zemljoposjedničke odnose koji su postojali kao tzv. *livelli* – najmovi ili *colonie* zakupi. Ti su se ugovori sastavljali na temelju odredbi o zemljoposjedničkim odnosima sadržanim u statutima gradova ili u njihovom običajnom

⁶⁵⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 46a - 47

⁶⁵⁸ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 7

⁶⁵⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 12

⁶⁶⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 12a

pravu i morali su se ovjeriti kod javnog bilježnika. Glavne stavke tih ugovora bile su: trajanje najma ili zakupa te obveze jedne i druge strane. Obveze kod najma i zakupa su se u nekim stavkama razlikovale. Najam je mogao trajati kraće vrijeme, a obveza najamnika prema vlasniku zemlja bila je u novcu, dok je zakup trajao godinu dana ili dulje, a zakupnik je vlasniku zemlje morao davati četvrtinu ili petinu od plodova sa zakupljene zemlje te naročito u određene blagdane. Zemlju koja je držana u zakupu mogli su obrađivati nasljednici prvog zakupnika po muškoj liniji za što je vrijedio prvi ugovor o zakupu, sa svim pravima i obvezama zakupnika i vlasnika zemlje. Neke od obaveza vlasnika zemlje prema zakupniku bile su: osigurati nadzornika poslova, sjeme za sadnju, odrediti vrijeme za početak sjetve i početak berbe te mjesto gdje će se sakupljati prinosi sa zemlje i slično.⁶⁶¹ Zemljište je za cijelo vrijeme obrađivanja i dalje bilo pod vlasništvom posjednika, ali dok je obrađivač na njoj radio, odnosno za vrijeme trajanja ugovora, posjednik nije smio s tom zemljom u bilo kojem pogledu raspolagati. Isto tako, poljodjelac koji koristi zemlju za cijelo vrijeme trajanja ugovora i dalje je slobodan čovjek, obavezan je prema vlasniku zemlje samo u davanju dogovorenih prihoda sa te zemlje. Ugovor u kojem smo iznijeli da je Giustina Tagliadurich obrađivala zemlju koju je zaderski stanovnik Da Cattaro unajmio od ninskoga stanovnika Zuannea Glavicha stoji da ona tu zemlju obrađuje, ali bez prava da raspolaže s tom zemljom kao da je njezina, što uključuje i zabranu prodaje (*senza vender territorio*).⁶⁶² Tu izričitu tvrdnju nalazimo i u ugovoru od 8. veljače 1623. godine u kojemu Zuanne Cassio, ninski plemić, daje Luki, stanovniku sela Vrsi (*suo collona, habitante nella Villa di Varche*) posjed u mjestu Marchezi u Vrsima (*posseso di Marcheza di Villa di Varche*) koji je bio opustošen nakon rata s Osmanlijama, a Luka se u ugovoru obvezuje da će rečeni posjed držati i uživati, ali ne i prodati (*goder et tener, senza vender*).⁶⁶³ Ugovor, međutim, ne spominje koje je točno obveze spomenuti Luka imao prema ninskome plemiću. Tako oskudne podatke imamo i u dokumentu od 17. ožujka 1593. godine u kojem se navodi da je Zuanne Sarich, pok. Gregora iz Nina uzeo u najam obradivu zemlju od 5 gonjaja u blizini ninskih zidina od plemića Antonia Crissave iz Zadra.⁶⁶⁴

⁶⁶¹ PERINČIĆ, T., *Mletački katastar Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., str.15

⁶⁶² DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 15, dok. 33 – 33a

⁶⁶³ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 6

⁶⁶⁴ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 6

U korištenim dokumentima nalazimo nekoliko ugovora o najmu. U spisu notara Francesca Primizija nalazimo document od 4. kolovoza 1603. godine u kojem Paolo Fero, ninski plemić, daje u najam zemlju plemiću Zorzi Cassiju uz uvjet godišnjeg plaćanja od 26 dukata u selu Privlaka, na području koje se nije obrađivalo zbog rata.⁶⁶⁵ U Spizu notara Zuanea Braichicha nalazimo ugovor iz 1622. godine u kojem se navodi da neki Batisto, pučanin iz Nina, daje u najam obitelji Molinarich iz Nina vinograd od 3 gonjaja u selu Privlaka za 35 lira godišnje.⁶⁶⁶ U spisima notara Simona Veniera nalazimo dva ugovora o zakupu, ali nemamo podatke o količini davanja od plodova sa zemlje. U prvom ugovoru od 8. travnja 1592. godine Martin Descovich daje na obrađivanje Simonu Vukovichu maslinik i vinograd od 3 gonjaja u ninskome okrugu,⁶⁶⁷ a u drugom od 17. ožujka 1593. godine Antonio Crissava daje Zuaneu Sarichu u zakup obrađivu zemlju u blizini ninskih bedema u veličini od 5 gonjaja.⁶⁶⁸ Kod istog bilježnika nalazimo i jedan ugovor o najmu u kojem Zuanne Grisogovo za 40 lira godišnje daje Simonu Vecovichu vinograd na obrađivanje.⁶⁶⁹ U ugovoru od 3. svibnja 1595. godine nalazimo da je Zuanne Glavich dao Nicoli, sinu pokojnog Stefaniya da Cattar, stanovnika iz Zadra, u najam 4 gonjaja zemlje u mjestu Kupari u selu Privlaka (*in loco Cupari nella Villa di Brevilaqua*) te da tu zemlju obrađuje Giustina Tagliadurich. Pod kojim uvjetima ona tu zemlju obrađuje, nije navedeno kao niti vremenski rok na koji je izdan najam spomenutog posjeda.⁶⁷⁰ U govoru od 18. prosinca 1601. godine nalazimo da je ninski plemić Pietro Dessovich kupio od Anrea Bolicha, plemića, maslinik (*il terreno oratorio e olivato*) u okrugu u veličini od 6 gonjaja za cijenu od 100 dukata i 6 lira te da je maslinik obrađivao Zuanne Russich, stanovnik u okrugu. Cijena za koju je spomenuti Russich obrađivao maslinik nije u tom ugovoru navedena, kao niti ostali uvjeti pod kojima je on prihvatio obrađivanje maslinika.⁶⁷¹

U izvorima također nalazimo da je ninska komuna davala u zakup komunalnu zemlju stanovnicima u okrugu na obrađivanje. Svi su se takvi ugovori ovjeravali kod javnog bilježnika. Ugovor se sklapao između osobe ninskog kneza kao predstavnika ninske

⁶⁶⁵ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 17

⁶⁶⁶ DAZd, SZB, Zuanne Braichich, knj. 1, fasc. 5

⁶⁶⁷ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1, fasc. 10, fol. 56 – 57a

⁶⁶⁸ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1, fasc. 10, fol. 24 – 24a

⁶⁶⁹ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1, fasc. 10, 43a - 44

⁶⁷⁰ DAZd, SZB, Simon Venier, fasc. 15, dok. 33 – 33a

⁶⁷¹ DAZd, SZB, Zuanne Braichich, knj. 1, fasc. 5;

komune i stanovnika u okrugu uz prisutnost dvojice svjedoka, vijećnika komune. Naime, u dokumentu potvrđenom 1609., ali bez podatka o godini kad je uistinu sastavljen, spominju se vijećnici Zuanne Arhidiascono i Simon pok. Bartolomea kao svjedoci pri potvrdi kojom je ninski knez Almorio Corner dodijelio zemlju na području *Ville Grapano*, *Tulussina loqua* i kod crkve sv. Pavla u vlasništvo braći Simonu i Zuanneu Parenza te Lorenzi Cassiju i Antoniju Mircovichu, stanovnicima Nina.⁶⁷² Isti je knez u jednom dokumentu naveden da je sazvaio plemiće ninskoga vijeća u svoju kancelariju (*cancellarius Nonae*), čija imena nisu navedena, kako bi Georgiju Cassiju, pripadniku ninskoga plemstva i njegovim nasljednicima dodijelio zemlju u selu Privlaka (*Villa Brevilaqua*) u ninskome okrugu.⁶⁷³ U oba dokumenta vidimo da je knez zemlju dao plemićima, ali oni su tu zemlju mogli dati na obrađivanje stanovnicima u okrugu. U tim ugovorima, međutim, ne saznajemo detalje poput imena stanovnika u okrugu koji su je obrađivali i za koje uvjete. Zemlju u okrugu knez je također davao u najam stanovnicima Nina kao zaslugu za njihovu vojnu službu. U drugom primjeru se vidi da je ninski knez imao ovlasti dijeliti zemlju za zasluge u ratu, kao što je to slučaj kod kapetana Zuannea Medossena, koji zbog službe kao konjanik u Ciparskom ratu (1570. – 1573.) dobiva za sebe i svoje nasljednike (*per se e per successori suoi*) u najam napuštenu zemlju (*terreni tra lasciati e usurpati*) koja se sastoji od pašnjaka i šuma u mjestu Zlussane u ninskome okrugu, uz godišnju cijenu od 20 libara.⁶⁷⁴ Također, ninski je knez zemlju u najam davao siromašnim stanovnicima u okrugu, što pokazuje ugovor u kojem knez Andrea Alberti, zajedno s vijećem Nina, odlučuje da će siromašnim stanovnicima na ninskom području dodijeliti javne pašnjake i vode i šume i to bez obveze na naknadu komuni.⁶⁷⁵ Ninski je knez imao ovlasti dijeliti zemlju za zasluge u ratu, kao što je to slučaj kod kapetana Zuannea Medossena, koji zbog službe kao konjanik u Ciparskom ratu (1570. – 1573.) dobiva za sebe i svoje nasljednike (*per se e per successori suoi*) u najam napuštenu zemlju (*terreni tra lasciati e usurpati*) koja se sastoji od pašnjaka i šuma u mjestu Zlussane u ninskom okrugu, uz godišnju cijenu od 20 libara.⁶⁷⁶

⁶⁷² DAZd, *Catastico*, fol. 16-18

⁶⁷³ DAZd, *Catastico*, fol. 34-35

⁶⁷⁴ DAZd, *Catastico*, fol. 25-29

⁶⁷⁵ DAZd, *Catastico*, fol. 1-3

⁶⁷⁶ DAZd, *Catastico*, fol. 25-29

5.6. Pravni položaj žene u Ninu i ninskom okrugu u razdoblju od 1573. do 1646.

godine

Podatke o pravnom položaju ninskih žena u razdoblju od 1573. do 1646. godine ne nalazimo u niti jednom izvoru kao konkretne podatke o tome, već na temelju rezultata dobivenih analizom pravnih ugovora o poslovanju žena na ninskome području u ranome novom vijeku uspoređujemo sa zakonskim odredbama koja su vrijedila za ta pitanja, prije svega na odredbe u Zadarskome statutu po kojem su se sastavljali pravni dokumenti za muškarce i žene jednako na području ninske komune i okruga.

Kao što pripadnost različitom društvenom sloju nije označavala prepreku u međusobnom trgovanju, tako nije niti postojala razlika u trgovanju zemljišnim česticama po pitanju spola, odnosno za žene. Podaci u vrelima korištenim u ovom radu pokazuju da su se žene u Ninu, kupnjom, prodajom ili tek izjavom o vlasništvu nad nekom zemljom, brinule za društveni ugled i ekonomski status obitelji iz koje su potjecale ili one kojoj su pripadale ulaskom u brak. Još je od kasnosrednjovjekovnog razdoblja ugled komunalne dalmatinske obitelji osiguravao patrimonij koji čine: zemlja, kuće i druge nekretnine.⁶⁷⁷ To je određivalo društveni status i financijsku moć obitelji u dalmatinskim komunama novog vijeka, pa tako i obitelji u Ninu u promatranom razdoblju.⁶⁷⁸

U većini dokumenata u korištenim izvorima navode se imena i prezimena žena na temelju čega je moguće odrediti njihov društveni položaj u Ninu i njegovom okrugu u razdoblju od 1573. do 1646. godine. Iz tih se podataka, također, vidi da je društvena slika grada Nina i njegovog okruga u razdoblju ranoga novog vijeka odgovarala onoj u susjednim dalmatinskim komunama. U dokumentima korištenih izvora nalazimo pripadnice oba društvena sloja. Ipak, jednako kao što se niti kod nekih muških osoba navedenih u izvornim dokumentima uglavnom ne navodi društveni status koji su imali, isti slučaj zapažamo i kod ženskih osoba. Tek se u nekim slučajevima one označavaju kao stanovnice Nina (*habitatores None*). Stoga je njihovu pripadnost društvenome sloju, kao i

⁶⁷⁷ JANEKOVIĆ – ROMER, Zdenka, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Zagreb 1994., str. 26, 50 i 51

⁶⁷⁸ NOVAK - SAMBRAILO, Novak, Plemići, građani i pučani u Zadru (XV. – XVII. stoljeća), *Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 19, Zadar, 1972., str. 167 - 186

kod muških osoba, moguće odrediti iz prezimena koja su domaćoj istraživačkoj historiografiji već poznata kao patricijska ili pučanska.

Žene su, iako su u razdoblju ranoga novoga vijeka mogle u dalmatinskim komunama u praksi gotovo ravnopravno s muškarcima sudjelovati u tržišnom životu, ipak prema odredbama njihovih statuta imale donekle ograničenu poslovnu sposobnost. To se prije svega može vidjeti u odredbama koje su regulirale način na koji su žene mogle sastaviti kupoprodajne ugovore ili dokumente u kojima izjavljuju svoje vlasništvo nad nekom česticom. Naime, te su dokumente žene, jednako kao i muškarci ovjeravali potpisom i znakom od strane zadarskog notara.⁶⁷⁹ No, one su do XIV. stoljeća pri sklapanju poslova trebale suglasnost muža, a od tada, budući da u to vrijeme dolazi do veće uloge komunalnih vlasti u gospodarskim odnosima, morale su imati i odobrenje predstavnika lokalne uprave.⁶⁸⁰ Takvo pravilo nalazimo i u Trogirskom statutu koji kaže da udana žena ne može ni po vlastitoj volji ni uz odobrenje ili suglasnost muža pokretnine i nekretnine iz svog miraza prodati, darovati, obvezati niti na bilo koji drugi način otuđiti za muževa života, osim što ih uz odobrenje trogirskoga kneza i kurije može prodati.⁶⁸¹ Šibenski statut o tome kaže da žena može u slučaju očite nužde muža prodati svoja dobra uz odobrenje kneza i kurije,⁶⁸² dok se u Splitskom statutu definira u kojim slučajevima žena, uz odobrenje potestata ili kurije, smije prodati svoju nekretninu, a to su veliko siromaštvo obitelji, otkup iz zarobljeništva člana uže obitelji, plaćanje naknade za zatvorenog člana uže obitelji kojemu zbog počinjenog krivičnog dijela prijeti smrt, i davanje miraza kćeri ako to ne može učiniti otac.⁶⁸³

U korištenim izvorima nalazimo ugovore u kojima se izričito navodi da ženu prilikom sastavljanja takvog pravnog čina zastupaju, muž ili predstavnici mletačke vlasti u Ninu i Zadru. U ugovoru od 25. svibnja 1639. godine Zuanne Sorrini iz Zadra za svoju ženu Piu, izjavljuje vlasništvo za neku zemlju u Ninu, ali se ne navodi lokacija i vrsta posjeda niti

⁶⁷⁹ Po Zadarskome statutu o svakoj prodaji vinograda, kuće i bilo kakva posjeda u vrijednosti od 10 libara i više ima se sastaviti javna isprava, rukom zadarskog bilježnika, jer u protivnom prodaja nije valjana. *Zadarski statut*, knj. III, gl. 24. , 271, gl. 27, 275; STROHAL, Ivan, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*, I. dio, JAZU, Zagreb 1923., str. 27; BEUC, Ivan, *Statut zadarske komune iz 1305.*, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. II, Rijeka 1953. – 1957., str. 580.

⁶⁸⁰ MARGETIĆ, Lujo, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996., str. 181

⁶⁸¹ *Trogirski statut*, gl. III, 23

⁶⁸² *Šibenski statut*, gl. IV, 26

⁶⁸³ *Splitski statut*, gl. III, 72

veličina.⁶⁸⁴ U spisu *Knjige Nina* ženu prilikom sastavljanja pravnog dokumenta zastupa, pored zadarskog notara, ninski knez kao predstavnik vlasti ninske komune. Tako u dokumentu od 9. srpnja 1630. godine u kojemu se spominje da grad Nin i notar Zuanne Braicich zastupaju ženu Stefana Masteia iz Zadra prilikom njezine prodaje zemljišnog posjeda od 2 gonjaja u Privlaci i Ninu kupcu Anzolu Gueriniju, stanovniku Nina (*habitatores Nonae*). Ime predstavnika grada Nina nije u tom dokumentu spomenuto, ali činjenica da se spominje prisustvo predstavnika komune Nina potvrđuje da je komuna grada Nina mogla zastupati i odgovarati za pravnu sposobnost žene u Ninu u ranome novom vijeku.⁶⁸⁵ U *Spisima zadarskih notara* i u ninskome katastru iz 1609. godine nalazimo, pored ninskog kneza, kao svjedoke također zadarske knezove i suce te plemiće zastupnike u vijeću ninske komune.⁶⁸⁶ Tako u korištenim izvorima imamo slučaj da su, prilikom sastavljanja ugovora o potvrdi vlasništva Pauline, supruge komunalnoga liječnika Federica, nad obradivom zemljom u mjestu *Villa di Cuppari* u ninskome okrugu, prisustvovala dva vijećnika ninske komune, plemići Georgio Budinich i Zuanne Sorini.⁶⁸⁷

Uzmemo li u obzir odredbe iz Zadarskog statuta, kao pravnog okvira obližnje velike zadarske komune, te podatke u izvorima, možemo otprilike saznati na koje su načine žene u Ninu u razdoblju od 1573. do 1646. godine mogle steći zemlju nad kojom u dokumentima tog spisa izjavljuju vlasništvo i raspolazu njome (kupuju ili prodaju). Prvo, žene u Ninu zemlju su mogle naslijediti od oca, i to pri diobi zemlje i ako otac nije ostavio oporuku. Otac obitelji je zemlju dijelio u nasljedstvo sinovima i to prije diobe nije smio sinovima dati više od 10% dobara, odnosno dijela što bi od očevih dobara po pravu pripadalo drugim sinovima. Ako, pak, ne bi imao muške djece, nego samo žensku djecu, vrijedilo je to isto za kćer. U protivnom dioba se smatrala nevažećom.⁶⁸⁸ U slučaju nepostojanja oporuke sinovi nasljeđuju nepokretnu imovinu, a kćeri pokretna dobra u visini „dostojnog miraza“ (*ad talem dotem, cum qua possit congrue uxorari*), ako nema dovoljno pokretnina za pristojan iznos miraza, sinovi mogu odlučiti žele li dopuniti

⁶⁸⁴ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 7, fasc. 75

⁶⁸⁵ DAZd, *I libri di Nona*, br. 7, fol. 7

⁶⁸⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 2, fasc. 2

⁶⁸⁷ DAZd, *Catastico*, fol. 55

⁶⁸⁸ Takvo pravo koje je vrijedilo pri očevu davanju pred - dijela vrijedilo je i pri majčinom davanju pred - dijela. *Zadarski statut*, knj. III., gl. 61, str. 309

sestrin miraz iz pokretnina (*suplere dotem*) i za sebe zadržati sve nekretnine, ili podijeliti sve pokretnine i nekretnine na jednake dijelove sa sestrama.⁶⁸⁹ U Ninu je u slučaju očeve smrti kćer za svoju obitelj mogla naslijediti zemlju i od majke jer nam to pokazuje dokument u *Spisima zadarskih bilježnika* koji kaže da Zanetta, u ime muža Boica Lancillaga, plemića iz Nina, ostavlja Francescu Zorallisu, mužu svoje kćerke Marcelle, neku zemlju na ninskome području, ali nije navedena lokacija i veličina zemlje, već da je o tome 27. svibnja 1623. godine sastavljena javna isprava od strane notara Zuanne Braicicha. Svjedoci su bili Donato Civaletto, zadarski sudac, don Giovanni Dagor i Simon Avalich (?).⁶⁹⁰

Žena je, također, zemlju mogla naslijediti od svog *muža*. Doduše, prema Zadarskom statutu to se moglo dogoditi samo ako u braku muž i žena nisu imali djece, i ako, pored toga, muž nije ostavio oporuku i nema rođaka do četvrtog koljena.⁶⁹¹ O zemlji naslijeđenoj od muža moglo bi se raditi i u jednom od ugovora zabilježenih u izvoru *Knjige Nina*. U prodajnom ugovoru od 26. srpnja 1637. godine Margarita, iz patricijske obitelji Vitanovich, prodaje zemlju od 5 gonjaja u Privlaci Zorziju Bosicichu iz Privlake i Simonu Milichu iz Zadra za koju je njezin muž Simon Vitanovich odredio cijenu od 500 lira.⁶⁹² Kako se u dokumentu ne navodi je li muž još živ, kao niti kada je on i u kojem ranijem dokumentu odredio cijenu tog zemljišta, spomenuta je Margarita, udana u patricijsku obitelj Vitanovich, ovdje vjerojatno u statusu udovice i moguće je da je mogla prodati rečenu zemlju ako je muž umro bez oporuke, a nije imao rođaka do četvrtog koljena koji bi je zakonski dobio u nasljedstvo.

Drugi način na koji je žena u Ninu u ranome novome vijeku mogla steći vlasništvo nad nekom zemljom je *putem miraza* koji je dobivala od svoje obitelji, ili *druge vrste darovanja*. Statuti dalmatinskih gradova su posebnim odredbama regulirali pitanje miraza te su određivali da žena prilikom sklapanja braka mora dobiti od svoje obitelji miraz koji se može sastojati od pokretnih i nepokretnih dobara, a on je bitan za njezinu sigurnost u slučaju da obitelj zapadne u težak ekonomski položaj. U tim statutarnim odredbama se izričito navodi da komunalne vlasti strogo određuju da je za ženu dobro i od koristi da

⁶⁸⁹ MARGETIĆ, L., *Hrvatsko srednjovjekovno*, str. 225

⁶⁹⁰ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 7

⁶⁹¹ Isto tako, ako žene nije sastavila oporuku nakon smrti, i nije imala djece i rođake do četvrtog koljena, njezinu je zemlju mogao naslijediti muž. *Zadarski statut*, knj. III, gl. 135, str. 381

⁶⁹² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 1, fol. 1., dok. 1

ima miraz – tj. da u brak donese pokretna i nepokretna dobra kako bi imala s nečim raspolagati u slučaju da je u životu zadesi siromaštvo ili da ga može dati u nasljedstvo svojoj djeci.⁶⁹³ Pravne odredbe ovih komunalnih statuta govore da žena svoju zemlju iz miraza može dati mužu na korištenje, ali muž nema pravo tu zemlju prodati.⁶⁹⁴ Po Zadarskome statutu muž ne može otuđiti stvari iz miraza, čak ni u slučaju kad bi žena tome dala svoju suglasnost, već samo uz suglasnost Velikog vijeća zadarske komune (*de uoluntate maiores consilij communis Jadrae*).⁶⁹⁵ Općenito, statuti dalmatinskih komuna propisuju da je jedino vlasništvo žene tijekom njezinog života i jedino s čime može raspolagati nakon muževljeve smrti njezin miraz.⁶⁹⁶

Dalmatinski statuti govore i o slučajevima kada je nekretnina dio miraza i kad bi s njom žena htjela raspolagati na način da je proda ili da je dade u najam. Žene su na zadarskom području, a to znači i u Ninu, mogle djelovati samostalno po pitanju stvari iz miraza. Franceschina, udovica Zuannea Drinsicha iz Zadra, potvrđuje kuću u blizini ninskih bedema kao svoje vlasništvo, koju je dobila kao miraz. Međutim, u tom dokumentu, sastavljenom 22. prosinca 1633. godine, ne nalazimo detalje, poput koji od roditelja je ostavio miraz i kolika je veličina kuće. Franceschina se ujedno u dokumentu izjašnjava da će kuću ostaviti sinu Andreu. Svjedoci su Cristoforo Nassi, sudac, Toresco Grisogono i Zorzi Raglienich, obojica stanovnici Zadra..⁶⁹⁷ Lucia, plemkinja, žena Nicole Domisicha, plemića iz Nina, dobila je ugovorom od 22. ožujka 1580. godine miraz od 80 dukata od oca Michiela Tragurita.⁶⁹⁸ Vido Despanicich u ugovoru od 28. srpnja 1591. godine ostavlja kao miraz kćeri 39 lira.⁶⁹⁹ Vido Mattasovich, plemić i stanovnik Paga, ostavlja u miraz svojoj kćeri Margariti novac od 375 dukata i zemlju od 4 gonjaja kod sv. Katarine u ninskome okrugu, za nju i njezine nasljednike. Ugovor o tome sastavljen je 27.

⁶⁹³ Miraz je u dalmatinskim komunama predstavljao skup dobara koje bi žena ili netko drugi za nju dao mužu prilikom ulaska u brak (*matrimonium*). Prema srednjovjekovnom statutarnom pravu, koje se naslijedilo u ranome novome vijeku, miraz je bio obavezan prilikom sklapanja braka i predstavljao je temelj za stvaranje imovinskih odnosa u braku. O pitanju miraza na području Zadra u razdoblju srednjeg vijeka prema pravnim odredbama Zadarskog statuta, koji je vrijedio i u razdoblju ranoga novoga vijeka, vidi: GLAVAN, Božena, Miraz u Zadru u XIV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. 41, br. 2, Zagreb 2008., str. 119-132

⁶⁹⁴ MARGETIĆ, L., Neka pitanja starijeg mletačkog porodičnog prava, *Zbornik za povijene znanosti Filozofskog fakulteta u Rijeci*, br. 9, Rijeka 1988., str. 52

⁶⁹⁵ *Zadarski statut*, knj. 2, str. 96, 340 i 341

⁶⁹⁶ Usp. npr. *Splitski statut*, gl. 72., str. 533-535.

⁶⁹⁷ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 6, fasc. 59

⁶⁹⁸ DAZd, SZB, Smon Venier, knj. 12, fasc. 1, fol. 19a

⁶⁹⁹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 12, fasc. 3, fol. 100a

svibnja 1592. godine od strane notara Simona Veniera.⁷⁰⁰ U navedenom spisu ne nalazimo niti jedan ugovor koji bi otkrivao da se u kupoprodajnom procesu radi o zemlji koja je ženin miraz, ili da žena prilikom izjave vlasništva nad nekom zemljom posebno naglašava da je riječ o nekretnini koju je kao miraz dobila od svojih roditelja. Imamo tek jedan primjer u kojem se navodi da roditelj kupuje zemlju za kćer. Riječ je o dokumentu od 22. lipnja 1636. godine u kojem T. Anzolo Guerini izjavljuje da kupuje za kćer Helenu, ženu Girolama Grdovicha, zemlju u Privlaci, u vrijednosti od 116 lira i u veličini od 4 gonjaja i 200 pertika, od vlasnika Francesca Mirovicha, stanovnika Privlake.⁷⁰¹

Dokaz da su žene u Ninu mogle zemlju koja je bila njihovo vlasništvo ostavljati svojoj djeci putem oporuka u nasljedstvo pokazuje primjer od 21. svibnja 1598. godine u kojem Maddalena, plemkinja, udovica Zolarina Tominija, stanovnika iz Zadra, ostavlja za svoje nasljednike zemlju u Ninu, ali nije navedena lokacija zemlje i veličina. Svjedok prilikom sastavljanja tog dokumenta bio je knez Federico Grisogono.⁷⁰²

Pored oporuka, miraza i darovanja, žena je, također, mogla steći zemlju poslovanjem, i to bilo samostalno bilo zajedno s mužem. Žene su često od strane organa vlasti u komuni dobivale potrebno dopuštenje za poslovanje. Uglavnom su razlozi tomu bili ekonomske naravi, kako za financijsku sigurnost obitelji žene, tako i za cjelokupnu gospodarsku sliku komune.⁷⁰³ U dokumentima korištenih izvora nalazimo primjere koji pokazuju da žena kupuje ili prodaje zemlju. Uvijek su žene same akterice takvih ugovora. Dva dokumenta svjedoče da su ninske žene prodavale zemljište. U prvome Maddalena, kćer Simona Plevicha, iz Nina i udovica Antonija Rimanicha (*habitante di Nona*), prodaje Michieliju Paggianeu, kanoniku ninske prvostolnice, obradivo zemljište od tri gonjaja u selu Vrsi, za 700 lira (*moneta Venetiana*). Spomenuta Maddalena prodaje je u ime svoje kćeri Helene. Kao svjedoci u dokumentu sastavljenom 18. siječnja 1622. godine, navedeni su Mario Draghossich, kanonik iz Nina i Zorzi Hirvatinich iz Zadra, dok je kao notar potpisan Zuanne Braicich.⁷⁰⁴ U drugome Cattarina, kćerka Stefana Radimira i udovica Antonija iz

⁷⁰⁰ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 12, fasc. 7, fol. 23 – 23a

⁷⁰¹ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 7, fol. 9.

⁷⁰² DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fasc. 6

⁷⁰³ FABIJANEC, Sabine Florabce Žensko upravljanje nekretninama u drugoj polovici XIV. stoljeća u Zadru, *Historijski zbornik*, 69, LIX, Zagreb 2006., str. 41. i 51.

⁷⁰⁴ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 1

Zadra, prodaje Simonu Vucovichu iz Nina obrađivan vinograd. Svjedok prilikom sastavljanja toh ugovora od 6. veljače 1593. godine je sudac Zuanne Grisogono.⁷⁰⁵

U korištenim izvorima ne nalazimo na primjere koji bi nam mogli posvjedočiti jesu li i na koji način žene u Ninu sudjelovale i doprinosile duhovnom životu u komuni, poput darovanja crkava i samostana u Ninu i okrugu ili razvoju obrazovnih institucija u komuni. Svako poslovanje u dokumentima koje je povezano sa ženama u Ninu odnosi se, dakle, samo na trgovanje sa zemljom i potvrđivanje vlasništva nad česticama u komuni i okrugu.

Podaci iz dokumenata pokazuju da su žene u Ninu najviše raspolagale sa zemljom u okrugu. Najviše se spominju vlasnice obradive zemlje u okrugu. Tako Giulia Venieza potvrđuje vlasništvo nad zemljom na teritoriju ninskoga okruga (*terreno nel distreto di Nona*), ali u dokumentu nije navedena točna lokacija u okrugu i veličina čestice.⁷⁰⁶ Potvrdu vlasništva nad posjedom u okrugu u svojoj oporuci izjavljuje i plemkinja Maddalena (*nobile di Nona*), udovica Zalarina Tominija iz Zadra (*habitante di Zara*), u kojoj nedostaju detalji o tom posjedu.⁷⁰⁷ Kćerka Simona Plevića, također imenom Maddalena, i udovica Antuna Rimanicha, stanovnika Nina, imala je u vlasništvu obradivu zemlju od 3 gonjaja u mjestu Garbe u selu Vrsi (*Villa di Varhe*) koju je ugovorom od 18. siječnja 1622. godine prodala Mihaelu Paggianiju, ninskome kanoniku za cijenu od 700 lira.⁷⁰⁸ Nicoletta, kćer Simona Coremisa iz Zadra upisana je u ninski katastar iz 1606. godine kao vlasnica obradive zemlje veličine 10 gonjaja i 9 pertika selu Pivlaka (*Villa di Brevilaqua*) u ninskome okrugu.⁷⁰⁹ Osim obradive zemlje u okrugu, u dokumentima nalazimo primjere žena koje se navode kao vlasnice posjeda u komuni, a koji su stekle darovanje, odnosno mirazom. Tako je Lucia, žena Nicole Domishicha kupila za 80 dukata kuću pored ninskih zidina, za miraz svojoj kćerki Franceschi,⁷¹⁰ koja je to vlasništvo kasnije potvrdila.⁷¹¹ U nekoliko inventarnih dokumenata spisa *Knjige Nina* nalazimo da su vlasnice nad posjedima u ninskome okrugu bile žene u Ninu, ali nemamo podataka o kojem se točno posjedu radi. Tako je Palizza Tirabosco posjedovala 114

⁷⁰⁵ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 12, fasc. 9, fol. 15 – 15a

⁷⁰⁶ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 2, fol. 2

⁷⁰⁷ DAZd, SZB, Francesco Primizio, knj. 5, fol. 6

⁷⁰⁸ DAZd, SZB, Zuanne Braichich, knj.1, fol. 1

⁷⁰⁹ DAZd, *Catastico*, fol. 48a

⁷¹⁰ DAZd, SZB, Simon Venier, knj. 1, fol. 1

⁷¹¹ DAZd, SZB, Zuanne Braichich, knj. 6, fol. 59

gonjaja zemlje u mjestu Zlussane, a u mjestu Novoselci zemlju od 106 gonjaja,⁷¹² plemkinja Maddalena Vitanovich dvije čestice u Privlaci, jednu od 5 gonjaja i drugu od 4 gonjaja i zemlju od 22,5 gonjaja u selu Vrsi,⁷¹³ Marija Mandevio 21 gonjaj također u selu Vrsi, zemlju od u Poljicima (Polizze) i Zatonu⁷¹⁴ zatim Lucia Spanich I Clara Perugini imale su zemlju u Zatonu,⁷¹⁵ Guirina Bertolini zemlju u Privlaci I jednu u Ninu od 28 gonjaja i 12 pertika.⁷¹⁶

⁷¹² DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 14

⁷¹³ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 6, fol. 1, knj. 10, fol. 1

⁷¹⁴ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 4a, i 11a

⁷¹⁵ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 91a

⁷¹⁶ DAZd, *I libri di Nona*, knj. 10, fol. 1a

5.7. Kulturni i duhovni razvoj u Ninu i okrugu u razdoblju od 1573. do 1646.

godine

U razdoblju nakon Ciparskog rata kada se nastojao normalizirati svakodnevni život u gradu i okrugu svaki je kulturni i duhovni razvoj imao za cilj potaknuti povratak izbjeglog stanovništva i uspostaviti vrijednosti koje bi povratile domaćem življu nadu da je unutar gradskih bedema i na poljima okolnog područja život i dalje moguć. Stoga je svaki korak na području razvoja kulture na tom prostoru išao tome u prilog. Najveća zasluga za to zasigurno pripada Ninskoj biskupiji i njezinom kleru koji su svoje djelovanje usmjerili na pastoralne aktivnosti, od posjeta stradalim seoskim župama u okrugu i promicanju obnove crkvenih arhitektonskih zdanja, do poticanja osnivanja obrazovnih institucija u sklopu središnje katedralne škole. Svećenstvo je u Ninu u razdoblju od 1600. godine, zbog nedostatka domaćeg svećenstva za potrebe obnove gradskih i vangradskih župa i normalizaciju rada čitave biskupije, odlučilo školovati domaće stanovnike. Podaci o broju svećenika koji je papinski poslanik Valier nabrojao u svome izvještaju prilikom posjeta Ninu i okrugu 1579. godine ne sadrži veliki broj svećenstva u Ninu, osobito jer je većina boravila izvan Nina, dok već četiri godine iza toga, 1603. godine, u izvještaju drugoga papinskog poslanika Priulija, nalazimo znatno veći broj svećenika, i to iz redova domaćeg stanovništva koji su službu obavljali u gradu i okrugu. To prepoznavamo i po prezimenima koja su nosili klerici Ninske biskupije, poput viših crkvenih dužnosnika: Jamometi (arhiprezbiter), Parenčić (arhidakon), Molinarić (kanonik), Baraković (đakon) i Arguat (župnik sela Zaton – *villa di Zaton*) te ostalih klerika u službi gradskih i seoskih župnih crkava: Kolerić, Marić, Terciklula, Smoljić, Utković, Belašić i Stić.⁷¹⁷

Nakon Ciparskog rata u Ninu su postojale škole, koje su do XVI. stoljeća polazili samo plemići koji su se pripremali za svećenička zvanja. No od toga vremena, prema propisima mletačke vlasti, školu su trebala obavezno pohađati djeca plemića, dok su pučani mogli slati djecu u školu ako su to željeli. U Ninu su u razdoblju od 1573. do 1646. godine djelovale gradske (klerikalne) škole. Nastava se u njima pored latinskog održavala i na talijanskom jeziku. U sklopu Ninske biskupije postojale su prije 1573. godine glagoljaške

⁷¹⁷ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 584

škole za svećenike, ali su zbog mletačko – osmanlijskih sukoba na području sjeverne Dalmacije prestale intenzivno djelovati te su se obnovile kao škole na hrvatskome jeziku upravo u razdoblju kada su papinski vizitator pohodili ninsko područje.

Potrebu za ponovnim pokretanjem škola i drugih obrazovnih institucija pokrenuli su, pored domaćeg svećenstva, i građani Nina, predvođeni uglednim plemićem Ivanom Cassiom, radi potrebe da se u građanske škole uvede učenje osnovne gramatike (*rudimenta gramaticae*), na temelju čega bi djeca u Ninu moga prijeći u razrede viših škola, jer su zbog ratnih zbivanja bila izuzeta od obrazovanja. Za učitelja je izabran Šime Utković, ninski primiciter.⁷¹⁸ Nanovo pokrenuta škola u Ninu nije bila samo za obrazovanje građana, već i za svećenike. Naime, kako se u Ninu još od vremena srednjeg vijeka crkveno bogoslužje obavljalo na latinskome jeziku, i tako se još u nekim seoskim župama zadržalo prilikom Valierovog posjeta 1579. godine, u Ninu se u razdoblju nakon 1600. godine pojavila želja da se misa služi na hrvatskome jeziku, jer je većina župnika u selima u okrugu služila misu na tom jeziku. Upotreba glagoljice u crkvenim poslovima zadržala se u nekim priobalnim gradovima (u Ninu je glagoljaška crkvena škola djelovala u sklopu crkve sv. Mihovila), dok je u Zadru već uvelike bila primjena hrvatskoga jezika. Kako je tadašnji ninski biskup Petar Cedolini boravio u Zadru, zbog oštećenja biskupske kuće u Ninu, utjecao je na to da se u ninskoj katedrali misa služi na hrvatskome jeziku. Zatim je Blaž Mandevio (1602. – 1624.) bogoslužje služilo na domaćem jeziku te je prije imenovanja za ninskoga biskupa upotrebljavao glagoljicu. To je Priuliju 1603. godine potvrdio ninski arhiđakon Ivan Parečić, uz obrazloženje kako domaće stanovništvo jedino može razumjeti bogoslužje na tom jeziku. Utković je bio nastavnik i za svećenike glagoljaše, pripremajući ih na vršenje crkvenih obreda na hrvatskome jeziku. Međutim, od 1603. godine u toj je obrazovnoj instituciji djelovao učitelj (klerik), zadužen isključivo za obrazovanje svećenika Ninske biskupije, zbog čega se morao školovati u Rimu u sklopu Ilirskog kolegija (*allunno del Collegio Illirico di Roma*).⁷¹⁹ Vizitator Priuli je 1603. godine zabilježio visinu plaće koju je učitelj u Ninu primao. Iako su ninski građani, predvođeni Cassijom, tražili svega 10 dukata za plaću učitelja 1579. godine, taj se iznos promijenio u narednim godinama. Naime, za razdoblje od 1596. do 1598. godine prihod

⁷¹⁸ ISTI, *Ninske crkve*, str. 577

⁷¹⁹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 587 - 589

za učitelje iznosio je 165 dukata godišnje, a za razdoblje od 1599. do 1601. godine iznosio je 140 dukata godišnje.⁷²⁰ Značajnu ulogu u ninskome školstvu u to vrijeme imao je ninski biskup Horacije Bellotti koji je, iako upravljajući iz Zadra, često posjećivao ninske župe i vodio brigu o odgoju i obrazovanju stanovnika u Ninu i u okrugu. Riječ je o školama u kojima su predavači bili ninski svećenici, a svrha tih škola bila je upravo promicati kršćanski nauk.⁷²¹

Doprinos kulturnome razvoju ninskog stanovništva, kako onog u komuni tako i u okrugu, dale su *bratovštine*. U izvorima ih srećemo pod nazivima *confraternitas*, *fraternitas*, *braština*, *bratstvo*, *liga*, *skola*.⁷²² One su još iz srednjovjekovnog razdoblja djelovale u dalmatinskim priobalnim i otočnim komunama, a u vremenu od XV. stoljeća, djelovale su kao udruženja u kojima su se okupljale osobe istog uvjerenja.⁷²³ Ipak, njihova uloga u razdoblju ranoga novog vijeka donekle se mijenja kao posljedica novog položaja pučana u komunama, koji se u to vrijeme sve više deklariraju kao građani. Naime, spomenuta su udruženja predstavljala svojevrzni otpor pučana prema komunalnoj vlasti koju su činili plemići. Podjela vlasti unutar bratovština sličila su podjeli vlasti u komuni. I dok se komunalna skupština, sastavljena od plemića, nazivala *consiglio*, tako se skupština bratovštine, u kojoj su sjedili pučani, nazivala *congregazione*. Njoj su prisjedali suci, a članovi, koji su se nazivali *bratimi*, mogli su iznositi svoje prijedloge u skupštini i upućivati ih komunalnim vlastima.⁷²⁴

U komunama Mletačke Dalmacije nalazimo dvije vrste ovih udruženja: vjerske, koje se bave humanitarno – religioznim djelatnostima i obrtničke, koje okupljaju i međusobno pomažu članove iste struke. Strukovnih bratovština u dalmatinskim komunama, koje se u srednjem vijeku intenzivno osnivaju, u razdoblju ranoga novog vijeka nema puno, jer obrti nisu previše zastupljeni. Samo najveći gradovi, poput Zadra i Dubrovniku a koji su

⁷²⁰ ISTI, *Ninske crkve*, str. 578, Šime LJUBIČIĆ, *Kronika školstva ninske općine do 1920. godine*, Nin 2005., str. 14

⁷²¹ BIANCHI, C. F., *Kršćanski Zadar*, str. 203

⁷²² ŠTOKOVIĆ, Alojz, Bratovštine na istočnoj obali Jadrana, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci*, sv. 47 – 48, Rijeka 2006., str. 141

⁷²³ BENYOVSKY - LATIN, Irena, Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *Croatica Christiana periodica*, god. 22, br. 41, Zagreb 1998., str. 137

⁷²⁴ ISTA, *Bratovštine u srednjovjekovnim*, str. 147

imali razvijenu trgovinu, mogli su osnivati strukovna udruženja, dok je kod malih komuna, kakav je bio Nin, to bila rijetkost.⁷²⁵

Prema podacima iz izvora u Ninu i njegovom okrugu nailazimo samo na bratovštine koje su bile povezane sa župama koje su pripadale ninskoj biskupiji. Naime, unutar gradova i sela na prostoru Mletačke Dalmacije crkve su bile središta bratovština, a svetac kojemu je crkva posvećena bio je zaštitnik bratovštine. U gradovima je skoro svaka četvrt imala bratovštinu. Svoju djelatnost bratovštine su temeljile na statutima, zakonskim odredbama, koji su se nazivali *matrikule*. Veće i uglednije bratovštine su u dalmatinskim komunama imale svoje posjede, te ostalu nepokretnu imovinu koju su stekle od prihoda vjernika, najviše preko oporuka. Zajedničkim novcem održavale su se crkve i oltari, međusobno su se pomagali *bratimi* (članovi), osobito u pomoći za pogrebe.⁷²⁶

U Ninu je u vrijeme posjeta papinskih izaslanika 1579. i 1603. godine djelovalo šest gradskih bratovština, od toga je samo jedna imala *matrikulu*, dok su u okrugu zabilježene samo tri bratovštine, od toga također samo jedna sa *matrikulom*. U sklopu katedrale u Ninu djelovala je *Bratovština Presvetog Sakramenta*, a posjedovala je pokretnine, vinograde i milostinju prikupljenu od svojih članova za održavanje oltara i vinograda. Bratovština je uredno vodila popis računa te je cjelokupnu djelatnost temeljila na matrikuli, čija je pravila potvrđivao ninski biskup. Godine 1603. imala je 120 članova i prihod od 64 libre prikupljene od milostinje za izradu voštanica. Ta je bratovština imala skupštinu koja je zasjedala jednom godišnje, a suci koji joj prisjedaju birali su se svake dvije godine.⁷²⁷ *Bratovština sv. Duha* je djelovala u crkvi dv. Duha u Ninu, čije je zvono bilo u vlasništvu istoimene bratovštine. Godine 1579. bila je dosta zapuštena jer nije imala dovoljno vlastitih prihoda koji su izostali u vrijeme ratnih i poslijeratnih godina. Jedini prihodi zabilježeni su 1603. godine, a dobivali su se od vjerničkih milostinja kapelanu za služenje bogoslužja u iznosu od 4 dukata godišnje.⁷²⁸ *Bratovština sv. Ivana Krstitelja* je bila u sklopu dominikanske crkve sv. Ivana Krstitelja u Ninu, koja 1579. godine nije imala nikakvih prihoda, jer je crkva u ratu bila znatno porušena te niti njezina bratovština nije djelovala. U poslijeratnim godinama počelo se voditi računa o

⁷²⁵ ISTA, *Bratovštine u srednjovjekovnim*, str. 138

⁷²⁶ ISTA, *Bratovštine u srednjovjekovnim*, str. 150 - 156

⁷²⁷ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 585

⁷²⁸ ISTI, *Ninske crkve*, str. 585

milostinjama koje su predstavljale jedini izvor njenih prihoda.⁷²⁹ U sklopu dominikanske crkve sv. Ivana Krstitelja u Ninu je djelovala bratovština *Gospe od milosti (societas s. Mariae Misericordiarum)* koja je 1603. godine brojila 50 članova. Imala je skupštinu sa sucima, koja se sazivala jednom godišnje, na poziv biskupijskog vikara. Posjedovala je neke zemlje te je o prihodima sa zemlje i milostinju koju je dobivala od vjernika bilježila u posebne knjige. Međutim, nije imala *matrikulu*.⁷³⁰ Godine 1603. u sklopu crkve sv. Mihovila u Ninu je djelovala bratovština sv. *Marije Magdalene* koja je imala 70 članova, a godišnji prihod od oko 10 dukata je ubirala od 8 gonjaja vinograda i 6 gonjaja oranica koji su bili u njezinom vlasništvu. Kapelan bratovštine bio je kanonik Grgo Ljubičić (Rubičić) s plaćom od 4 dukata godišnje. Od prihoda je bratovština određeni dio davala za služenje mise nedjeljom u katedrali.⁷³¹ Bratovština sv. *Mihovila u Ninu* je djelovala u istoimenoj crkvi,⁷³² o kojoj detaljni podaci kod papinskih vizitatora nisu zabilježeni, no u ninskome katastru je zabilježeno da je spomenuta bratovština (*fraternitas di San Mihaele*) u ninskome okrugu posjedovala zemljišnu česticu koja je u tom izvoru navedena kao granična zemlja prema predjelu *sirocco*.⁷³³

Od bratovština koje su se nalazile u okrugu imamo kod vizitatora zabilježene četiri bratovštine. Bratovština sv. *Duha* nalazila se u župnoj crkvi sv. Nikole u Zatonu (*villa di Zaton*), sa 28 članova. Bratovština nema nikakvih prihoda, već od prikupljenih milodara uzdržava crkvu. Redovito održava godišnje skupštine, uz prisutnost župnika, ali nema *matrikule*.⁷³⁴ U Novigradu, koji teritorijalno nije bio u ninskome okrugu, nego je u vjerskom smislu pripadao ninskoj biskupiji, djelovala je bratovština *Tijela Kristova*. Osnovana je 1603. godine, sa vlastitom *matrikulom*, u sklopu župne novigradske crkve Porođenja Marijina, na inicijativu vizitatora Priulija, koji je, prilikom posjete tom mjestu, vidio da nedostaje takav tip udruženja.⁷³⁵ Bratovština sv. Vida u Privlaci djelovala je u sklopu istoimene župne crkve u selu Privlaka (*villa di Brevilaqua*). Nije imala prihoda, već se uzdržavala na temelju milostinje koju je dobivala od svojih *bratima*. Također, nije imala *matrikulu* te je vizitator Priuli 1603. godine naredio neka se pravila po kojima

⁷²⁹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 585

⁷³⁰ ISTI, *Ninske crkve*, str. 586

⁷³¹ ISTI, *Ninske crkve*, str. 586

⁷³² ISTI, *Ninske crkve*, str. 586

⁷³³ DAZd, *Catastico*, fol. 46a - 47

⁷³⁴ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 587

⁷³⁵ ISTI, *Ninske crkve*, str. 587

djeluje bratovština daju na uvid ninskome biskupu.⁷³⁶ U sklopu istoimene župne crkve djelovala je u Viru (*villa di Pontadurra*) bratovština sv. *Ivana Krstitelja* koja nije imala *matrikulu*. Sastojala se od 40 članova od kojih je dobivala milostinju koja je predstavljala cjelokupan prihod te bratovštine.⁷³⁷

U sklopu bratovština u ranome novom vijeku su u dalmatinskim priobalnim komunama djelovale institucije za karitativnu djelatnost i socijalnu skrb (*opus pietatis et charitatis*).⁷³⁸ U Ninu je postojao hospital sv. Lazara, koji nije, doduše, djelovao u sklopu neke od gradskih bratovština, ali je nosio ime po jednome svecu. Iako je dosta stradao u ratu, zaslugom zadarskoga pravника, Šimuna Mazzarellija, porijeklom iz Trogira, obnovljen je, a uzdržavao se prihodom ninskih rektora u iznosu od 7 do 8 dukata godišnje. Utjecaj ninske crkve na rad toga hospitala, izuzev održavanja, nije postojao, jer prema izvještaju Valiera iz 1579. godine ninski hospital sv. Lazara samostalno je birao svoje osoblje.⁷³⁹

U korištenim dokumentima ne nalazimo podatke o tome na koji je način ninski kler mogao utjecati na duhovni razvoj u komuni i okrugu, osim što nalazimo nekoliko primjera o posjedovanju zemlje u Ninu i okolnim selima od kojih su sakralne građevine, koje su upisane kao vlasnik, dobivale godišnju naknadu u novcu i drugim beneficijama od komune ili stanovnika u okrugu, koje su njihov posjed obrađivali. Jesu li od toga one određeni iznos izdvajale za razvoj kulturnih i obrazovnih institucija, u tim dokumentima nemamo podataka. Jedan dokument u spisima zadarskog notara Zuannea Braichica pokazuje da je plemić Antonio Lantana darovao ninskog biskupa Blaža Mandevija sa 400 dukata, u ostalim dokumentima u korištenim izvorima ne nalazimo niti jedan drugi sličan primjer koji bi nam pokazao je li darovanje ninskih stanovnika prema ninskoj biskupiji postojao.

⁷³⁶ ISTI, *Ninske crkve*, str. 587

⁷³⁷ ISTI, *Ninske crkve*, str. 587

⁷³⁸ BENYOVSKY - LATIN, I., *Bratovštine u srednjovjekovnim*, str. 153 - 154

⁷³⁹ FILIPI, A.R., *Ninske crkve*, str. 579

ZAKLJUČAK

Prostor ninske komune je u ranome novom vijeku činio grad unutar bedema i sela u okrugu. Nakon što je 1409. godine pretendent na hrvatsko – ugarsku krunu Ladislav Napuljski prodao za sto tisuća dukata Veneciji gradove Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag i s time pravo Veneciji da ovlada ostatkom Dalmacije, Vijeće ninske komune je samovoljno prihvatilo mletačku vlast te je od tada ninska komuna samo formalno zadržala autonomiju iz srednjeg vijeka. Rezultati istraživanja u ovoj disertaciji pokazali su da je ninska komuna počela propadati u XV. stoljeću, jer je u stvarnosti izgubila svoju samostalnost, a sva bitna pitanja za ninsku komunu rješavala je Mletačka Republika. U disertaciji je razlog propadanja ninske komune u ranom novom vijeku razmotren kroz nekoliko sljedećih elemenata.

Tijekom srednjega vijeka ninsko je vijeće samostalno biralo kneza i donosilo zakone na temelju privilegija koje mu je potvrdio hrvatski vladar. Međutim, prihvaćanjem mletačke vlasti 1409. godine ninsko je vijeće imalo ograničeno djelovanje. Venecija je za Nin svake dvije godine birala plemića iz svog Senata kako bi preko njega upravljala ninskom komunom. Od tada pa do kraja mletačke vlasti u XVIII. stoljeću Vijeće ninske komune nije samostalno biralo kneza kao u srednjem vijeku, niti je smjelo samostalno donositi zakone. Ograničeno djelovanje ninskog vijeća je u disertaciji prikazano na temelju izvora. U izvještajima mletačkih službenika (knezova, generalnih providura, sindika) za razdoblje od Ciparskoga do Kandijskog rata nalazimo dosta podataka o Ninu kao slabo utvrđenom gradu. Naime, u mletačko – osmanskim ratovima od 1499 – 1502., 1537. – 1540. i 1570. – 1573. godine Nin je bio izložen razaranju osmanske vojske i pretrpio je velika materijalna razaranja bedema, zgrada i sakralnih spomenika. U spomenutim izvještajima mletački organi vlasti u Zadru tražili su određena financijska sredstva za obnovu ninskih bedema i gradnju novih utvrda na području okruga, naglašavajući da je obrana ninske komune važna radi obrane Zadra. U tim se dokumentima, međutim, ninsko vijeće kao zakonodavno tijelo ninske komune nigdje ne spominje. Također, u ninskome katastru iz 1675. godine sastavljenom iza Kandijskog rata i uspostave nove linije razgraničenja ne nalazimo podatke o tome da je ninsko vijeće imalo bilo kakvog utjecaja u donošenju važnih odluka za obnovu ninske komune. Knez je

u Nin iza toga rata ponovno izabran iz venecijanskog Senata na mandat od dvije godine te je ponovo zasjedalo vijeće komune. U izvještajima mletačkih organa vlasti u Zadru nakon Kandijskog rata saznajemo da su postojali prijedlozi pripojenja ninske komune zadarskoj kako bi se učinkovitije organizirala obrana sjeverne Dalmacije, no plemići ninskoga vijeća od mletačke su vlasti zatražili da ne ukine ninsku komunu, već da im se zbog tradicije zadrže stare privilegije i komunalna uprava. Ipak, analizom podataka iz korištenih izvora u disertaciji je pokazano da je stvarnu vlast u ninskoj komuni od XV. do XVIII. stoljeća imala jedino Mletačka Republika.

Sljedeći razlog propadanja ninske komune u ranome novom vijeku u disertaciji je iznesen na temelju geopolitičkog položaja Nina i okruga u to vrijeme kojeg su obilježili prostor na tromedi i pojava migracija. Naime, mletačko – osmanski ratovi koji su se na dalmatinskom području vodili istovremeno kad i njihovi sukobi u Sredozemlju, doveli su do materijalnog razaranja zgrada i sakralnih spomenika u Ninu te do raseljenosti u cijeloj komuni. Ipak, sporazumi između mletačke i osmanske vlasti o liniji razgraničenja na prostoru ninske komune nakon ratova potaknuli su stanovništvo na povratak uobičajenom životu, što nam potvrđuje veliki broj kupoprodajnih i inventarnih ugovora u *Spisima zadarskih bilježnika* i *Knjigama Nina*. No, posljedice razgraničenja nakon Ciparskoga rata 1576. godine produbile su granicu ninske komune, kao dio mletačkog teritorija, na granično područje sa osmanskim teritorijem u unutrašnjosti Ravnih kotara i habsburškim teritorijem prema Podvelebitskom primorju. Vrijeme između Ciparskoga i Kandijskog rata bilo je tek prividno razdoblje mira jer su česti upadi habsburških plaćenika Uskoka i osmanskih podanika Morlaka na ninski teritorij stvarali nesigurnost u okrugu u to vrijeme.

Ninska komunalna uprava također nije mogla utjecati na organizaciju obrane grada i okruga Nina. Naime, osmanska okupacija grada značila bi njihov prodor na sjevernodalmatinsku obalu i okupaciju Zadra s morske strane. Na temelju prikaza konfiguracije terena i karakteristike reljefa u disertaciji su obrazloženi razlozi zbog kojih je Senat u Veneciji odlučio spaliti Nin, a šumu u okrugu zapaliti kako ne bi poslužila kao zaklon osmanskim konjanicima. Iseljeno stanovništvo iz grada i okruga vratit će se tek iza Kandijskog rata, 1669. godine. Analiza korištenih izvora u disertaciji te izvještaji mletačkih dužnosnika u Zadru pokazali su da su iza Kandijskog (1645. – 1669.) i

Morejskog rata (1684. – 1699.) na teritoriju ninske i zadarske komune zabilježene migracije stanovnika na granici s osmanskim teritorijem. Migracije su potaknule komunikaciju i suživot stanovnika s obje strane granice. Tome se mletačka vlast odlučila prilagoditi kako bi stekla veći broj podanika među domaćim stanovništvom: dijelila je zemlju Morlacima, koji su sa osmanske granice prelazili na mletački (ninski i zadarski) teritorij te svojim podanicima, koji su plodnu zemlju uz granicu koristili za ispašu stoke.

U disertaciji je također zasebno analizirana struktura društva u ninskoj komuni te su prikazani zemljoposjednički odnosi na njezinom teritoriju. U gradu Ninu je tijekom ranog novog vijeka postojala politička podjela na tri staleža: *plemstvo*, *pučane* i *svećenstvo*. U ninskome okrugu takve podjele nije bilo, već su na selima oko gradskih bedema živjeli tzv. distriktualci koji su uglavnom živjeli od zemljoradnje. Mirno razdoblje koje je iza Ciparskoga rata uslijedilo donekle je povratilo uobičajeni život u ninskoj komuni. Ninski katastrik iz 1609. godine pokazatelj je strukture stanovnika u gradu i okrugu, ali i uređenih zemljoposjedničkih odnosa u Ninu i okrugu. U disertaciji je pokazano da su tome u prilog išli i kupoprodajni ugovori te ugovori o potvrdi vlasništva stanovnika ninske komune nad česticama u gradu i okrugu. Naime, ninska je komuna, kao i cijela Mletačka Dalmacija u to vrijeme, imala naslijeđene zemljoposjedničke odnose iz srednjega vijeka. Mala veličina čestica zemlje navedene u kupoprodajnim ugovorima u korištenim izvorima pokazuje da su na teritoriju ninske komune postojali mali zemljoposjednici koji su tu zemlju ustupali stanovnicima u okrugu sklapajući s njima ugovore o najmu ili zakupu. Najmovi (tzv. *livelli*) su se sklapali na kraće razdoblje prilikom čega se odnos između vlasnika zemlje i obrađivača zasnivao na novčanom davanju, dok su se zakupi (*colonie*) ugovarali na duže vrijeme i mogli su se prenijeti u vlasništvo po muškoj liniji pod istim ugovorenim uvjetima koju je činila obaveza zakupnika prema vlasniku zemlje u davanju plodova i posebnih darova uoči blagdana (tzv. *regalije*).

Mirno razdoblje nakon Ciparskoga rata trajalo je do 1645. godine, kada je započeo novi mletačko – osmanski sukob za prevlast nad Kretom (Kandijom) u Sredozemlju i proširio se na teritorij Mletačke Dalmacije. Oštećeni gradski bedemi, nedostatna financijska sredstva za njihov popravak i izgradnju novih utvrda te ravničarski teren ninskog okruga bili su dovoljni razlozi za novi osmanski prodor prema sjevernodalmatinskoj obali. Mletačka vlast je, stoga, odlučila spaliti grad Nin 1646.

godine, nakon čega je ninska komuna postojala tek prividno i ovisila je o prilikama u Zadru i odlukama mletačke vlasti.

Na primjeru relativno mirnog razdoblja u ranome novom vijeku od 1573. do 1646. u disertaciji je prikazano da je život u ninskoj komuni (gradu i okrugu) bio donekle moguć jer ninska komunalna uprava nije samostalno donosila odluke, niti je samostalno kao prije mletačke vlasti, birala komunalnog kneza. Štoviše, ninska je komuna ovisila o Zadru i odlukama predstavnika mletačke vlast u tom gradu. Iako je Venecija gradu Ninu ostavila stare privilegije na temelju kojih je mogla postojati kao komuna te običajne zbirke zakona u okrugu (*Statut lige kotara Ninskog* i *Novigradski zbornik*), ipak nije uspjela zadržati nekadašnju autonomiju. U godinama iza Kandijskoga rata 1669. godine ovisnost ninske komunalne uprave o mletačkoj vlasti u Zadru i Veneciji postala je izražajnija. Grad Nin je bio razrušen, sela u okrugu raseljena, plemići u komuni su opet bili u Vijeću, ali su samo zbog tradicije zadržali svoje stare privilegije,⁷⁴⁰ dok je stvarnu vlast od XV. do XVIII. stoljeća na cijelom teritoriju ninske komune imala isključivo Mletačka Republika.

⁷⁴⁰ Državni arhiv u Zadru, *Privilegi della magnifica comunità di Nona*, knj. IV, fol. 104 - 105

POPIS KRATICA

AHAZU – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

DAZd – Državni arhiv u Zadru

SGP – Spisi generalnih providura

SZB – Spisi zadarskih bilježnika

ZKZd – Znanstvena knjižnica u Zadru

IZVORI I LITERATURA

1. Neobjavljeni izvori:

1. Spis Knjige Nina (*I libri di Nona*), Državni arhiv u Zadru, knj. 1 – 10
2. *Catastico delle alienationi delli beni comunali et pubblici di Nona 1609.*, Državni arhiv u Zadru
3. *Catastico di beni comunali del territorio di Nona 1675.*, Državni arhiv u Zadru, str. 1 - 155
4. *Spisi generalnih providura*: Giustin Antonio Belegno (1617.-1622.), knjiga II; Antonio Pisani (1626.-1628.), knjiga I; Alvise Zorzi (1628.-1630.), knjiga I; Antonio Civran (1630.-1632.), knjiga I; Francesco Zen (1633.-1635.), knjiga I; Alvise Mocenigo (1636.-1638.), knjiga I, Gianni Battista Grimani (1641.-1643.), knjiga I; Leonardo Foscolo (1645.-1650.), knjiga I- II., Državni arhiv u Zadru
5. Spisi zadarskih bilježnika: Francesco Primizio (1590. – 1608.), knjige II - V, Simon Venier (1586. – 1616.), knjige II – VI i Zuanne Braicich (1633. – 1642.), knjige VI - -XII.
6. *Repertorio dei beni del teritorio di Nona, Knjige rukopisa (Manoscritti)*, br. 215
Znanstvena knjižnica u Zadru, inventarni broj 11223
7. Šime Ljubavac, *Storica disertatione del Contado e Territorio di Zara (1651.)* i Topofragia districtus Zarae, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, signatura: II d 127
8. *Storica Dissertazione del Contado e Territorio di Zara* del dot. Simon Gliubavaz
dedicata a S. E. Leonrado Foscolo Proveditor Generale di Dalmazia et Albania.
114 str. Signatura je 16530 Ms 459

2. Objavljeni izvori:

1. BIANCHI, Carlo Federico, *Zara cristiana*, sv. 1 – 2, Zadar 1877.; *Kršćanski Zadar*, sv. 2, Zadar 2011., 600 str.
2. DIFNIK, Franjo, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split 1986., 410 str.
3. FARLATI, Daniele, *Illyricum sacrum*, sv. 4, Venecija 1869.
4. FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, ur. Josip Bratulić, Zagreb 1984., 303 str.
5. KRASIĆ, Stjepan, Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392. – 1500.), *Arhivski vjesnik*, god. XVII – XVIII, Zagreb 1974. – 1975.;
6. KRASIĆ, Stjepan, Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1501. – 1600.), *Arhivski vjesnik*, god. XIX – XXII, Zagreb 1980.
7. NOVAK, Grga, *Commissiones et relationes Venetae (Mletačka uputstva i izvještaji)*, sv. 4., u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 9., Zagreb 1964.

POPIS LITERATURE:

ANČIĆ, Mladen, Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika, *Povijesni prilozi*, sv. 25, Zagreb 2003., str. 133 – 160

ANZULOVIC, Ivana, O opstojnosti hrvatskoga pučanstva sjeverne Dalmacije iz predturskoga vremena, *Zadarska smotra*, 4 – 6, Zadar 1998., str. 269 – 313

BAČIĆ, Stanko, *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Zadar 1995., 311. str.

BATOVIĆ, Šime, Nin u prapovijesno doba, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969., 59 str.

BENYOVSKY - LATIN, Irena, Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *Croatia Christiana periodica*, god. 22, br. 41, Zagreb 1998., str.137 – 160

Benvenuti, de Angelo, Fortificazioni Venete in Dalmazia, *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, Venezia 2006., str. 36 – 54

BEUC, Ivan, Statut zadarske komune iz 1305., *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 2, Rijeka 1953. – 1957., str. 493 – 718

BRACEWELL, Cathrine Wendy, Senjski uskoci u Ravnim kotarima i Bukovici u kasnom 16. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 34, Zadar 1992., str. 123 – 134

Brački statut. Bračko srednjovjekovno pravo, ur. Antun Cvitanić, Split 2006., 585 str.

BRAJKOVIĆ, Vladimir, Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige kotara ninskog, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 16. i 17., Zadar 1969., str. 479 – 484

BRKIĆ, Branko, Libar od kaštiga i pokaranja za pomanjkanja, *Zadarska smotra*, 1 – 4, Zadar 2004., str. 11 – 33

ČOLAK, Nikola, Naše ribarstvo od pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik*, 1 – 2, Zagreb 1962., str. 393 – 424

ČORALIĆ, Lovorka, Prikazi za poznavanje života ninskih biskupa Horacija Belottia (1592. – 1602.) i Blaža Madijeva (1602. – 1624.), *Croatia Christiana periodica*, sv. 30, god. 16., Zagreb 1992., str. 95-103

ČORALIĆ, Lovorka, Prilog životopisu ninskog biskupa Franje Grassija (1667.-1677.), *Croatia Christiana periodica*, XIX, Zagreb 1995., br. 35, str. 111-121.

ČORALIĆ, Lovorka, *Venecija kraljica mora s lagunarnih sprudova. Povijest Mletačke Republike.*, Samobor 2000., 171 str.

ČORALIĆ, Lovorka, Prilog životopisu ninskog biskupa Šimuna Divnića (1646. – 1649.), *Croatia Christiana periodica*, br. 47, god. XXV, Zagreb 2001., str. 265-270.

ČORALIĆ, Lovorka, Ninska prekojadranska iseljavanja, *Na pragovima Nina*, Matica Hrvatska, Nin 2002., str. 47 – 63

ČORALIĆ, Lovorka, Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanje hrvatskih trgovaca u Mlecima (15. – 18. stoljeća), *Povijesni prilozi*, sv. 22, Zagreb 2002., str. 40 – 73

ČORALIĆ, Lovorka, Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom Santa Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa), *Croatia Christiana periodica*, sv. 36, god. 70, Zagreb 2012., str. 27 – 39

Dominikanci u Hrvatskoj, Katalog izložbe u Galeriji Klovićevi dvori od 20. prosinca 2007. do 30. ožujka 2008., Hrvatska dominikanska provincija, Zagreb 2011., 534. str.

FABIJANEC, Sabine - Florence, Žensko upravljanje nekretninama u drugoj polovici XIV. stoljeća u Zadru, *Historijski zbornik*, 69, 59, Zagreb 2006., str. 33 – 52

FILIPI, Amos – Rube, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Prošlost grada Nina*, Zadar 1969., str. 549 – 595

GLAVAN, Božena, Miraz u Zadru u XIV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. 41, br. 2, Zagreb 2008., str. 269 – 288

GRGIĆ, Ivan, O ligama i posobama. Nekoliko priloga za njihovo proučavanje., *Zadarska revija*, br. 1., god. 3., Zadar 1954., str. 1 – 15

GRGIĆ, Ivan, Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji. O jednoj staroj feudalnoj agrarnoj instituciji., *Zadarska revija*, br. 3., Zadar 1954., str. 124 – 133

GRUENFELDER, Anna – Maria, Senjski uskoci u „povijesti svakodnevice“, *Senjski zbornik*, sv. 28, br. 1, Senj 2001., str. 105 – 128

GRUENFELDER, Anna – Maria, Senjski uskoci u borbi za samobitnost grada Senja: u povodu 400. obljetnice smrti Josipa Rabatte (31. prosinca 1600.), *Senjski zbornik*, sv. 28, br. 1, Senj 2001., str. 129 – 138

GUSAR, Karla, Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta sv. Križ u Ninu, *Archaeologia adriatica*, sv. 1, Zadar 2007., str. 175 – 194.

GUSAR, Karla, Nin – zaštitna istraživanja u sklopu župne crkve sv. Asela, *Obavijesti (Hrvatsko arheološko društvo)*, god. 28, br. 3, Zadar 1996., str. 43 – 48

HORVATIĆ, Željko, *Novo hrvatsko kazneno pravo*, Zagreb 1997., 637 str.

Hrvatski leksikon, sv. 2, L – Ž, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb 1997., str. 175

Hrvatska enciklopedija, sv. 7, Mal – Nj, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Zagreb 2005., str. 704

Hvarski statut, ur. Antun Cvitanić, Split 1991., 380 str.

ILAKOVAC, Boris, *Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova, Na pragovima Nina*, Matica Hrvatska, Nin 2002., str. 21 – 45

ILAKOVAC, Boris, *Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova*, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. 3, sv. 28 – 29, 1995./1996., str. 73 – 95

JACHOV, Marko, *Le guerre veneto – turche del XVII secolo in Dalmazia*, *Atti e memorie della società Dalmata di storia patria*, sv. XX, Venecija 1991, 302 str.

JAKŠIĆ, Nikola, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split 2000., str. 170 – 180

JANEKOVIĆ – ROMER, Zdenka, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Zagreb, 1994., 170 str.

JELIĆ, Luka, *Spomenici grada Nina*, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, sv. 5 i 6, Zagreb 1901. – 1902., str. 156 - 171

JELIĆ, Roman, *Popis imena svećenika, redovnika i redovnica u crkvenim maticama sv. Stošije u Zadru (1569. – 1706.)*, Zadar 1990., 46. str.

JURIN - STARČEVIĆ, Kornelija, *Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko – dinarskom zaleđu u XVI. i XVII. stoljeću*: doktorski rad, Zagreb 2012., 289 str.

JURIN – STARČEVIĆ, Kornelija, *Vojne snage Kliškog i Krčko – Ličkog sandžaka pred Kandijski rat – osmanska vojska plećenika*, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zagreb 2003., str. 79 – 93

Južne granice Dalmacije: od XV. stoljeća do danas, urednici. Stijepo OBAD, Serdo DOKOZA, Suzana MARTINOVIĆ, DAZD, Zadar 2011., 111 str.

Opća enciklopedija, sv. 6, Nih – Ras, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980.

OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 2, Split 1964., 343 str.

Franjo ŠANJEK, Dominikanci i Hrvati osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeća, Zagreb 2008., 402 str.

KADLEC, Karel, Karlić Petar, Statut Lige kotara Ninskoga (otisak iz Vjesnika hrvatskog arheološkog društva, nova serija, sv. XII., Zagreb 1912.), *Mjesečnik pravničkog društva*, god. 39., knj. 2., Zagreb 1914., str. 833 – 837

KARBIĆ, Damir, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, sv. 16, Zagreb 1998., str. 73 – 117.

KARLIĆ, Petar, Statut Lige kotara ninskog, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, sv. XII., Zagreb 1912., str. 287 – 298

KARLIĆ, Petar, Otkriće Statuta lige kotara ninskoga, *Mjesečnik Pravničkog društva*, XXXIX., knj I, 1913., str. 394 - 402.

Katalog izložbe: *Srednja ulica grada Nina, svjedok vremena – Arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine*, Zadar 2005., urednica Marija Kolega, 30 str.

KATALINIĆ, Ivan, *Storia della Dalmazia*, sv. 3, knj. 6, Zadar 1834.- 1835.

KOLEGA, Marija, Nin – zaštitna istraživanja u sklopu župne crkve sv. Asela, *Obavijesti (Hrvatsko arheološko društvo)*, godina 28/96, br. 3, Zagreb 1996., str. 43 -48

KISIĆ, Anica, *Obala Hrvatske na pomorskim i geografskim kartama od XVI. do XIX. stoljeća. Katalog izložbe*, Dubrovnik 1988., 21 str.

KISIĆ, Anica, O Camocijevu i Rosaccijevu izolaru iz hrvatskih zbirki, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, Zagreb 2005., str. 293 – 330, ur. Drago NOVAK, Miljenko LAPAINE, Dubravka MLINARIĆ

Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika: s popisom poglavlja, prev. Zlatko Herkov, Šibenik 1982., 430 str.

KOLANOVIĆ, Josip, Hrvatsko običajno pravo prema ispravam XIV. i XV. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, god. 36 (1993.), str. 85 – 98.

KORADE, Mio, Podaci o hrvatskim isusovcima iz XVI. i XVII. stoljeća, *Vrela i prinosi*, god. 15, br. 87, Zagreb 1985., str. 86 – 108

KOZLIČIĆ, Mithad, *Kartografski spomenici hrvatskoga jadrana. Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici: izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*, Zagreb 1995., 391 str.

KOS, Lucijano, Naši prvi kazneno – pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolova na Jadranu, *Zadarska revija*, br. 4, Zadar 1952, str. 23 – 27

KOVAČIĆ, Vanja, Fortifikacije grada Omiša, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 16, Zagreb 1992., str. 28 – 40

KRASIĆ, Stjepan, Dominikanci na području nekadašnje zadarske nadbiskupije od XIII. do XIX. stoljeća, *Zadarska smotra*, sv. 3 -4, Zadar 2010., str. 37 – 72

KUŽIĆ, Krešimir, „Tog sretnog dana...“: uz 440. obljetnicu Lepantske bitke, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 53, Zadar 2011., str. 101 – 134

LJUBIĆ, Đuro, Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti razreda historičko – filološkoga i filozofičko – juridičkoga*, knj. 240, Zagreb 1931., str. 1 – 104.

LJUBIČIĆ, Šime, *Kronika školstva ninske općine do 1920. godine*, Nin 2005., 280 str.

MADUNIĆ, Domagoj, Defensiones Dalmatiae: Governance and logistics of the Venetian defensive in Dalmatia during the war od Crete (1645 – 1669), Central European University, 2012., 452 str.

MAGAŠ, Damir, *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problem njegove suvremene valorizacije*, Zadar 1995., str. 82-109

MARGETIĆ, Lujo, Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog primorja i Dalmacije, *Starine*, 55, Zagreb 1971., str. 191 – 210

MARGETIĆ, Lujo, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996., 379 str.

MAROEVIĆ, Ino, Povijesni grad kao dokument, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 12 – 13, Zagreb 1988. – 1991., str. 191 – 196

MAŽURANIĆ, Vladimir, *Prinosi za hrvatsko pravno – povijesni rječnik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sv. I (A – O), sv. II (P – Ž), Zagreb 1908. – 1922.

MAYHEW, Tea, Prilog poznavanju apostolskih vizitacija Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama, *Povijesni prilozi*, sv. 17, Zagreb 1998., str. 157 – 176

MAYHEW, Tea, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara (1645. – 1718.)*, Rim 2008., 301 str.

MAYHEW, Tea, Lepantska bitka, *Sušačka revija: glasilo za kulturu i društvena zbivanja Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Gorskog kotara*, br. 64, sv. 16, Rijeka 2008., str. 113 – 118

MAYHEW, Tea, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za Kandijskog rata (1645. – 1669.), *Spomenica Josipa Adamčeka*, ur. Drago Roksandić i Damir Agičić, Zagreb 2009., str. 243 – 262

MAYHEW, Tea, *Mletački katastar Pirovca (Zlosela) iz 1752. godine*, Pirovac 2013., 159 str.

MATIJEVIĆ – SOKOL, Mirjana, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Zagreb 2005., 114 str.

MLINARIĆ, Dubravka, „Mala – aria“ i socio – migracijska kretanja u sjevernoj Dalmaciji u 18. stoljeću: doktorski rad, Zagreb 2004., 391 str.

MOLNAR, Antal, Kašićev prijevod Biblije, isusovački red i Sveta Stolica (O propalom izdanju jedne knjige), *Povijesni prilozi*, sv. 26, Zagreb 2004., str. 99 – 131

Na pragovima Nina (Ad limina Aenone), uredio: Šime Ljubičić, Matica hrvatska, Nin 2002., 139 str.

NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Javni i društveni odnosi generalnih providura Dalmacije*, Zadar 1962., str. 251 – 280

NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Zadar – glavni grad Mletačke Dalmacije i Albanije*, Zadar 1965., str. 187 – 202

NOVAK – SAMBRAILO, Maja, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965., 133 str.

NOVAK – SAMBRAILO, Maja, Političko – upravni položaj Nina u doba Mletačke Republike, *Povijest grada Nina*, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1969., str. 157 – 189

NOVAK - SAMBRAILO, Maja, Plemići, građani i pučani u Zadru (XV. – XVII. stoljeća), *Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 19, Zadar, 1972., str. 167 – 186

NOVAK, Grga, *Morlaci (Vlasi) gledano s mletačke strane*, Zagreb 1971., str 579 – 603
NOVAK, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001., 407 str.

NOVAK, Grga, Značenje Lepantske bitke unutar mediteranskog svijeta (uvodna riječ), *Adriatica maritime*, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1974., str. 7 – 10

PAVIĆ, Milorad, *Istočni Jadran u talijanskim tiskanim geografskim priručnicima XVI. i XVII. stoljeća*, doktorska disertacija, Zadar 2007., 330 str.

PERIČIĆ, Eduard, Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija, *Povijest grada Nina*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1969., str. 105 – 155

PERIČIĆ, Šime, Nekoliko gospodarskih pokušaja u Ninu, *Na pragovima Nina*, Matica hrvatska, Nin 2002., str. 65 – 72

PERIČIĆ, Šime, Stare mlinice zadarskog kraja, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 39, Zadar 1997., str. 141-165

PERIČIĆ, Šime, Prilog upoznavanju pomorsko-trgovinskih veza Dalmacije i Istre u 17. i 18. st., *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2-3, 1992-1993, Zagreb 1994., str. 65 – 81

PERIČIĆ, Šime, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb – Zadar, 1999., 312 str.

PETRICIOLI, Ivo, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Povijest grada Nina*, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1969., str. 310 – 319

PANDŽIĆ, Ankica, *Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske. Katalog izložbe.*, Zagreb 1987., 112 str.

PANDŽIĆ, Ankica, *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. Katalog izložbe*, Zagreb 1988., 145 str.

PANDŽIĆ, Ankica, *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća*, Zagreb 1993., 170 str.

PELC, Milan, Lepanstka bitka i pomorski ratovi s Turcima 1571./1572. na grafikama Martina Rote Kolunića, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 33, Split 1992., str. 95 – 116

Pomorska enciklopedija, sv. 5, Mito – Pa, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1981.

Povijest grada Nina, Zadar 1969. ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, 788 str.

PRAGA, Giuseppe, *Storia di Dalmazia*, Padova 1954., 286 str.

Prošlost Zadra III. Zadar pod mletačkom upravom: 1409. – 1797., uredili: Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec, Šime Peričić, Zadar 1987.

RAUKAR, Tomislav, Društveni razvoj u Mletačkoj Dalmaciji, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od XVI. do početka XX. stoljeća)*, Zagreb 1981., str. 83 – 126

RASPUDIĆ, Nino, *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Zagreb 2010., 417 str.

Statut Paške općine, ur. Dalibor Čepulo, Pag 2011., 478 str.

Srednja ulica grada Nina, svjedok vremena – Arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine, Katalog izložbe, Arheološki muzej Zadar, Zadar 2005., 27 str., ur. Marija Kolega

Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo, ur. Antun Cvitanić, Split 1998., 1078 str.

Statut grada Trogira, priredili: Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo, Split 1988., 395 str.

Zadarski statut: sa svim reformacijama, odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563., priredili Josip Kolanović i Mate Križman, Zadar 1997., 762 str.

Statut grada i otoka Korčule, priredili: Antun Cvitanić i Miljenko Foretić, Korčula 2002., 488 str.

STRIKA, Zvezdan, *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49/2007., str. 59 – 150

STROHAL, Ivan, *Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut*, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, god. 39, knj. 1, Zagreb 1913., str. 347 – 352

STROHAL, Ivan, *Još dvi tri o Statutu Lige kotara ninskog*, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, godina 39, knj. 2., Zagreb 1914., str. 934 – 938

STROHAL, Ivan, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*, I. dio, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb 1913., str. 221 - 225

STROHAL, Ivan, *Statuti primorskih gradova i općina – bibliografski nacrt*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, Zagreb 1911., 121 str.

SULKAN – ALTIĆ, Mirela, *Povijest mletačkog katastra Dalmacije*, *Arheološki vjesnik*, god. 43, Zagreb 2000., str. 171 – 198

SULKAN – ALTIĆ, Mirela, *Granice Dalmacije u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. st.*, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 18, Split 2002., str. 453 – 478

ŠARIĆ, Marko, Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt, *Ekonomska i ekohistorija*, 6 (2010.), Zagreb 2010., str. 55 – 94

ŠIŠEVIĆ, Ivo, Tok Lepantske bitke 1571. godine, *Lepantska bitka – udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1974., str. 39 – 49

ŠTOKOVIĆ, Alojz, Bratovštine na istočnoj obali Jadrana: prilog proučavanju socijalne povijesti na Sredozemlju od XI. do XVII. st., *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci*, sv. 47 – 48, Rijeka 2006., str. 141 – 158

ŠUNJIĆ, Marko, *Dalmacija u XV. stoljeću*, Sarajevo 1967., 301 str.

THALLOCHY, pl. Ljudevit, Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553., *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, br. 18, Sarajevo 1906., str. 17 – 36

TRALJIĆ, Seid Mustafa, *Tursko mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini u XVII. stoljeću*, Zadar 1959., str. 409 – 429

TRALJIĆ, Seid Mustafa, *Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća*, Zadar 1965., str. 203 – 227

TRALJIĆ, Seid Mustafa, *Tursko – mletačke granice u Dalmaciji u XVI. I XVII. stoljeću*, Zadar 1974., str. 447 – 458

TRALJIĆ, Seid Mustafa, Nin pod udarom tursko – mletačkih ratova, *Povijest grada Nina*, sv. 16 – 17, Zadar 1969., str. 529 – 548

U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću, sv. V., Biblioteka Povijest Hrvata, urednice. Romana Horvat i Lovorka Čoralić, Matica Hrvatska, Zagreb 2013., 553 str.

VRANDEČIĆ, Josip, Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko – osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi, Filozofski fakultet u Splitu, Split 2013., 295 str.

ZANINOVIĆ – RUMORA, Marija, Stare mjere za površinu u sjevernoj Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 35, Zadar 1993., str. 121 – 135.

PRILOZI

Prilog 1.

18. siječnja 1622. godine. Maddalena, udovica Antonija Rimanića iz Nina i kćer Simona Plevića iz Nina, prodaje Michieliju Paggianiju, kanoniku ninske prvostolnice, livadu od 3 gonjaja i 4 pertike u selu Vrsi (villa di Varche) u ninskome okrugu za 700 lira (venecijanskog novca).⁷⁴¹

In nomine Christo Amen. L'anno et prima come di sopra, giorno veramente di Marti li 18 del mese di Genaio. Nelli tempi et Regimento et una alla ...del scolti huomo Zaratino T. Francesco Begna fu delli T. Maestro Antonio della vonte di Zara, di maestro nodaro et delli testimonii seduti Personalmente contra Domina Maddalena figliuola del quondam Simon Plevich da Nona, et relictā del quondam Antonio Rimanich, habitante in questa citta vecchia, circa et in... etta esistente et gioventā nelle donne di sua raggione...sedutta ne ingannata ma di sua libero espostaneo volere con ogni maggior modo per facendo per nome proprio et per nome di Helena sua figliola, procreata il suo quondam marito, abiente di questa citta, esistente come di esse a bendere per la quale la promesso et prometto di rato et rati habitatione in proprio bonis, et per nome anco di maestro Giacomo Rimani ed sartor di lei come disse relevato per figlio volo d' anima in ponte et a fare l'imorta vendita contentate, et quale disse gia anni ad instantia sua essa stato fatto, un constitua nella officio della Cancelaria di Nona, per instantia sua essa stato fatto un personante come l'imprato terreno sia di raggione della sua Venditrici et in quello apparione nata modo franco, libero et...al Michaeli Paggiano Canonico della chiesa Cattedrale di Nona in ponte et per se, heredi, et successori suoi...aquistanse gognali tre aver quattro di terreno arratorio di Raggione dalla relictā venditrice al ponte lavorato di Varche detto Bercich posto in luoco chiamato Garbe Territorio di Nona tra questi come dissero confini. Da sirocco li raggioni detti Monache di Santa Marcella, da bora li raggioni della prada in della Misericordia, da maestro di Zuanni Garbicich, et da garbin le raggioni del Capitoli di Nona. Ad aver tener, goder per questa per pretio et nome di pretio tra li...convenuto per...et habilito di lire sessanta quatro di...qual pretio...ha ha contato et

⁷⁴¹ DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 1, fasc. 1

affesualmente numerate Venditrice in ponte, et per nome voler, et parola sua il maestro Giacomo suo figlio d'anima ricipienti et a se tra lenti in ...numero quatro a ragioni di lire 13 et pertiche 4, fanno lire cinquanta in moneta Venetiana. Del qual tutta come dissero e fatto instrumento pubblico per succeccori suoi in forma rato, et grato tutto quello che pubblico gristo se contiene, et a quello...contrafar per se ne per altri sotto le pene et obligatione di tutti li beni suoi et stabili presenti et futuri, sopra disse hanno progato me che faccia per instrumento pubblico.

In Zara, in casa della solita habitationi della sudeto Vendisudici tra le tentorie vecchie Primo li Regimento Mario Dragossich, canonico di Nona et Zorzi Horvatinich da Zara. Testimonii.

Prilog 2.

*16. siječnja 1642. Blaž Mandevio, ninski biskup, prima od Antonija Lantane, dugogodišnjeg prijatelja, dar u iznosu od 400 dukata.*⁷⁴²

Per il Recissione Biasio Mandevio vescovo di Nona obligatione.

Francesco Capello conte di Zara et suo distreto tra del nobil huomo Tarattino il Giovani Spengoali. Testimonii sottoscritti.

Dovendo Bansio Mandevio vescovo di Nona rassignar il suo vescovato liberamente ... di sua santita senza riserva di frutti o passioni alcuna ne potendo esser ad messa ... libreria, et acolta ... senza chi prima cosi... che sua... habbi tanto d' entratao vendita anua, che possi contecenti sottentar dignita del proprio stato doppo la ... e dimissione del suo vescovato la quale facendo altre... rispeti e gratificare anco del maestro Antonio Lantana sua ntico amico e če nefatore perche Reci Horatio Fretto del...di poter per di suo sortito la gratia del vescovato quindi e che personalmente costituito il per fatto maestro Antonio Lantana, et ogni miglio modo per se col tenor del presente pubblico Instrumento promette, et si obbligo d'effetisamente esborsane ogni anno alto monastero Biasio Mandevio vescovo ducati cinque ... principiando dal tempo che rial et effetiante cosa sequito lo dicta rassegna e dimissione e che sara stata ... dal Nicolo della sua chiesa di Nona, et che detto Vescovato sra conferito nella persona del Horatie fretto di lui maestro Antonio non altrimenti...altra maniera, dovendo cosi corti effetuate, che ... tutte le cose pedette durante la vita del Vescovo Mandevio. Per asegnato il maestro Antonio constitute espressa hipoteca...sopra il suo scoglio di Mollada posto nella giuridici e diocese di Zara da lui aquistato da ... et in altro obliga tutti li suoi beni nobili et stabili presenti et futuri. ...alle cose...il Vesco di Nona, et i qualli...stipulati, et aventtante in forma volendo le parti legal Instrumenti... et beneplacita della qualle voglio et intendono, chi habitano da haver selemente forza vigna et effetto li cose contente in questo et ... alter modo...

⁷⁴² DAZd, SZB, Zuanne Braicich, knj. 8, fasc. 84

Renunciando la parti a tutte le leggi orderi statuti et consuetudini le quali potuto venire contro il ... pubblico Instrumento. Promittendo d'aver tereno rato et grato sotto le ... et obligatione sopra di che.

Fatto in Zara in casa della habitante monsignor vescovo Mandevio

Reci Don Benedetto da Zara Monaco Benedittino, et il Giovanni Soppe di leggi habitanti in Zara.

Testimonii conosciuti chiamati.

Prilog 3.

Društvena pripadnost osoba u Ninu u korištenim izvorima:

<i>Plemići</i>	<i>Pučani (građani)</i>
Mattio DRAGOSSICH	Zorzi NONCOVICH
Pietro DESSOVICH	Vecovich CAPONICO
Michiele SMILICH	Augustin TOMELLI
Cristoforo DE VENIS	Pietro DI MARI
Zuane MANDEVIO	Giulia VENIEZA
Maddalena TOMINI	Andrea BOLICH
Zorzi VUCOVICH	Paulo PLAZICHEVICH
Simon BARACOVICH	Giacomo MATTIO
Giacomo ROSA	Maddalena PLEVICH
Giacomo GLIUBAVAC	Maddalena RIMANICH
Zuane CASSIO	Franceschina i Zuane DRINSHICH
Boico LANCILAGO	Vido DEPANICHICH
Giovanni GIACOMETTI	Hieronimo BENCOVICH
Pietro DETRICO	Boris VUCACHINICH
Antonio LANTANA	Michiel i Giacomo HALINOVICH
Giovanni SOPPE	Simon MOLINARICH
Michieli PAGGIANEO	
Antonio SUNICH	
Francesco TIRABOSCO	

Prilog 4.

Imena biskupa i godine njihovog službovanja u Ninskoj biskupiji u razdoblju od 1573. do 1646. godine:

<i>Ime i prezime</i>	<i>Godine službovanja</i>
Marco Laurentanis	19. XI. 1557. – 25. VI. 1577.
Petar de Cedolini	30. VII. 1577. – 20. II. 1581.
Jerolim Mazzarello	10. VII. 1581. – 20. I. 1588.
Angelo de Gradibus	18. X. 1588. – (?) 1592.
Horacius Bellotti	8. IV. 1592. – (?) 1602.
Blaž Mandevio	26. VIII. 1602. – (?) 1643.
Hippolitus de Hypolitis	7. X. 1643. – (?) 1646.
Šime Divnić (Difnico)	25. VI. 1646. – 10. V. 1649.

Prilog 5.

Imena ninskih knezova u izvoru *Catastico delli beni comunali et pubblici di Nona* iz 1609. godine:

<i>Ime i prezime ninskog kneza</i>
Andrea Alberti
Alfonso Cossazzo
Almoro Corner
Pellegrin Manello
Leonardo Zoratus
Joannes Francisus
Francesco Nuodo
Joannes Batta Barbaro
Vido Avogaro
Antonio Zanruel
Nicolaus Contareno
Alosius Corracius
Vicenzo Naugenius
Marco Pizzamano
Vicenzo Navagier
Nicolo Boldi

Prilog 6 Spisi zadarskih bilježnika (SZB): kupoprodajni dokumenti

notar	knj.	svežanj	god.dok.	prodavatelj	status	kupac	status	posjed	gonjaj	cijena
Francesco Primizio	2	1	1595.	Pietro Begna	plemić	Pietro Credich	pućanin	/	/	/
Francesco Primizio	2	2	1598.	Andrea Bolich	pućanin	Pietro Dessovich	plemić	vinograd	4,5	/
Francesco Primizio	5	8	1599.	Anzolo da Cataro	pućanin	Pietro Dessovich	plemić	vinograd	/	44 libara malih
Francesco Primizio	3	4	1601.	/	/	Pietro Dessovich	plemić	maslinik	/	100 dukata i 6 lira
Francesco Primizio	5	15	1601.	Zorzi, ninski kanonik	plemić	Zorzi Milosevich	pućanin	kuća	/	36,10 lira
Francesco Primizio	5	16	1602.	Nicolo Vucovich	pućanin	braća Haninovich	pućanin	zemlja u Zatonu	/	/
Francesco Primizio	3	7	1603.	Paulo Plazichevich	pućanin	Nicolo Dragoslovich	pućanin	Zemlja u Privlaci	/	/
Zuane Braichich	2	15	1625.	/	/	Nicolo Sagios (?)	pućanin	oranica u okrugu	3	/
Zuane Braichich	2	17	1625.	/	/	Antonio Sunich	pućanin	/	6	4 dukata i 6 lira
Zuane Braichich	3	34	1625.	/	/	Zuane Grisogono	plemić	zemlja u Posedarju	/	50 dukata
Zuane Braichich	3	43	1625.	Pietro Detrico, liječnik	pućanin	braća Sulizze	pućani	zemlja u Ninu	20 gonjaja	300 lira
Ziane Braichich	1	1	1622.	Michiele Paggiano	kler	Maddalena (kćer Simona Plevicha, udovix Antonia Rimanicha)	pućanka	Oranica u Vrsima	3 gonjaja	700 lira
Zuane Braichich	6	59	22.12. 1633.	/	/	Franceschina (udovica Zuanea Drinshicha)	pućanka	Kuća u Ninu	/	11 dukata i 10 lira

Prilog 7 Knjige Nina (I libri di Nona) – kupoprodajni dokumenti

notar	knj.	br.dok.	datum	prodavatelj	status	Kupac	status	posjed	gonjaj	cijena
Zuane Braichich	6	6a	/	Zorzi (?)	/	Matej Miloslavich	pučanin	čestica u Ninu	6	/
Zuane Braichich	7	7	1630.	Luca i Simon Vodopia	Pučani	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci	10	/
Zuane Braichich	7	7	1630.	Luca i Simon Vodopia	pučani	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci i Ninu	/	19,1 lira
Zuane Braichich	7		1630.	Žena Stefana Mateia	pučanka	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci i Ninu	2	90 lira
Zuane Braichich	7		1630.	Luca i Simon Vodopia	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci i Ninu	27	78 lira
Zuane Braichich	7		1634.	Francesco Mircovich	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci	4,5	116 lira
Simon Venier	7		1637.	Francesco Zaninovich	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	Vinograd u Privlaci	/	/
Simon Venier	7		1637.	Lorenzo Vodopia	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Privlaci	1	91 lira
Simon Venier	7		1638.	Luca i Simon Vodopia	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Ninu	9	171 lira
Zuane Braichich	7		1631.	Simon Vitanovich	plemić	Maddalena Vitanovich	plemkinja	čestica u Ninu	12	60 dukata
Simon Venier	7		1630.	Lorenzo Lucachich	pučanin	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Ninu	24	164,4, lira
Simon Venier	7		1639	Antonio Zane	plemić	Anzolo Guerini	plemić	čestica u Ninu	13	29 libara malih

Prilog 8. Ugovori o najmu

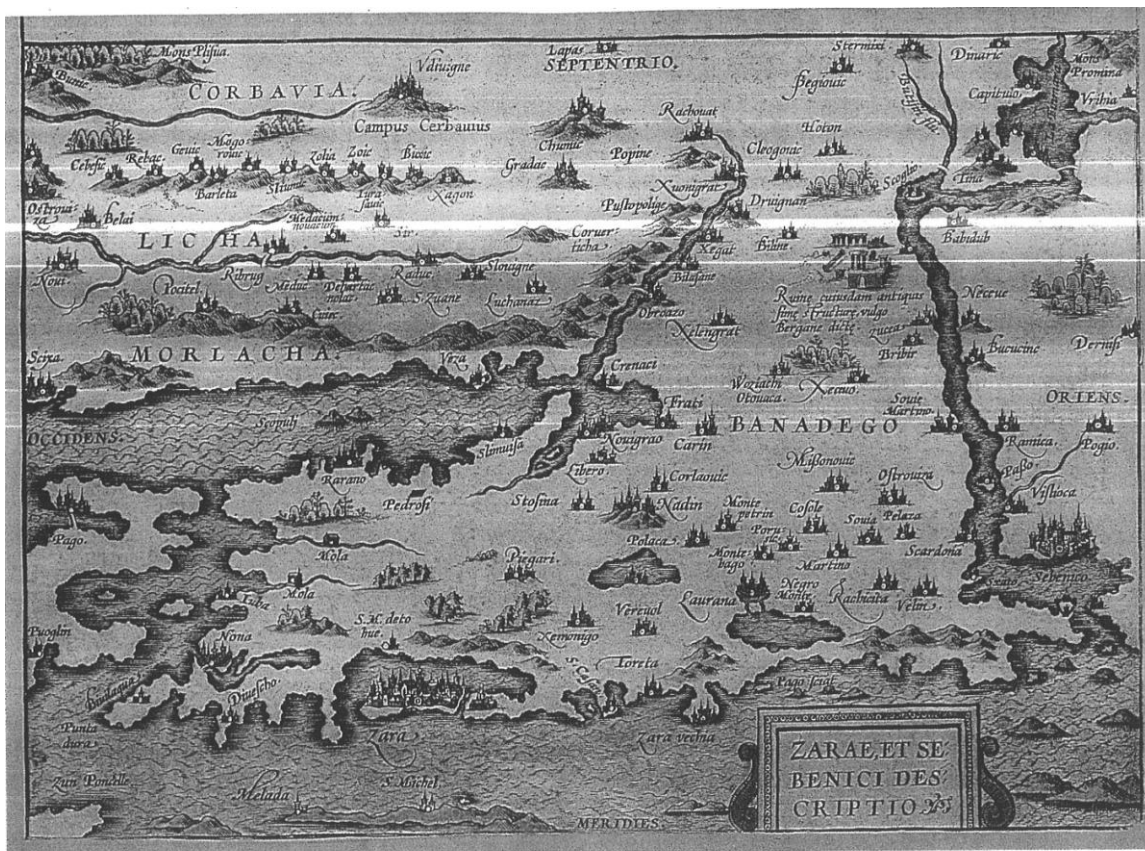
izvor	notar	knj.	svežanj	datum	vlasnik	status	posjed	gonjaj	status	uvjeti najma
SZB ⁷⁴³	Francesco Primizio	5	17	4.8.1603.	Paulo Fero	plemić	zemlja u Privlaci	/	plemić	26 dukata godišnje
SZB	Zuanne Braichich	1	5	1622.-1623.	Batisto	pućanin	vinograd u Privlaci	3	plemić	35 lira za gonjaj
SZB	Simon Venier		4	8.4.1592.	Martin Descovich	plemić	maslinik i vinograd u Ninu	3	plemić	/
SZB	Simon Venier		10	17.3.1593.	Antonio Crissava	plemić	obrađiva zemlja kod bedema	5	pućanin	/
SZB	Simon Venier		12	11.5.1595.	Zuane Grisogono	plemić	vinograd	/	plemić	40 lira malih
SZB	Simon Venier		15	3.5.1595.	Zuanne Glavich	pućanin	oronica u Privlaci	4	pućanin	/
SZB	Zuanne Braichich	1	6	8.12.1623.	Zuanne Cassio	plemić	zemlja u Vrsima	/	pućanin	/
izvor	notar	knj.	br.dok.	datum	iznajmljivač	status	posjed	gonjaj	staus	uvjeti najma
KN ⁷⁴⁴		6	11	6.12.1573.	Filippo Medanich	pućanin	obrađiva zemlja u okrugu	/	pućanka	/
KN	/	10	7	/	ninska komuna		vinograd u okrugu	5	pućanin	/
KN	/	10	7	/	Staniza Tomalinovich	pućanin	vinograd u okrugu	/	pućanin	/
izvor	notar		str.	datum	iznajmljivač	status	posjed	gonjaj	status	uvjeti najma
KAT ⁷⁴⁵	Simon Venier		15	28.10.1609.	Baldasare Benvenuti	pućanin	zemlja kraj mora		pućanin	12 libara malih i 40 solida godišnje
KAT	Simon Venier		42	1609.	ninska komuna	/	livada u Privlaci	8	plemići	/
KAT			58a-59	1609.	ninska komuna	/	oronica u Privlaci	/	plemići	2 libara malih za svaku zasađenu kulturu

⁷⁴³ Spisi Zadarskih bilježnika

⁷⁴⁴ Knjige Nina

⁷⁴⁵ Ninski katastar iz 1609. godine

Prilog 9. Karte

Karta 1. Prikaz zadarsko – šibenskog područja, iz 1573. godine (Božo Bonifačić). Lit. Mithad Kozličić, Kartografski spomenici Hrvatskog Jadrana. Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. st., str. 356

Karta 2. Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di Venezia, ad altri principi christiani et al Signor Turco nuovamente poste in luce, iz 1574. godine (Giovani Francesco Camoci). Lit. Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske, Zagreb 2005., str. 298

Karta 3. Vincenzo Maria Coronelli, Karta Jadranskog mora, XVI. st. (NSK)

Karta 4. Vincenzo Maria Coronelli, Karta Jadranskog mora, XVI. st. (NSK)

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Božena Glavan rođena je 1980. godine u Zadru. U Privlaci kod Zadra završila je osnovnu školu, a u Zadru jezičnu gimnaziju Vladimira Nazora. Studij povijesti upisala je 2000. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirala 2005. godine. Na istom fakultetu upisala je 2006. godine poslijediplomski doktorski studij povijesti. Redovito objavljuje znanstvene radove, ocjene i prikaze u znanstvenim časopisima za povijest Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te surađuje s Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža u Zagrebu (*Hrvatska enciklopedija* od 2005. i *Hrvatski biografski leksikon* od 2007.).

Objavljeni radovi:

1. Pregled objavljenih izvora i literature o Privlaci u srednjem i ranom novom vijeku (s posebnim osvrtom na crkvenu povijest), *Croatia christiana periodica*, sv. 31, br. 60, Zagreb 2007, str. 117 – 124
2. Miraz u Zadru u XIV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. 61, br. 2, Zagreb 2008., str. 269 – 288
3. Neki aspekti pravnog položaja žene u Ninu u novome vijeku prema dokumentima o zemljišnom posjedovanju u *Knjigama Nina (I libri di Nona)* iz Državnog arhiva u Zadru, *Historijski zbornik*, god. 66, br. 1, Zagreb 2013., 25 - 45